
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT/SAYI
XVI/I
2021 YAZ/SUMMER

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜNÜN ALTI
AYDA BİR YAYINLANAN ULUSAL VE
ULUSLARARASI İNDEKSLERDE TARANAN
HAKEMLİ DERGİSİDİR.

YIL / YEAR: 2021 CİLT / VOLUME: XVI SAYI / ISSUE: I (YAZ / SUMMER 2021)

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Samsun Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Andrij KHARUK	National Army Academy (UKRAINE)
Prof. Dr. Muhammed Iqbal CHAWLA	Punjab University (PAKISTAN)
Prof. Dr. Memmed ALİYEV	Bakı Slavyan Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Claus SCHÖNİG	Frei Universität Berlin (GERMANY)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Assoc. Prof. Juan deDiosTorrabo Caballero	University of Cordoba (SPAİN)
Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Ayla OĞUZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Yusuf TEMÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Lydia Abubakirova M. AKMULLA	Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi
Alexey PRONİN	Novosibirsk Devlet Üniversitesi (RUSSIA)
Dr. Fariz HALİLLİ	(Miras-AZERBAYCAN)
Dr. Emzar KAKHIDZE	Batumi State University (GEORGIA)
Gadjiev MURTAZALİ	The Ins. of History, Archeology and Ethnography of the Daghestan Scie. Centre of Russian Academy of Sciences (DAGHESTAN)
Kamil İBRAHİMOV	Administration of State Historical Architectural Reserve Icheisheher
Tevfik Sabri HAMMAM	Sohag Üniversitesi Eğitim Fakültesi (EGYPT)
Dr. Salman BANGASH	Peshawar University (PAKISTAN)
Dr. Mahboob HUSSAİN	Punjab University (PAKISTAN)
Dr. Pawel KORZENIOWSKI	University of Rzeszow (POLAND)
Dr. Adrian TERTECEL	The Romanian Academy Institute for S.E.E.Studies

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Mehmet AKSARAYLI	Dokuz Eylöl Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Emin EMİNOĞLU	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Emel KOÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Meryem AKOĞLAN KOZAK	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MERCAN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Adil OĞUZHAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Nurcan TURAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Mihriban COŞKUN ARSLAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Gülçin İLGEZDİ BERTRAM	KırŐehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇER	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Zübeyir BÜTÖNER	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz ÇELİK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Arif EREN	Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Hatem TÜRK	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Emine BİLGEHAN TÜRK	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma BUDAK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra DİL	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur DİRLİK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi KürŐat EFE	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nimet KARA	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gündüz AKSU KOCATÜRK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fadime SEÇĐİN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek TANDOĞAN	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat TÜRK	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Mustafa BÜYÜKGEBİZ	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Metin MENEKŐE	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Editörden Mektup

Değerli Okuyucumuz/Takipçimiz,

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin basılı ve elektronik ortamda yayımlanan Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin (SBAD) 2021 yılı Haziran sayısı ile karşınızdayız. Kasım 2020 tarihiyle dergi editörlüğü görevini üstlendikten sonra yaptığımız yeniliklerin en önemlisi derginin yazı kabul ettiği alanları belirleyerek alan editörlerinin ve yabancı dil editörünün çok daha işlevsel hale gelmesiydi. Bunun yanı sıra editör ekibimizle birlikte yaptığımız değerlendirmelerle dergimizin yayın kalitesini arttıracak bir dizi kararlar aldık ve hızla uygulamaya geçtik. Dergi sayfamızda da paylaştığımız bu kurallar çerçevesinde Haziran sayımızın hazırlıkları titizlikle sürdü. Şekil ve içerik açısından ULAKBİM'in etik ilkeleri doğrultusunda hareket eden dergimizin bu sayısında makale kabul edilen alanlardan; Tarih, Türk dili ve edebiyatı, Batı dilleri ve edebiyatı, Sosyoloji, Kamu yönetimi, İşletme, İktisat ve Siyaset bilimi alanında toplam on dört makale okuyucuyla buluşuyor. Yenilenen editör ekibimizin derginin sizlere ulaşması için özverili çalışmalarını dolayısıyla kendilerine, yazılarıyla dergimize katkı yapan yazarlara ve ilgi yazıların hakemlik süreçlerini özenle yürüten sayı hakemlerimize içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Bütün yazar ve okuyucularımıza sağlıklı günler diliyorum.

Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ
SBAD Editör(Sorumlu)

İÇİNDEKİLER

Yazar	Makale Başlığı	Alan	Sayfa Numarası
Esat Aktaş	HAMİT (KAPANCIZÂDE) BEY'İN TOKAT MUTASARRIFLIĞI (1912)	Tarih Araştırma	1-12
Davut Yiğitpaşa, Musa Uğur Çelik	SAMSUN MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP BATI ANADOLU ERKEN TUNÇ ÇAĞI SERAMİĞİ	Tarih Araştırma	13-28
Emel Hisarcıklılar	ÖLÜMÜ DÜŞLEYEN ŞAİRİN DÜŞÜNDEKİLER: EDİP CANSEVER'İN "ACI KUM" ADLI ŞİİRİ	Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma	29-39
Yalçın Kulaç	ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT EBU'L-LEYS ES SEMERKANDİ KUR'AN TEFSİRİ'NİN (ZONGULDAK NÜSHASI) SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE NOTLAR	Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma	40-48
Cüneyt Özata	SHAKESPEARE BAĞLAMINDA ERKEK EGEMENLİĞİNİN YARATTIĞI SİNDRELLA KOMPLEKSİ: HIRÇIN KIZ	Batı Dilleri ve Edebiyatı Araştırma	49-55
Ahsen Yalın	COVID-19 SALGININDA KÜLTÜRLERARASI YENİ SELAMLAŞMA ARAYIŞLARI BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ	Sosyoloji Araştırma	56-65
Emrah Akyüz	İSTANBUL VE TOKYO BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ'NİN KÜRESEL İSINMAYA KARŞI ÇEVRE POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI: İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ	Kamu Yönetimi Araştırma	66-77
Altuğ Çağatay, Emine Beyza Aykutluoğlu, Oğuzhan Çeliksoy	M. PORTER'İN BEŞ GÜÇ MODELİNE GÖRE TOKAT SAĞLIK HİZMETLERİ SEKTÖRÜNÜN COVID-19 SÜRECİNDE REKABET ANALİZİ	İşletme Araştırma	78-94
Selim Güngör, Nercü Aydın, Aydın İnak	COVID-19 SALGINININ TURİZM, ULAŞTIRMA VE YİYECEK&İÇECEK SEKTÖRLERİNE ETKİSİ: RALS ENGLE VE GRANGER EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ	İşletme Araştırma	95-107
Ahmet Ünal	PERAKENDECİ İŞLETMELERDE GÖREV YAPAN SATIŞ ELEMANLARININ DİNLEME BECERİLERİ İLE MESLEKİ DENEYİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRMEYE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA	İşletme Araştırma	108-120
Ahmet Sel	AVRUPA BÖLGESİ ÜLKELERİNİN ENERJİ KULLANIMLARI AÇISINDAN BULANIK KÜMELEME YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ	İktisat Araştırma	121-135
Mustafa Nal	TÜRK LİRASI REEL EFEKTİF DÖVİZ KURLARININ DOĞRUSAL OLMAYAN YAPIDA AMPİRİK İNCELEMESİ	İktisat Araştırma	136-141
Rabia Ece Omay	TÜRKİYE' DE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANININ TOPLAMSAL MODELLER VE PANEL VERİ MODELLERİYLE İNCELENMESİ	İktisat Araştırma	142-153
Adem Yılmaz	DÜŞÜNCE DEN YAŞANTIYA: KLİŞELERİN HÜKMÜ	Siyaset Bilimi Siyaset Teorisi Araştırma	154-162

CONTENT

Author	Paper Title	Field	Page Number
Esat Aktaş	HAMİT (KAPANCIZÂDE) BEY'S <i>LIEUTENANT-GOVERNORSHIP IN TOKAT (1912)</i>	History Research	1-12
Davut Yiğitpaşa, Musa Uğur Çelik	A GROUP OF WESTERN ANATOLIAN EARLY BRONZE AGE CERAMIC IN SAMSUN MUSEUM	History Research	13-28
Emel Hisarcıklılar	THE THOUGHTS OF THE POET THAT DREAMS OF DEATH: EDİP CANSEVER'S POEM NAMED "ACI KUM"	Turkish Language and Literature Research	29-39
Yalçın Kulaç	NOTES ON THE VOCABULARY OF THE EBU'L-LEYS ES SEMERKANDİ QUR'AN COMMENTARY (ZONGULDAK VERSION) OF THE OLD OGHUZ TURKISH PERIOD	Turkish Language and Literature Research	40-48
Cüneyt Özata	CINDERELLA COMPLEX CREATED THROUGH MALE DOMINANCE IN SHAKESPEAREAN CONTEXT: <i>THE TAMING OF THE SHREW</i>	Western Languages and Literature Research	49-55
Ahsen Yalın	SEEKING A NEW GREETING WAY IN THE COVID-19 PANDEMIC A SOLUTION SUGGESTION	Sociology Research	56-65
Emrah Akyüz	THE COMPARISON OF ENVIRONMENTAL POLICIES OF ISTANBUL AND TOKYO MUNICIPALITIES AGAINST GLOBAL WARMING: A CONTENT ANALYSIS	Public Administration Research	66-77
Altuğ Çağatay, Emine Beyza Aykutluoğlu, Oğuzhan Çeliksoy	COMPETITION STRATEGY ANALYSIS OF TOKAT HEALTHCARE SECTOR DURING THE COVID-19 PANDEMIC ACCORDING TO M.PORTER'S FIVE FORCES MODEL	Business Research	78-94
Selim Güngör, Nercü Aydın, Aydın İnak	THE EFFECT OF COVID-19 EPIDEMIC ON TOURISM, TRANSPORTATION AND FOOD & BEVERAGE INDUSTRIES: RALS ENGLE AND GRANGER COINTEGRATION TEST	Business Research	95-107
Ahmet Ünal	A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LISTENING SKILLS AND PROFESSIONAL EXPERIENCE OF SALESPERSONS WORKING AT RETAIL BUSINESSES	Business Research	108-120
Ahmet Sel	ANALYSIS of EUROPEAN REGION COUNTRIES by FUZZY CLUSTERING METHODS in TERMS of ENERGY USE	Economics Research	121-135
Mustafa Nal	EMPIRICAL INVESTIGATION OF TURKISH LIRA REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATES IN NONLINEAR NATURE	Economics Research	136-141
Rabia Ece Omay	INVESTIGATION OF FEMALE LABOR FORCE PARTICIPATION RATE WITH ADDITIVE MODELS AND PANEL DATA MODELS IN TURKEY	Economics Research	142-153
Adem Yılmaz	FROM THINKING TO LIVING: THE JUDGMENT OF CLICHÉS	Political Science Political Theory Research	154-162

HAMİT (KAPANCIZÂDE) BEY'İN TOKAT MUTASARRİFLİĞİ (1912)

Esat AKTAŞ^{1*+}

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

*esataktas@bayburt.edu.tr

+ORCID: 0000-0003-4197-8470

Öz- Hamit Bey, çeşitli görevlerden sonra 34 yaşındayken, 3 Şubat 1912 tarihinde Tokat Mutasarrıflığına atandı. Bu tayin, dönemin politik şartlarının da etkisiyle muhalifler tarafından partizanca bir atama olarak değerlendirildi. Fakat Hamit Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçıların komitacılıktan vazgeçip memleket işleriyle ilgilenmeleri gerektiğini savunan bir idareciydi. Görev süresi boyunca hakkındaki olumsuz bakış açısını değiştirmeye çalışan Hamit Bey, mebus seçimlerine bazı İttihatçı mülki amirlerin müdahale ettiği gerekçesiyle hazırlanan azil listesinde yer alarak 5 Eylül 1912'de azledildi. Hamit Bey, bu kısa süren görevinde Tokat'ta asayiş sorunlarını ve idari yolsuzlukları çözmeye çalışıp, beğçi teşkilatını kurdu ve modern haberleşme vasıtası olan telefonu şehre getirdi. Bununla birlikte, yıllarca sürüncemede bırakılan ve şikâyetlere konu olan Yeşilirmak kenarındaki değirmen bentleri sorunuyla ilgilendi. Meseleyi hızlı bir şekilde çözmüşse de bu durum, kendisinin de dâhil olduğu bir soruşturmayla konu oldu. Memleketin kalkınması için eğitim alanında da çalışmalar yapan Hamit Bey, bu işlerin tamamında halkın desteğini almaya çaba gösterdi. Bir yandan maddi sorunları halletmeye çalışan Mutasarrıf Hamit Bey, diğer yandan da halk arasında birliği sağlamaya çabaladı. Bu çalışmada, dönemin politik eğilimlerinin Tokat'a nasıl yansıtıldığı, Hamit Bey'in Tokat'taki çalışmaları ve idari anlayışı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler- Tokat, Kapancızâde, Hamit Bey, İdare.

HAMİT (KAPANCIZÂDE) BEY'S LIEUTENANT-GOVERNORSHIP IN TOKAT (1912)

Abstract- Hamit Bey was appointed as the lieutenant-governor of Tokat on February 3, 1912, when he was 34 years old after various duties. This appointment was considered as a partisan act by the opponents due to the political atmosphere of the period. Albeit, Hamit Bey was an administrator who defended that the Unionists should give up their resistance movements and focus on the country's affairs after the proclamation of the Constitutional Monarchy. Hamit Bey, who tried to change the negative attitudes towards him during his term of office, was dismissed on September 5, 1912 by taking part in the dismissal list prepared on the grounds that some Unionist administrative chiefs intervened in the parliamentary elections. In his short-term duty, Hamit Bey tried to solve the problems of public order and administrative corruption in Tokat, established a guard organization and brought the telephone, a modern communication tool, to the city. In the meantime, he dealt with the problem of mill dams on the edge of Yeşilirmak, which was stalled for many years and was a matter of complaints. Though he resolved the matter quickly, this situation was the subject of an investigation, including himself. Hamit Bey, who also worked in the field of education for the development of the country, made efforts to get the support of the people in all these works. While the lieutenant-governor Hamit Bey tried to solve financial issues, he also struggled to establish harmony among the people. In this study, the way the political conjuncture was reflected on Tokat will be evaluated while Hamit Bey's service and his administrative perspective in Tokat is scrutinized.

Keywords- Tokat, Kapancızâde, Hamit Bey, Administration.

GİRİŞ

Osmanlı padişahlarından II. Mahmud, Batı yönetim şekillerinden etkilendi ve devlet yapısında çeşitli değişiklikler yaptı. Bu girişimlerle sultan, devlet yönetiminde merkezileşmeyi sağlayarak yönetim birimleri üzerinde mutlak gücünü hissettirmeyi amaçladı. Söz konusu dönemle birlikte hemen ardından gelen Tanzimat Devri, idarî, siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan önemli gelişmeleri beraberinde getiren bir dönüm noktası oldu. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla birlikte sivil bürokrasi yükselmeye başladı (Akyıldız, 2009: 45-47). Bundan sonra devlet idaresinde daha fazla yer alan bu aydın bürokrat grup, idarî, malî, adlî alanlarda düzenlemeye girişti. Bunları yaparken merkezî otoriteyi de güçlendirmeye gayret eden bürokratlar, kısa süre içerisinde devlet yönetiminde egemenliği ele geçirdi (Ortaylı, 2000: 15-16). Böylece reform işinin Tanzimat bürokratlarına tevdi edilmesi, idarenin de Saray'dan Bâbîâlî'ye geçişini hızlandırdı. Yasama, yürütme ve yargı, bu iki güç arasında paylaşılsa da kurulan meclisler vasıtasıyla ağırlık Bâbîâlî'ye kaymaya başladı. Zira kanunlaştırma hareketlerinin en yoğun olarak yürütüldüğü Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Meclis-i Vükela ve Meclis-i Âlî-i Tanzimât'ın yönetimi söz konusu sivil bürokrasinin elindeydi (Taşkesenlioğlu, 2018: 7-8, 14; Seyitdanlioğlu, 1999: 45-50). Tanzimat bürokratları, Avrupa'nın gelişimini emsal alarak başarılarının temelinde özel mülkiyetin kutsallığı ve sultanın otoritesinin anayasayla sınırlandırılması ilkelerinin olduğunu kabul etmişlerdi. Onlara göre devletin kurtarılması, bu ilkelerin meşru hâle gelmesine bağlıydı. Tanzimat'la başlayan bu düşünce, ilerleyen yıllarda gelişerek devam etti (Ahmad, 2011: 37-38).

Tanzimatçılar, merkezîyetçiliğin sağlanması adına daha önce yerel temsilciler, dinî cemaatler ve vakıflara bırakılmış olan çeşitli hizmetlerin devlet eliyle sürdürülmesi için girişimlerde bulundular. Ancak bürokratik altyapının yetersizliğinden kaynaklı olarak iltizam gibi bazı uygulamalara geri dönülürken zaptiye teşkilatına bırakılan asayişin sağlanmasında da yerel temsilcilerin görüşlerine başvurmak durumunda kalındı. Taşrayı yeniden düzenleme adına 1864 yılında hazırlanan nizamname, 1867'den itibaren ülke genelini kapsayacak şekilde uygulamaya konuldu. Bu nizamnameyle vilayetlerin sınırları daraltıldı, vilayete bağlı olarak sancak, kaza ve köyler teşkilatlandırıldı. 1871'de de -1913 yılına kadar yürürlükte kalacak olan- yeni bir nizamname hazırlandı ve nahiye, kaza ile köy arasında yeni bir idarî birim olarak ihdas edildi. Tanzimat bürokratları, taşra idaresindeki bu tür bölünmelerin merkezden yönetimi kolaylaştıracağı inancını taşımaktaydılar.

Vilayet teşkilatının en üst amiri valiydi. Alt birimlerden sancakları mutasarrıf ve kazaları da kaymakamlar yönetmekteydi. Bu amirlerin başkanlığında her birimde idare meclisleri bulunmakta ve meclislerde tabi üyelerle birlikte halkın seçimiyle belirlenen temsilciler yer almaktaydı (Ortaylı, 2000: 17-20, 61-63). Böylece bir

tarafından çoğu eşraftan oluşan yerel temsilcilerden faydalanılırken diğer taraftan meclisler vasıtasıyla bu zümre kontrol altına alınmaya çalışıldı (Çakmak, 2019: 18-21).

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte valilerin azaltılan yetkileri, sonraları merkezî idarenin kontrolünde olmak suretiyle yeniden tevdi edildi. Valinin başkanlığında toplanan Vilayet İdare Meclisi, halkın memurlara yönelik şikâyetlerini değerlendirerek yargıyla ilgili konularda danışma görevi görmekteydi. Meclis, malî, bayındırlık ve mirî mallara ait meselelerde karar organı özelliği taşımaktaysa da yargıya müdahale edemezdi (Ortaylı, 2000: 70-72). 1868 yılında kurulan Şura-yı Devlet, idarî yargı yetkisini haiz olarak idare meclislerinin aldığı kararların temyiz mercii yapıldı. Aynı birimde memurların mahkemesi de görülmekteydi. İdare ile şahıslar arasındaki davalar, 1870'ten itibaren Nizamiye Mahkemelerine bırakıldı. Böylece idare mahkemelerinde sadece memurların davalarına bakılmaya başlandı (Ekinci, 2008: 554-555). 1871 Vilayet Nizamnamesinin 78. maddesiyle Vilayet İdare Meclisinin görevleri belirlendi. Bu görevler arasında memurlar hakkında soruşturma yetkisi de yer almaktaydı. Yine sancak ve kazalardaki idare ve belediye meclislerinin kararlarını kontrol yetkisini de haizdi. Sancak İdare Meclisleri de idarî, malî, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticaretle ilgili konuların yanı sıra idarî uyuşmazlıklarda karar yetkisine sahipti ancak hukukî konulara karışamazdı (Ortaylı, 2000: 71-72, 80-81).

Taşradaki bu düzenleme kapsamında teşkil edilen vilayetlerden biri de Sivas'tı. Vilayete bağlı Amasya ve Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) sancaklarına (Mercan, 2007: 551-553) kaza statüsünde idare edilen Tokat da 12 Ocak 1880 tarihinde eklendi. Niksar, Erbaa ve Zile kazaları da bu yeni sancağa dahil edildi (BOA., İ.DH., 797/64634; Aktaş, 2009: 27-31). 1908'de İskefsir (Reşadiye) de kaza statüsü kazandı (Açıkel, 2012: 223).¹ Bahsi geçen bağlı kazalarla birlikte Tokat sancağının 1912 yılında 106 bini merkez kaza sınırlarında olmak üzere 270 bin civarında nüfusu vardı. Genel nüfus içinde Müslümanların oranı yüzde 80'in üzerindeydi, gerisi de büyük oranda Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı (Karpas, 2010: 376-377).

1912 yılına ait Devlet Salnamesinde Tokat sancağının mutasarrıflık görevinde Haydar Bey kayıtlıdır.² Salnamelerde yayımlandığı an itibarıyla muvazzaf olan

¹ II. Meşrutiyet Dönemi'nde merkez kazasının yanı sıra dört kazası daha bulunan Tokat'ın merkeze bağlı 7 nahiyesi ve 261 köyü mevcuttu. Bunlardan yeni kaza yapılan Reşadiye'ye bağlı bir nahiye vardı. Erbaa kazasının 7 nahiyesi ve 112 köyü, Zile kazasının 3 nahiyesi ve 195 köyü, Niksar kazasının 2 nahiyesi ve 95 köyü bulunmaktaydı. Böylece toplamda 5 kazayı şamil Tokat sancağının 20 nahiye ve 663 köyü mevcuttu (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1328: 716-719).

² Naib Abdullah Azmi Efendi, Muhasebeci Nusret Bey, Tahrirat Müdürü Nusret Bey, Müftü Osman Nuri Efendi, Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Ali Nüzhet Efendi, Müdde-i Umumi Muavini İbrahim Hakkı Efendi, Defter-i Hakâni Memuru Sami Efendi, Ziraat Bankası Şubesi Memuru Galib Efendi, Posta ve Telgraf Müdürü Eşref Efendi, Kalhane Muhasebecisi Şakir Bey, Kalhane Müdür Muavini Tevfik Efendi, Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişi Mehmet Tevfik Efendi sancakta görev yapan yöneticilerdi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1328: 716).

devlet görevlileri yer aldığından yıl içerisindeki değişimlerini görme imkânı yoktur. Bu bağlamda, Tokat sancağında Haydar Bey, 1912'nin Eylülünde mutasarrıflığa tayin edilmiş ve ondan önce de bu görevi aynı yılın Şubat ayından itibaren Hamit Bey yürütmüştü (BOA., İ.DH., 1494/77). Bu çalışmada, İttihatçı kimliğe sahip olan Hamit Bey'in yedi ay süren Tokat Mutasarrıflığı ele alınmaktadır. Ancak önce konuya dair literatüre kısaca değinmek yerinde olacaktır. Halit Eken tarafından kaleme alınan ve Hamit Bey'in hayatını konu edinen *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızâde Hamit Bey* isimli müstakil bir çalışma bulunmaktadır (Eken, 2008). Yine Hayri Orhun, Celâl Kasaroglu, Mehmet Belek ve Kâzım Atakul tarafından hazırlanan *Meşhur Valiler* isimli çalışmada Hamit Bey'e de yer verilmiştir (Orhun vd., 1969).

Eken'in müstakil çalışmasında Hamit Bey'in hatıralarına da geniş yer ayrılmıştır. Orhun ve diğerleri tarafından hazırlanan çalışmada da hatıralarından önemli alıntılar bulunmaktadır. Hamit Bey, hatıralarının bir kısmında Tokat sancağında yaşadıklarını aktarmaktadır. Bununla birlikte daha ziyade asayiş, yolsuzluklar ve 1912 seçimleri çerçevesinde sancakta yaşananlar üzerinde durmaktadır. Tokat'ta yaptığı çalışmaların bazılarını çok kısa şekilde ya da tek cümleyle anlatırken sancağın ilgili kurullarının kararları çerçevesinde yıkılan değirmen bentleri ve bu sebeple hakkında yürütülen soruşturmadan bahsetmemektedir. Ayrıca Osmanlı Arşivleri de konuya dair birtakım önemli belgelere sahiptir. Dönemin siyasî gelişmeleriyle ilgili kaynaklarla desteklenen bu çalışmada, Hamit Bey'in kısa görev süresi boyunca devlet merkezinde yaşanan politik çekişmenin Tokat'a yansımaları karşısında sancaktaki işleri yürütme şekli, sancakta güvenliğin sağlanması ve sorunlu olan bazı konuların çözümü için faaliyetleri, yerel idarede etkili olan eşrafla devlet arasında üstlendiği kaynaştırıcı rolü, görevden azlinde dönemin siyasî gelişmelerinin ve yerelde aldığı kararların etkisi gibi hususlar değerlendirilmektedir.

1-Hamit Bey'in Tokat Mutasarrıflığına Atanması

Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet'in meşhur valilerinden olup Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebusluk da yapan Kapancızâde Hamit Bey, 1 Eylül 1878'de Rodos'ta doğmuştur. Mekteb-i Mülkiyeden mezun olduktan sonra 1902 yılında devlet hizmetinde göreve başlamıştır. Çeşitli memurluklarda görev aldıktan sonra 1906'da Selanik vilayetinde Karacaabad Kazası Kaymakamlığına atanmıştır. Akabinde bölgede çeşitli yerlerin kaymakamlıklarında ve bazı komisyonlarda görev almıştır. Bu süreçte özellikle asayişin sağlanması ve görevini kötüye kullanan memurların görevden alınması gibi işlerle uğraşmıştır. Bu görevlerindeki başarılarıyla takdir toplayan Hamit Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti Müfettişliği de yapmıştır. Cemiyetin merkez heyetinin gündemini gündelik politiklardan memleket meselelerine doğru evirmek amacıyla bu görevi kabul ettiğini belirten

Hamit Bey, cemiyete bağlı kulüplerdeki üyelerin şahsî ihtirasları ve ötekileştirici tutumları yüzünden farklı düşüncelere sahip kişilerin görevden uzaklaştırılması gibi şevk kırıcı olarak değerlendirdiği nedenlerden ötürü müfettişlikten istifa etmişti. Bir süre sonra, 1911'de, şiddetli baş ve mide ağrılarından dolayı tedavi için Viyana'ya gitmiş ve 1912 yılının başlarında geri dönmüştü (Orhun vd., 1969: 392, 414-418; Eken, 2008: 9-17).

Yönetimin, performansından memnun kalmadığı Tokat Mutasarrıfı Vassaf Bey, 3 Şubat 1912 tarihli iradeyle görevden alınarak yerine Hamit Bey atandı (BOA., İ.DH., 1491/48; BEO., 3999/299861). İstanbul'dan 10 Şubat'ta ayrılan Hamit Bey, vapurla ulaştığı Samsun'dan hareketle Tokat'a gelerek 17 Şubat'ta görevine başladı. Muhafif çevreler, Hamit Bey'in genç yaşında mutasarrıf yapılmasını, onun daha önce İttihat ve Terakki Cemiyeti Müfettişliği görevini ifa etmesine bağlamakta ve bu atamanın partizanca bir terfi olduğunu iddia etmekteydi (Eken, 2008: 17-20). Esasen bu dönemde İttihat ve Terakkiye karşı benzer eleştiriler söz konusuydu. Nitekim cemiyetin yapısındaki komitacılık ruhunun ülke yönetimine zarar verdiğine dair birtakım eleştiriler yapılmaktaydı. Ayrıca II. Meşrutiyet'in ilanından sonra asker ve sivil memurların cemiyete üye olmasından da rahatsız olunmaktaydı. Örneğin cemiyet üyesi olup üst düzey görevlerde bulunan ilim ve fikir adamı Hüseyin Kazım Bey, cemiyette komitacılık ruhunun olduğunu, Meşrutiyet'in ilanından sonra da şahsî menfaat peşinde koşanların cemiyete katıldığını ve böylece *ruh-ı inkılabın* unutulduğunu ifade etmekteydi (Hüseyin Kazım Kadri, 2000: 70-72). Hamit Bey de bu düşünceyi taşımaktaydı. Muhalefetin tepkisine karşı bir cevap niteliği taşıyan ifadelerinde, II. Meşrutiyet öncesinde Makedonya'da komitacılık yapmasına rağmen sonuca ulaşılmasıyla komitacılıktan vazgeçerek idarecilığe yöneldiğine, hatta partizanlığın memlekete büyük zarar verdiğine değinen Hamit Bey, *idare ile komitacılığın birleşmesine inananlardan değilim* sözleriyle takip edeceği yönetim anlayışını ortaya koymakta ve Tokat Mutasarrıflığı görevini sadece mülkî amir sıfatıyla yapacağına vurgu yapmaktaydı (Eken, 2008: 426).

2-Hamit Bey'in İdare ve Asayiş Konusundaki Çalışmaları

Tokat'a gelmeden önce şehir hakkında bilgi edinmeye başlayan Hamit Bey, görev yerine ulaştığında kendisinin "pespaye" ifadesinden de anlaşılacağı üzere hoşnut olunmayan bazı kişilerin İttihat ve Terakki Kulübüne alındığını ve eşrafın dışarıda bırakıldığını duymuştu. Kendisine yöneltilen "partizan" yaftasını haksız çıkarmak amacıyla İttihatçılar yerine şehir eşrafından olup dürüst bir kişi olduğuna dair bilgi edindiği Latifzâde Osman Bey ile daha yoldayken iletişime geçerek ilk gece onun misafiri olmak istediğini bildirmişti (Eken, 2008: 425). Esasında eşraf zümresine dair de birtakım problemler söz konusuydu. Vergi toplama zamanlarında belirginleşmekle

birlikte eşrafın halkın üzerinde baskı kurduğu yönünde genel bir kanaat hâkimdi. İttihatçıların arasında da köylünün, ağaların ve eşrafın elinden kurtarılması gerektiğini savunanlar vardı. Ancak bu fikirde olanlar, azınlık olarak kaldı. Ticaretle de uğraşan bu zengin zümre, nüfusun çok azını oluştursa da toprakların büyük bir kısmına sahipti (Ahmad, 2011: 57-59). Devletin uzun yıllardır kontrol altında tutmaya çalıştığı eşraf, İttihat ve Terakki'nin millî burjuvaziyi kurmayı hedeflediği bir dönemde taşrada bu rolü üstlenecek kişiler olarak görülmekteydi (Karpat, 2017: 97, 116). Hamit Bey'in verdiği bilgilere göre bu zümre Tokat'ta dışarıda bırakılmışsa da birçok yerde İttihat ve Terakki içindeki yerlerini almışlardı (Mardin, 2004: 54, 67). Anlaşılan o ki yeni mutasarrıf, Latifzâde Osman Bey'in şahsında yaptığı bu hamleyle yöredeki eşrafı hükümetle bütünleştirmeyi hedeflemişti.

Mutasarrıflık görevinde partizanca davrandığına dair hakkında oluşan bakış açısını değiştirmeyi hedefleyen ve görev süresince tarafsız davrandığını savunan Hamit Bey, memlekette birliği sağlamaya çalıştığını, bunda da başarılı olduğunu ifade etmektedir. Hamit Bey, yedi ay süren görevinde sancağın genel idaresi, asayişi ve halkın sorunlarıyla ilgilendi. Onun faaliyetleri şehirdeki İttihat ve Terakki Kulübüyle çatışmalara dahi sebep oldu. Nitekim gündemine aldığı ilk mesele, onu kulüp üyeleriyle karşı karşıya getirdi. Göreve başlamasının ilk günlerinde belediyenin hesaplarını inceledi ve gördüğü düzensizliğe karşı sert bir tavır takındı. Kulübün önde gelen isimlerinden oluşan Belediye Meclisi üyeleri, onun bu tutumuna karşın biraz da tehdit amacıyla istifalarını gönderdiler. Tereddüt göstermeden bu istifaları kabul eden Mutasarrıf Bey, yeni üyelerin seçilmesine kadar kulüp dışından bir heyet kurdu ve Latifzâde Osman Bey'i de vekâleten buraya tayin etti. Bunun üzerine bir akşam İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden iki kişi evine giderek bu tavrından vazgeçmesini istediler. Bu şekilde davranmasının yakında yapılacak seçimlerde olumsuz bir durum yaratacağını bildiren üyeler, bunu göz önünde bulundurarak daha dikkatli hareket etmesi hususunda kendisini ihtar etmekteydiler. Hamit Bey, üyelere devlet işlerine karışma yetkilerinin olmadığını söyledi ve kendi ifadesiyle *bu münasebetsiz misafirlere yol verdi*. Bu hadise, görevi boyunca kulüplerle arasında soğukluk olmasına sebep olacaktı (Eken, 2008: 426-427).

Sancağın asayişiyile yakından ilgilenen Hamit Bey, yöre ahalisinin hayvan hırsızlığından dolayı mustarip olduğunu müşahede etmişti. Çoğunluğu çiftçilikle geçimini sağlayan Tokatlıların bu sorununu kökünden çözmek için köylünün de desteğiyle bekçi teşkilatını kurdurdu. Jandarmanın kontrolü ve kendisinin de -geceleri gizli olarak yürüttüğü- sıkı denetimiyle bu teşkilat, kısa süre içinde hayvan hırsızlığıyla birlikte diğer suçların da sonlanmasını sağladı. Hamit Bey'in güvenliği daha iyi sağlamak için diğer bir girişimi telefon hatları oldu (Eken, 2008: 427-429). 1876 yılında icat edilen telefon, her icada karşı takınılan birtakım kalıplaşmış ön yargılar neticesinde devlet düzenini tehdit eden bir aygıt olarak

değerlendirildiğinden kullanımı yasaklanmıştı. Fakat II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havasıyla yaygınlaşmaya ve Anadolu'da da haberleşme vasıtası olmaya başlayan telefon (Önay, 1995; Demir, 2001), Hamit Bey'in girişimleriyle Tokat'ta da nahiyeler ve karakollar arasında kullanılmaya başlandı. Telefon hatlarının çekilmesi için bütçenin yetersizliği karşısında ise halkın yardımına başvuruldu. Pilot bölge olarak Çiftlik nahiyesi seçildi ve buraya çekilen hat üzerinden halkın nezdinde sağlanan görüşmeden sonra onların da desteği sağlandı (Eken, 2008: 429-430).

Hamit Bey, hatıralarında telefon hattı için vaktiyle Pazar nahiyesine hükümet konağı inşası için toplanan ve maliye kasasında kalan 150 liranın kullanıldığını ifade etmektedir. Ancak belgeler üzerinden yapılan araştırma neticesinde memleketin imarı için 1903 yılında yardım yoluyla elde edilen 500 liranın telefon tesisine kullanıldığı anlaşılmaktadır (BOA., BEO., 4022/301590; DH.MTV., 28/16). Paranın bu şekilde tedarik edilmesi konusu, birimler arasında görüşülürken döşenecek hatlar için yazışmalar başladı. İlk hattın 50 lira maliyetle vücuda getirilmesinin mümkün olup olmadığı Bâbâli'ye soruldu (BOA., DH.MTV., 28/16; DH.EUM.LVZ., 10/88). Bu konuda hızlı bir şekilde sonuç almak isteyen Mutasarrıf Bey, daha Mal Sandığındaki paranın hesaplaması sürerken 30 km. mesafeyi birbirine bağlayacak telefon hattı malzemelerinin siparişini verdi.

İlk siparişin hemen akabinde mesafeyi 50 km'ye çıkararak Hamit Bey (BOA., DH.EUM.LVZ., 10/88), Haziran'ın sonuna gelindiğinde Tokat için 16 telefon hattının bağlandığı bir santralle 3 masa ve 9 duvar telefonu getirtilip kullanıma sunmuştu. Bu işleri de 57 liraya mâl etmişti (BOA., DH.EUM.LVZ., 11/58; DH.EUM.LVZ., 10/88). Akabinde 3 masa telefonu daha tedarik edilerek Tokat çevresindeki hattın 100 km'ye çıkarılmasına karar verildi. Bu da 250 liraya yakın bir maliyet oluşturuyordu. Siparişin gecikeceğinin bildirilmesi üzerine Hamit Bey, bu ertelemeyi kesin bir dille reddetti ve malzemelerin tedarikini talep etti. Malzemenin gönderildiği 4 Eylül'de bildirilmişse de (BOA., DH.EUM.LVZ., 10/88) aynı gün Hamit Bey'in azli istendi ve bir gün sonrasındaki iradeyle bu isteğe onay verildi (BOA., İ.DH., 1494/77). Görevinin sona ermesinden sonra hakkında hazırlanan hizmet mazbatasında bekçi teşkilatını kurduğu, merkez kazadaki karakollarla Kızılca ve Çiftlik nahiyelerini telefonla merkeze bağladığı ifade edilmektedir. Son siparişin de neresi için olduğu bu mazbatada verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Zira Almus, Pazar ve Bizeri'nin telefon tesislerini de hazırlattığı bildirilmektedir (Orhun vd., 1969: 444). Hamit Bey'in görevinin kısa sürmesine rağmen telefon tesisi konusunda çok hızlı hareket edildi ve böylece merkezle nahiyeler, hatta büyük köyler arasında telefon bağlantısı onun döneminde sağlanmış oldu (Eken, 2008: 430).

Tokat'a geldiği ilk gün misafir olduğu Osman Bey, Almus Nahiyeye Müdürlüğünde bulunan Ali Rıza Efendi'nin halkı soyduğundan şikâyet etmişti. Hamit Bey,

bu bilgiyi dikkate almaz gibi görünse de konu hakkında bir inceleme yaptırdı ve bölgede orman anlaşmazlığının olduğunu öğrendi. Bunun üzerine kimliğini saklayıp orman memuru sıfatıyla Osman Bey'le beraber Almus'a gitti. Fiili olarak yaptığı soruşturmada müdürün ve naibin suçlu olduğuna dair birçok delil elde etti. Daha orada iken müdür ve naibi de dinledi. Haklarındaki yolsuzluk iddialarının bir kısmını bu kişiler de kabul ettiler. Böylece bu iki görevliyi tutuklatarak hapishaneye gönderdi, ilgili evrakları da merkeze sevk etti. Ancak daha önce ifade edildiği üzere taşrada eşrafın yadsınamayacak derecede gücü vardı. Tutuklatılan Ali Rıza Efendi de vilayet eşrafından birinin oğluydu, bu sebeple de dönemin Sivas Valisi Alaaddin Bey tarafından korunmaya çalışıldı. İttihat ve Terakki Kulübü üyeleriyle belediye harcamaları hususunda problem yaşayan Hamit Bey, bu olay üzerine daha görevinin ilk günlerinde valiyle de ters düşmüş oldu. Vali'nin kendisinden emir almadan tahkikat ve tutuklama işlemi yaptığından dolayı eleştirdiği Hamit Bey, bütün baskılara rağmen geri adım atmadı ve gerekli hukukî süreci başlattı. Neticede suçlu görülen Ali Rıza Efendi, üç yıl hapse mahkûm edildi, naip ise beraat etti. Benzer yolsuzluklara tevessül eden bazı memurlar da bu hadiseyi kendileri için emsal olarak algılayıp korkularından istifa ettiler (Orhun vd., 1969: 419-420; Eken, 2008: 430-436).

Hamit Bey'in mutasarrıflığı döneminde görevden azledilenler de oldu. Tokat Hapishanesinde mahkûmlardan rüşvet aldıkları gerekçesiyle Mehmet, Ahmet ve Salih isimli gardiyanlar görevlerinden uzaklaştırıldılar. Yerlerine de Sadullah, Mustafa ve Şükrü isimli üç gardiyan tayin edildi (BOA., DH.MB.HPS.M., 5/11). Ancak Hamit Bey'in mutasarrıflıktan alınmasının hemen ardından, azledilen gardiyanlardan Ahmet, görevine iade edilmesi konusunda dilekçe verdi. Üst makamlarca şahsın sebepsiz yere azledildiği ifade edildi. Dahası azli neticesinde yerine tayin edilen Şükrü Efendi bu defa dolandırıcılıktan suçlandı ve o azledildi, böylece Ahmet de gardiyanlık görevine tekrar getirildi (BOA., DH.MB.HPS.M., 7/101). Bu idarî kararların teferruatlı bilgisine ve başka örneğine ulaşılamasa da bu olay, memurlar arasında yaşanan siyasî taraftarlığın güzel bir örneği görünmektedir.

Hamit Bey, daha önce de bahsedildiği üzere bütçe yetersizliğinden dolayı halkın yardımına başvurarak memleketin kalkınması için önemli işlere girişti. Yardım yoluyla kızlar için bir okul binası yaptırdı ve iki öğretmen tayin etti. Çevredeki kimsesiz kız çocuklarının sanat öğrenmeleri için şehir merkezinde barınmaları amacıyla bir pansiyon yaptırmaya çalıştı (Orhun vd., 1969: 445). İmar ve bayındırlık çalışmalarında halkla birlikte hareket etmeye dikkat eden Hamit Bey, yöre ekonomisi adına aldığı kararlarda da halkın hoşnutluğunu ön planda tutmaya çalışmaktaydı. Örneğin Tokat'ın en önemli ürünü olan tütünün batmanı üzerinden uygun bir miktarın alınmasına (altmış para) ahalinin görüşleri doğrultusunda karar vermişti. Buradan elde edilecek gelire de numune

mektebi yapılması kararlaştırıldı. Diğer taraftan köylerde de okullar açılması hedeflenmişti. Ancak Tokat sancağının kalkınması ve gelişmesi için yapılan bu girişimler akim kaldı. Zira bu sırada ülke genelinin gündemi tek bir olaya yoğunlaşmakta, Hamit Bey'in ifadesiyle memurlara *bir bela teşkil eden* mebus seçimi yaklaşılmaktaydı (Eken, 2008: 436-437).

3-Tokat Sancağında 1912 Yılı Mebus Seçimleri

Hamit Bey'in de başını yakacak olan bu seçimlerin öncesi ve seçim süreci tam bir karmaşa ve çekişme içerisindeydi. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde önemli bir başarı elde etmiş, karşısında yer alan Ahrar Fırkası, ancak bir mebus seçtirebilmişti (Ahmad, 2010: 46-47; Eraslan; Olgun, 2006: 77-79). Fakat 31 Mart Vakası, cemiyetin düşünüldüğü kadar güçlü olmadığını göstermişti (Ahmad, 2010: 66-67). Akabinde muhalif çevrelerin cemiyet içinden de taraftar kazanmasıyla 1911 yılının sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştu. Bu yeni girişim, Meclis-i Mebusandaki İttihatçı çoğunluğu bölmek anlamına geldiğinden İttihatçılara göre seçimlerin yenilenmesi gerekiyordu. Seçimlerin yenilenmesi için anayasanın 35. maddesinin değiştirilmesi gündeme getirildi. Bu madde kapsamında yer alan padişahın yetkisi, 1909 yılında sınırlandırılmıştı. Ancak bu defa erken seçim için maddenin 1909 değişikliğinden önceki hâline getirilmesi meclis gündemine sunuldu. Kanun teklifi, meclis tarafından iki defa reddedildi ve böylece seçimlerin üç ay içinde yeniden yapılması için meclisin feshi yetkisi padişaha geçmiş oldu. Sultan Reşad da Meclis-i Mebusanı 18 Ocak 1912'de feshetti ve böylece seçim süreci başlamış oldu (Eraslan; Olgun, 2006: 99-101).

Seçimlerde mutlak başarı elde etmek için çalışmalara başlayan İttihat ve Terakki, propaganda faaliyetlerini sürdürürken taşrada muhalefetle çeşitli konularda karşı karşıya geldi (Eraslan; Olgun, 2006: 106). Şöyle ki İttihatçıların faaliyetleri karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası, dinî temelli bir propaganda yürüterek İttihat ve Terakki'nin halkı sekülerleştirdiğini iddia etmek suretiyle ahalinin teveccühünü kazanmaya çalışıyordu (Eraslan; Olgun, 2006: 106-107). Partiler arasındaki çekişmelerin doğal sonucu olarak birçok yerde olduğu gibi seçim süreci Tokat'ta da sıkıntılı geçti. Zile'de arzuhalci Ali Efendi, Hürriyet ve İtilafçıların propagandaları doğrultusunda harekete geçti ve halkı kışkırtmaya başladı. Hamit Bey, asayişin bozulduğu Zile'ye gitti ve kanunen gerekli işlemlerin tamamlanmasından sonra Ali Efendi'yi İstanbul'a sevk etti. Ancak bu durum, Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından mutasarrıfın İttihatçı kimliğiyle ilişkilendirilip eleştirildi. Hâlbuki Hamit Bey, memurların ve özellikle adliyenin talebiyle konuyu takip ettiğini, dolayısıyla kanuna uygun olarak gerekli işlemleri yaptığını ileri sürmüştü (Eken, 2008: 437-438). Hamit Bey'in bu süreci idare etmedeki girişimleri, başlangıçta İttihat ve Terakkiye dâhil olup daha sonradan Hürriyet ve

İtilaf Fırkasına giren Mustafa Sabri Efendi (Sarıkoynucu, 1997: 789) tarafından eleştirildi. Hatta aynı isim tarafından mutasarrıfın seçimleri suistimal ettiğine dair *İkdam* gazetesinde bir makale yayınlandı. Seçimlere müdahalede bulunmanın kendi düşünce ve yapısına uymadığını ifade eden Hamit Bey, *manâsını bilerek Meşrutiyet için çalışmış olanlar, halkın iradesini kısıtlayarak, kurulmasına çalıştıkları binanın temelinde taarruz etmezler* sözleriyle hakkındaki iddiaları reddetmişti (Eken, 2008: 438-439). Hamit Bey, seçim sürecinde başka sorunlarla da karşı karşıya kaldı. Nitekim daha önceki görevleri sırasında Alasonya Hapishanesinden (Serfiçe-Manastır) mahkûm çıkarılmasıyla ilgili bir soruşturmada sanık sıfatını taşıyordu. Adliye Nezareti, bu soruşturma kapsamında Mart ayında kendisine celpname gönderdi. Fakat Dahiliye Nezareti, seçimlerin devam etmesinden dolayı Hamit Bey'in Tokat'tan ayrılmasını uygun görmedi ve konu hakkında yazılı ifadesinin istenmesini talep etti (BOA., DH.MKT., 18/38).

Tarihe “sopalı seçimler” olarak geçen 1912 seçimleri sonucunda 284 mebusun neredeyse tamamına yakını İttihatçılar kazandı (Eraslan; Olgun, 2006: 107). Tokat'ta da başarı sağlanmasına rağmen muhalefet kanadından, İttihatçıların ve İttihatçı olarak addedilen Hamit Bey'in baskılarının sancaktaki sandık sonuçlarına etki ettiği şayiası dillendirilmekteydi. Ancak Hamit Bey, bu sonucun alınmasında iddia edildiği gibi kendisinin cebri bir etkisi olmadığını savunarak, sandıklara tamamen halkın tercihinin yansıdığını ifade etmişti. Ona göre kendisine danışanlara *memleketin geleceğini şekillendirecek mebusların öneminden dolayı bu konuda vicdanlarının sesini dinlemeleri* şeklinde verdiği telkinin dışında sürece dâhil olmamıştı. Hatıralarında bu bilgiyi veren Hamit Bey, hiçbir partinin memleketin huzurunu bozacak girişimlerde bulunmasına müsaade etmediğini de bildirmekteydi (Eken, 2008: 439). Ancak başka bir kaynakta, seçimlere müdahale ettiği, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adaylarının seçilmesini engellediği ve bunlardan özellikle de Mustafa Sabri Efendi'yi seçtirmediği bilgisi yer almaktadır (Akbal, 2010: 4). Öyle ki aynı yılın Ağustos ayında Meclis-i Mebusanın tekrar feshinden sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu kabine de bu şekilde düşünecek (Ahmad, 2010: 132-138) ve azledilenlerden biri de Hamit Bey olacaktır (Eken, 2008: 19).

4-Değirmen Bentlerinin Yıkılması Konusunda Soruşturma: Halk Arasındaki Sorunlar ve Otorite Mücadelesi

Halk arasında *deli* olarak da bilinen Hamit Bey'e (Orhun vd., 1969; Eken, 2008; Akbal, 2010) yapılan bu yakıştırmanın nedeni, güç odakları karşısında doğru bildiğinden şaşmayan bir karakterinin olmasıydı. Ancak bu özelliği vazifesini icra ederken üst makamlarıyla dahi çatışmasına sebep olmaktadır. Daha önce kısaca bahsedildiği üzere idarî olarak bağlı olduğu Sivas Valisi ile bir meseleden dolayı anlaşmazlığa düşen Hamit Bey, hatıralarında valinin konjonktürel bir idareci olduğuna

işaret etmekteydi. Valinin seçimlerdeki çalışmalarının üstünü kapatmak istediğini ifade eden Hamit Bey, seçimlerden sonra kurulan yeni hükümetin yönetim anlayışının da idareci psikolojisini göz ardı ettiğini düşünmekteydi. Hamit Bey, *“Bu psikolojiyi bilselerdi Alaaddin Bey'i kendilerine bağlı sadık bir alet olarak kullanabilirlerdi”* sözleriyle düşüncelerini belirtmişti (Eken, 2008: 440). Buradan hareketle Alaaddin Bey'in siyasetini beğenmediği anlaşılan Hamit Bey, değirmen bentlerinin yıkılması konusunda da yine anlaşmazlığa düştü. Bu defaki anlaşmazlığın sebebi, daha ziyade dönemin politik şartlarından kaynaklanmaktaydı. Bu da Tokat'ta uzun süredir bazı kişilerin şikâyetçi olduğu değirmen bendi meselesiydi. Hamit Bey'in bu mesele karşısında gösterdiği tutum da yukarıda yer verilen kişisel özelliğinin bir yansımasıydı.

Hamit Bey, bir taraftan sancağın güvenliğini sağlamaya çalışıp yolsuzlukla mücadele ederken diğer taraftan eşrafın kendi aralarında ya da diğer vatandaşlarla olan sorunlarını da çözmeye çalışıyordu. Bu tarz sorunlara çözüm getireceğini göreve başladığı andan itibaren yürüttüğü faaliyetlerle ortaya koymuştu. Bu bağlamda uzun süredir var olan değirmen bentleri sorunu, Hamit Bey'in mutasarrıflık sürecinde tekrar gündeme getirildi. Bu bentler, Amasyalı Agob ve Tokatlı Bedros'un değirmenlerine aitti. Bentler, o dönemki şehir merkezinin iki kilometre dışında bulunan Hıdırlık Köprüsü'nün her iki tarafında bulunmaktaydı (BOA., ŞD., 1821/16).

Mesele, 17 Nisan'da Müftüzâde Halim Efendi ile 37 kişinin Mutasarrıf Bey'e takdim ettikleri bir arzuhalle gündeme geldi. Şikâyetçilere göre nehrin üzerinde bulunan Hıdırlık Köprüsü'nün yanında 30 yıl önce Amasyalı Agob bir değirmen inşa ettirmişti. Bu değirmenin çalışması için nehirden bir hark açmış ve harka suyun verilebilmesi amacıyla da nehrin içine bent yapmıştı. Ancak buradan taşan su, nehrin çevresinde yer alan tarla, bağ ve bahçeleri basmaktaydı. Arazilerinin zarar gördüğünü ileri süren müştekiler, ikişer yüz lira kıymeti olan arazilerinin 10 liralık bir değere kadar gerilediğini bildirdiler. Ortaya çıkan zararlarının giderilmesi için bendin kaldırılmasını istediler. Ayrıca bu isteklerini, 15 senedir sürdürdüklerini de dile getirdiler. Bu konuda daha önce verilen bir karardan bahseden arazi sahipleri, nehirlerin kimsenin malı olmayıp umuma ait olduğundan hareketle böyle yerlerin satılmayacağı hükmünün verildiğini ve Sivas Valisi Halil Paşa'ya müracaat edilerek bendin yıkıldığını bildirdiler.

Bentlerin sonradan tekrar, daha sağlam ve yüksek bir şekilde inşa edildiğini hatta *eskisine rahmet verecek* halde yapıldığından geçimlerini idame edemeyecek derecede zarar gördüklerini beyan ettiler. Bu bentler, sadece arazilere değil köprüye de büyük zarar veriyordu. Bu kişiler yaptıkları şikâyetle taşrada eşraf tahakkümü ve baskısının olduğunu da gösterdiler. Zira değirmenin sahibi, o dönemde şehrin ileri gelen bir zenginiyle işbirliğine girmişti. Değirmenin bir gözünü feda etmişse de yüzlerce aileye zarar vermeye devam etmiş ve hâlâ da

devam etmekteydi. Ayrıca oluşan bataklıklarla halk sağlığının tehdit edildiği ve arazilerde oluşan zararlar da hazinenin gelir kaybına uğradığı ileri sürülüyordu (BOA., ŞD., 1821/16).

Arzuhal, gerekli keşfin yapılması ve bu konuda gelinen noktanın araştırılıp ortaya çıkarılması için belediyeye havale edildi. Belediye Meclisinin yaptığı keşfe, sancak mühendisinin Niksar tarafında görevde olmasından dolayı Serkondüktör Hasan Ziya Efendi katıldı. Yapılan keşifte iddia edildiği şekilde zararın gerçekliği tespit edildi. Uğranılan zararın çözümü için de bentlerin tamamen yıktırılarak nehrin doğal akışına bırakılmasının gerekliliği beyan edildi. Belediye Meclisinin bu durumun idareyi sıkıntıya düşüreceği konusunda bir öngöründe bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira bentlerin tamamen iptali yönünde fikir beyan eden meclis, idarî yönden bunun yapılmasının sorunlu görülmesi durumunda suyun debisinin yükseldiği dönemler için başka bir çözüm daha öne sürdü. Bu da bentlere ikişer metre genişliğinde üçer kapak yaptırılması ve suyun yükseldiği dönemlerde bu kapakların tamamen açık bulundurulmasıydı. İki bent için bu şekilde çözüm üretilirken birisinin ise tamamen kaldırılması tavsiye edildi (BOA., ŞD., 1821/16).

Bent sorunu, Sancak İdare Meclisinin gündemine alındı ve her iki değirmen sahibinin fazla kazanç sağlamalarıyla tarihi sanat eseri olan köprüünün zarar görmesi ve özellikle birçok arazi sahibinin perişan bir hâle düşmesinin kabul edilemeyeceği belirtildi. Her iki değirmene ait bentlerin hemen yıktırılmasına oy çokluğuyla karar verildi (BOA., ŞD., 1821/16). İdare Meclisinde bentlere kapak açtırılması konusunun hiç değerlendirmeye alınmadığı ve kararın hemen uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Zira değirmen sahiplerinin 9 Mayıs tarihli telgrafında, kırk yıldan beri sahip oldukları değirmenin bendinin yıkımı için yerel idarenin halkı sevk ettiği ve halktan bazılarının yıkıma başladığı öne sürüldü. Ayrıca 15 yıl önce ortaya çıkan zararın mahkemede değerlendirildiği ve istimlakla dair kararın olmasına rağmen Tokat idaresinin bunlara aykırı hareket ettiği şikâyet edilmekteydi. Herhangi bir mahkeme hükmüne dayanmadan adalet ve Meşrutiyet düzenine aykırı olarak yapılan işlemin engellenmesi talep edildi. Görülen o ki Meşrutiyet, her iki taraf için de iddialarını meşrulaştırmak adına bir dayanak noktası olarak telakki edilmekteydi. Netice itibarıyla bu telgrafta bahsedilenler, Tokat Mutasarrıflığına iletildi, *saldırıya müsaade edilmemesi ve söz konusu olayın hakikatinin bildirilmesi* istendi (BOA., ŞD., 1821/16).

Değirmen sahiplerinin istimlak hususundaki taleplerine karşın İslam hukukuna göre nehirler, kimsenin mülkü değildir. Buralardan herkesin istifade hakkı vardır (Aydın, 2001: 370; Ekinci, 2008: 486). Bununla birlikte mülkiyet hakkı da önemli bir yere konulmakta ve herkesin mülkünü istediği gibi kullanabileceği kabul edilmektedir. Ancak mülkiyet hakkının çeşitli sınırlamaları bulunmaktadır.

Mecelle’de kişinin kendi tasarrufundaki mülkiyet hakkını kullanırken bir başkasının malını kullanmaya engel teşkil edecek şekilde fahiş bir zararda bulunamayacağı belirtilmektedir (Şimşirgil; Ekinci, 2008: 105; Ekinci, 2008: 202-203). Mutasarrıf Hamit Bey de 10 Mayıs tarihli cevabında hukuka göre bentlerin verdiği zarardan bahsetmekteydi. Birçok bahçeyi yok ettiğinden, köprüye zarar verdiği için, nehrin mecrasını değiştirdiğinden ve mecra değişiminin kasabayı da tehdit etmesinden dolayı bentlerin yıkımının belediye ve sancak idare meclislerinin kararı olduğunu bildirmekteydi (BOA., ŞD., 1821/16). Kararda eksik olan kısım ise zararın tespiti durumunda yapılması gerekenlerdi. Bu tespitin akabinde hükümet yetkilileri, mülkün bedelini ödemek suretiyle söz konusu mülkü istimlak edebilirdi (Ekinci, 2008: 203).

Tokat idare heyetleri tarafından verilen kararların vilayet merkezini tam anlamıyla tatmin etmediği görülmektedir. Bu arada değirmen sahipleri de Tokat Bidayet Mahkemesine Mutasarrıf Hamit Bey ile idare meclisi üyeleri ve idarenin kararıyla yıkım işlemini yapan altı kişi hakkında şikâyette bulundular (BOA., ŞD., 1821/16). Ancak hukuk, yetkili makamın izniyle bir kişinin malına zarar verenin bu zararı karşılamak gibi bir zorunluluğu bulunmadığını bildirmektedir (Aydın, 2001: 410). Bundan hareketle de yıkım kararını veren görevliler hakkında kanunî tahkikatın başlatılması için konu istinaf dairesine havale edildi. Müdde-i Umumi Muavinliği de yıkımın hükümet yetkililerinin emrine dayandığından ve idarî karar olduğundan dolayı soruşturmanın ve kararın Vilayet İdare Meclisine ait olduğunu beyan etti (BOA., ŞD., 1821/16).

Süreç, Vilayet İdare Meclisine bırakıldıktan sonra 21 Mayıs’ta mutasarrıflıktan gerekli izahatın yapılması ve ilgili evrakların gönderilmesi istendi. Tokat Sancağı İdare Meclisinden teferruatlı bir açıklama yapıldı. Bentlerin oluşturduğu zararın dışında konuya dair geçmiş yıllarda verilen kararlar ve uygulamaları hakkındaki bilgiler dikkat çekmektedir. Buna göre çiftçiler, 1889’da Nizamiye Mahkemesine müracaat etmişler ve bentlerin verdiği zarar tespit edildiğinden yıkılmasına karar verilmişti. Ancak değirmen sahipleri, yönetim üzerindeki etkilerinden dolayı kararı uygulamamışlardı. Hatta kayıtların da imha edilmesini sağlamışlardı. Vali Emin Bey, meselenin peşine düşüp ilgili evrakların ortaya çıkarılması için uğraşmışsa da başarılı olamamıştı. Daha sonra bentlerin zararını adeta zulüm olarak değerlendiren Vali Halil Bey, bizzat Köprübaşına gitmiş ve bentleri yıktırmıştı. 1897 yılında hatırlı kişilerden ve Sancak İdare Meclisi azasından olan İzzet Efendi’ye Amasyalı Agob’un değirmeninden bir hisse verilmesiyle bu zulüm alameti tekrar kurulmuştu. Nafia Mühendisliği, bentlerin bağ ve bahçelere ve 600 yıllık bir tarihi eser olan köprüye zararının olduğunu beyan etmişti. Ancak bu zararın ortadan kaldırılması konusunda yine müsamaha gösterilmişti. Zira Nafia Mühendisliğinin ikinci raporunda, mecranın yükselmesiyle bentlerin daha da

sağlamlaştırıldığı ifade edilmişti. Meseleyi her açıdan tehlikeli olarak değerlendiren Hamit Bey'in başkanlığındaki Sancak İdare Meclisinin de birçok kişinin mağduriyetinin giderilmesi ve ahalinin zulme uğramasının engellenmesi için bu yönde karar aldığı valiliğe bildirildi (BOA., ŞD., 1821/16).

Bedros'un ortağı olduğu anlaşılan Tokatlı Seferoğlu Dimek, 24 Haziran'da valiliğe bir dilekçe yazdı. Dilekçede bendin yıkımının, bu konuda *yetkisi olmayan ve kendilerine karşı şahsî garazları bulunan bazı kişiler* tarafından yaptırıldığı iddia edilmekteydi. Dimek, eskiden fen memurlarının verdiği raporlarda bentlere kapak açılmasının uygun görüldüğünden de bahsetmekteydi. Müştekinin verdiği bilgiler, meselenin önceki yıllardaki durumu ve verilen kararlarla örtüşmektedir. Zira 1894 yılında bentlerin yıktırılarak zarar vermeyecek şekilde yeniden inşaları uygun görülmüştü (BOA., ŞD., 1821/16). 1895 yılında mahkeme, bendin kapaklı yapılmasına ve bu kapakların taşkın zamanından 15 gün önce açılarak zararın engellenmesine hükmetmişti (BOA., ŞD., 1821/16). Dimek'in verdiği bilgiden ve öncesinde verilen karardan hareketle bentlerde açılan kapakların değirmen sahipleri tarafından tekrar kapatıldığı ya da yeniden inşasında aynı şekilde kapaksız yaptırıldığı ortaya çıkmaktadır. 1912 yılında hem arazi sahiplerinin hem de Sancak İdare Meclisinin müsamaha olarak değerlendirdiği durum bu olsa gerektir. Ayrıca 1912'deki keşif sırasında da böyle bir çözümün zararı azaltacağı yönünde fikir beyan edilmesi, daha önceki mahkeme hükmünün uygulanmadığını teyit etmektedir. Dimek'in dilekçesinde dikkat çeken başka bir husus, Hamit Bey'in *sahip oldukları Meşrutiyet'e uygun hareket etmediği ve dikbaşlı* davrandığı iddiasıdır (BOA., ŞD., 1821/16).

Valilik, bu şikâyetin birkaç gün öncesinde bir fezleke hazırlayarak Dahiliye Nezaretine takdim etmişti (BOA., ŞD., 1821/16). Ancak nezaret, soruşturmanın eksik kalan yönlerinin tamamlanması için 30 Haziran'da ilgili evrakı iade etti. Dâhiliye Nezaretine göre şikâyet üzerine ikinci işlemin Vilayet İdare Meclisi tarafından yaptırılması gerekirken doğruluğu araştırılmadan ve herhangi bir değerlendirme yapılmadan hazırlanan fezleke durumun gelişme aşamalarının takdimiyle yetinilmişti. Bu sebeple vilayet tarafından gerekli incelemenin yapılması, yıkım işleminin usule uygun olup olmadığının tespiti, uygun değilse ilgili memurların mesuliyet derecelerinin belirlenmesi ve sonucunun bildirilmesi isteniyordu. Vali Alaaddin Bey, neredeyse iki ay sonra cevap verdi. 24 Ağustos tarihli fezleke ekinin girişinde kendisi tarafından daha önce değerlendirme yapıldığını yazmaktaydı. Fakat fezleke incelendiğinde bu değerlendirmenin yapılmadığı görülmektedir. Bunu da dönemin politik şartlarıyla açıklamak mümkündür.

Fezleke ilavesine fikrini beyan ederek başlayan Vali Bey, Tokat mutasarrıfının ve meclis azalarının yaptığı uygulamanın kanuna aykırı olduğunu beyan ediyordu. Zira yapılan işlem mahkeme kararına dayanmıyordu. Memurlarla ilgili mahkeme kararının da Şura-yı Devlet

tarafından verileceğinden konu üst makamlara havale edilmişti. Ayrıca ikinci bir tahkikatın yaptırılması gerekirken bentler hızlı bir şekilde yıktırılmıştı. Şu durumda kendilerince bir işlem yapılmasına gerek kalmadığına işaret edilmekteydi.

Daha önceki fezleke bulunmayan ve fahiş zarar, mülkiyet ve istimlak etme konularını hukuka göre açıklayan Vali Alaaddin Bey, Sancak İdare Meclisi tarafından hukuk davası hakkında verilen kararların muteber olmayacağını bildirdi. Ona göre Hamit Bey, verilen emirlere uymadan ve değirmen sahiplerini dinlemeden bentleri yıktırılmıştı. Bunlardan hareketle Mutasarrıf Bey'in yıkım işleminin sorumluluğunu üzerine aldığı hissedildiğini ifade ediyordu. İkinci derecede de idare meclisi heyetinden karara imza atanlar sorumlu görülmekteydi. Vali, kanuna aykırı olarak açıktan açığa ayak direyerek işlem yapılmasının halkın devlete olan itimadını yok ettiğinden sorumlular hakkında gereken işlemin yapılması fikrindeydi (BOA., ŞD., 1821/16). Valinin açıklamaları hukukî açıdan doğruydu. Ancak dikkati çeken husus, kendisinin Haziran ayında hazırladığı fezleke hiçbir şekilde fikir beyan etmemesine rağmen ülkedeki politik şartların değişmesi ve Meclis-i Mebusanın feshinden sonra Hamit Bey'i açıktan suçlamasıydı. Bu şekilde fikrini açık olarak söyleyen ve sorumluluğu Hamit Bey'in üzerinde gösteren Alaaddin Bey'in tutumu, yerel makamlar arasında iktidar mücadelesinin olduğuna işaret etmektedir. Dahası Hamit Bey'in de iddia ettiği şekilde Vali'nin İttihatçıların karşısında olduğunu gösterme gayreti, kendisini azilden kurtarmaya çalıştığı hissini vermektedir.

Valiliğin ve Dâhiliye Nezaretinin konuyla ilgili yazışmalarında sorumlu olarak Mutasarrıf Hamit Bey'i gördükleri açıktır. Hatta Dahiliye Nezaretinin 17 Eylül'de Sadarete gönderdiği tezkirede Tokat sancağı mutasarrıfı olup bu defa azledilen *Hamit Bey hakkında yaptırılan tahkikata dair* vilayetten gönderilen evrakın Şura-yı Devlet'in incelemesi için havale edildiği yazmaktadır (BOA., ŞD., 1821/16). Görüldüğü üzere diğer sorumluların isimleri geçmemekte ve soruşturmanın sadece Hamit Bey hakkında yapıldığı ifade edilmektedir.

5-Hamit Bey'in Azli

Ağustos 1912'de Meclis-i Mebusanın tekrar feshinden sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadrazamlığa atandı. Kurulan kabinenin üyelerinin büyük bir çoğunluğunun amacı ise İttihat ve Terakkinin siyasi gücünü bitirmekti. Trablusgarp Savaşı'nın devamından dolayı ilan edilen sıkıyönetim kaldırılmışsa da 6 Ağustos'ta tekrar ilan edildi. Artık hükümet İttihatçı memurların görevden alınmasına da niyetlenmişti (Ahmad, 2010: 132-138). Özellikle seçimlerde usulsüzlük yapıldığı ve bazı yerlerdeki mülkî amirlerin bu amaçla atandığı ileri sürülmekteydi (Eraslan; Olgun, 2006: 106-107). Bu düşünceyle hazırlanan mazuliyet listesinde Hamit Bey de bulunmaktaydı (Eken, 2008: 19). Hükümet tarafından azline sebep olarak da *hâlen ve maslahaten görülen lüzûma mebni* şeklinde bir açıklamayla yetinildi. Yerine

de daha önce Sinop Sancağı Mutasarrıflığından azledilen Haydar Bey'in tayin edilmesinin uygun olacağı bildirildi. Bu talep, bir gün sonraki irade ile uygun görülerek 5 Eylül 1912 tarihinde Hamit Bey görevinden alındı (BOA., İ.DH., 1494/77).

Eken, Hamit Bey'in azlinde İttihat ve Terakki Cemiyeti Müfettişliği yapmasının ve yapılan seçimlere müdahalede bulunup bulunmadığına dair net bir bilgi olmasa da muhaliflerinin etkisinin olduğunun tahmin edildiğini bildirmektedir (Eken, 2008: 19). Kendisi de Tokat Mutasarrıflığına atanmasının daha 1909 yılında düşünüldüğünü ancak yüksek makamlarda bulunanların rahatsız olması sebebiyle bu atanmanın geciktirildiğini belirtmektedir. Hamit Bey, memuriyet hayatında ilk defa başına gelen bu azil hadisesinden üzüldüğünü ifade etmektedir. Ona göre üzüntüsünün asıl sebebi azledilmesi değil, gelişmeye müsait olan Tokat'a hizmet edememesinden kaynaklanmaktaydı (Eken, 2008: 423-424, 440). Azlinden sonra Sancak İdare Meclisinde hazırlanan ve 17 Eylül tarihini taşıyan hizmet mazbatasında kısa süre içinde memleketin asayışı, düzeni ve kalkınması için birçok iş yaptığı ve bazı işler için de girişimde bulunduğu bildirilen Hamit Bey'in Gayrimüslim unsurlar da dâhil olmak üzere devletle halk arasındaki bağları güçlendirdiği, eşitlik, kolaylık ve hayırseverlik üzerine icraatlar yaptığı ve bu sayede bölgeyi ve halkı Meşrutiyet'in getirilerinden faydalandırdığı beyan edilmektedir. Meclis üyeleri, bunu da Hamit Bey'in *kuvvetli ve mahir idaresine* bağlamaktadır (Orhun vd., 1969: 445). Tokat'ın gelişmesi ve ilerlemesi için iyi niyetle çalışmalar yaptığı anlatılan Hamit Bey ise *memleketin politikacılığa kurban edildiğini* ifade etmektedir (Eken, 2008: 440).

Balkan Savaşı'nın çıkma ihtimalinin belirmesiyle siyasi tartışmalar ikinci planda kaldı ve seçimler ertelendi, 30 Eylül'de de seferberlik ilan edildi. Ekim ayında başlayan savaşın ve dış politikanın etkisiyle Kamil Paşa Sadrazamlığa getirildi. Savaşın Osmanlı aleyhine gelişmesi ve Edirne'den vazgeçilme meselesinin görüşülmesi için 23 Ocak 1913'te kabinenin toplandığı sırada İttihatçılar tarafından Bâbü'lî Baskını olarak bilinen darbe gerçekleştirildi (Ahmad, 2010: 141-143, 146).

Hamit Bey'in mutasarrıflıktan azledilmesine rağmen bu süreçte Tokat'taki bentlerin yıktırılmasına dair soruşturma devam etmekteydi. Şura-yı Devlet tarafından konuyla ilgili değerlendirme 1913 yılının Mart ayında yapıldı ve Hamit Bey'in yargılanmasına karar verildi. Tabi bu karar, sadece Hamit Bey'i değil idare meclisinde yer alan diğer sorumluları da kapsamaktaydı (BOA., ŞD., 1821/16; HSDHADB., 1/11). Şura-yı Devlet'in kararı üzerine irade-i seniyye evrakı hazırlandı. İradede *Tokat sancağı mutasarrıf-ı esbaki Hamid Bey'in taht-ı muhâkemeye alınması Şurâ-yı Devlet kararıyla tensîb olunmuşdur* şeklinde hüküm yer almaktadır. Ancak Dahiliye Nazırı ile sadrazamın imzasının bulunmaması, hazırlanan iradenin

padişaha sunulmadığını göstermektedir (BOA., HSDHADB., 1/11). Yani Şura-yı Devlet tarafından verilen karar, hükümsüz kalmış ve rafa kaldırılmıştır. Hamit Bey, bu karardan birkaç gün önce de Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) Mutasarrıflığına tayin edilmişti (BOA., BEO., 4151/311272). Bundan hareketle hükümetlerin değişiminin, merkez idaresi üzerinden taşra idaresine ve idarecilerine de yansıtıldığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Hamit Bey'in Tokat Mutasarrıflığı, ülkenin politik olarak karmaşık dönemlerinden birine denk geldi. Hamit Bey, İttihat ve Terakki kimliğine sahip olsa da cemiyetin yanlış politikalarına karşı bir duruş sergiledi. Ona göre memleketin kurtulması, idarecilerin politikadan uzak durup, işine sarılmasıyla sağlanabilirdi. Koltuğunda oturmanın yerine sahada var olması gereken amir, memleketin düzeni ve ilerlemesi için çalışmalıydı. Bu sebeple de devlet hizmetinde bulunduğu her dönemde yanlış bir karar ve uygulama karşısında herkese rağmen konuşmayı kendisine ilke edindi. Bu yapıyla *deli* olarak tanınan Hamit Bey, karakterini açık bir şekilde Tokat'taki görevinde de hissettirdi. Esasında deli değil dik duruşlu ydu.

Halkın arasındaki sorunları çözmeye gayret eden ve memleketin ilerlemesine çaba sarf eden Hamit Bey, yaptığı işlerde hem yerelde birlik ve beraberliği sağlamayı hem de halkın desteğini almayı hedefledi. Bu davranışıyla da devletin yürüttüğü politika doğrultusunda eşrafi kontrol altında tutmaya çalıştığını söylemek yanlış olmaz. Diğer taraftan da aldığı destekle huzur ve düzeni sağlamaya, sosyal ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunacak işler yapmaya çalıştı.

Yaptığı işlerle varlığını üst birimlere hissettiren Hamit Bey, idareyle anlaşmazlıktan da uzak kalamadı. Bentlerle ilgili kararı, valiliğe rağmen hemen uygulamaya koydu. Ancak bu karar, idare meclisinin reisi olması hasebiyle kendisi de dâhil bazı yetkililer hakkında soruşturmaya sebep oldu. Aldığı kararla kendine göre uzun süredir teslim edilmeyen hakkı, hak sahiplerine iade etmişti. Ancak hukukî sürecin bir kısmını uygulatırken kanunen gerekli olan bazı işlemlerin yapılmasını bir tarafa bıraktı. Bu da azline yakın ciddi eleştirilere sebep oldu. Daha önceden konu hakkında sesini çok çıkarmadığı anlaşılan Vali Bey, artık açıktan eleştiride bulunmakta ve olayın sorumlusu olarak Hamit Bey'i göstermekteydi. Kendisine göre yapılan işlemlerde hukukî bazı eksiklikler vardı. Hukukun da bu yönde içtihadı olmasına rağmen söz konusu bu hukuk, hükümet değişiminden önce yok muydu sorusunu akla getirmektedir. Bu durum, hükümetlerin değişiminin, taşra idaresine ve idarecilerinin kararına yansıtıldığını göstermektedir.

Hamit Bey, 1912 yılında yapılan ve tarihe sopalı seçimler olarak geçen seçim sürecine müdahale ettiği gerekçesiyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarınca eleştirildi. Bu sebeple de memuriyetinden azledildi. İlk defa bir görevinden azledilen Hamit Bey'in bu yönde hareket ettiğine dair şimdiye kadar açık bir delile rastlanmamıştır. Azliyle ilgili evrakta da *görülen lüzumdan dolayı* ifadesiyle yetinilmiştir. Hukukî olarak bir şeyin ispat edilmesi durumunda, dönemin siyasî şartları içinde hakkında bu yönde işlem yapılacağına hiç şüphe yoktur. Politik çatışma sonucu olarak azline hüküm verildiyse de Ocak 1913'te yapılan Bâbiâli Baskını, kendisinin tekrar memuriyete atanmasını beraberinde getirdi. Hatta hakkındaki soruşturma meselesi bu süreçte rafa kaldırıldı. Bu defa da dönemin siyasî şartları, yolu tekrar İttihatçılara açmış oldu. Soruşturmanın rafa kaldırılması da hükümetler için hukukun üstünlüğü meselesinin şartlara göre değişebileceğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi (BOA.)

- Bab-ı Âlî Evrak Odası Evrakı (BEO.): 3999/299861, 4022/301590, 4151/311272.
 Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemî (DH.EUM.LVZ.): 10/88, 11/58.
 Dahiliye Nezareti Mebâni-i Emîriye-Hapishâneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH.MB.HPS.M.): 5/11, 7/101.
 Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH.MKT.): 18/38.
 Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH.MTV.): 28/16.
 Hibe, Satın, Devir Hacı Adil Bey Evrakı (HSDHADB.): 1/11.
 İrade Dahiliye (İ.DH.): 1491/48, 1494/77, 797/64634.
 Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.): 1821/16.

2. Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, R. 1328, Altmış Yedinci Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Açıkel, A. (2012), "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 41: 219-223.
 Ahmad, F. (2010), *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları.
 Ahmad, F. (2011), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları.
 Akbal, İ. (2010), "Millî Mücadele Yıllarında Muhallif ve Bolşevizm Karşısı Bir Vali: Kapancızâde Hamit Bey", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29:48, 1-28.
 Aktaş, E. (2009), "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı", Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
 Akyıldız, A. (2009), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
 Aydın, M. Â. (2001), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları.
 Çakmak, B. (2019), *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkezîyetçiliği, Gediz'de Kaza İdaresi ve Sorunları*, Ankara: Hitabevi Yayınları.
 Demir, T. (2001), "Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Örgütünün Tarihsel Gelişimi (1840-1920)", Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
 Eken, H. (2008), *Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızâde Hamit Bey*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
 Ekinci, E. B. (2008), *Osmanlı Hukuku-Adalet Mülk*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
 Eraslan, C.; Olgun, K. (2006), *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul: 3F Yayınları.
 Hüseyin Kazım Kadri, (2000), *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, Haz. İsmail Kara, İstanbul: Dergah Yayınları.
 Karpat, K. H. (2017), *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, İstanbul: Timaş Yayınları.
 Karpat, K. H. (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları.
 Mardin, Ş. (2004), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.
 Mercan, M. (2007), "Sivas Vilayeti'nin Teşkilî ve İdari Yapısı (1867-1920)", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007*, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 1: 549-558.
 Orhun, H.; Kasaroglu, C.; Belek, M.; Atakul, K. (1969), *Meşhur Valiler*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları.
 Ortaylı, İ. (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Önay, A. (1995), "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", *Çağın Yakalayan Osmanlı-Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, İstanbul: IRCICA Yayınları, 121-139.
 Sarıkoyuncu, A. (1997), "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşısı Tutum ve Davranışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII:39, 787-812.
 Seyitdanlıoğlu, M. (1999), *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Şimşirgil, A.; Ekinci, E. B. (2008), *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, İstanbul: KTB Yayınları.
 Taşkesenlioğlu, M. Y. (2018), *Tanzimat Döneminde Bir Reform Meclisi Meclis-i Âlî-i Tanzimât (1854-1861)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Hamit Bey, who was born in Rhodes in 1878, was appointed to the district governorship after serving in various civil service and on February 3, 1912, he was promoted to the governorship of Tokat sanjak which was bound to the Sivas province. The main focus of the current study was the Tokat Governorship of Hamit Bey. His service in Tokat was aimed to be evaluated through the analysis his memoirs and the related documents in the Ottoman Archive. Before Hamit Bey was appointed as the lieutenant-governor of Tokat, he had been also the Inspector of the Committee of Union and Progress. His appointment as governor at a young age was associated with this inspectory post by the opponents and was considered the result of partisanship. Also, at this time, elections would be held throughout the country due to the dissolution of the parliament. Before the elections which will later be noted in history as “the elections with sticks”, unionists were considered to have appointed some civil servants to manipulate the election results. In this political atmosphere, Hamit Bey, who was appointed as the Governor of Tokat, did not fully adopt the policy of the Committee of Union and Progress on administration. According to him, the desired Constitutional Monarchy had been declared and the Unionists had to give up their resistant movements and deal with the country's affairs.

Hamit Bey started his duty with the aim of showing that he wanted to serve Tokat by dissipating the negative atmosphere about him. He showed an interest in the notables who were excluded by the club affiliated to the Committee of Union and Progress. In fact, he was a guest of one of them in Tokat on the first day. He examined the accounts of the Municipal Council; he encountered a noticeable disorder and reacted harshly. Since the council members were consisted of members of the Union Club, the related officials submitted their resignation petition as a threat. Although he was clearly asked to take a step back, Hamit Bey, who accepted these resignations, appointed one of the notables to the Municipal Council until the elections were held again. However, the election process started which he was also uncomfortable with due to the governments' approach to the elections. In this political conditions, what he did while trying to solve some problems related to public order was considered by the opposition as a partisan attempt.

Hamit Bey worked in Tokat for about seven months. During this period, he made efforts for the development and prosperity of the country on issues such as Tokat's order, its administrative problems and its social issues. He established the guard organization in order to solve the problem of animal theft that the villagers suffered greatly in Tokat. Again, he thought of using the telephone, one of the modern means of the period, for public order. He made the communication faster with the lines that were between the police stations in the center and connected the sub-districts to the center. He worked hard to increase the number of village schools and launched the construction of a girls' school in the city center and of a pension for orphaned girls so that they could acquire craftsmanship. Aiming to open a sample school, Hamit Bey knew that the budget was also inadequate. In order to solve this problem, he applied to the public again and paid attention to the support of the public in all his works. Thus, he both provided financial support and made an effort to establish the state-nation unity and to provide the harmony between the public. Hamit Bey also addressed the administrative problems. First of all, he revealed the corruption of the district manager of Almus upon the complaint. Although that person was the son of one of the notables of Sivas and the governor's office put pressure and reaction, he did not agrize. After that, some officers, fearing what they had done, resigned, and those who were found guilty were dismissed from their duties.

As soon as he arrived in Tokat, he showed that he would stand firmly against injustice while dealing with corruption. Possibly having caused by corruption and illegality, a new long-standing problem emerged. These were the mill dams that caused complaints for about 30 years. A dam was built into the river to supply water to the mills on both sides of the Hıdırlık Bridge and on the edge of Yeşilirmak. The rise of the water here caused the historical bridge to be damaged together with the surrounding lands. Although the old dams had been demolished by court decision before, it was rebuilt under the influence of some of the notables who had a voice in the state units. The issue, which had not been brought to the agenda for 15 years, was brought to light again under the lieutenant-governorship of Hamit Bey. A desire was presented to Hamit Bey to remove these dams, which continued to damage the vineyards and gardens of many families. After the discovery and examination of the issue, the dams were demolished by the decision of the Sanjak Board of Directors. The demolition of the dams first became a matter of the complaint and then the investigation. Although the governor did not express his opinion clearly in the beginning, he later blamed Hamit Bey for the demolition. The reason why the governor approached the issue in this way was related to the political situation of the country, because the first parliament was dissolved, the Committee of Union and Progress was suspended from the government again.

The new cabinet prepared a list of excuses, considering the intervention of some civilian superiors in the 1912 elections. Nothing could be written in this direction to the will which was dated September 5, 1912, and which caused Hamit Bey's dismissal. In fact, the underlying reason was that the Unionists were desired to be detracted from the provincial administration. Although he was dismissed, the investigation file including him was open. It is also noteworthy that the investigation was shown as if it was in the name of Hamit Bey himself, while the file was being submitted to the higher authorities. After the Bâbîâlî Raid in January 1913, the Committee of Union and Progress took over the government more effectively. Hamit Bey, who was suspended, was also appointed to another lieutenant-governor, the investigation issue remained inconclusive and it was shelved. Despite the fact that the investigation seemed to have been closed by the Unionist administration in this way, Hamit Bey criticized the Unionists' governance of the state with a warrior mindset. With this idea in his mind, he did not hesitate to express his opinion and what he knew right, in spite of the administration in the places he served.

SAMSUN MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP BATI ANADOLU ERKEN TUNÇ ÇAĞI SERAMİĞİ¹

Davut YİĞİTPAŞA^{1*} ve Musa Uğur ÇELİK^{1*}

¹Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü/¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı

*davut.yigitpasa@omu.edu.tr, *ugurcelikk1995@gmail.com

+ORCID: 0000-0001-8821-5628, +ORCID: 0000-0002-1692-8861

Öz- Bu çalışma Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne satın alma yoluyla 16 adet Erken Tunç Çağı seramiğini içermektedir. Çalışmamıza konu olan seramiklerin mal grupları ve tipolojik özellikleri ele alınmıştır. Buna göre toplamda 4 tip görülür. Bunlar kâse, testi, testicik ve vazolardır. Seramikler el ve çark yapımı olmakla birlikte çeşitli hamur, renk ve tekniklerle üretilmiştir. İncelediğimiz çanak çömleklerin tamamı satın alma yoluyla müzeye gelmesinden dolayı da geliş yerleri belli değildir. Buna karşın örneklerin tamamına yakını ETÇ Troia-Yortan Kültür Bölgesi etkileri taşımaktadır. Bu nedenle seramiklerin Batı Anadolu Yortan ve yakın arkeolojik sahalardan elde edildiği söylenebilir. Bu seramik grubu Batı ve İç Batı Anadolu'da ve adalarda karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler- Batı Anadolu Bölgesi, Tunç Çağı, Seramik, Gaga Ağızlı Testi, Üç Ayaklı Kap.

A GROUP OF WESTERN ANATOLIAN EARLY BRONZE AGE CERAMIC IN SAMSUN MUSEUM

Abstract- This study includes 16 Early Bronze Age pottery by purchase to Samsun Archeology and Ethnography Museum. The ware groups and typological features of the ceramics that are the subject of our study are discussed. Accordingly, there are 4 types in total. These are bowls, jugs, jugs and vases. Ceramics are hand-made and wheel-made and produced with various pastes, colors and techniques. Since all the pottery we examined was brought to the museum by purchasing, their place of arrival is not known. On the other hand, almost all of the samples bear the effects of the EBA Troia-Yortan Cultural Region. For this reason, it can be said that the ceramics were obtained from Western Anatolia Yortan and nearby archaeological sites. This ceramic group is encountered in West and Inner West Anatolia and on the islands.

Keywords- Western Anatolia Region, Bronze Age, Ceramics, Spouted Jug, Three-Legged Vase.

GİRİŞ

Maden çağlarının ilki olan Kalkolitik Çağ'ın sona ermesi ile birlikte Erken Tunç Çağı'nda (ETÇ) nüfus artışı yaşanmış ve bununla birlikte artarak ilerleyen üretim ve tüketim sürecine girilmiştir. Bu dönemde insanoğlu yeni yerleşim alanları meydana getirmiş ve birbirleri arasında etkileşimler meydana gelmiştir. Tunç Çağları Anadolu'da yaklaşık olarak MÖ III. binyılda yaşanmıştır. Bu çağ Anadolu'da üç evrede incelenerek, tunç madeninin zamanla yaygınlaştığı görülmüştür. Anadolu'da yapılan kazılar sonucunda bulunan çanak çömleğin yapısına, üretim ve mimaride kullanılmış olan teknolojinin düzeyine göre yapılan ayrımla Tunç Çağı; Erken, Orta ve Son Tunç Çağı olmak üzere üç evreye ayrılmıştır (Yiğit, 2003: 167; Aghalari, 2017: 213; Gür-Erdan, 2018: 125; Mutlu 2018: 72).

ETÇ ile birlikte madenin insan hayatında daha çok yer almasının görülmesiyle birlikte kültürel siyasal ve sosyal alanda gelişmelerin ve değişimlerin yaşandığı dönemdir. Tunç Çağı'nda madeni eserlerin toplum yaşamına yoğun olarak girdiği gözlemlenmiştir. Fakat buna rağmen Anadolu ve Mezopotamya'da pişmiş toprak eserlerin yapılmaya devam edildiği görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri olarak pişmiş toprak eserlerin herkes tarafından kolayca ulaşılabilmesi verilebilir. Yapılan araştırmalar ve bilimsel yöntemler sonucunda Erken Tunç Çağı'nın MÖ 3200- 3000 yıllarında başladığını ve yaklaşık olarak 1200-1300 yıl kadar sürdüğünü göstermiştir (Yiğit, 2003: 167; Enil, 2011: 9; Gür-Erdan, 2018: 126).

Bu dönemde deniz ve kara ticareti ile bölgeler arası ilişkilerin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Ticaretin öneminin artmasıyla birlikte zengin tüccarlar yönetici sınıfa dahil olmuşlardır. Ayrıca iş bölümüne yönelik sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır ETÇ çanak çömleklerine bakıldığında, ortaya çıkarılan yeni kap biçimleri, günlük yaşam ve yeme içme alışkanlıklarının değiştiğinin bir göstergesidir (Harmankaya, 2002: 11-13). Bu durum bizlere ticaret ve sosyal yaşam ile birlikte farklı kültürler ile etkileşim sağlandığını göstermektedir. Anadolu'nun batı kıyılarındaki mimari ve seramik benzerlerinin Trakya ve Balkan kültürlerinde görülmesi bu kültürler arasında ki etkileşimin bir göstergesi olarak görülebilir (Efe, 2003: 100).

Anadolu'da ETÇ seramik kültür ve üretim bölgelerine bakıldığı zaman Troia I- Yortan Kültürü Anadolu'nun batı kıyıları için önemli kültür bölgelerinden biri olduğu görülmektedir (Özgüç, 1963: 41; Efe, 2003: 102-103; Sarı, 2012: 136).

Troia I- Yortan Kültürü

Batı Anadolu ETÇ için en temel bilgiler uzun süre boyunca Troia'dan sağlanmıştır (Gür-Erdan, 2018: 126). Troia I Kültür grubunun yayılım alanına bakıldığı zaman Biga Yarımadası güneyindeki Gelibolu Yarımadası ve Marmara Denizi'nin batı kıyılarını içine aldığı görülür

(Harita 1). Troia'da ETÇ I seramikleri ise koyu yüzü, açık çanak çömleklerden oluşur. Yüzey renkleri ağırlıklı olarak gri, siyah ve tonlarında olsa da kırmızı ve kahverengi yüzeyli seramiklerde görülmektedir. Troia I grubunda en karakteristik seramik formu içe doğru kalınlaştırılmış dudaklı kâseler oluşturur. Troia I grubunda erken dönem için geniş veya dar boyunlu, küresel gövdeli, gaga ağızlı testiler ve dirsek kulplu testiler ile üç ayaklı mutfak kapları görülmektedir. Troia dışında bu grubun temsil edildiği merkezler Kumtepe, Karaağaçtepe, Beşik-Yassı Tepe, Gökçeada- Yeni Bademli Höyük yerleşmeleri sayılabilir (Kılıç, 1997: 275-277).

Yortan Kültürü ismini Manisa/ Yortan Nekropolü'nden bulunan buluntulardan ve seramiklerden almıştır (Akdeniz, 2009: 52). Yortan Nekropolü, Batı Anadolu'da kazısı yapılmış en büyük ETÇ mezarlığı olmasıyla dikkat çekmektedir. Mezar armağanları olarak bırakılmış çanak çömlekler "Yortan Türü Seramik" olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Ele geçirilen seramiklerin Batı Anadolu'nun iç kesimlerine kadar yayıldığı gözlemlenmiştir (Akdeniz, 2009: 51). 1930'lu yıllarda ise Yortan'ın tek bir buluntu merkezine bağlı olmadığı daha geniş alanlara yayılmış bir kültüre öncülük ettiği anlaşılmış ve "Yortan Kültürü" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Yortan ismi asıl olarak ETÇ I-II kültürünü simgelemektedir. Bölgede yapılan Yortan ve Babaköy mezarlık kazıları, yüzey araştırmaları sayesinde bölgenin ETÇ seramiği büyük ölçüde tanımlanmış ve önemli bilgiler elde edilmiştir (Sarı, 2012: 142). Yortan Kültürü'nde Balıkesir Bölgesi'nde siyah/ kahverengi parlak açık çanak çömlekler bulunmuştur. Makara kulplu kâseler ve kaideli-kaidersiz omurgalı kaseler gri ve kırmızı açıktır. Kâselerde yatay kulplar sık sık kullanılmıştır. Ayrıca üç ayaklı kâse örnekleri de görülmektedir (Sarı, 2012: 154-155). Yortan Nekropolü'nde ele geçirilen kaplar ETÇ'de Troia Kültürü'nün yayıldığı alan ile birlikte kuzeydoğuda Tavşanlı-İznik Bölgesi, güneydoğuda Göller Bölgesi, güneybatıda Akhisar-Manisa Bölgesi'nde de yayılım göstermiştir (Hüryılmaz, 1997, 512).

Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde Yer Alan Seramikler

Çalışma kapsamındaki seramikler kap formları açısından çeşitlilik göstermektedir. Toplamda 17 adet ele geçirilmiş örnek değerlendirildiğinde testi, kâse, vazo ve testicik örneklerinin yaygın kullanıldığı görülür. Üzerinde çalıştığımız seramikler, bezeme ve bezeme teknikleri yönünden farklılık göstermektedir. Bezemeler kabartma ve kazı bezeme olmak üzere iki çeşittir. Toplamda 16 eserin altısında bezeme yokken, altısında kabartma bezeme yoğunlukla seramiğin boyun ve göğüs bölgesinde, dördünde ise kazıma bezeme görülmektedir. Ele aldığımız seramiklerin geneli kahverengi-kiremit mal özeliğini yansıtmaktadırlar. Bunun dışında gri, siyah mal grubu seramikleri de bulunmaktadır.

Üzerinde çalıştığımız ETÇ seramikleri, kabın kullanım fonksiyonu ile ilişkili olarak çeşitli formlarda

yapılmışlardır. Ana tipolojik özellikleri çerçevesinde 4 ana tip belirlenmiş bunlar arasında ana tiplerin ayırt edilebilir biçimsel özellikleri göz önüne alınarak kendi içinde kâse, testicik, testi ve vazo olarak alt gruplara ayrılmıştır.

1.Kaseler (Kat. No. 1-2)

Bu grubu; açık, basit ağızlı, keskin omurgalı, üç ayaklı kâseler ile basit ağızlı, küre gövdeli, kulplu kaseler olmak üzere iki ayrı başlık altında inceleyebiliriz.

Tip 1 (Kat. No. 1): Eser siyah renkli hamurlu olup mika katkılıdır. Perdahsız ve çarkta yapılmıştır (Resim 1). Yuvarlak ağızlı, düz basit ağız kenarlı, düz omuzlu, keskin kenarlı, yarım küre gövdelidir. Konik üç ayakla yere basar. Ağız kenarında 2, 3 cm aralıklı iki kabarık çıkıntılı kısım yer alır. Ortaları çukurcadır. Kâmil, benzer eserleri Batı Anadolu Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış Beycesultan'ın 13. tabakası ile çağdaş olarak MÖ 2900-2500 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 30).

Tip 2 (Kat. No. 2): Eser gri renkte hamurlu, perdahsız ve elde yapılmıştır (Resim 2). Yuvarlak ağızlı, içe çekik kalınlaştırılmış ağız kenarlı, yuvarlak omuz ve yarım küre gövdeli, düz diplidir. Omuz kısmında tek bir kulpu vardır. Yanmadan dolayı üzerinde siyah izler oluşmuştur. Kâmil bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve Troia I ve Beycesultan'nın 13. tabakasına çağdaş olarak MÖ 2900-2500 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 29). Topbaş, Efe ve İlaslı'da bu seramiğin benzerlerinin Afyon Karaoğlan mevkiinde ele geçirildiğini başka benzerlerinin de Demircihöyük'te olduğunu söylemektedir (Topbaş-Efe-İlaslı, 1988:48).

2. Testicikler (Kat. No. 3-5)

Gaga ağızlı, silindirik kısa boyunlu, yuvarlak gövdeli testicik, yayvan yuvarlak ağızlı, dışa doğru kalınlaştırılmış ağız kenarlı, konik boyunlu testicik, yayvan ağızlı, dışa çekik, basit ağız kenarlı, konik boyunlu testicikleri üç ayrı başlık altında inceleyebiliriz.

Tip 1 (Kat. No. 3): Eser kahverengi hamurlu, perdahsız, çark yapımıdır (Resim 3). Gaga ağızlı, silindirik boyunlu, yuvarlak omuz ve karınlı, yuvarlak diplidir. Ağız kenarından gövde ortasına bağlanan dikey şerit kulpa sahiptir. Pişirmeden dolayı üzeri siyah bir görünüm kazanmıştır. Kâmil bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve bu eserin Beycesultan'nın 14. tabakasına çağdaş olarak MÖ 2900-2800 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 37). Özgüç bu eserin benzerlerinin Yortan'da bulunduğunu ve tarih olarak ETÇ tarihlendirilebileceğini söylemektedir (Özgüç, 1944: 63).

Tip 2 (Kat. No. 4): Eser tuğla kırmızısı rengine ince cidarlı, mika katkılı, perdahsız ve çark yapımıdır (Resim 4). Yayvan yuvarlak ağızlı, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, konik boyunlu, yuvarlak omuzlu, keskin kenarlı, küreye yakın gövdelidir. Ağız kenarından, gövde ortasına

bağlı yuvarlak ortası oluklu tek bir kulpu vardır. Kâmil bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve bu eser Troia I dönemine çağdaş olarak MÖ 3000-2800 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 45).

Tip 3 (Kat. No. 5): Gri renk hamurlu, mika katkılı, perdahsız, çark yapımıdır (Resim 5). Yayvan ağızlı, dışa çekik basit ağız kenarlı, konik boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Yuvarlak diplidir. Ağız kenarından omuza bağlı şerit şeklinde tek kulpu vardır. Ağızdan omuza kadar kırık konum tamamlanmıştır. Kâmil bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve bu eser Troia I dönemine çağdaş olarak MÖ 3000-2800 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 15). Topbaş, Efe ve İlaslı bu seramiğin benzerlerine Batı Anadolu Beycesultan ETÇ tabakalarında görüldüğünü söylemişlerdir (Topbaş-Efe-İlaslı, 1998: 44). Ay'ın incelemiş olduğu seramiklerin benzerlerinin GKÇ ve ETÇ'de Küllüoba ve nispeten Beycesultan'da benzerlerinin görüldüğünü söylemektedir (Deniz-Ay, 1998: 101). Efe ve Efe'nin incelemiş olduğu benzer seramiklerin Batı Anadolu ve Beycesultan'da görüldüğünü söylemiştir (Efe-Efe, 2001: 47).

3. Testiler (Kat. No. 6-11)

Gaga ağızlı, silindirik uzun boyunlu, yuvarlak gövdeli üç ayaklı testi, gaga ağızlı, silindirik uzun boyunlu, yuvarlak gövdeli testi, gaga ağızlı silindirik uzun boyunlu, yuvarlak gövdeli testi, yayvan gaga ağızlı, kesik konik boyunlu, konik gövdeli testi, yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, silindirik uzun boyunlu, yuvarlak gövdeli testi, gaga ağızlı, silindirik boyunlu, küre gövdeli testileri altı ayrı başlık altında inceleyebiliriz.

Tip 1 (Kat. No. 6): Eser kahverengi-kırmızı hamurlu olup ince cidarlı ve mika katkılıdır (Resim 6). Eser açkılı ve çark yapımıdır. Gaga ağızlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, bozuk küre gövdelidir. Ağız kenarından omuza bağlı dikine yuvarlak kulplara sahiptir. Gövdenin alt kısmında üç tane konik ayakla yere basar. Süsleme olarak omuzda eşit aralıkla yapılmış yan yana iki kabartma çizgi yer alır. Kâmil bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve bu eser Beycesultan'nın 16c tabakasına çağdaş olarak MÖ 3400 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 42). Gür ve Erdan'ın incelediği bu seramiğin yakın örneklerinin Troia, Yortan ve Beycesultan'da görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca Yortan malları arasında değerlendirildiğini ve ETÇ'ye tarihlendirildiğini söylemişlerdir (Gür-Erdan, 2018: 129-132).

Tip 2 (Kat. No. 7): Eser siyah hamurlu, mika katkılı, perdahsız ve çark yapımıdır (Resim 7). Gaga ağızlı, silindirik boyunlu, yuvarlak omuzlu ve karınlı, küre gövdeli, yuvarlak diplidir. Ağız kenarından omuza bağlanan dikey şerit şeklinde tek bir kulpa sahip ve bezemesizdir. Kâmil bu tip eserlerin benzerlerini Yortan

Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve bu eser Beycesultan'ın 16c tabakasına çağdaş olarak MÖ 3400 civarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 42). Gür ve Erdan'ın incelediği bu seramiğin benzerlerinin ETÇ'de Troia, Yortan, Beycesultan gibi merkezlerde görüldüğünü söylemektedir (Gür-Erdan, 2018: 128).

Tip 3 (Kat. No. 8): Eser kahverengi hamurlu olup mika katkılıdır. Perdahsız ve çark yapımıdır (Resim 8). Gaga ağızlı silindir boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Kaide kısmı düzleştirilmiştir. Boyundan omuza bağlı dikey şerit şeklinde tek bir kulpa sahiptir. Bezeme olarak omuz kenarında ikişer kabartma çizgi şeklinde 3 bezeme yer alır. Kâmil bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve bu eser Beycesultan'ın 16c tabakasına çağdaş olarak MÖ 3400 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 42). Efe bu seramiğin benzerlerinin Troia I, Yortan Kültürü'ne benzetmiş ve ETÇ I'e tarihlenmiştir (Efe, 2003: 126).

Tip 4 (Kat. No. 9): Eser gri hamurlu olup, perdahsız ve çarkta yapılmıştır (Resim 9). Yayvan gaga ağızlı, kesik konik boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı konik gövdeli olup kaide kısmı düzdür. Ağız kenarından omuza dikey bağlanan yuvarlak tek bir kulpu vardır. Gövde üzerinde karşılıklı olarak yapılmış 4 adet kabartma çizgi yer alır. İncaman bu seramiklerin benzerlerini Batı Anadolu Beycesultan çanak çömleği olarak tanımlamış ve Beycesultan'ın ETÇ seramiklerine çağdaş olarak MÖ 3000 yıllarına tarihlendirilmiştir (İncaman, 2018: 43).

Tip 5 (Kat. No. 10): Eser siyah hamurlu, ince cidarlı, mika katkılı olup, çarkta yapılmıştır (Resim 10). Yuvarlak ağızlı dışa çekik ağız kenarlı silindir boyunludur. Yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Düz dipli kaidelidir. Süsleme olarak omuzda eşit aralıklı karşılıklı yerleştirilmiş 4 kabarik çıkıntı vardır. Gövdenin eksik uzamları aslına uygun olarak tamamlanmıştır. Kâmil bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve bu eser Beycesultan'ın 15 ve 16. tabakasına çağdaş olarak MÖ 3400-3000 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 31). Efe-Efe bu seramiklerin benzerlerinin Beycesultan ETÇ seramikleri ile paralel olduğunu söylemektedir (Efe-Efe, 2001: 47).

Tip 6. (Kat. No. 11): Eser kahverengi hamurlu, mika katkılıdır. Perdahlı ve çarkta yapılmıştır (Resim 11). Pişmeden dolayı siyah renk oluşmuştur. Gaga ağızlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Eser düz dipli kaideye sahiptir. Ağız kenarından omuza bağlı şerit şeklinde tek kulpu vardır. Omuz kısmında süsleme olarak 3 grup halinde birbirine paralel kabartma çizgiler yer alır. Testi çatlak olup, yapıstırılarak tamamlanmıştır. Gür ve Erdan bu seramiklerin benzerlerinin Batı Anadolu'dan ele geçen Yortan Kültürü'ne ait seramikler olduğunu ve benzer örnekleri Troia, Yortan, Demircihöyük, Beycesultan'da görüldüğünü söylemektedir (Gür-Erdan, 2018: 129). Sarı bu formun Yortan Kültürü'ne benzer form gösterdiği ve bu kültürü temsil ettiğini söylemektedir (Sarı, 2004: 49).

4.Vazo (Kat. No. 12-16)

Yuvarlak ağızlı, yuvarlak gövdeli üç ayaklı vazo, yuvarlak ağızlı, silindir boyunlu, yuvarlak dipli, üç ayaklı vazo, yuvarlak ağızlı, silindir boyunlu, küre gövdeli, üç ayaklı vazo, çekik ağız kenarlı, küre gövdeli vazo, üçlü bitişik, kısa boyunlu, yuvarlak gövdeli, düz dipli, kulplu vazo, konik boyunlu üçlü bitişik vazo, Ele aldığımız eserler arasında 5 adet vazo yer almaktadır.

Tip 1 (Kat. No. 12): Eser siyah hamurlu, perdahsız ve el yapımıdır (Resim 12). Yuvarlak ağızlı, dışa taşkın ağız kenarlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Küçük üç ayak üzerine basar. Süsleme olarak karşılıklı iki, ortası delikli kulp ve karşılıklı birer çıkıntılı kısım yer alır. Omuz kısmında oyularak yapılmış nokta ve çizgiler yer alır. Gövde kısmında da nal şeklinde çizilerek oyulmuş aralarında sıralı noktalar bulunan süslemeler vardır. Ağız kenarı altında karşılıklı delinmiş iki küçük delik vardır. Kâmil, bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve bu eser Troia II tabakasına çağdaş olarak MÖ 2480-2340 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 30). Özgüç bu seramikleri Yortan Seramikleri A grubuna ve ETÇ'ye tarihlenmiştir (Özgüç, 1944: 65). Anlağan; üç ayaklı vazunun en yakın benzerlerinin Batı Anadolu, Yortan-Babaköy'e ait olduğunu söylemektedir (Anlağan, 1990: 69).

Tip 2 (Kat. No. 13): Siyah hamurlu, perdahlı çark yapımıdır (Resim 13). Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, silindir boyunlu ve küre gövdelidir. Konik üç ayak üzerinde durur. Karşılıklı küçük ortası delik 2 kulpu vardır. Boyun kısmının gövde ile birleştiği yerde, iki çizgi arasında baklava motifleri ile süslenmiştir. Gövde ortasında bulunan iki çizgi gövdeyi dolanmaktadır. Boyunda karşılıklı iki küçük delik bulunmaktadır. Kâmil, bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve eseri MÖ 2480-2340 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 17). Özgüç, bu seramikleri Yortan Seramikleri A grubuna ve ETÇ'ye tarihlenmiştir (Özgüç, 1944: 65). Sarı bu tip seramiklerin benzerlerinin Beycesultan ETÇ II'de görüldüğünü söylemektedir (Sarı, 2012: 161-162).

Tip 3 (Kat. No. 14): Siyah hamurlu, perdahlı ve çark yapımıdır (Resim 14). Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, basık küre gövdeli yuvarlak diplidir. Omuzda karşılıklı ortası delik 2 kulpu vardır. Kulplar arasında birer çıkıntılı kabartma motifi vardır. Kâmil, bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve çağdaşlarına göre MÖ 2400 yıllarına tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 17).

Tip 4 (Kat. No. 15): Siyah hamurlu, perdahsız, çark ve el yapımıdır (Resim 15). Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, kısa boyunlu, düz diplidir. Üç vazo birbirine bitişik olup, birinin ağız kenarından çıkan kulp, dik olarak diğer iki vazunun arasına tutturulmuştur. Süsleme olarak üzerine kazınarak yapılmış motifler yer alır. Kâmil'in

incelemiş olduğu Batı Anadolu'da ele seramikler ile Kat. No.15'in form açısından benzerlikleri görülmektedir. Eser çağdaşlarına göre yaklaşık olarak MÖ 2700'lere tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 71). Yılmaz, bu tarz kompozit seramiklerin Batı Anadolu'da ETÇ I'de Beycesultan'da ve ETÇ II'de Baklatepe'de benzerlerinin olduğunu söylemektedir (Yılmaz, 2008: 81).

Tip 5 (Kat. No. 16): Gri hamurlu, perdahsız mika katkılı, çark ve el yapımıdır (Resim 16). Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, konik boyunlu yuvarlak omuz ve kenarlı, yuvarlak diplidir. Birinin ağız kenarından çıkan dikey kulp diğer ikisinin arasına bağlanmıştır. Üç kap birbirine bitişik olup aralarında delik vardır. Süsleme olarak, çizilerek yapılmış birbirlerine paralel çizgi süslerden vardır. Kulp üzerinde fırça şeklinde süsler vardır. Kâmil, bu tip eserlerin benzerlerini Yortan Kültürü'ne ait olarak tanımlamış ve çağdaşlarına göre yaklaşık olarak MÖ 2700'lere tarihlendirilmiştir (Kâmil, 1982: 71).

SONUÇ

Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde yer alan ve değerlendirmeye alınan bir grup Tunç Çağı seramiği, satın alma yolu ile müze envanterine kazandırılmıştır. Bir kaniya varabilmek amacıyla daha önce Tunç Çağı seramikleri üzerinde yapılan çalışmalarda benzer örnekler ile karşılaştırma yapılarak eserlerin dönemleri hakkında fikir sahibi olmaya çalışılmıştır. Toplamda 16 adet eser değerlendirilmiş ve özelliklerine göre incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda eserlerin form özelliklerine göre 4 tip altında değerlendirilmiştir. Bu tipler kâse, testicik, testi ve vazolardır. Eserlerin mal gruplarına bakıldığında 3 tipte mal gurubu görülmektedir. Bunlar kahverengi-krem mal, gri mal ve siyah maldır. Eserlerin tamamı çarkta biçimlendirme yöntemi ile yapılmıştır. Eserlerin neredeyse tamamı sağlam bir şekilde ele geçmiştir.

Eserlerin benzerlerinin bulunması sonucunda eserlerin Tunç Çağı'na ait olduğu anlaşılmıştır. Yapılan çalışma genel olarak değerlendirildiğinde karışık seramik eserlerinin genel olarak ETÇ Yortan Kültürü seramikleri, Batı Anadolu seramik tipleri ve Truva seramikleri ile benzerliği dikkat çekmektedir. Seramiklerin Troia I, Beycesultan, Baklatepe, Babaköy Höyük, Yortan ve Çandarlı'nın örneklerine benzediği görülmektedir. Sonuç olarak; Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne satın alma yoluyla gelmiş Tunç Çağı seramiklerinin benzerlerinin ETÇ Yortan Kültürü, Batı Anadolu merkezleri ile benzediği söylenebilir. Bu seramiklerin müzeye satın alma yoluyla gelmesi ve Batı Anadolu özelliği göstermesi bizlere seramiklerin Karadeniz bölgesine ait olmayıp, satın alma yoluyla Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne kazandırılmış olduğunu düşündürmektedir. Seramiklerin benzerlerine Samsun-İkiztepe, Samsun-Dündartepe gibi kazılarda rastlanılmış olsa da aralarındaki farklar tespit

edilebilmektedir. Samsun İkiztepe ve Dündartepe'de ki ETÇ seramiklerinin kulp-gövde birleşim noktalarının Batı Anadolu örneklerinden farklı olarak boyun kısmından başlayıp gövdede bitmektedir. Batı Anadolu örneklerinde ise kulp dudak kenarından başlayarak gövde ortasına inmekte ve damlacık şeklinde birleşmektedir. İkiztepe örneklerinde gaga ağızlı testilerde ağız formunun daha çok öne eğik şekilde verilmiştir. Batı Anadolu örneklerinde genellikle gaga ağızlı testiler dik şekilde ağız kısmına sahiptir. Bu farklar bizlere bu seramiklerin Samsun bölgesine ait olmadığını ETÇ Batı Anadolu'ya ait olabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, E. (2009), "Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", *TÜBA-AR*, 12: 49-64.
- Anlağan, Ç. (1990), "Sadberk Hanım Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Eski Tunç Çağı Eseri", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara.
- Aghalari, B. (2017), *Arkeolojik Verilerin Işığında Epi-Paleolitikten Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu-İran İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara.
- Efe, T; Türkteki M; Fidan E. (2015), "Küllüoba Kazıları 2014", *37. Kazı Sonuçları Toplantısı -II*: 233-242.
- Efe, T. (2003), "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", *ArkeoAtlas-2*: 94-129.
- Efe, T; Efe, Deniz Ş.M. (2001), "Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti 1996-2000 Yılları arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirilmesi", *TÜBA-AR 4*: 45-78.
- Enil, N. (2011), *Yalvaç Müzesi'nde Sergilenen Tunç Çağına Ait Seramik Kaplar ve Kişisel Yorumlar*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Güneysu, A. (2015), *İç Kuzeybatı Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nda Gaga Ağızlı Testi Formu'nun Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.
- Gür, B; Erdan, E. (2018), "Batı Anadolu Kökenli Bir Grup Erken Tunç Çağı Gaga Ağızlı Testi", *Cedrus*, VI: 125-138.
- Harmankaya, S. (2002), "Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *TAY- 4a/4b*.
- Hüryılmaz, H. (1997), "İç batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Yortan Mezarlık Kültürü'ne Ait Üç Kap", *Belleten* 232: 499-518.
- İncaman, E. (2018), *Frigya ve Beycesultan İlk Tunç Çağı Bölgeleri Çanak Çömleğinin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.
- Kâmil, T. (1982), *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BAR, Oxford, London
- Kılıç, S. (1997), "The Early Bronze Age Pottery in Northwest Turkey in Light of Results of a Survey Around the Marmara Sea", *Proceedings of the International Symposium International Symposium on the Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age*, İzmir.
- Korfmann, M. (1994), "1993 Yılı Troia Çalışmaları", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı, Ankara, 239-262.
- Korfmann, M. (1984), "Beşik-Yassitepe ve Beşik-Sivritepe 1983 Ön Raporu", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı, İzmir, 107-120.
- Mutlu, G. (2018), "Anadolu'da Orta ve Son Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri", *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4:2, 71-101.
- Özgüç, T. (1944), "Ön Tarihte Isparta Ovası Kültürü Ve Yeni Buluntuları", *DTCF Dergisi*, II/3: 407-418.
- Özgüç, T. (1963), "Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi", *Anatolia*, VII: 23-49.
- Özgüç, T. (1944), "Yortan Mezarlık Kültürüne Ait Yeni Buluntular", *Belleten*, VIII S.29: 53-70.
- Sarı, D. (2012), "İlk Tunç ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel Siyasal Gelişimi", *Masrop E-Dergi*, 7: 112-149.
- Sarı, D. (2004), "Küllüoba İlk Tunç Çağı II Çanak Çömleği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Topbaş, A. - Efe, T., İlaşlı, A. (1988), "Salvage Excavations of the Afyon Archeological Museum, Part II: The Settlement of Karaoğlan Mevkii the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii", *Anatolia Antiqua*, IV: 21-94
- Yılmaz, D. (2010), "Erken Tunç Çağı'nda Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri Işığında Depas ve Tankard Türü Kaplar", *Anadolu*, 36: 41-60.
- Yiğit, T. (2003), "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22:33, 167-182.
- Yiğitpaşa, D; Öztürk, O. (2016), "Erken Tunç Çağı Anadolu'sunda Balkan Etkileri", *10.Balkan Tarihi Kongresi*, Samsun.

EXTENDED ABSTRACT

With the end of the Chalcolithic Age, the first of the mining ages, population growth was experienced in the Early Bronze Age, and with it, an increasingly progressive production and consumption process was entered. In this period, human beings created new residential areas and interactions occurred between each other. The Bronze Ages took place in Anatolia approximately in the 3rd millennium BC. This age was examined in 3 phases in Anatolia, and it was seen that the bronze mine became widespread over time. Bronze Age; It is divided into three phases: Early, Middle and Late Bronze Age.

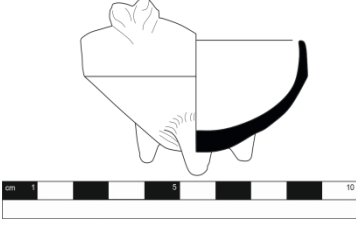
With the EBA, it is the period in which the developments and changes in the cultural, political and social field are experienced with the fact that the mine takes place more in human life. It has been observed that metal artifacts have entered the social life intensively in the Bronze Age. However, it is seen that terracotta works continue to be made in Anatolia and Mesopotamia. One of the reasons for this is that terracotta works can be easily accessed by everyone. The Early Bronze Age in Anatolia is divided into three phases as EBA I, EBA II and EBA III. As a result of the researches and scientific methods, it has been shown that the Early Bronze Age started between 3200 - 3000 BC and lasted for approximately 1200-1300 years. Looking at the EBA phase, it is understood that there was an order based on religion and military power. In this period, it is understood that maritime and land trade and interregional relations intensified. The use of copper and arsenic bronze, which was used extensively, probably started in this phase. During this period, agriculture and animal husbandry developed. With the increasing importance of trade, wealthy merchants became part of the ruling class. During the EBA period, it is seen that there were cultural relations between Western Anatolia and regions such as the Balkans, Thrace, Central Anatolia, Cilicia, Black Sea, along with trade. In addition, social classes for the division of labor emerged. When we look at the pottery of this period, the new vessel forms, especially the spouted jugs, are an indication of the change in daily life and eating and drinking habits. EBA is seen in almost every region of Anatolia. When looking at ceramic culture and production regions in Anatolia during this period, Troia I-Yortan, Phrygia and Bitinya, Grand Menderes-Upper Badger Basins, Lycian-Pisidya, Lycian Region, Central Black Sea, Karaz Culture, Southeast Anatolia Region and Central Anatolia Region are located.

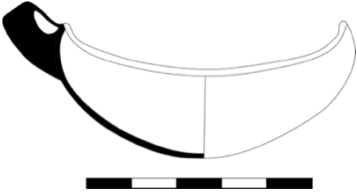
Western Anatolia Troia I-Yortan Culture

The basic information for the Early Bronze Age pottery of the Western Anatolia Region was obtained from Troy for a long time. The later Liman Tepe and Bakla Tepe excavations in this region have created a new source of information for Western Anatolia. As a result of the excavations, it is seen that Western Anatolia had various cultural regions during the EBA period. These regions are seen as Troia I-Yortan, Beycesultan EBA I, Lycia-Psidia, Phrygia-Bithynia cultural regions. Each region is separated from each other thanks to its unique product groups. The fact that the region is suitable for maritime trade and interacts with other regions has also ensured the formation of a rich cultural structure in the settlements here. Thanks to the systematic excavations, the rich Early Bronze Age finds of the Western Anatolian Cultural Region show us that it was one of the important main centers of its period. Looking at the spread area of the Troia I Cultural group, it encloses the Gallipoli peninsula in the south of the Biga peninsula, which is known as Troia, and the western shores of the Marmara sea. When looking at EBA ceramics in Troia, dark-faced open pottery is seen. Surface colors are gray, black and tones. It is seen in ceramics with red and brown surfaces. Among the most characteristic ceramic forms in Troia I group are bowls with thickened lips from the inside. In Troia I group, wide or narrow neck, spherical body beak mouth tests and elbow handle testicles and three-legged kitchen containers are seen for the early period. Apart from Troy, the centers where this group is represented are Kumtepe, Karağaçaştepe, Beşik-Yassı Tepe, Gökçeada-Yeni Bademli Höyük settlements.

Yortan Culture got its name from the finds and ceramics found in the Manisa/Yortan cemetery. Yortan cemetery draws attention as it is the largest EBA cemetery excavated in Western Anatolia. The pottery left as grave gifts has been evaluated as "Yortan type ceramics". It has been observed that the seized ceramics spread to the inner parts of Western Anatolia. In the 1930s, it was understood that Yortan was not tied to a single find center, but pioneered a culture spread over wider areas. Thus, the expression "Yortan Culture" began to be used. The name Yortan actually symbolizes the EBA I-II culture. Black/brown glossy burnished pottery was found in the Balıkesir group in the Yortan culture. The bowls with roller handles and the keeled bowls with pedestals are gray and red burnished. Horizontal handles are often used on bowls. There are also examples of three-legged bowls. The pots found in the Yortan cemetery spread throughout the region of the Tavsanlı-Iznik Region in the northeast, the Lakes Region in the southeast, and the Akhisar-Manisa Region in the southwest, along with the area where the Trojan culture spread during the EBA.

KATALOG

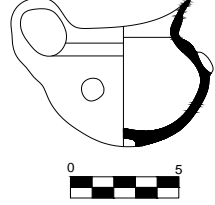
Kat. No.: 1 Envanter No: 11-8/1980	
Yükseklik: 5.8 cm	
Ağız Çapı: 11.3 cm	
Ağız Kalınlığı (Ağız Cıdarı): 1 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 2.5 YR 7/4	
Tanım: Eser siyah hamurlu olup mika katkılıdır. Perdahsız ve elde yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, düz basit ağız kenarlı, düz omuzlu, keskin kenarlı, yarım küre gövdelidir. Konik uçayakla yere basar. Ağız kenarında 2, 3 cm aralıklı iki kabarık çıkıntılı kısım yer alır. Ortaları çukurcadır.	
Benzeri: Kâmil 1982: 30. figür 89.	
Tarih: MÖ 2900-2500	

Kat. No.: 2 Envanter No: 11-10/1980	
Yükseklik: 6 cm	
Ağız Çapı: 13 cm	
Ağız Kalınlığı: 0.6 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 10 YR 8/1	
Tanım: Eser gri hamurlu, perdahlı ve astarlı, elde yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, içe çekik kalın ağız kenarlı, yuvarlak omuz ve yarım küre gövdeli, düz diplidir. Omuz kısmında tek bir kulpu vardır. Yanmadan dolayı üzerinde siyah izler oluşmuştur.	
Benzeri: Kâmil, 1982: fig.24/10; Topbaş-Efe-İlaslı, 1982: 49 no.4.	
Tarih: MÖ 2900-2500.	

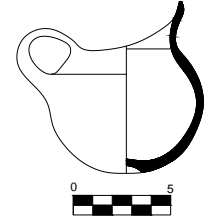
Kat. No.: 3 Envanter No: 11-15/1980	
Yükseklik: 10.5 cm	
Boyun Çapı: 3.8 cm	
Karın Çapı: 6.6 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 2.5 YR 7/4	

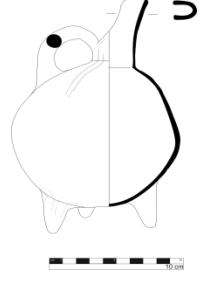
Tanım: Eser kahverengi hamurlu, perdahsız, çark yapımıdır. Gaga ağızlı, silindirik boyunlu, yuvarlak omuz ve karınlı, yuvarlak diplidir. Ağız kenarından gövde ortasına bağlanan dikey şerit kulpa sahiptir. Pişirmeden dolayı üzeri siyah bir görüntüm kazanmıştır.
Benzeri: Kâmil 1982: 37. figür 39; Özgüç 1944: 67, Levha 3,6; Topbaş-İlaslı 1982: 88 figür 119.
Tarih: MÖ 2900-2800

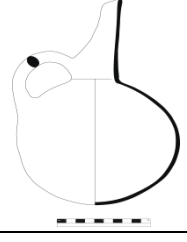
Kat. No.: 4 Envanter No: 11-16/1980
Yükseklik: 7.7 cm
Boyun Çapı: 5 cm
Karın Çapı: 8 cm
Doku: Sert
Fırınlama: İyi
Hamur Rengi: 10 YR 8/2
Tanım: Eser tuğla kırmızısı hamurlu, ince cidarlı, mika katkılı, perdahlı, astarlı ve çark yapımıdır. Yayvan yuvarlak ağızlı, dışa taşkın ağız kenarlı, konik boyunlu, yuvarlak omuzlu ve keskin kenarlı, küreye yakın gövdelidir. Ağız kenarından gövde ortasına bağlanan yuvarlak ortası oluklu tek bir kulpa sahiptir. Gövde üzerinde biri kulpun altında olmak üzere 4 adet kabarıklık yer alır.
Benzeri: Kâmil 1982: s.45. figür 121; İpek 2003, levha 42, figür 1.
Tarih: MÖ 3000- 2800

Kat. No.: 5 Envanter No: 11-17/1980
Yükseklik: 10 cm
Boyun Çapı: 5.8 cm
Ağız Çapı: 6.7 cm
Doku: Sert
Fırınlama: İyi
Hamur Rengi: 10 YR 8/1
Tanım: Eser gri hamurlu, perdahsız, çark yapımıdır. Yayvan ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, konik boyunlu, yuvarlak omuz kenarlı, küre gövdeli, yuvarlak diplidir. Ağız kenarından omza bağlı şerit şeklinde kulpa sahiptir. Ağızdan omza kadar kırık konum tamamlanmıştır.
Benzeri: Kâmil 1982: 15. fig. 44; Topbaş-İlaslı 1982: 56, fig. 58; Sarı 2004: Levha 44/2; Efe-Türkteki vd. 2015: 242. resim.7; Efe-Efe 2001: 67 resim 7.
Tarih: MÖ 3000- 2800

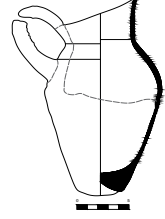

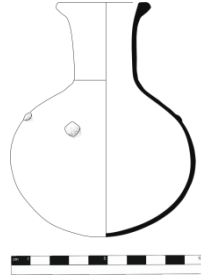
Kat. No.: 6 Envanter No.: 11-1/1980	
Yükseklik: 26 cm	
Karın Çapı: 17 cm	
Boyun Çapı: 4 cm	
İki ayak açıklığı: 11 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 10R- 7/6	
Tanım: Eser kahverengi-kırmızı hamurlu, ince cidarlı ve mika katkılıdır. Açıklı ve çark yapımıdır. Gaga ağızlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, bozuk küre gövdelidir. Ağız kenarından omuza bağlı dikine yuvarlak kulplara sahiptir. Gövdenin alt kısmında üç tane konik ayakla yere basar. Süsleme olarak omuzda eşit aralıkla yapılmış yan yana iki kabartma çizgi yer alır.	
Benzeri: Kâmil 1892: 42. fig. 53; Gür ve Erdan 2018: 130, fig. 4.	
Tarih: MÖ 3400 civarı.	

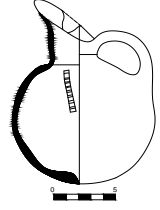
Kat. No.: 7 Envanter No.: 11-2/1980	
Yükseklik: 29.5 cm	
Boyun Çapı: 5.9 cm	
Karın Çapı: 20 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 2.5 YR-5/1	
Tanım: Siyah hamurlu, mika katkılı, perdahsız ve çark yapımıdır. Gaga ağızlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuzlu ve karınlı, küre gövdeli, yuvarlak diplidir. Ağız kenarından omuza bağlanan dikey şerit şeklinde tek bir kulpa sahip ve bezemesizdir.	
Benzeri: Kâmil 1982: 42. fig. 50; Gür-Erdan 2018: 130 figür 1; Topbaş- İlaslı 1982: 71. fig. 136; Güneysu 2015: 202. fig.5.	
Tarih: MÖ 3400 civarı.	

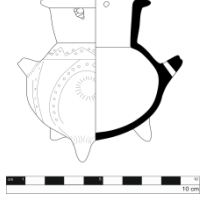
Kat. No.: 8 Envanter No.: 11-3/1980	
Yükseklik: 25 cm.	
Boyun Çapı: 5.7cm.	
Karın Çapı: 20 cm.	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 2.5 YR 7/8	

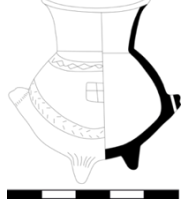
Tanım: Eser kahverengi hamurlu, mika katkılıdır. Perdahsız ve çark yapımıdır. Gaga ağızlı silindir boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Kaide kısmı düzleştirilmiştir. Boyundan omuza bağlı dikey şerit şeklinde tek bir kulpa sahiptir. Bezeme olarak omuz kenarında ikişer kabartma çizgi şeklinde 3 bezeme yer alır.
Benzeri: Kâmil 1982: 42. figür 56; Topbaş-İltaş 1982: 72 figür 142; Efe 2003: 126, resim.3; İpek 2003: levha 37, fig.11; Güneysu 2015, 196, levha 31.
Tarih: MÖ 3400 civarı

Kat. No.: 9 Envanter No: 11-4/1980	
Yükseklik: 21 cm	
Boyun Çapı: 6.8 cm	
Karın Çapı: 11.2 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 7.5 YR 8/1	
Tanım: Eser gri hamurlu, ince cidarlı, perdahsız olup, çarkta yapılmıştır. Yayvan gaga ağızlı, kesik konik boyunludur. Yuvarlak omuz ve kenarlı, konik gövdelidir. Düz dipli kaidelidir. Ağız kenarından omza bağlanan yuvarlak tek bir kulpu vardır. Gövde üzerinde karşılıklı olarak yapılan 4 adet kabartma çizgi yer alır.	
Benzeri: İncaman 2018: 100, fig. 292.	
Tarih: MÖ 3000 civarı.	

Kat. No.: 10 Envanter No: 11-5/1980	
Yükseklik: 17 cm	
Boyun Çapı: 4.3 cm	
Karın Çapı: 13 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Astar Rengi: 5 YR 4/1	
Hamur Rengi: 5 YR 5/1	
Tanım: Eser siyah hamurlu, ince cidarlı, mika katkılı olup, çarkta yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı dışa çekik ağız kenarlı silindir boyunludur. Yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Düz dipli kaidelidir. Süsleme olarak omuzda eşit aralıklı karşılıklı yerleştirilmiş 4 kabarcık çıkıntı vardır. Gövdenin eksik uzamları aslına uygun olarak tamamlanmıştır.	
Benzeri: Kâmil 1982: 31. figür 89; İncaman 2018: 83, figür 10; Efe-Efe 2001: 68. resim 9.	
Tarih: MÖ 3400-3000	

Kat. No.: 11 Envanter No: 11-6/1980	
Yükseklik: 16.5 cm	
Boyun Çapı: 3.8 cm	
Karın Çapı: 12 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 2.5 YR 5/1	
Tanım: Eser kahverengi hamurlu, mika katkılı olup, çarkta yapılmıştır. Pişmeden dolayı siyah renk olmuştur. Gaga ağızlı, silindirik boyunludur. Yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Düz dipli kaidelidir. Ağız kenarından omza bağlı şerit şeklinde tek kulpu vardır. Süsleme olarak omuz kısmında üçerli grup halinde birbirine paralel kabartma çizgileri yer alır. Testi çatlak olup, yapıştırılarak tamamlanmıştır.	
Benzeri: Gür-Erdan, 2018: 129, fig. 2; Topbaş-İlâslı 1982: 68 fig.128; İpek 2003: lev. 38, fig.4; Sarı 2004: lev. 46, fig. 1	
Tarih: MÖ 3000-2700	

Kat. No.: 12 Envanter No: 11-12/1980	
Yükseklik: 9.2 cm	
Ağız Çapı: 5.4 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 7.5 YR 4/1	
Tanım: Eser siyah hamurlu, perdahsız ve el yapımıdır. Yuvarlak ağızlı, dışa taşkın ağız kenarlı, silindirik boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, küre gövdelidir. Küçük üç ayak üzerine basar. Süsleme olarak karşılıklı iki, ortası delikli kulpu ve karşılıklı birer çıkıntılı kısım yer alır. Omuz kısmında oyularak yapılmış nokta ve çizgiler yer alır. Gövde kısmında da nal şeklinde çizilerek oyulmuş aralarında sıralı noktalar bulunan süslemeler vardır. Ağız kenarı altında karşılıklı delinmiş iki küçük delik vardır.	
Benzeri: Kâmil 1982: 30, fig. 36; Özgüç 1944: 69, lev. 5a; Anlağan 1990: 55, resim 24.	
Tarih: MÖ 2480-2340	

Kat. No.: 13 Envanter No: 11-13/1980	
Yükseklik: 7.6 cm	
Ağız Çapı: 5.7 cm	
Doku: Sert	
Fırınlama: İyi	
Hamur Rengi: 7.5 YR 4/1	
Tanım: Siyah hamurlu, perdahlı, çark yapımıdır. Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, silindirik boyunlu ve küre gövdelidir. Konik üç ayak üzerinde durur. Karşılıklı küçük ortası delik 2 kulpu vardır. Boyun kısmının gövde ile birleştiği yerde, iki çizgi arasında	

baklava motifleri ile süslenmiştir. Gövde ortasında bulunan iki çizgi gövdeyi dolanmaktadır. Boyunda karşılıklı iki küçük delik bulunmaktadır.

Benzeri: Kâmil 1982: fig. 25/22; Özgüç 1944: lev.5/9b; Sarı 2012: şekil.13/22A

Tarih: MÖ 2480-2340

Kat. No.:14 **Envanter No:** 11-14/1980

Yükseklik: 6 cm

Ağız Çapı: 4.3 cm

Doku: Sert

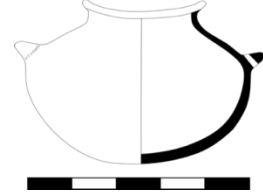
Fırınlama: İyi

Hamur Rengi: 7.5 YR 4/1

Tanım: Siyah hamurlu, perdahlı ve çark yapımıdır. Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuz ve kenarlı, basık küre gövdeli yuvarlak diplidir. Omuzda karşılıklı ortası delik 2 kulpu vardır. Kulplar arasında birer çıkıntılı kabartma motifi vardır.

Benzeri: Kâmil 1982: fig. 32/73.

Tarih: MÖ 2400

Kat. No.:15 **Envanter No:** 11-20/1980

Yükseklik: 13.5 cm

Ağız Çapı: 5.7 cm

Doku: Sert

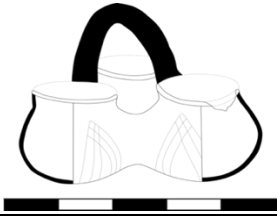
Fırınlama: İyi

Hamur Rengi: 7.5 YR 4/2

Tanım: Siyah hamurlu, perdahsız, çark ve el yapımıdır. Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, kısa boyunlu, düz diplidir. Üç vazo birbirine bitişik olup, birinin ağız kenarından çıkan kulp, dik olarak diğer iki vazunun arasına tutturulmuştur. Süsleme olarak üzerine kazınarak yapılmış motifler yer alır.

Benzeri: Kâmil 1982: fig. 98/38; Yılmaz 2008: lev. 29.a-b.

Tarih: MÖ 2700

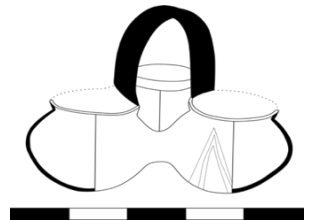
Kat. No.:16 **Envanter No:** 11-21/1980

Yükseklik: 16 cm

Ağız Çapı: 5.4 cm

Doku: Sert

Fırınlama: İyi

Hamur Rengi: 10 YR 8/1
Tanım: Gri hamurlu, perdahsız mika katkılı, çark ve el yapımıdır. Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, konik boyunlu yuvarlak omuz ve kenarlı, yuvarlak diplidir. Birinin ağız kenarından çıkan dikey kulp diğer ikisinin arasına bağlanmıştır. Üç kap birbirine bitişik olup aralarında delik vardır. Süsleme olarak, çizilerek yapılmış birbirlerine paralel çizgi süslerden vardır. Kulp üzerinde fırça şeklinde süsler vardır.
Benzeri: Kâmil 1982: fig. 98/38; Yılmaz 2008: lev. 29.a-b.
Tarih: MÖ 2700

RESİMLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

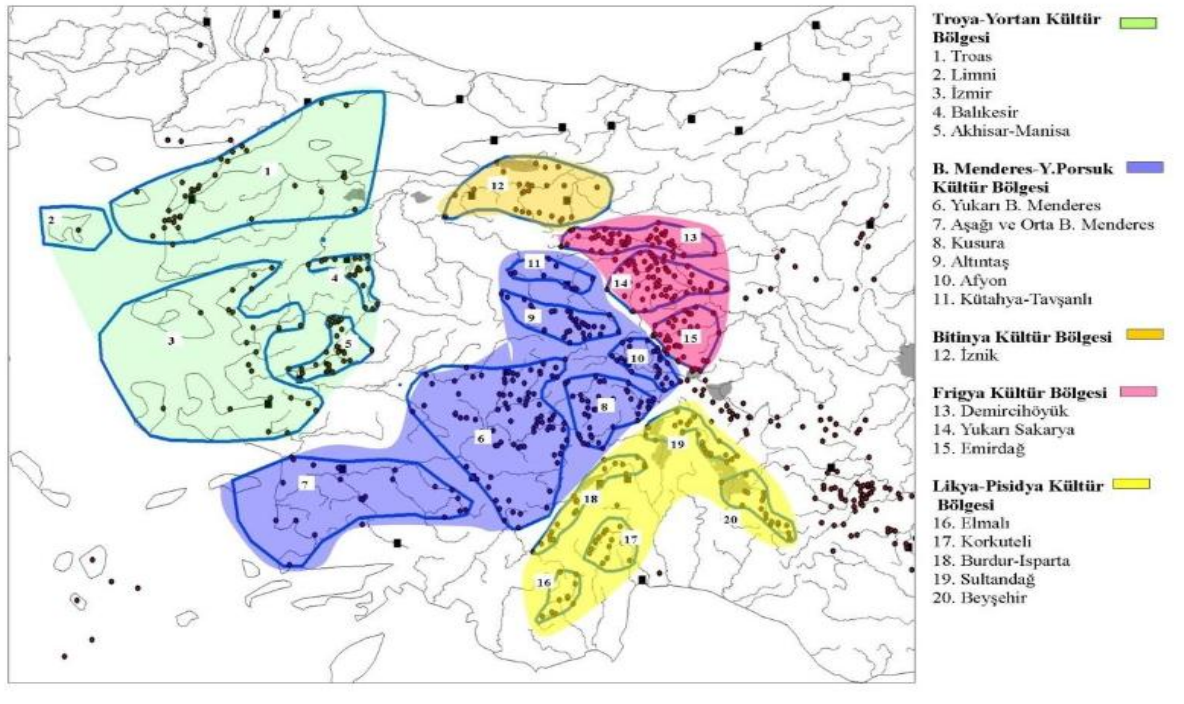

Resim 15

Resim 16

HARİTALAR

Harita 1. Erken Tunç Çağı Batı Anadolu Kültür Bölgeleri (Sarı, İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel Ve Siyasal Gelişimi, s.154 Şekil.11)

ÖLÜMÜ DÜŞLEYEN ŞAİRİN DÜŞÜNDEKİLER: EDİP CANSEVER'İN "ACI KUM" ADLI ŞİİRİ

Emel HİSARCIKLILAR^{1*}

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

*emel.hisarciklilar@gop.edu.tr

†ORCID: 0000-0002-9497-509X

Öz- Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin temsilcileri ve İkinci Yeni şairleri arasında bulunan Edip Cansever, kendine özgü üslubuyla hem biçim hem de içerik manasında dikkat çeken şiirler ortaya koymuştur. Şiirlerinde orijinal imgelere yer vererek duygularını, iç dünyasını, yaşadığı hayal kırıklıklarını anlatmaya çalışmıştır. Bazen bilinçaltında biriktirdiği yaşanmışlıklar da söz konusu imgelere yön vermiştir. Şiirlerinin bazılarında, İkinci Yeni şiir anlayışında da bulunan dil uygulamalarına yer vermiştir. Duyuların, somut ve soyut kavramların farklı kullanımları ya da şairin zaman zaman başvurduğu dil ve mantık oyunları bunlar arasında yer almaktadır. Onun şiir anlayışında bireyin varlığını, insanları, dünyayı sorgulaması ve bu esnada yaşadığı bunalı; ele aldığı konulara da yön vermiştir. Toplumla ve topluma ait düşüncelerle uyuşamayan ve uzlaşamayan şairin, derin bir bunalıma ve melankoliye düştüğü fark edilmektedir. Bu durumdaki birey özellikle iç dünyasını, bazen de ölüm düşüncesini bir sığınak ya da kaçış noktası olarak kullanmaktadır. Bu çalışmada Edip Cansever'in "Acı Kum" adlı şiirindeki ölüm düşüncesi ve bu düşüncenin ardındaki sebepler, şairin sanat anlayışından hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler- Edip Cansever, Acı Kum, şiir, ölüm.

THE THOUGHTS OF THE POET THAT DREAMS OF DEATH: EDIP CANSEVER'S POEM NAMED "ACI KUM"

Abstract- Edip Cansever, who is among the representatives of Turkish poetry of the Republic period and the Second New poets, has revealed poems that attract attention in terms of both form and content with its unique style. He tried to explain his feelings, his inner world, his frustrations by giving place to original images in his poems. Sometimes the experiences he accumulated subconsciously also gave direction to the images in question. In some of his poems, he has included language practices that are also found in the Second New poetry understanding. Different uses of senses, concrete and abstract concepts or language and logic games that the poet occasionally uses are among these. In his understanding of poetry, he also directed questions about the existence of the individual, people, the world, and the hope he experienced during this time. It is noticed that the poet, who cannot incompatible and uncompromising with society and the thoughts of society, falls into a deep depression and melancholy. In this situation, the individual uses his inner world, sometimes the thought of death, as a refuge or escape point. In this work, the thought of death in Edip Cansever's poem "Acı Kum" and the reasons behind this thought will be tried to be revealed from the poet's sense of art.

Keywords- Edip Cansever, Acı Kum, poem, death.

GİRİŞ: EDİP CANSEVER'İN ŞİİR ANLAYIŞI VE ŞİİRLERİNDEKİ ÖLÜM DÜŞÜNCESİ

Edip Cansever (1928-1986), daha okul yıllarında şiir yazmaya başlamıştır. İlk şiiri 1944 yılında yayımlanmıştır. Şiirlerinde bir biçim arayışı içerisinde olmuş, kendine özgü bir söyleyiş tarzının peşine düşmüştür. 1957 yılında yayımladığı *Yerçekimli Karanfil* adlı kitabındaki şiirleriyle de aradığı kendine özgünlüğünü yakalamıştır.

Cansever, şiirlerinde edebiyat geleneğinden faydalanmayı ihmal etmemiştir. "Divan şiirinden etkiler taşıyan şiirlerini resim sanatıyla uzlaştırarak anlatım olanağını zenginleştirir. Daha çok yaşamı önceleyen şiir anlayışı yoğun dil mimarisıyla genel dilden kotarılmış ve/ya kendisine mal edilmiş bir özgünlüğü yaşar." (Korkmaz ve Özcan, 2004: 264) O, şiirlerinde zaman zaman halk ve divan edebiyatı geleneğinden faydalanmış, bu etkiyi kendi üslup özellikleriyle birleştirerek şiirlerinde eritmiştir. "Edip Cansever'in eski şiirden adımı andığı şairlerin sayısı azdır. Birbirini tamamlar nitelikte gördüğü Divan ve Halk şiirlerinden şu isimler onun ortaya koyduğu yazılarda anılır: Nedim, Şeyh Galip, Yunus Emre, Karacaoğlan..." (Akkanat, 2012: 185)

Cansever, şiirlerinde bireyin dış gerçekliğinin iç gerçekliği üzerindeki tesirlerini dile getirmiştir. Onun şiirlerindeki gerçeklik algısı, olağan ve sıradan bir biçimde tevarüs etmemektedir. "Cansever'e göre, şiirsel gerçeğin kaynağı ilkin doğadır, dış gerçeklerdir; ancak bunlar, zihinde değiştirilip, yeni biçimlere sokularak şiirsel gerçeğe dönüştürülür." (Karaca, 2010: 252) O, hep şiirinde olduğu biçim arayışını, gerçekliği anlatırken de sürdürmüştür. Bu metinlerde dış dünyanın bireydeki tesiriyle şekillenen bir ruh haliyle muhatap olmak gayet olası görünmektedir.

Edip Cansever dizelerinde, büyük şehirde yaşayan bireyin durumunu da yansıtmıştır. Bireyin kalabalıklar içindeki yalnızlığı, insanların bencillik, duyarsızlık ve kaygısızlıkları, bireyin zor şartlar altında ve modern yaşamın hayhuyu içinde sürdürdüğü hayata tutunma çabası bu şiirlerin anlam örgüsünü oluşturmaktadır. "Edip Cansever şiirindeki insanın en temel belirleyici özelliği yalnızlıktır. Şiirdeki dramatik unsur hep bu orijinden yola çıkarak gelişir. Yalnızlık, insanlardan fiziksel bir soyutlanmanın ifadesi değildir." (Altıyaprak, 2008: 3-4) O, büyük şehirde yaşarken, insanların arasındayken bile ruhen tek başınadır aslında. Şiirlerinin çoğunda bulunan hüznün ve içe kapanışın altındaki sebep de burada aranabilir.

Onun şiirlerinde hem kendi içlerinde çelişkiye düşen hem de çevreleriyle çatışma içinde olan karakterler, Browning'in veya Eliot'un bazı şiirlerinde olduğu gibi tarihsel metinlerden ya da mitolojik öykülerden değil; İstanbul'un kamusal mekânlarından seçilmişlerdir. Toplumsal yaşama uyum sağlayamayan ve kendilerine yabancılaşan bu karakterler, çoğunlukla toplumun en marjinal kısmında yer alırlar (Dirlikyapan, 2013: 206).

Söz konusu şiirler, yaşadığı şehirle arasına mesafeler koyan, ötekileşen, toplum fertleriyle ve o fertlerin değerleriyle uzlaşamayan bireyin trajedisini yansıtmaktadır.

50'li yıllarda oluşan şiir dili hakkında bazı çıkarımları olan Ebubekir Eroğlu, Edip Cansever'in şiirindeki insan ve insanlık anlayışı bakımından şu tespitleri yapmıştır: "Dönemin şiir dili içinde hümanist anlayışın asıl sürdürücüsü Edip Cansever oldu. Oktay Rifat'ın lirik şiirin kurallarına uyararak metinler ürettiği kaynaklardan düz ve rahat akışlı, uzun şiir bütünlükleri çıkaran Edip Cansever idi. Klasik trajedilerden aldığı konularda, şehirde yaşayan bir tür tarihsiz insana, gerilimi olmayan ama buğulu bir dünya gösterdi." (Eroğlu, 2011: 44-45) Bu dünya onun benlik inşası esnasında acılar çektiği, hayal kırıklıklarıyla karşılaştığı, bazı görüşler ve düşüncelerle uyuşmadığı bir yaşam alanının da adı olmuştur. Ancak o, bireylerle çatışmaya girmek yerine, bu çatışmayı kendi içinde yaşamayı, iç dünyasına kapanmayı tercih etmiştir.

Asım Bezirci; Sartre, Camus, Beckett, Jonesco, Kierkegaard gibi düşünürlerin eserlerinin Türkçeye çevrilmesiyle birlikte, İkinci Yeni şairlerinden özellikle Edip Cansever ve İlhan Berk'in bu varoluşçu yazarlardan az ya da çok etkilendiğini söylemektedir. Bu yazarlar onların, içinde buldukları durumu kavramalarına ve yansımalarına tesir etmişlerdir (2005: 60). Sanatçının kendine sorduğu sorular, aradığı cevaplar, sancılı sorgulama süreçleri bu etki eşliğinde çözümlenebilmektedir.

Cansever'in şiirlerinde varoluşsal bir kaygı ile varlık-yokluk kavramları arasında gidiş gelişler bulunmaktadır. Bir eserde, "eğer metin bir 'yokluğun' içinden yazılıyorsa, somut bir tekabüliyet dayanmıyorsa, o takdirde metnin varlığının bir çelişkiden, 'yokluğun varlığı' ya da 'varlığın yokluğu' gibi bir çelişkiden türediği rahatlıkla öne sürülebilir. O noktadan sonra metin, okuru, yani onu var edecek olan özneyi inandırmaya çalışan bir olgudur." (Kahraman, 2004: 439) Cansever; hayatı, varlığını, dünyayı, insanlığı, ölümü sorgulamış; anlaşamadığını düşündüğü bir düzen içerisinde kafasında beliren sorulara cevaplar aramıştır. Bu sancılı süreç de şairin duyularının ve duygularının, şiirlerinde oldukça etkin bir şekilde ortaya konmasını beraberinde getirmiştir.

Şairin bilinçaltında bulunan varoluşa dair kaygıların, korkuların, umutsuzluk ve karamsarlığın yanı sıra; ölüm de kafasındaki bilinmezlikleriyle birlikte ona hüznün veren bir şekilde bulunmuş ve dizelerine girmiştir. "Şair, karamsarlık ve bunaltılarla beraber intihar ve ölüm temalarını da işler." (Karabulut, 2013: 260) Ölüm bazen kent yaşamı içerisinde bulunan bireyin melankolik ruhunun kaçış noktası olarak görülebilmektedir. "Kent'in ve modern zamanlardaki baskı alanlarının insan bilincinde meydana getirdiği kırılma, Edip Cansever şiirinin merkezinde duran bir olgudur. Bir tür bilinç yanılması olarak da adlandırabileceğimiz bu durum kendini en çok

da modern bireyin yok saydığı ruhu üzerinde gösterir. Yalnızlık ve ‘sıkıntı’ şeklinde ortaya çıkan; kişisel anlam eksikliği nedeniyle her türden eğlenceyi ve hazzı talep eden bu bilinç, kenti de içine alarak tüm değerleri tüketilecek bir nesne olarak algılar.” (Tüzer, 2011: 410) Kent ve kente ait unsurlar böylece şairin iç ben’ini sarsan ya da zedeleyen bir etken halini almaktadır. Bunun altındaki neden de kentin, bireyi tüketen sorumlulukları ona yüklemesi ve onun var olmasına olanak sunacak rahat bir yaşam alanına sahip olmamasıdır.

Cansever kentin, insanı kendine bile yabancılaştıran ortamı içerisinde belki de en iyi yolun kendi iç dünyasına sığınmak olduğunu düşünmüştür. Ölüm, onun çoğu zaman başvurduğu kaçış noktaları arasında bulunmaktadır. Onun ölüm konusu üzerindeki ısrarının sebebi, varlık sorgulamasından bir türlü sağ salim çıkamaması, bu yüzden de bir bunalım halinde olmasıdır. “Edip Cansever gibi, Cansever’in insanları da ölüm ve yaşam arasında bunalır, varlık ve yokluk arasında gidip gelirler. Sürekli bir boşluk duygusu içinde olan insan, dünyadaki varlığını anlamlandıramaz.” (Altıyaprak, 2008: 71) Şairin ve şiirlerinde yer verdiği insanların, ölüm konusunda bu kadar düşüncelerinin sebebi; bu varoluşu ve varlıklarını sorgulama sürecinden bir türlü çıkamamış olmalarına da bağlanabilir. Şair bu zamanlarda yalnızlık, karamsarlık, endişe, şüphe gibi duygularla da baş etmeye çalışmaktadır.

Varoluşçuluk felsefesi içerisinde de değerlendirilebilecek olan, bireyin iç dünyasındaki sıkıntılara ilişkin konular, Edip Cansever’de bol miktarda bulunmaktadır. “Edip Cansever’in şiirlerinde sık görülen yalnızlık, ölüm düşüncesi ve sıkıntılar bireyin iç ve dış dünyasındaki çıkmazlar ve bunalımlarla ilgili olduğu gibi, dönemin revaçta felsefi akımlarından varoluşçulukla da ilgilidir. Şairin poetik yapısının şekillendiği ve II. Yeni şiirinin tutunmaya başladığı yıllarda varoluşçu felsefe birçok şairi etkiler. Bu bağlamda Cansever’in bazı yönlerden Sartre ve Camus’nun yapıtlarından etkilendiğini hatırlatmak gerekir.” (Karabulut, 2013: 277)

Şairin, ölüme karşı bakışında Batı edebiyatından da birtakım etkilenmelerin payı olduğu söylenmektedir. “Cansever’in birçok şiirindeki ‘ölümü anlayış biçimi’nin kaynağı Rilke’dir. Örneğin, Rilke’nin ‘Beyaz Prenses’ başlıklı şiiri, ölüm ile yaşamın iç içeliğini ve ölümün yalnızca birinin yaşamının sonunu ifade etmediğini dile getirmesi bakımından *Ben Ruhi Bey Nasılım*’ın alt metni gibidir” (Dirlikyapan, 2013: 140). Onun, *Ben Ruhi Bey Nasılım* gibi çok sayıdaki şiirinde ölümün bedensel manada dünyadan ve hayattan bir kopuş olmaktan ayrı olarak, yine dünyadan ve hayattan düşünsel ve duygusal manadaki bir ayrışma şeklinde dile getirildiği de fark edilmektedir.

1. EDİP CANSEVER’İN “ACI KUM” ADLI ŞİİRİ

Edip Cansever *Acı Kum* adlı şiirini 1985 yılında yayımlamıştır. Şiirde, şairin başka şiirlerinde de rastlanacağı gibi şehir hayatı içerisinde yaşayan insanın, toplum içerisinde, hatta etrafı ne kadar kalabalık olursa olsun yalnız hissetmesinden doğan melankoli ve içe kapanış hali dizelere yansımaktadır. Yaşarken bu kadar üzüldüğünü, acı çektiğini hisseden şair, manzumelerinde ölüm konusuna sıklıkla yer vermiştir. *Acı Kum* adlı şiirinde ölümün, Cansever’in gözünden anlatılmasından ziyade şairin, ölümü bizzat deneyimlemiş bir insanın, ölünün bakışıyla bu olguyu dile getirdiği, kendi düşüncelerini onun üzerinden yansıttığı anlaşılmaktadır. Şair adeta bir ölünün zihnine yerleşmiş, etrafındakileri gözlemlemiş, gözlemlediği gibi bir de gördüklerine yorumlar getirmiştir. Şiirde ölümün dinî boyutundan ya da öte dünya ile ilgili düşüncelerden değil; ölümü tatmış olan bir kişinin çevresinde olan bitenlerden, insanların durumlarından ve tavırlarından bahsedilmiştir.

Şiirde Cansever’in, ölmüş olan insanın terk edilmişlik durumunu anlatırken de hâlâ kendini aşarak var etmeye çalıştığı gözlemlenecektir. Varoluşçu düşünür Sartre, kendini aşma konusunda şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “İnsan kendi dışında vardır, kendi dışına çıkarak var olur. Yani ancak dışa atılarak, dışta kendini yitirerek varlaşır; aşkın (transcendant) amaçları kovalayarak var olabilir. Bu yönden alınırsa, insan ilerleyiştir, aşıştı, oluştur; ilerlemenin, aşmanın göbeğindedir. Nesnelere dahi bu ilerleyişe, bu aşışa, bu oluşa göre yakalar.” (Sartre, 2010: 75) Şiirdeki ölü insanın, tabutun içindeyken son bir şeyler görmek ya da yapabilmek için hamle yapmasının, yaşadığı yerlerin önünden son kez geçişinin, mezarlığa götürüldükten sonra sonsuzluk ve yer arasında yaşadığı gidış gelişlerin ardında da yaşarken kendini var etmeyi başaramamış olan bireyin, ölüm sonrasında birtakım eylemleri gerçekleştirmeye dönük teşebbüsü şeklinde bir durum fark edilmektedir.

2. “ACI KUM” ADLI ŞİİRDE ÖLÜM DÜŞÜNCESİ

Şair dizelerini, ölüm ve ölü çevresinde şekillendirmekte; sözlerini, sanki her şeye vâkıf olduğunu farz ettiği ölüyü, şiirin merkezine yerleştirerek dile getirmektedir.

Şiir boyunca şair sanki, şehirde ve kalabalıklar içindeyken yalnız bulunduğu gibi, ölüyken de benzer bir yalnızlık gerçekleştiğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Çünkü şiirdeki ölü insanın düşünceleriyle ilgili, tabutun içinden dışarı hakkında fikirler yürütmekte olduğu var sayılmakta; aralarından bir insanın eksilmiş olmasına rağmen toplum fertlerinin, bu duruma o kadar da ehemmiyet vermedikleri görülmektedir. Ölüm, şiirde çeşitli semboller, duyular, imgeler, benzetmeler ve renkler aracılığıyla hissettirilmektedir.

2.1. Şairin Ölüme Dair Algıları

Edip Cansever *Acı Kum* adlı şiirinde, ölüm olgusuna dair izlenimlerini ve düşüncelerini, kaderin bir parçası olan ve sadece dünya hayatının sonu olduğu bilinen bu anı bir

türlü kabullenemeyen, ama şiirin sonunda pes edip çaresizce her şeye razı olan bir insanın hüznü içerisinde anlatılmaktadır.

Şiirin başındaki "Ayağı kırık bir konsol gibi durdu gök/ Yayı fırlamış bir somya gibi kaldı yer" (Cansever, 2011: 516) dizelerinde gök ve yer, artık hayatta olmayan insan, yani ölü açısından tarif edilmektedir. Buna göre ölüm gerçekleşikten sonra gökyüzü, ölen kişiye "ayağı kırık bir konsol", yer ise "yayı fırlamış bir somya" gibi görünmektedir. Bu durum, tabut içerisinde taşınan ve istemsiz bir şekilde oraya buraya sallanan ölünün, yeri ve göğü görme şekli gibi düşünülmektedir. Konsolun ayağının kırık, somyanın da yayının fırlamış olması sebebiyle bu eşyaların üzerine konan nesnelere düz duramamaları ile tabutun içerisindeki beden düz bir şekilde durmasına engel olan etmenlerin varlığı arasında bir ilişki kurulmakta ve bu durumun verdiği rahatsızlık dile getirilmektedir. Söz konusu durum aynı zamanda da bir insan öldükten sonra, onun yaşamı için bir kıymet ve anlam ifade eden dünyanın artık hiçbir önemini kalmadığını, onun için hiçbir şeyin faydasının ya da zararının önemli olmadığını göstermektedir. Çünkü "ayağı kırık bir konsol" ve "yayı fırlamış bir somya", bozulmuş eşyalar olarak artık insanların işini göremeyeceği gibi; bu hasarlı ya da eski eşyaların varlıkları bile onlara rahatsızlık verecektir. Konsolun içindeki ya da üstündeki nesnelere dengesizlik dolayısıyla yere düşecek, somyanın üzerinde oturmak ya da yatmak mümkün olmayacaktır. Bu hasar görmüş ve eskimiş eşyalar gibi, ölmüş bulunan kişi de diğer insanlar tarafından gözden çıkarılacak, zaman kaybetmeden toprağa gömülecek, bir süre sonra da unutulacaktır.

Şiirde ölüm anlatılırken, görme duyusuna ait ifadelerin yanı sıra duyma duyusuna ait olanlar da kullanılmıştır. Şiirdeki "Tek başına bir martı/ Göğün ilk ve son yarattığı gibi/ Konuverdi boşluğun siren direğine/ Ve gaipden ses vericesine/ Çınladı balıkpazarının balıkçı çanı" (Cansever, 2011: 516) dizelerinde, görüntü yerine ses unsuru öne çıkarılmaktadır. "Nesnel bağlantıdan yararlanarak anlatacaklarına nesnelere aracılığıyla bir dekor kurduğu gibi, nesnelere arasında da bir görsel bağlantı yaratmıştır." (Dirlikyapan, 2013: 174) Şiirdeki nesnelere olan "boşluğun siren direği", Asım Bezirci'nin tanımlamasına göre *özgür çağrışım* yönteminin uygulanmasıdır. Bu yöntemde; "Çağrışımlar arasındaki bağ ya iyice gevşetilir ya da kesilir; birdenbire bir çağrışım, bir imgeden, bir dizeden ötekine atlanır. Hatta, bazen -anlamı bozmak ya da kaldırmak için- 'karşı çağrışım'lara başvurulur; çağrışımların birlik ve uyumuna bakılmaz." (2005: 26) Siren direği, normalde boşlukta durmamakta, yere sabitlenmiş halde bulunmaktadır. Ancak şiirdeki direk ise; boşluğa ait bir materyal olarak gösterilmekte ve aslında onun zihinde yarattığı çağrışımın faydalanılmaktadır. Bu da şairin kendini boşlukta ve tek başına hissetmesinden ileri gelmektedir ki; şiirdeki martı da "Göğün ilk ve son yarattığı gibi" oluşuyla bu tek başınlığı simgelemektedir.

Anlamsal olarak da siren, kötü bir durumu insanlara haber vermek için kullanılan uyarı işaretidir. Burada da bir martı, boşluğun siren direğine konmaktadır. Martının gökyüzünde uçarken çıkardığı ses, bir sirene benzetilmektedir ve bu sesle bir kişinin ölümünün ilan edildiği kastedilerek de aslında tüm insanlara, onların da bir gün bu sonu yaşayacaklarının ikazı yapılmaktadır. Bu ikaz, "Ve gaipden ses vericesine" dizesiyle ortaya konulmaktadır. Ayrıca balık pazarının çanı da çınlamıştır, ancak çan için normalde, çınlamak değil çalmak/çalınmak ifadeleri kullanılmalıdır. Çınlamak, çana değil kulağa ait bir hususiyettir ve halk arasında da kulak çınlamasıyla, ölümün gerçekleşmiş olacağı haberi arasında bağlantı olduğu inancı bulunmaktadır. Yani burada çınlayan, çan değil kulaktır ve şair aslında o çınlamayı daha yüksek sesle duyurabilmek için ç sesinin olduğu kelimeleri özellikle art arda seçmiştir. Bu kelimeler *çınladı*, *balıkçı* ve *çanı* şeklindedir.

Tabutu seyreden ve sanki içindeki ölünün, bulunduğu yerden etrafını gözlemlediğini düşünen şair, ölmüş olan kişinin hareket edememe durumunu şöyle anlatmaktadır: "Ve tabut/ O soluk örtüsüyle hafifçe kımıldadı./ Kımıldattılar/ O kımıldamadı/ Yepyeni bir yaşama dalarcasına/ Sağa ve sola/ Geriye ve ileriye/ Baktı baktı baktı/ Kimseler tanımadı onu." (Cansever, 2011: 516-517) Buna göre, bu kişinin ölümünden ziyade yeni bir yaşama doğru gitmesi önem arz etmektedir ve söz konusu durum ifade edilirken de *dalmak* eylemi kullanılmaktadır. Bu kelime normalde suya girmek için kullanılırken; yukarıdaki dizelerde ölüp toprağın altına girmeyi göstermektedir. *Dalmak* aynı zamanda da deyim olarak bir hareketin ya da durumun aniden gerçekleştirilmesi anlatılırken de kullanılmaktadır. Ölüm de herkes için ani ve zamansızdır. O zaman, ölümün anlatıldığı bir şiirde de bu kelimenin kullanılması şaşırtıcı değildir.

Ayrıca bu dizelerde, ölen kişinin, etrafındakilere baktığı ve hiç kimsenin onu tanımadığı da söylenerek aslında hayattayken tanıdığı kişilerin orada olmasının beklendiği, ama cenaze töreninde bulunanların onu tanıyan kişiler olmadığı kastedilmektedir. Şair bu ifadeyle bilinçaltında bulunan ve aslında dünyaya bakışında etkili olan bir duyguyu ortaya koymaktadır: "Edip Cansever, ilk şiirlerinden sonra bilinçaltı ve bilinçdışı unsurlara önem verir. Şair, bireyin bilinçaltından gelen unsurları bilince yansıtmada ustadır." (Karabulut, 2013: 108) Bilinçaltından açığa çıkan bu duygu da dikkate alınmaktan doğan hüzdür. Yani tanıdığı insanlar sadece yaşarken onun etrafında bulunmuşlar, son yolculuğunda ise hiçbiri bu uğurlamada bulunmaya tenezzül göstermemişlerdir.

Kimsenin, ölen kişiyi tanımadığını fark eden şair, ölünün artık olduğu yere uzanmaktan başka yapacağı bir şey olmadığını belirtmektedir: "Kimseler tanımadı onu. O zaman da/ Uzandı boşluğuna sırtüstü/ En yalın, en uyumlu/ En hüznü kulaçlarını atmaya başladı" (Cansever, 2011: 517). Az önce başka bir hayata dalmakta olduğu belirtilen ölünün, bu dizelerde de kulaç atmaya

başladığı söylenmektedir. Şair, deniz ve yüzme eylemleriyle ilgili kelimeleri kullanmakta ısrar etmektedir. Çünkü yüzme esnasında insanın altında boşluğun olmasına, ayaklarının yere değmemesine benzer şekilde; tabutun içerisindeki ölü de götürülürken yere değmeden boşlukta yol almaktadır. Ancak bu yol alış *yalın, uyumlu ve hüznü*dür. Yani tabut nereye götürülürse, o da içinde olduğu için oraya gitmekte, istenenlere uymaktadır. Ancak dünyadan ayrıldığı ve şimdi hiç kimse onu fark etmediği için, içinde bir hüznü olduğu da söylenmektedir.

Ölünün sırtüstü yol almaya devam edişinde sanki bir doğallık değil de çaresizlik var gibi görünmektedir. Çünkü o anda etrafta bulunan kimsenin onu tanımadığını fark etmesi, bu insanın söz konusu halini devam ettirmesine neden olmaktadır. Umutsuzluğun, ölümcül bir hastalık olduğunu söyleyen Kierkegaard, bu fikrini şöyle açıklamaktadır: “bu hastalıktan ölümesinden veya bu hastalığın bedensel ölümle sona ermesinden çok, bu hastalığın işkencesi, tersine, can çekişmede olduğu gibi ölümle savaşmasına rağmen kişinin gene de ölememesinden kaynaklanır.” (2014: 26) Şiirdeki insan, bedensel olarak ölmüş olsa bile, insanların ona karşı ilgisizliğinden, daha doğrusu onların, bir zamanlar aynı hayatı, anları paylaştıkları kişiye karşı umursamaz tavırlarından dolayı bir karamsarlık ve umutsuzluk içerisinde bulunmaktadır.

Ölünün durumu, şiirin diğer bölümlerinde de devam etmekte ve yine geçmiş yaşantıyla alakalı mekânların önünden geçilmekte ya da son kez, bir daha görülmeyecek olan bu mekânlardan bahsedilmektedir: “Tarçınların, zencefillerin/ Mumların, un çuvallarının, plastik oyuncakların/ Ve zerzevatların, turfanda meyvaların/ Ve ayakkabıların ve terliklerin ve naylon torbaların/ Ve yatak çarşaflarının ve çeşitli giysilerin önünde/ Sürdürdü sırtüstü yüzmesini” (Cansever, 2011: 518) İçinde yaşanmış olan semtin baharatçısı, oyuncakçısı gibi esnafların dükkânları; önünde terliklerin, ayakkabıların bulunduğu, önündeki iplere çamaşırların serildiği evler bu mekânlar arasındadır. Daha önce şiirde *dalmak* ve *kulaç atmak* şeklinde yüzmeye ait eylemleri ifade eden kelimelerin kullanılmasına, “Sürdürdü sırtüstü yüzmesini” dizesiyle devam edilmektedir. Şair, musalla taşından, mezarlıkta gömülene kadar geçen ölüm yolculuğunu, yüzmeye özdeşleştirmektedir. Sonrasında ise “Kendine/ Gerekli birkaç şeyi almak ister gibi yaptı, almadı.” (Cansever, 2011: 518) diyerek, geçtiği bu yerlerden, işine yarayacak bir şeyler almak istediği; ama ölmüş olduğu için bunu gerçekleştirmediği dile getirilmektedir. Oysaki ölüm sonrasında dünyaya ait eşyadan artık hiçbirinin gereği ve öneminin kalmadığı bilinmesine rağmen, şairin bu insan hakkında böyle bir düşüncüyü belirtmesi; onun ölümü kabullenememe durumunu göstermektedir.

Şiir boyunca hep yüzmek eylemine dair kelimelerle ifade edilen, ölünün toprağa verilene kadarki, dünyadaki son yolculuğu ve bu esnada içinde bulunduğu tabut “Ve kendini bir hayalet gemiye çaktı çaktı çaktı.” (Cansever, 2011: 518) dizesinde “gemi” gibi, denizi hatırlatan bir ifadeye dönüşmektedir. Tabutun duruşuyla, yol kenarındaki şapkacının duruşu arasında bir benzerlik kurularak aslında bir gün onun da o tabutun içinde olacağı, yani ölümü tadacağı kastedilmekte; ancak onun ölümü daha gerçekleşmediği için bu tabut “hayalet gemi” şeklinde nitelendirilmektedir.

Mezarlığa gidilmesiyle birlikte şiirde, ölmüş olan kişiyle ilgili şunlar söylenmektedir: “Dalgalardan burnunu kaldıran bir tekne gibi/ Yükseldi yükseldi/ Bakakaldı sonsuzluğa bir süre/ Daha sonra indi indi/ Yalayıp geçti dalgalar üstünü” (Cansever, 2011: 519) Yine bu bölümde de denizle ilgili ifadeler kullanılmakta ve ölen kişinin toprağın üstündeki son anları benzetmelerden hareketle ifade edilmektedir. Teknenin burnunun dalgalı denizde yukarı doğru yönelmesi gibi, bu kişinin de göğe doğru yükselmeye başladığı ifade edilmektedir. Oysaki beden yükselmeyecek, tam tersine toprağın altına gömülecektir. Ancak, ölen bir kişinin ruhunun göğe doğru yükseleceği inancı doğrultusunda, bu dizelerde de ruhun ve bedeninin birbirinden ayrılarak ruhun göğe doğru yükselmesi düşüncesinden hareket edilmektedir. Fakat ölümü zamansız gören ve bu durumdan ıstırap duyan şair, yukarı doğru yükselen ruhun sonsuzluğu simgeleyen gökyüzüne bakarak, yabancı olduğu bu yerden tekrar aşağı doğru yöneldiğini belirtmektedir. Aslında gökyüzündeki derin ve sonu belli olmayan boşluk, tüm bilinmezlikleriyle şairi korkutmakta, ölüm düşüncesi dolayısıyla içinde oluşan ve bir türlü kapatamadığı boşluğu simgelemektedir. Bu esnada da yine denize ait özelliklerden istifade edilmekte ve dalgaların, onun üstünü yalayıp geçtiği söylenmektedir.

Fakat bu teşebbüs nafiledir aslında. Çünkü ölen bir kişinin ruhunun gideceği yer yine bu adamın gidip geri döndüğü sonsuzluktur: “O/ Kimseye görünmek istemeden/ Ama hiç istemeden/ Bıraktı kendini büyüyen göz çukurlarına/ Ve birden/ Konuşmaya başladı sonsuzluğun dilini.” (Cansever, 2011: 519) Ölünün bedeninde meydana gelen değişikliklerden ilki gözlerinin, çukurlarına çökmesidir. Gözler, bedendeki çürümenin başladığı organlar arasındadır. Şiirde ölümü anlatılan kişi de tekrar yeryüzüne yöneldikten sonra anlamaktadır ki ölümden sonra dünya hayatına geri dönüş yoktur. Onun ölümü ve ölüm gibi bir gerçeğin olduğu fikrini kabullenmekten başka çaresi yoktur ve bu durum da onun, sonsuzluğun dilini konuşmaya başlamasıyla dile getirilmektedir. Yalnız, burada ölümü kabullenen, başka bir ifadeyle kabullenmekten başka bir çaresinin olmadığını anlayan aslında şairin ta kendisidir. Kierkegaard bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Bir şeyden dolayı umutsuzluğa düşerken aslında insan kendi için umutsuzluğa düşmektedir ve şimdi *kendi ben*’inden kurtulmaya çalışmaktadır.” (2014:

27) *Acı Kum* şiirinde de adı ve cinsiyeti hiçbir şekilde belli olmayan herhangi bir insanın, hayattayken içinde bulunduğu toplumla ve mekânlarla, son bir karşılaşma çabasının hep boşa çıktığı görülmekte, her seferinde insanların kayıtsızlıkları ona; varlığının olduğu gibi yokluğunun da fark edilmediğini göstermektedir. Kierkegaard, sonsuzluk ve umutsuzluk arasında da bir bağlantı kurmaktadır. Buna göre umutsuz bir kişi, "ben'ini kaybetmeye ve ondan hiçbir iz kalmamacasına onu kaybetmeye çalışır: Bununla birlikte, sonsuzluk umutsuzluğu ortaya çıkaracak ve kendi ben'ine çivileyecektir; böylece işkence her zaman kendinden kurtulamamanın sonucu olarak gerçekleşir ve insan böylece kendi ben'inden kurtulmanın bir ham hayal olduğunu anlar." (2014: 29) Şiirdeki kişinin durumu aslında Edip Cansever'in toplumla yabancılaşmasından doğan melalinin, kendi ölümünden sonra da hiç kimse tarafından dikkate alınmayacak, hatırlanmayacak olma düşüncesinin bilinçaltına yansımalarıdır. Onun, sonsuzlukla dünya arasındaki gidiş gelişleri, kararsızlığı da aslında bizzat şairin kendi ben'ini var etmeye çalışma yolunda içinde bulunduğu umutsuzluktan kurtulma denemesi olarak sayılabilir.

2.2. Ölüm Düşüncesi Anlatılırken Kullanılan Semboller

Şair ölüm gibi bir durumun varlığı dolayısıyla duyduğu hüznü dile getirirken; ölümlü özdeşleşen bazı sembolleri bazen imgelerle bazen de doğrudan ifade ederek kullanmaktadır. Bu sembollerden biri musalla taşıdır; ancak kelime imgesel bir anlatım eşliğinde söylenmektedir. "Bir nota yaprağı gibi yazıldı tabut/ Dört ayaklı mermerin üstüne" (Cansever, 2011: 516) dizelerinde, omuzlar üzerinde taşınan tabutun artık cenaze namazının kılınacağı noktaya ulaştırıldığı ve "dört ayaklı mermer" in, yani musalla taşının üzerine konulduğu söylenmektedir. Bu arada musalla taşı bir nota sehпасı, tabut da notaların yazıldığı tek yaprak bir kâğıt olarak düşünülmektedir. Zaten şimdi ölü olarak orada bulunan kişinin de aslında dünya üzerindeki son şarkısıdır bu.

Şiirde ölümü anlatırken kullanılan diğer sembol de imamdır. Tabutun "dört ayaklı mermer" e, yani musalla taşına konmasının ardından "Acı kumdur diye bağırdu bir semt delisi/ Elleriyle yüzünü örterekten/ Acı kumdur" (Cansever, 2011: 516) sözleri işitilmektedir. Semt delisiyle kastedilen aslında cenaze namazını kıldırarak olan imamdır ve onun bu şekilde imgeleştirilmesinin sebebi vardır. Nasıl ki bir semtte yaşayan deliyi, oradaki semt sakinleri tanırsa, bir semtin imamı da onlar tarafından bilinmekte ve orada ölenlerin cenaze namazı da onun tarafından kıldırılmaktadır. Şiire de ad olan "acı kum" ifadesi ise yine imgesel bir kullanım içermektedir ve tabutun başında bulunan imamın, ölümün eninde sonunda yaşayan herkesi bulacağına dair sözlerini hatırlatmaktadır. Dünya üzerinde ne kadar çok insan varsa, o kadar da ölüm gerçekleşecektir. Şair bu döngünün sürekli aynı düzende ve hızlı bir şekilde ilerlemesini "kum" sözcüğüyle karşılarken; bu döngünün insan tarafından endişeyle beklenmesini ve

gerçekleştiğinde geride kalanlarda bıraktığı etkiyi de "acı" kelimesiyle hissettirmek istemektedir. Şairin burada kuma *acı* gibi, duygularla ilgili bir özelliği vermesi de somut bir kavramı soyut bir özelliklerle nitelenmesinin yanı sıra; ölüm gibi, yaşayanlar için hayattayken soyut olan bir durumun, ancak bu hadisenin gerçekleşmesinden sonra somutlaşacağı durumundan ileri gelmektedir.

Ölümü anlatan sembollerden biri olan tabutun açık bir şekilde ifade edildiği "Ve tabut/ O soluk örtüsüyle hafifçe kımlıdadı." (Cansever, 2011: 516) dizelerinde, tabut içerisinde musalla taşına kadar getirilmiş olan ölünün, kendi gücüyle değil, başkalarının etkisiyle istemsiz olarak oraya ulaştırılması tasvir edilmektedir. Buradaki asıl düşünce, hayatı boyunca istediği gibi, iradesini kullanarak hareket eden insanın, ölüyken artık başka insanların isteğiyle hareket ettirilebildiğidir. Yani yaşarken kendine güvenen, mağrur insanın; öldükten sonra bu halinden eser kalmayacak, diğer insanlar neye karar verirlerse onun hakkında o uygulanacaktır.

Şiirde ölüm düşüncesi anlatılırken kullanılan sembollerden bir diğeri de mezarlıkların girişinde bulunan taziye çiçekleri ve çelenkleridir. "Ve gelindi mezarlığın kapısına/ Güllerin, güllerden çelenkerin kuzgunkılıçlarının kapısına/ Buz kokulu otların, buz kokulu mezar taşlarının kapısına/ Gelindi/ Önce o girdi" (Cansever, 2011: 519) Şiirin sonuna doğru geçen bu dizelere göre; tabut mezarlığa geldiği anda onu kapıdaki çiçekler karşılamıştır. Ancak hakikatte bu çiçekler de birer ölüdür; çünkü hepsi de ait oldukları yerden koparılmışlar ve kısa zaman sonra solacaklar; sonra onlar da tıpkı buldukları yerdeki yani mezarlıktaki ölümler gibi toprağa karışacaklardır.

Mezarlıktaki otların ve mezar taşlarının "buz kokulu" olarak tarif edilmesinde yine şairin ölüm algısı etkili olmuştur. Asım Bezirci, İkinci Yeni şairlerinin şiirlerinde rastlanan bu duruma *karıştırım* demektedir ve bunu şöyle açıklamaktadır: "Bunun için duyular ya da algılar birbirine karıştırılır: bir duyunun, algının yerine öbürü konulur; değişik izlenimler, karşıt duygular ve imgeler arasında eşitlik kurulur; duyulardan (göz, kulak, burun, dil, deri) birine ilişkin algılar ya da sıfatlar başka bir duyuya mal edilir" (2005: 24). Bu şiirde de buz gibi, görme ve dokunma duyularıyla algılanabilen, somut bir madde; koku özelliği ile ilişkilendirilmiştir. Ortaya çıkan yeni koku ismi de mezarlıktaki otları ve mezar taşlarını nitelenmek için kullanılmıştır. Ölüm şaire buz gibi soğuk ve insanı ürkütücü gelmektedir. Ancak buradaki asıl dikkat çeken durum, buza koku özelliği verilmesidir. Şair *buz gibi soğuk* yerine *buz kokulu* diyerek ölümü anımsatan mezarlık otlarına ve mezar taşlarına birden fazla duyuyla algılanma özelliği yüklemiştir. Burada hem görme hem de koklama duyusu birlikte bulunmakta, mezarlık da şair için daha derinden etki bırakma özelliği kazanmaktadır.

Hasan Bülent Kahraman, "Nesnelere kendilerine ait gerçeklikten soyutlandığı ve uzaklaştırıldığı bir dil

bağlamının mekânı da gene olmayan bir mekândır. Öyleyse, edebiyatın mekânı boşalttığını ve insanı bir tür sınırsızlıkla çevrelediğini söylemek mümkündür.” (2004: 447) diyerek, aslında eserdeki kurguyla birlikte eserin mekânsızlaştığını kastetmektedir. *Acı Kum* adlı şiirde de mezarlıktaki otların ve mezar taşlarının buz kokulu olarak nitelendirilmesi, şairin zihnindeki ölüm düşüncesi eşliğinde mekânın gerçekte olduğu şeklienden uzaklaştırılarak, bambaşka özelliğe sahip bir alana dönüşmesidir. Bu yeni mekânda da mezar taşları kokmakta, hem de buz gibi kokmaktadır.

2.3. Ölüm Düşüncesi Anlatılırken Kullanılan Renkler

Renkler, şiirlerde özellikle bireyin iç dünyasına ait duygu ve düşüncelerin anlatımında istifade edilen kavramlardır. Edip Cansever de ölüm konusuna dair duygularını ortaya koyduğu *Acı Kum* adlı şiirinde renkleri oldukça işlevsel şekilde kullanmıştır.

Şiirdeki “Yeşil üzerine sarı/ Bir nota yaprağı gibi yazıldı tabut/ Dört ayaklı mermerin üstüne” (Cansever, 2011: 516) dizelerinde, cenaze namazı kılınacak olan kişinin tabutunun üzerindeki örtü, sadece renkleri itibariyle tasvir edilmektedir. Cenaze töreni hakkında bir görüntü çizilirken, tabutun üzerindeki örtü “yeşil üzerine sarı” oluşuyla belirtilmektedir. Sadece yeşil olduğu şeklinde değil de bu şekilde her iki renkle bir arada nitelenmesi aslında evrendeki karşıtlıkların hep bir arada olduğu düşüncesini de hatırlatmaktadır. Koyu bir yeşilden oluşan örtü üzerine işlenen yazıların belli olabilmesi için açık renkte yani sarı bir rengin tercih edilmesi; evrende de hayat ve ölümün bir arada oluşunu hatırlatmaktadır. Sarı renk şiir boyunca farklı kelimeler eşliğinde tekrar kullanılmaktadır.

Renk bağlamında değerlendirilebilecek diğer dizeler “Sarılarını giyindi Sarıyer postanesi/ Bir iki mektup kendini buruşturup bıraktı” (Cansever, 2011: 516) şeklindedir. Postanenin olduğu yer İstanbul’un Sarıyer semtidir. Şair, adının içinde sarı renk olduğu için özellikle bu semti seçmiştir. Postane binasının, dışının sarı renkte olmasından dolayı da sarılarını giyindiği söylenmektedir. Sarı kelimelerinin, dizede bu şekilde üst üste tekrar edilmesinin arkasındaki sebep sonraki dizede mevcuttur. Bu da bir iki mektubun kendini buruşturup bırakmasıdır. Mektup, insanların birbiriyle haberleşme aracıdır ve sınırlendiren ya da kötü bir haber alındığında buruşturulup atılabilmektedir. Buradaki mektuplar ise biri tarafından atılmamakta, kendi kendilerini buruşturup bırakmaktadırlar. Bu durum da söz konusu hale sebep olan olayın kötü bir haber olduğunu düşündürmektedir ki bu da mektubun sahibinin ölmüş olmasıdır. Ölüm gerçekleştiği, mektubu alacak olan kişi artık hayatta olmadığı için mektupların kendi kendini buruşturup bıraktığı söylenmektedir.

Şiirdeki bu alışılmış renk isimlerinin yanı sıra “Ölümün yaşlık rengini” (Cansever, 2011: 517) dizesindeki şekliyle

şairin, ölüm konusuna uygun şekilde yeni bir renk ismi türettiği de görülmektedir. Burada, ölen kişinin ardından gözyaşı dökülmesi “Ölümün yaşlık rengi” ifadesiyle imgeleştirilmiştir. Şimdiye kadar şiirde hep sarı renkle hissettirilmeye çalışılan ölüm hüznü burada, dökülen gözyaşları dolayısıyla yaşlık rengine dönüşmüştür.

2.4. Ölüm ve Şehrin Kalabalığı

Edip Cansever’in eserlerinde, bireyin yabancılaşmasına, iç dünyasına çekilmesine neden olan toplum; bu şiirinde ilgisizlik özelliğiyle öne çıkarılmaktadır. Ancak buradaki ilgisizlik, şaire ya da yaşayan bir insana değil, ölüye karşı sergilenmektedir. Şair bir gün kendisi de ölümü tadacak olması gerçekliğinden hareketle, bu ölü gibi bir muameleyle uğurlanma endişesini taşımaktadır.

Şiirdeki “Kıyısını kimseye vermek istemeyen bir balıkçı da/ Zokasını parlattı gün içiyle inatlaşarak/ Ve balıklar meyhane önlerindeki/ Binlerce dudak gibi güldü (güldüler)” (Cansever, 2011: 516) dizeleri, başına ölüm gibi bir durum gelmiş olan insanın, çevresindeki toplum fertlerinin durumuna dair izlenimlerinden ilkidir. Toplum içerisindeki bu kişilerden ilki bir balıkçıdır ve bu balıkçının, kıyısını kimseye vermek istemediği gözlemlenmektedir. Bu durum, insanların birbirlerine karşı bencilliklerini ve dünyaya, hiç ölmeyeceklermiş gibi sarılmalarını işaret etmektedir. Onun, zokasını inatlaşarak parlatması ise dünyada yaşamak için gösterdiği hırsı ortaya koymaktadır. Meyhane önündeki balıkların binlerce dudak gibi gülmeleri iki şekilde düşünülebilir. Bunlardan birincisi, kendilerini yakalayan ve hayattan koparan balıkçıya, bir gün aynı kendileri gibi onun da hayattan ayrılacağını gösterircesine, kinayeli bir şekilde gülmelerini anlatmaktadır. İkincisi ise tıpkı balıkçının, ölümü hafife alan tavrı gibi, toplum içerisinde benzer fikirlere sahip başka insanların da bulunduğu. Şair, *güldü* kelimesiyle balıkçının yakalayıp hayattan kopardığı balıkları, *güldüler* kelimesiyle ise balıkçı gibi davranan diğer insanları nitelendirmektedir.

Şiirde balıkçıdan sonra semtin diğer esnafından da bahsedilmektedir: “Manavı, bakkalı, eczaneyi/ Bankayı ve kuruyemişçiye/ Köşedeki muhallebiciyi de / Geçti, geçti, geride bıraktı” (Cansever, 2011: 517) Cenaze töreni yapılmış ve artık mezarlık yolculuğu başlamıştır. Ölü, mezarlığa götürülürken bir zamanlar içinden geçtiği yollardan, alış-veriş yaptığı dükkânların, iş yerlerinin önünden geçmektedir. Bu mekânlar aynı zamanda da şehirde insanların sürekli gidip geldikleri, çoğu zaman da bankada olduğu gibi, kalabalıklar halinde buldukları yerlerdir. “Cansever’in şiirlerinde bireysel unsurların yanı sıra, toplumsal unsurlar da yer alır. 20. yüzyılın ortalarında dünyadaki kentleşme, toplumsal değişim ve sanayileşmenin oluşturduğu bunalmı ve umutsuzluk hisleri, II. Yeni şairlerini ve dolayısıyla Edip Cansever’i de etkiler.” (Karabulut, 2013: 215) Şiirde, kente ait bu mekânların yakınında son kez bulunulan zamanın anlatılış şeklinde bir hüznün havası hâkimdir. Bu geçiş adeta veda

sahnesi gibi kurgulanmıştır. Ölmüş olan kişi, yaşarken iletişim ve etkileşim halinde bulunduğu mekânlara da son bir kez bakmaktadır.

Bu kişiyi son yolculuğunda yalnız bırakmamış ve gerçekten üzölmüş olan birkaç kişi de bulunmaktadır: "Ve arkasındaki kalabalıkta/ Gözyaşlarından birbirini göremeyen/ Ya da görmek istemeyen/ Ölümün yaşlık rengini/ Düşündükçe kendi dip sularına çöken/ Bir iki kişiyi sevdi, okşadı/ Avuttu" (Cansever, 2011: 517) Ölen kişi, kalabalığın içinden, gerçekten üzüldüklerini ve gözyaşı döktüklerini anladığı birkaç yakınına fark etmiştir. Onları teselli etmek için son kez sevip okşamış, avutmuştur. Ancak onun bu hareketi de şairin hayalinin bir parçasıdır ve dünya üzerindeki vedalaşma sahnesinin uzatılması işlevini üstlenmektedir. Şair açısından düşünüldüğünde ise, onun o âna kadar sevgisini gösteremediği kişilere bunu göstermek için, bir gün çok geç olacağı fikrinin bilinçaltından yansımasıdır. Freud, çok sayıda kişinin, sevgiyi yitirme korkusunu yenedemediğini, onlar için sevildiğini duymanın alt edilemez bir gereksinim olduğunu söylemektedir (Freud, 2013: 119). Edip Cansever de şiir boyunca, ölen kişinin etrafında bulunan insanların, bu kişinin ölümüne olan üzüntülerini görmek istemektedir; ki bu durum aslında kendisinin de ölümünden sonra benzer bir durumu arzulanmasından, insanların kendisine karşı duydukları sevgiyi göstermelerini istemesindedir.

Burada özellikle görme eylemi ve gözyaşı ifadesinin vurgulandığı fark edilmektedir. Şair, "göz imgesini, Louis Buñuel'in filminde ve Salvador Dalí ile Pablo Picasso gibi sürrealistlerin tablolarındaki anlamı anımsatacak bir biçimde kullanır. Edip Cansever, göz sözcüğünü insana acı veren bir organ durumuna sokar ve parçalanmışlığın en çok yansıdığı bir imge haline getirir." (Korkmaz, 2012: 1782) denilerek şairin, gözle birlikte kendi iç dünyasına ait duygu ve düşüncelere dair yansımaları açığa çıkarma imkânı yaratmış olduğu söylenebilir. Yukarıdaki şiirde de ölen kişiyi uğurlamaya gelenlerden birkaç tanesinin, bu esnada gözyaşı dökmeleri nedeniyle önce birbirlerini göremedikleri, sonrasında da görmek istemedikleri ifade edilmektedir. Burada aslında ölümün bile hayattaki insanlar arasındaki iletişimsizliğe son veremediği görülmektedir. Birbirlerine karşı dahi bu şekilde ilgisiz olan insanların, şiirde cenaze töreni düzenlenmekte olan kişi için bile orada bulunmaları çok da beklenmeyen bir durumdur. Zaten şairin de belirttiğine göre, etraftaki insanlar, şair için hiç de olağan olmayan bu duruma, ölüme karşı pek de ilgili görünmemektedirler.

Şehirlerde kalabalıkla özdeşleşmiş mekânlardan biri olan pazar yeri de şiirde bulunmaktadır: "Ve girdi/ Pazar yerine girdi -günlerden her gün gibiydi-/ İplerin, çadırların, telaşların/ İçinden geçti/ Gün ışığını ilk orda bıraktı." (Cansever, 2011: 517) Tabut, aslında pazar yerinin içinden geçmemekle birlikte, ölen kişiyi ait mazide bir yere sahip olan mekânlar son kez sıralanmaktadır aslında. Bakkal, manav, balıkçı, banka, pazar yeri bu kişinin geçmişinde bulunan ve artık

göremeyeceği mekânları ifade ederken sayılmaktadır. Burada hissettirilen duygu, yine hüznün ve ayrılık acısıdır. Şair açısından da bu mekânların bir anlam ifade ettiği, ölümle buralardan dahi ayrılmak istenmediği anlaşılmaktadır.

Aralarından bir kişi ölmüş olmasına ve bir hayat yok olmasına rağmen insanların gündelik işlerine aynı şekilde devam etmeleri şairi incitmektedir. "Bir kadın yol kenarındaki/ Biri ölmüş, dedi, o kadar/ Bir balıkçı istavrit balıklarını/ Daha bir iştahla suladı/ Kirazcı bir kilo kirazı tarttı tartmadı" (Cansever, 2011: 518) Bu dizelerdeki yol kenarında duran kadının sadece "Biri ölmüş" demesi, balıkçının balıkları "Daha bir iştahla" sulaması, kirazcının kirazları tartarken özenli olmaması şairin içinde oluşan duyguları yansıtmaktadır. Çünkü bu insanların sadece vasıflarını söyleyip geçmek yerine; hırs, umursamazlık ve hilekârlıkların yansıtan ifadeler kullanılmıştır. Şair, etraftaki insanlardan törendeki birkaç kişi gibi göz yaşı dökmelerini beklemektedir belki de. Oysaki bir yandan insanlar ölürken, diğer yandan da hayat olağan akışında devam etmektedir. Ancak şair, toplum fertlerinden sanki ölümü yaşamış kişi gibi hayatın durmasını, durdurulmasını beklemektedir.

Şiirin sonraki dizelerinde de bir şapkacının duruşu tasvir edilmektedir: "Şapkalar satan bir satıcı yokuşun başındaki/ Öylece durdu, hiç kıvıldamadı/ Sonra da pek kıvıldamadı" (Cansever, 2011: 518) Etrafta bulunan insanlar arasında, hareket etmeyen sadece bu satıcıdır ve onun bu hareketsizliği "Dışbükey bir tabut gibi/ Eşleşti sanki onunla/ Ve kendini bir hayalet gemiye çaktı çaktı çaktı." (Cansever, 2011: 518) şeklinde dizelerde anlatılarak, ölünün içinde bulunduğu tabuta benzetilmektedir. Şiirdeki diğer insanların hareket halindeki durumlarının aksine şapkacı, bir tabut gibi hareketsiz durmaktadır. Belki de şair yakında bu adamın da öleceğini düşünmekte, bu yüzden de onun duruşunu tabutun içindeki ölü gibi, hareketsizlikle yansıtmaktadır.

SONUÇ

Edip Cansever, şiirlerinde hayal gücünü ve bilinçaltını etkin şekilde kullanan bir şairdir. Edebiyat geleneğini ihmal etmemiş; Batı edebiyatından Rilke, Baudelaire gibi şairlerden etkilenmiştir. Onun eserlerinde Sartre, Kierkegaard, Camus gibi varoluşçu filozofların düşüncelerinden izler de yer almaktadır.

Şairin şiirlerinde toplum fertleriyle ve onların düşünceleriyle uyşamayan bireyin bu durumundan kaynaklanan bir içe kapanış sezilmektedir. Karamsarlık, umutsuzluk, korku, hüznün, yalnızlık, terk edilmişlik gibi duygular da onun yaptığı kurgunun temel kaynağıdır. Şiirlerine hâkim olan bu duygulara neden olan durum; şehir hayatı içerisinde bunalması ve şehrin, duygularını paylaşabileceği insanların varlığından yoksun olmasıdır. Bu duruma sürüklenen şairin tek sığınağı da iç dünyası olmaktadır. Yaşadığı bazı travmalar ya da olaylar da bilinçaltına itilmekte, bunların bazı şiirlerindeki imgeler aracılığıyla açığa çıktığı fark edilmektedir.

Edip Cansever'in *Acı Kum* adlı şiiri, onun eserleri hakkında yapılmış olan bu tespitler doğrultusunda incelendiğinde; şiirin, şairin zengin hayal gücüyle işlenmiş bir imge dünyasına ve kurguya sahip olduğu görülmektedir. Şiirde, şair gözlemlerini ve gözlemlediklerinden hareketle hissettiklerini anlatan bir birey konumunda bulunmaktadır. Anlatılan kişi ise önce cenaze töreni düzenlenen ve sonrasında da mezarlığa götürülen ölmüş bir insandır. Bu insanın yaşı, cinsiyeti, mesleği gibi hiçbir şahsi özelliği verilmemektedir. Şair, bir hikâye anlatır gibi, tanrısal bakış açısıyla kahramanının durumunu tasvir etmekte, bazen de karşılaştığı durumlara yorum getirmektedir. Ölmüş olan kişinin sanki yaşayan bir insan gibi aklından birtakım düşünceler geçirdiği, etrafını gözlemediği, hatta gördüklerinden hareketle uygulandığı hayal edilmektedir. Buna göre bu insan ilk başta tabutun içinden birilerini gözlemlemiş, sonrasında tabut mezarlığa doğru yola çıkarılmış, giderken yolda karşılaşılan mekânlar ve kişiler hakkında yorumlar yapılmıştır.

Şair bu şiirinde, diğer İkinci Yeni şairlerinde de rastlanabilecek şekilde duyuları birbiriyle karıştırarak kullanmıştır. Şairin "buz kokulu" gibi yeni bir koku, "yaşlık rengi" gibi de yeni bir renk ismi icat ettiği görülmektedir. Ayrıca daha önce hiç yapılmamış benzetmelerden faydalanarak kurduğu imgeler de dikkat çekicidir. Dünyanın en acı gerçeği olan ölüm olgusunu "acı kum" diye nitelendirmesi ve imgeleştirmesi bu duruma örnek verilebilir. Ayrıca ölünün son yolculuğu anlatılırken şair, denizle ve yüzmek eylemiyle ilgili ifadelerle yer vermiştir. Bu durum suyun bir yere sığdırılamaması ve akışkanlığı özelliklerinden hareketle; ölümün zamansızlığı ve insanın bu olguya karşı her zaman hazırlıksız oluşuna bir gönderme olarak düşünülebilir.

Şiirde ölüm düşüncesinin şaire verdiği korkunun yanı sıra, kendisi öldükten sonra insanlar tarafından hemen unutulma ihtimali onu endişelendirmektedir. İnsanların yoklukları bu kadar az dikkate alındığına göre, aynı kişinin varlığının da aslında toplum için pek bir şey ifade etmeme olasılığı da bulunmaktadır. Şair, şiir boyunca yaptığı benzetmeler ve alışılmamış bağdaştırmalar ile kullandığı imgeler eşliğinde bireyin ölüm ve hayat karşısındaki tavrını, buna ek olarak da varoluş mücadelesi esnasındaki sancıyı ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Akkanat, C. (2012). Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri. (2.bs.). İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- Altıyaprak, Y. (2008). İkinci Yeni ve Türk Şiirinde Modernizm. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Bezirci, A. (2005). İkinci Yeni Olayı. (2.bs.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Cansever, E. (2011). Sonrası Kalır II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dırlıkyapan, D. (2013). Ölümü Gömdüm, Geliyorum-Edip Cansever'in Şiirlerinde Varolma Biçimleri. İstanbul: Metis Yayınları.
- Eroğlu, E. (2011). Modern Türk Şiirinin Doğası. (3.bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Freud, S. (2013). Psikanaliz Üzerine. (17.bs.). A.A. Öneş (çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Karabulut, M. (2013). Edip Cansever Şiiri-Psikanalitik Bir İnceleme. Ankara: Öncü Kitap.
- Karaca, A. (2010). İkinci Yeni Poetikası. (2.bs.). Ankara: Hece Yayınları.
- Kahraman, H.B. (2004). Türk Şiiri, Modernizm, Şiir. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kierkegaard, S. (2014). Ölümçül Hastalık Umutsuzluk. (7.bs.). M.M. Yakupoğlu (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Korkmaz, F. (2012). "Edip Cansever'in Şiirlerinde Göz İmgesi". Turkish Studies, 7/3, 1777-1789.
- Korkmaz, R; Özcan, T. (2004). "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri". R. Korkmaz (ed.). Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000. Ankara: Grafiker Yayıncılık. 215-309.
- Sartre, J.-P. (2010). Varoluşçuluk. (22.bs.). A. Bezirci (çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Tüzer, İ. (2011). "İkinci Yeni Şiirinde Bir Yaşam Alanı Olarak Kent Algısı". TÜBAR-XXIX, 403-420.

EXTENDED ABSTRACT

Edip Cansever, who is among the representatives of Turkish poetry of the Republic period and the Second New generation poets, has revealed poems that attract attention in terms of both form and content with its unique style. Cansever is a name that effectively uses imagination and subconscious in his poems. He did not neglect the literary tradition; he was influenced by poets from Western literature such as Rilke and Baudelaire. His art works also include traces of the thoughts of existentialist philosophers such as Sartre, Kierkegaard, Camus. In Cansever's poems, the influence of this philosophy is also felt in the form of expression and perception of the confusion between existential anxiety and the concepts of existence and absence.

In his poems, Cansever expressed the effects of the external reality of the individual on the internal reality. The perception of reality does not manifest itself in the usual and ordinary form in his poems. He continued his search for form, which he always pursued, while describing reality. In these texts, it is quite possible to come across with a mood shaped by the influence of the external world on the individual.

In the poems of poet, there is an introversion arising from the situation of the individual who is incompatible with the members of the society and their thoughts. Feelings such as pessimism, despair, fear, sadness, loneliness, abandonment are also the main source of his fiction. The situation that causes these feelings that have a grasp of his poems is that he is overwhelmed by city life and the idea that the city lacks the presence of people with whom he can share his feelings. The only refuge of the poet who is dragged into this situation is his inner world. He's on his own, even when he's living in a big city, among people. The reason behind the sadness and introversion found in many of his poems can also be questioned here. Some of the traumas or events he has experienced are also pushed into his subconscious, and it is noticed that they are revealed through images in some of his poems. As well as concerns, fears, despair and pessimism about existence found in the poet's subconscious; death was also found with its unknowns in the poet's head, giving him sadness, and put it down to his letter.

When Edip Cansever's poem "Acı Kum" is examined in line with these determinations made about his sense of art; it is seen that the work has a world of imagery and fiction processed with the rich imagination of the poet. As can be found in other poems of the poet, in poetry, the feelings and introversion of the person living in the city life, arising from the fact that he feels alone in society, no matter how crowded he is, are reflected in the verses. In the poem "Acı Kum", it is understood that the poet expressed this phenomenon through the eyes of the dead, a person who personally experienced death rather than telling death through the eyes of Cansever. The poet almost settled in the mind of the dead, observed those around him, and brought comments to what he saw as he observed.

A person described is a dead person who is first given a funeral and then taken to a graveyard. No personal characteristics of this person are given, such as age, gender, profession. As if telling a story, the poet depicts the situation of his hero omnisciently, sometimes commenting on these situations. It is imagined that a person who has died passes some thoughts through his mind, observes his surroundings, and is even touched by what he sees. According to this, this person first observed someone from inside the coffin, and then the coffin was taken to the graveyard, made comments about the places and people encountered on the road. In the poem, there is a situation in which a dead person makes a move to see or do something last time when he is in a coffin, passes for the last time in front of the places where he lived, turns to certain actions after death, a person who has not managed to exist while living behind the confusions in which he lives between eternity and the earth after being taken to the graveyard. The poet tries to prove throughout the poem that a similar loneliness occurs when he is dead, as if he is alone in the city and in crowds. Because it is assumed that the dead person in poetry carries out ideas about his thoughts about the inside and outside of the coffin; although there is one less person among them, it seems like members of society do not care so much about this situation. Death is felt in poetry through various symbols, senses, images, parables and colors.

In this poem, the poet also used the senses by mixing them with each other, as can be found in other Second New poets. While describing death in the poem, the expressions of the sense of sight as well as those of the sense of hearing and smell are used. It is seen that the poet invented a new smell, such as ice scented, and new color name such as agedness color. The images he has created using analogies that have never been made before are also noteworthy. His characterization and imagery of death that most painful reality in the world, as "acı kum (bitter sand)" can be given as an example to this situation.

In the poem, elements reminiscent of death, such as the coffin, the grave stone, the funeral and the graveyard, are sometimes expressed directly, sometimes through analogies and images. The word groups and images used in the poem are shaped according to the distress of the individual who cannot accept death as part of fate. It is realized that the situation of being alone in the crowd, which is encountered in other poems of the poet, is related to the phenomenon of death.

In poetry, instead of the thought of death giving the poet fear, he worries about being immediately forgotten by people after he dies. Since the absence of people is so little considered, there is a possibility that the existence of the same person does not actually mean anything to society. In this poem, the person who died and was given a funeral is in fact the reflection of Edip Cansever in the poet's subconscious. During the poem, the poet revealed the individual's attitude towards death and life, as well as the pain during the struggle for existence.

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT EBU'L-LEYS ES SEMERKANDÎ KUR'AN TEFSİRİ'NİN (ZONGULDAK NÜSHASI) SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE NOTLAR¹

Yalçın KULAÇ^{1*+}

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

*yalcin.kulac@gop.edu.tr

+ORCID: 0000-0003-3506-5835

Öz- Bu makalede, Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait Ebul'l-Leys es-Semerkindî Tefsiri'nin (Zonguldak Nüshası) söz varlığından abuhlu, aḥ çuḳ, alçağır-, avlaḡu, çoçluk, degür degür-, delgü, dipşür-, dünek, gâfille-, gezengebin, güçeklen-, işek, ivet, kulmaş, şapraş, sere geçük, serk-, sert-, tovrâ, uluca, ululacak, üşil-, yalanca, yarçu, yilrük sözcükleri üzerinde durulacaktır. Bahsi geçen sözcüklerle ilgili geniş bir etimolojik tahlil yapılmayıp bazı dikkat çekici hususlar notlar hâlinde değerlendirilecektir. Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü'nün temel kaynaklar olarak kullanıldığı incelemede, tarihi lehçelerde tespit edilemeyen metne özgü sözcükler; ağız özelliği olarak değerlendirilen sözcükler ve Tarama Sözlüğü'ne katkı olarak düşünülen sözcükler, Türk dilinin söz varlığı bakımından önemli unsurlar olarak kaydedilecektir. Ayrıca eserin Nuruosmaniye nüshası üzerine yapılan yüksek lisans tezlerindeki okunamayan veya hatalı okunan sözcüklerin metinler üzerinden karşılaştırılması yapılarak doğru okunuşları verilecektir. Böylece bir ölçüde nüshalar arası farklar da ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler- Eski Oğuz Türkçesi, Kur'an, Tefsir, Söz Varlığı

NOTES ON THE VOCABULARY OF THE EBU'L-LEYS ES SEMERKANDÎ QUR'AN COMMENTARY (ZONGULDAK VERSION) OF THE OLD OGHUZ TURKISH PERIOD

Abstract – In this article, the words such as abuhlu, aḥ çuḳ, alçağır-, avlaḡu, çoçluk, degür degür-, delgü, dipşür-, dünek, gâfille-, gezengebin, güçeklen-, işek, ivet, kulmaş, şapraş, sere geçük, serk-, sert-, tovrâ, uluca, ululacak, üşil-, yalanca, yarçu, yilrük of the vocabulary of the Ebul'l-Leys es-Semerkindî commentary (Zonguldak Version) belonging to the Old Oghuz Turkish period will be analyzed. There will not be an extensive etymological analysis of the aforementioned words, but some striking points will be evaluated in notes. In the examination where Scanning and Compilation dictionaries are used as basic resources, the text-specific words that cannot be detected in historical texts, words considered as dialects and words considered as a contribution to the Scanning dictionary will be recorded as important elements in terms of the vocabulary of Turkish language. In addition, the unreadable or incorrectly read sections in the master's theses written on the Nuruosmaniye version of the work will be compared over the texts and the right forms of readings will be provided. Thus, there will be revealed the differences between copies.

Keywords– Old Oghuz Turkish, Qur'an, Commentary, Vocabulary.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercümesi, satır-arası tercüme, tefsirli tercüme ve tefsir yöntemiyle olmuştur. Türkçe ilk Kur'an tercüme, satır-arası tercüme yöntemiyle yapılmıştır. Bu ilk tercüme, Arapça ve Farsça karşısında Türkçenin dinî terminolojisinin hangi düzeyde olduğunu göstermesi açısından önemli metinlerdir. Tefsirli tercüme ve tefsirler ise daha sonraki süreçte ortaya çıkmıştır.

Selçuklularda, ilim ve sanat dili olarak Arapça ve Farsçanın Türkçeden üstün tutulması bu dönemde Türkçe Kur'an tefsirlerine rastlanmamasının sebeplerinden biridir. Oğuz Türkçesi, Selçukluların dağılışıyla ortaya çıkan Beylikler dönemiyle birlikte yazı dili olma yoluna girmiştir. Bu durumda, beylikleri idare eden beylerin Arapça ve Farsçaya karşı Türkçeden yana tutum almalarının ve her beyliğin kendi kültür ve sanat merkezini oluşturma arzusunun rol oynadığı söylenebilir. Bu dönem, Türkçe açısından millî bir uyanış devri olarak tanımlanabilir (Özkan, 2010: 529).

Anadolu'da beylikler döneminde ilk olarak İhlas, Yasin, Tebareke gibi kısa surelerin tefsirleri beyzade ve şehzadelere hem Arapça hem de Kur'an öğretmek maksadıyla yapılmıştır. Satır arası tefsirsiz tercüme de muhtemelen yine böyle bir öğretim müfredatı olarak medrese öğrencileri için kaleme alınmıştır (İnan, 1991: 150). Fakat sure tefsirlerinin yazılışı sadece öğretim amacıyla değil, aynı zamanda surelerin fazilet ve önemleriyle açıklanabilir. Bunların dışında müfessirler, Kur'an'ı tam olarak tefsir etmeye muktedir olamama veya yaşın ilerlemiş olmasından dolayı hiç olmazsa bir surenin müfessiri olma şerefıyla Allah'ın huzuruna çıkabilme isteği gibi nedenlerle de sure tefsirleri yazmaya yönelmişlerdir (Özkan, 2010: 530).

Kur'an'ın uzun tefsirlerle Türkçeye çevirilerinin çoğu, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsiri esas alınarak yapılmıştır. Semerkandî tefsiri, Anadolu'da Türkçeye tercüme edilen ilk Kur'an tefsiri olarak kabul edilmektedir. Bu tefsir, Emir Süleyman adına Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in emir ve teşvikleriyle hazırlanmış; aslı Arapçadır ve Tefsirü'l-Kur'an adıyla yazılmıştır. Ebu'l-Leys es-Semerkandî tefsirinin Türkçeye tercümesiyle ilgili Ahmed-i Dâî, İznîkî ve İbni Arabşah isimleri zikredilmektedir. Tarama Sözlüğünde, Ebu'l-Leys es-Semerkandî tefsiri tercümelerinden Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 73 numaralı nüsha, İbn Arabşah'a; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 118 numaralı nüsha İznîkî'ye; Nuruosmaniye 138 numaralı nüsha ise Ahmed-i Dâî'ye atfedilmiştir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 73 nüshası Atıf Tüzüner; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 118 nüshası Kıvamettin Burslan; Nuruosmaniye 138 nüshası ise Nüzhet Ergun tarafından taranmıştır.

Bu makalede, Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait Ebul'l-Leys es-Semerkandî Tefsiri'nin (Zonguldak Nüshası) söz varlığından *abuḥlu*, *aḥ çuk*, *alçağır-*, *avlağu*, *çoçlık*, *degür degür-*, *delgü*, *dipşür-*, *dünek*, *gāfille-*, *gezengebin*, *güçeklen-*, *işek*, *ivet*, *kulmaş*, *şapraş*, *sere geçük*, *serk-*, *sert-*, *tovra*, *uluca*, *ululacak*, *üşil-*, *yalanca*, *yarçu*, *yilrük* sözcükleri üzerinde durulacaktır. Bahsi geçen sözcüklerle ilgili geniş bir etimolojik tahlil yapılmayıp bazı dikkat çekici hususlar notlar hâlinde değerlendirilecektir. Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü'nün temel kaynaklar olarak kullanıldığı incelemede, tarihî lehçelerde tespit edilemeyen metne özgü sözcükler; ağır özelliği olarak değerlendirilen sözcükler ve Tarama Sözlüğü'ne katkı olarak düşünülen sözcükler, Türk dilinin söz varlığı bakımından önemli unsurlar olarak kaydedilecektir. Ayrıca eserin Nuruosmaniye nüshası üzerine yapılan yüksek lisans tezlerindeki okunamayan veya hatalı okunan sözcüklerin metinler üzerinden karşılaştırılması yapılarak doğru okunuşları verilecektir. Böylece bir ölçüde nüshalar arası farklar da ortaya çıkacaktır.

Üzerinde doktora çalışmasını tamamladığımız eserin başında mesnevi nazım biçimiyle kafiyelenmiş otuz üç beyitten oluşan bir manzume yer alır. Bu bölümün varlığı, eserin diğer nüshalarından farkını ortaya koyması bakımından önemlidir. Harekeli bir nesih yazıyla kaleme alınmış eser, Yasin suresiyle başlar ve sırasıyla son sureye kadar devam eder. Her sayfasında yirmi üç satır vardır ve toplamda iki yüz yetmiş varaktan meydana gelir. 1570 tarihli eserin müstensihine dair herhangi bir kayıt yoktur.

İNCELEME

abuḥlu “karışık renkli”
“[234a] ... ya 'nî sizi (4) envā' üzere yaratmaduk mı ba 'ziñuz irkek ve ba 'ziñuz dişi ve ba 'ziñuz levni aḡ ve ba 'ziñuz şaru ve ba 'ziñuz kara ve ba 'ziñuz (5) kızıl ve bir niceñüz **abuḥlu** ve tabî 'atlaruñuz biri birine beñzemez ve dillerüñüzi dahı biri birine beñzemez ...” (Nebe Süresi) (Kulaç, 2020).

Taranan kaynaklarda *abuḥlu* sözüyle ilgili başka bir kayıt olmasa da “saçma, karışık, manasız” (Tietze, 2016: 219) anlamlarına gelen *abuk* sözcüğüyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu biçimiyle metne özgü olan sözcük, bugün Türkiye Türkçesinde *abuk* “saçma (söz, kişi, davranış)” anlamında ve *abukça*, *abuklama*, *abuklamak*, *abuklaşma*, *abuklaşmak*, *abuklaştırma*, *abuklaştırmak*; *abuk subukluk*, *abuk subuk* ~*abuk sabuk* (Türkçe Sözlük) biçimleriyle yaşamaktadır.

aḥ çuk “yiyecek içecek, iâşe”
“[229b] ... Allāhu Te 'ālā ol ikisine şıḥhat 'āfiyet virdi resüñüñ kıızı evinde (8) **aḥdan çukdan** nesne yoğıdı vardı ol şem 'unı yahūdiden üç şā' arpa ödünç aldı (9) getürdi Fātuma turdı anuñ bir sâ 'unı degirmene tartup un eyledi yoğurdu ...” (İnsan Süresi) (Kulaç, 2020).

Metnin bağlamına uygun bir biçimde okunan ve anlamlandırılan *aḥ çuk* ikilemesi tarihi lehçelerde tanıklanamamıştır. Burada, *aḥ* “ak, beyaz” (DS I: 121) sözcüğünün ad aktarması yoluyla “un” yerine kullanımı söz konusudur. Nitekim DS’de *akbuğday* “sonbaharda ekilen, kabuğu beyaz, yumuşak bir çeşit buğday” (DS I: 143) ve *ak bulgur* “buğday bulguru” (DS I: 143) kayıtları mevcuttur. *çuk* sözcüğü ise Artvin yöresinde “yağı alınmış süt” (DS II: 1302) anlamında görülmektedir. Bu bilgiler ışığında *aḥ çuk* ikilemesinin “evdeki yiyecek içecek” manasında kullanıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca *aḥ çuk* ikilemesi, müstensihnin ağız özelliğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

alçağır- “alçalmak, alçaklaşmak”
“[163a] ... ammā bu yüceligile kaçan mü'min aña çıkmak dilese (19) ol döşekler Haḳ Te'ālā kudreti birle şol deve çöker gibi **alçağırur** mü'min çıkıcaḳ girü kalkar hiç ol (20) mü'mine inmek çıkmak zahmeti olmaz ve daḥı buyurdi...” (Vakıa Süresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında sözcük, **ıçğur-** “alçalmak” biçiminde okunmuştur:

“[160a] ... ammā bu yücelig-ile kaçan bir mü'min aña çıkmak istese ol (05) döşekler Haḳ Te'ālā kudreti birle şol deve çöker gibi **ıçğurur** mü'min çıkıcaḳ girü kalkar hiç (06) ol mü'min olana inmege çımağa zahmet olmaz ve daḥı buyurdi ki...” (Dişçi, 2015).

TS’de *alçağır* “alçalmak, alçaklaşmak” olarak kayıtlı sözcük, alça- (Clauson, 1972: 129) köküne -gIr/gUr ettirgenlik ekinin getirilmesiyle oluşmuştur.

avlaḡu “çalıdan çit”

“[163a] ... hiç bir vaktde vakti geçüp dükenmez ki daḥı bir (15) vakt olıcaḳ girü gele bu dünyā yemişinleyin belki cemī' vaktde eksilmez bulunur memnū' daḥı degül ya'nī eyle degül kim (16) şunup irmeye ya **avlaḡusı** ola girilmeye belki key yüce budakdaḡına otururken ve yaturken daḥı sunsañ (17) elüñe gelür...” (Vakıa Süresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında sözcük, **ulaḡ** “her zaman el altında bulunan kişi, yardımcı” biçiminde okunmuştur:

“... hiçbir vaktde geçüp eksilmez ki daḥı bir vakt olıcaḳ girü gele [160a/01] bu dünyā yemişleyin belki cemī' vaktde eksilmez bulunur bu memnū' daḥı degül ya'nī el şunup irmeye yā **ulaḡusı** (02) ola girilmeye belki yüce budak dalına örür-iken ve yatur-iken daḥı şunsañ öñüñe gelür...” (Dişçi, 2015).

Sözcüğün Tarama Sözlüğü’nde *avlaḡı*, *avla*, *avlaḡu* (TS I: 283); Derleme Sözlüğü’nde ise *avla*, *avla*, *avlaḡ*, *avlaḡa*, *avlaḡı*, *avlaḡu*, *avlak*, *avlo*, *avlu*, *avst*, *avul* (DS I: 87) biçimleri yer alır.

Tietze, *avlaḡı/avlak* sözcüğünün *avla-* “ihata etmek, çevrelemek” eylem gövdesinden türediğini belirtir (Tietze, 2016: 493). Tarama Sözlüğü’nde de *avlamak* “etrafını çevirmek” anlamında kayıtlıdır (TS I: 285).

Kaçalin addan eylem türeten +IA ile eylemden ad türeten -gU, -gI ekinden oluşan +IAgU, +IAgI biçiminde bir birleşik ek yapısından bahseder ve *armut+laḡu* “armut biten yer, armutluk”, *balıkla+laḡu* “balıklanmış, balıklı yer”, *fındık+laḡu* “fındık biten yer, fındıklık” örneklerinde olduğu gibi *av+laḡu* sözcüğünün de bir yer adı olduğunu belirtir (Kaçalın, 1997: 71-74).

DLT’de *aw-* “etrafını çevirmek, sarmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: 560) eylem kökünün bulunması sözcüğün tahliline dair bir görüşü daha ortaya çıkarmaktadır. Buna göre *av-(1)I+a-gu* şeklinde bir ek-kök ayrımı da mümkündür.

çoçlık “bataklık”

“[264a] (1) kārī'a ol gündür ki ḥalāyık ol günde şol çekirge gibi daḥı ol kelebek olurlar ki kendüyi oda urur (2) ya'nī **çoçlıkda** şol çekirge gibi dört taraftan peräkende peräkende tuşlu tuşına uçmaḡda ol kelebek (3) gibi olalar bölük bölük 'uryān yalın karışup mütehayyir kalalar nitekim ḥaḳ te'ālā ḥaber virdi...” (Karia Süresi) (Kulaç, 2020).

Tarihi lehçelerde tespit edilemeyen, metne özgü olarak değerlendirilen *çoçlık* sözcüğü, *çoçluk* “bataklık” anlamında Derleme Sözlüğü’nde yer alır: *çoç* “sulu, çimenli yer” (DS II: 994); *çoç* “yaş, sulu” (DS II: 1255); *çoçluk* “bataklık” (DS II: 993).

degür degür- “haber ulaştırmak”

“[149a] .... (13) Muḥammed'e kendüyi iki kez gösterdi Ka'b'uñ bu ḥaberin 'Ayişe'ye degür degürdiler...” (Necm Süresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında ilgili bölüm *su'āl it-* biçimindedir:

“... Muḥammede kendüyi (11) iki kez gösterdi Ka'buñ bu ḥaberin 'A'ışeden **su'āl itdiler** 'A'ışe didi ki bu söz ulu (12) sözdür ki bunuñ heybetinden tenüm ürperür gördüm ditredi...” (Ertik, 2007).

Metinde “ulaştırılan şey, haber” anlamı verilen *degür* sözcüğünün *deḡ-* “ulaşmak, erişmek” (TS: 1048) kökünden geldiğini düşünebiliriz. Türkçedeki tekrarlı yapılardan oluşan deyimler göz önünde bulundurulduğunda *degür degür-* ifadesinin “haber ulaştırmak” şeklinde deyimleştiği söylenebilir.

delgü “delgeç”

“[69b] ... ya'nī bedüristī şunlar kim ihlāş birle didiler (2) bizüm rabbümüz Allāh'dur andan anuñ üzerine toḡruluḡıla tırdılar **delgü** gibi dīn üzerine kalblıḡıla (3) tırmadılar münāfiklıḡdan kendüyi arıdup t̄'at üzerine

muhkem turup Haq Te'ala'nuñ farızaların (4) yirine getürdiler..." (Secde Sûresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında sözcük, **dilek** "bir kimsenin istediği şey, istek, talep, arzu, temenni, rica, murat" biçiminde okunmuştur:

"[67a] ... ya'ni be-dürüsti şular kim ihlâş birle didiler bizüm (06) rabbumuz, Allâhdur andan anuñ üzerine toğrulığıla turdılar **dilegü** gibi dîn üzerine kalıplığıla turmadılar (07) münâfıklıktan kendüleri arıdup tã'at üzerine muhkem turup, Haq Te'alanuñ farızların yirine (08) getürdiler..." (Ay, 2007).

Tarihi lehçelerde tanıklanamayan sözcük, metnin bağlamına uygun olarak *delgü* biçiminde okunmuştur. Nitekim sözcük, DS'de *delecek, delgi, delgüç* biçimleriyle "ayakkabıcıların deriyi delmek için kullandıkları bir araç, zımba; herhangi bir şeyi delmek için kullanılan çivi" anlamında yer alır (DS II: 1409).

dipşür- "toplamak, devşirmek"

"[12a] ... Haq Te'ala' hâzır nâzırdur ferîşteler senüñile biledür tanıkların işde bileñde götürüyorsın (20) yarın mahşerde tanıklık virecek rüsvây olırsın rüsvâyılığı añup şimdiden kendüñi (21) **dipşür** tã ki selâmet kurtulasın ve dağı Haq Te'ala' buyurdu ..." (Yasin Sûresi) (Kulaç 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında sözcük, **divşür-** biçimindedir:

"Haq Te'ala' hâzır nâzırdur, ferîşteler senüñile biledür. Tanıkların hod (13) bilüñde götürüyorsın yarın mahşerde tanıklık hod bilüñde virecekdür, rüsvây (14) olırsın, rüsvâyılığı añup şimdiden kendüñi **divşür** tã ki selâmet kurtulasın. Ve dağı Haq Te'ala' buyurdu..." (Nursun, 2008).

TS'de *derşürmek, dirşürmek, deşürmek, dirşürmek, dişürmek, değşürmek, devşürmek, devşürmek, divşürmek, divşürmek, döğşürmek, döşürmek* türevleriyle kayıtlıdır (TS II: 1117). Metinde, *divşür-* biçimi de olan sözcüğün *dipşür-* türevi ise metne özgü bir kullanım olarak dikkat çekmektedir. Bu anlamda Tarama Sözlüğü'ne bir katkı olarak da değerlendirilebilir.

dünek "uyku"

"[236b] ... ya'ni Haq Te'ala' eydür ki ol dükeli halkı dirildüp koparmak bize key âsândur ki ol İsrâfil'ün (19) bir şürî avazına mevküfdur çala nâgâh bu halk **dünekden** uyanup turur gibi turu geleler..." (Naziat Sûresi) (Kulaç, 2020).

Sözcük, Tarama Sözlüğü'nde, *dünek* "tünek, in"; *dünemek* "tünemek, gecelemek" anlamlarıyla kayıtlıdır (TS II: 1317-1318). Tietze, *dünek* sözcüğüne 1. "kümes hayvanlarının üstünde tünedikleri sıvık" 2. "huzur, istirahat, dinlenme" anlamlarını vermiştir (Tietze, 2016:

517). Metinde, *dünek* sözcüğüne Tietze'de geçen "huzur, istirahat, dinlenme" anlamlarından yola çıkarak "uyku" karşılığı verilmiştir. Bugün ağızlarda yaşayan *uyku dünek* ikilemesinin varlığı da bu düşünceyi desteklemektedir: *Gözüme uyku, dünek girmede* (DS: 1631).

gâfile- "ihmâl etmek"

"[34a] ... ol Süleyman ne görklü kuldur ki evvâbdur ya'ni niyeti bizüm tã'atümüzdür bir vaqt (5) 'ibâdetde **gâfilemez** nitekim işbu 'âyetde dağı buyurdu..." (Sad Sûresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında sözcük, **gafil ol-** biçimindedir:

"[32a] ... ol Süleyman ne görklü kuldur (15) ki evvâbdur ya'ni dâyim yönî bizüm tã'atumuzdadur bir vaqt 'ibâdetden **gâfil olmaz** nite kim bu 'âyetde (16) dağı buyurdu..." (Vursun, 2008).

Sözcük, Kur'an tercümelerinde *gafil ol-* "ihmal etmek, dikkatsiz davranmak", *gafil bol-* "dikkatsiz davranmak" (Ünlü, 2012: 264) isim+yardımcı eylem diziliminde oluşmuş bir birleşik fiil yapısındadır. Metinde ise addan eylem yapan -IA ekiyle türetildiği görülmektedir. Bu yönüyle metne özgü bir kullanım olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca sözcük, *ibadete gafillemek* "ibadetleri yapmayı ihmâl etmek" biçiminde deyimleşmiştir.

gezengebîn "kudret helvası"

"[103b] ... anlaruñ zürriyetinden biñ (10) peygâmbere getürdük ve anlara helâlden rızk virdük üzerlerine kırk yıl vâdi-yi tihde **gezengebînle** bildürüm (11) yağdurduk ve dağı Fir'avn kavmîle helâk idüp malların yurtların aña mirâş ..." (Casiye Sûresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında sözcük, **Fa. ger** "eğer"; **Ar. nekbet** "talihsizlik, bahtsızlık; felaket" biçiminde okunmuştur:

"[100b] ... anlaruñ zürriyetinden biñ peygâmbere (09) getürdük ve anlara helâl rızk virdük ve üzerlerine kırk yıl bâdiye-yi tihde **ger nekbetile** bildürüm (10) yağdurduk ve dağı ol Fir'avnu kavmîyle helâk idüp malların (ve) yurtların anlara mirâş..." (Ay, 2007).

Sözcük, DS'de *gezengevi, gezengi, gezo* türevleriyle mevcuttur. Derleme Sözlüğü'nde, sözcüğün yöreden yöreye farklılık gösteren kullanımlarıyla ilgili olarak Mardin, Diyarbakır, Malazgirt ve Muş yöresinde *gezengevi*; Elazığ yöresinde *gezengi*; Bitlis yöresinde ise *gezo* biçimleri kaydedilmiştir (DS: 2022-2023).

Bir tıp metni olan Müntahab-ı Şifa adlı eserde, *gezengübîn* "gökten yağdığına inanılan şifalı bir sıvı" olarak yer alır ... *gezengübîn ki bellut (pelit) yaprağı üzerine yağar öksürüğe ve bogaz iriligine ve şişine*

müfiddür... (Önler, 1990: s. 68a). Zafer Önler, “Yağdığına İnanılan Bir Tür Kudret Helvası: Gezo” adlı makalesinde sözcükle ilgili ayrıntılı bir inceleme yapmıştır.

güçklen- “zorbalık etmek”

“[234b] ... bir bölüğü katrândan cübbeler geyüp geleler gevdelerine yapışmış ola anlar dağı anlardur ki dünyâda (15) kibrile **güçklenü** yürürlerdi bes ‘âkil olanlar gerekdür ki kendüleri bu şıfatlardan ırak ide ...” (Nebe Süresi) (Kulaç, 2020).

KB’de *küç* “güç, zor, zulüm”; *küçe-* “zorlamak, baskı yapmak”; *küçek* “zorba” *küçemçi* “zalim”; *küçen-* “güçlenmek”; *küçkey* “zalim, zorba” biçimleri bulunan (Arat, 1979: 296-297) *güçklen-* sözcüğünün ek-kök ayrımı şu şekilde yapılabilir: Eski Türkçedeki *küç* “güç, zor, zulüm” ad köküne getirilen addan eylem yapan -A ekiyle *küçe-* gövdesi oluşmuş, *küçe-* gövdesine eylemden ad yapan -k ekinin getirilmesiyle de *küçek* ~ *güçek* sözcüğü meydana gelmiştir. Daha sonra addan eylem yapan -IA ekiyle *güçekle-*, -n eylemden eylem yapma ekiyle de *güçeklen-* biçimi ortaya çıkmıştır.

işek “sidik”

“[132a] ... didiki bu sözi sen eşegün **işeginden** ötürü mi dirsın vallâhi ol eşegün bevli *koğusu* senün bedenün *koğusundan* (5) *görlüdüdür*...” (Hucurat Süresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında **işek** sözcüğü yer almamaktadır:

“[128b] ... didi ki bu sözi sen eşeginden ötürü mi dirsın vallâh ol eşegün bevli *koğusu* (22) senün bedenün *koğusundan* yegdür *görlüdüdür*...” (Ertik, 2007).

Tarihi lehçelerde tanıklanamayan **işek** sözcüğü, DS’de *işek*, *işemik*, *işemük*, *işenik*, *işeyh* türevleriyle görülmektedir. Bu yönüyle metne özgü bir kullanım olan sözcük, müstensihin ağız özelliğini göstermesi bakımından da kıymetlidir.

ivet “aceleci, acele eden”

“[151b] ... bu medğ (15) itmek dağı üç veche üzeredür biri oldur kim yüzine karşı medğ ide ve biri oldur ki ardında medğ (16) ide **ivet** bir kimse katında medğ ide kim bilür ol kişi varup medğ itdüğünü aña bildürür bu ikisi menhidür (17) *mezümüdür*...” (Necm Süresi) (Kulaç, 2020).

DLT’de *ivet* “acele” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: 672) şeklinde yer alan sözcük, TS’de *ivetlemek*, *evetlemek* “acele etmek” biçimiyle kayıtlıdır (TS III: 2134). Metinde ise *evici*, *ivici*, *ivecük* türevleri de bulunan *ivet* sözcüğü “aceleci” anlamına gelecek şekilde sıfat olarak kullanılmıştır.

kulmaş “hilekâr, düzenbaz”

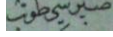
“[167b] ... hâl budur Allâh’ıla resüldür sözlerinde hilâf yañılış yokdur bes key cāhillıkdandır yahūd imān (17) za iflīgındandır ki **kalbe kulmaşa** düşmeniken inanalar key girçek şefkatlü dosta inanmayalar şıgınuruz (18) Allâh’a biz bunuñ gibi hâlden ve dağı buyurdı ki...” (Hadid Süresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında ilgili bölüm okunamamıştır:

“[164b] ... pes cāhillıkdandır yahūd (23) imān

za iflīgındandır ki düşmiş-iken inanurlar girçek şefkatlü dostlarına (24) inanmayalar şıgınuruz Allâha biz bunuñ gibi hâlden ve dağı buyurdı ki...” (Dişçi, 2015).

Sözcük, metindeki bağlamı doğrultusunda TS’de “aldatıcı, hilekâr, sahtekâr, herzegü, kalleş, terbiyesiz” (TS IV: 2726) anlamında geçen *kulmaş* biçiminde okunmuştur.

şapraş “abuk sabuk konuşma”

“... her taş kendü şahibine irişüp başına toķınup boğazına indi andan içine inüp [268a] (1) yüregın göyündürüp bir uğurdan helâk eyledi şöyleki yollarda ve menzillerde **şapraşı tıutup** düşüp helâk (2)...” (Fil Süresi) (Kulaç 2020).

Tarama Sözlüğü’nde *sapratmak* “hezeyan savurmak, abuk sabuk söylenmek” (TS V: 3313); Derleme Sözlüğü’nde ise *sapramak*, *sapratmak* “abuk sabuk, saçma konuşmak” (DS V: 3544) biçimlerinin yer aldığı *sapraş* sözcüğü, *sapra-* eylem tabanına, eylemden ad yapan -ş ekinin getirilmesiyle meydana gelmiştir. Bu biçimiyle metne özgü olan sözcük, Tarama Sözlüğü’ne bir katkı olarak da değerlendirilebilir.

sere geçük “ahmakça konuşma”

“... ve dağı bir mü’min görseñ kâfir meclisinde kâfir evinde [133b] (1) tıurur gerekmez kim aña yavuz zann idüp haber viresin zırâ ihtimâl var ki ol kâfirle anuñ bir maşlahatı var (2) ola ya bir mu’amelesi var ola yahūd **sere geçük** talebinde ola...” (Hucurat Süresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında sözcük, **sırr-ı gıçik** biçiminde okunmuş ve **Ar. sırr** “gizli tutulan şey, sır” madde başı altında tamlama olarak verilmiştir.

“[130a] ... ve dağı kaçan (15) bir mü’mini görse ki bir kâfir meclisinde yâ kâfir evinde tıurur, gerekmez ki aña yavuz zann idüp (16) haber vire zırâ ihtimâl var ki ol kâfirle anuñ maşlahatı var ola yahūd **sırr-ı gıçik** (17) talebinde ola...” (Ertik, 2007).

TS’de *sere* “sersem, budala, ahmak” (TS V: 3392); *geçmek* ise “gamzetmek, koğulamak” anlamlarıyla mevcuttur (TS III: 1620). Bu anlamlardan hareket ederek, sözcüğün geçtiği bağlam da göz önünde bulundurulup ilgili bölüm *sere geçük* biçiminde okunmuş ve “ahmakça konuşma” anlamı verilmiştir.

serk- “atlamak, sekmek”

“[15b] ... (18) bular göge uçmak isteseler bular gögüñ her tarafından odula atırlar **serküp** hor almağışün...” (Yasin Sûresi) (Kulaç, 2020).

“[38a] ... ya 'nî çık yâ la 'in bu gökler 'âleminden ve bu ferişte şüretinden ki sen benüm hazretümde **serkmişlerden** (12) olduñ haqıqaten seni merhamedden irak kıldum tâ kıyâmete degin...” (Sad Sûresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında ilgili bölüm **süril-** biçimindedir:

“... ya 'nî yâ la 'in çık bu gökler 'âleminden ve bu ferişte şüretinden kim benüm (04) hazretümde **sürilmişlerden** oldun haqıqaten seni rahmetümde irak kıldum tâ kıyâmete degin...” (Vursun, 2008).

DS'de **sekirmek** “aşmak, atlamak” (DS V: 3573); **serkmek** “atlamak, sekmek” (DS V: 3592) biçimleriyle mevcut olan sözcük, tarihi lehçelerde tespit edilemediği için metne özgü bir kullanım olarak değerlendirilebilir. Sözcüğün tahlilini **sekir-** > **sekr-** > **serk-** biçiminde yapmak mümkündür.

sert- “koşmak”

“[71a] ... iy miskîn âdem oğlanı eger işbu korkuyı saña bir dünyâ bigi kılsa tağdan tağa (11) kaçup dilekler komayup **serteydüñ** bu ne 'acebdür ki ol Allah korkusı senüñ içüñde bir za 'if âdem (12) oğlanı korkusınca yokdur bu külli imân za 'iflâğına delıldür ne 'üzübillâhi minhü ve bundan şöñra (13) girü buyurdu ki...” (Secde Sûresi) (Kulaç, 2020).

Eserin Nuruosmaniye nüshasında ilgili bölüm **gizlen-** biçimindedir:

“... iy miskîn âdem oğlanı eger uşbu korkuyı saña bir dünyâ begi kılsa tağdan tağa kaçup (19) delükler komayup **gizleneyidüñ** bu ne 'acapdur ki ol Allâh Te'âlâ korkusı senüñ içüñde (20) bir za 'if âdem oğlanı kadar korkusı yokdur...” (Ay, 2007).

TS'de **segirdim** (TS V: 3361); **segirdişmek** (TS V: 3364); **segirtmek** (TS V: 3366); **segirttirmek** (TS V: 3370) biçimleri yer alan sözcüğün DS'de ise **seyirtmek**, **sagirtmek**, **sefirtmek**, **segirtmek**, **segürtmek**, **seğertmek**, **seğitmek**, **seğürtmek**, **selikmek**, **sertmek**, **sevirtmek**, **sevürtmek**, **sevürtmeyh**, **seyidmek**, **seyirmek**, **seyitmek**, **sığirtmak**, **siyirtmak**, **siyirtmek**, **sidişmek**, **sigirtmek**, **siğirtmek**, **siitmek**, **sitmek**, **siytmek**, **siyirtmek**, **siyitmek**, **siytmek**, **soğertmek**, **söğürtmek** (DS V: 3598) şeklinde çok sayıda türevi vardır. Metinde, **segirt-**, **segirdiş-**, **segirdim**, **segirdüm** biçimlerinin yanı sıra **sert-** türevinin de görülmesi, muhtemelen müstensihnin ağız özelliğinden kaynaklanmaktadır.

tovra “torba”

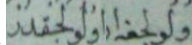
“[23a] ... Hâcer turu gelüp İsmâ 'il'i (6) düzdi koşdı bile gönderdi İbrâhîm bir bıçak ve bir ip **tovraya** koyup bile aldı ka'bu'l-ahbâr şeytân ol (7) vaqt didi ki ben buları şimdi fitneye bırağursam bırağdum illâ ebedî bırağısar degülem...” (Saffat Sûresi) (Kulaç, 2020).

TS'de **topra**, **tobra**, **torva** biçimleri kayıtlıdır (TS V: 3824). Metinde geçen **tovra** biçiminde ise **b > v** değişiminden sonra sözcüğün metateze uğradığı görülmektedir. Bu biçimiyle başka metinlerde tespit edilemeyen sözcük, Tarama Sözlüğü'ne bir katkı olarak değerlendirilebilir.

uluca “büyük, ileri gelen”

“[96b] ... ol kavmüñ **ulucaları** Ebü Süfyân (6) ve 'Utbe İbn-i Rebi'a ve Aş bin Vâil dirilüp resüle geldiler didiler ki yâ Muhammed ol rabbüñe du 'â (7) ki bizden bu belâyı def' eylesün biz imâna gelemiz niteki haq te'âlâ haber virdi...” (Duhan Sûresi) (Kulaç, 2020).

Sözcük, ulu ad köküne nispet bildiren -cA ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Metinde uluca sözcüğüne karşılık gelen, -cA nispet ekiyle türetilmiş **a'yanca** sözcüğü de mevcuttur.

ululacak “ulu sayılan”

“[59b] ... kim Allah katından gelmiş ola degüldür bu nesne illâ anlaruñ gönünde **ululacakdur** ki dirler Deccâl (20) bizdendir mülki girü bize dönderür bular umduğı **ululacağa** irişecek degüller ve ol dilekleri zâyî' (21) olısar bundan şöñra buyurdu...” (Mümin Sûresi) (Kulaç, 2020).

Sözcük ulu ad köküne addan eylem yapan -IA ve eylemden ad yapan -(y)AcAk sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle oluşmuştur.

üşil- “üşilmek, toplanmak”

“[188a] ... bu söz 'âmmdur şol kimseler hakkında kim halka naşihat vireler kendüler (6) tutmayalar bunuñ gibi kişilerin meşeli şol kişiye beñzer ki koynına 'akreb girmişdür şokar anı giderüp kendüni (7) kırtarmaz eline siñek **üşileyecek** alup halkuñ siñegin üşeler kendünüñ üşelemez yañud şol igneye beñzer kim (8) dükelin 'âlem halkına durişüp ton diker kendü yalnızcağ 'aklı olan bundan çok nesne añlar ve dağı buyurdıki...” (Saff Sûresi) (Kulaç, 2020).

Tarama Sözlüğü'nde **üş-**, **üşüş-** biçimleri görülen sözcüğün **üşil-** “üşilmek, toplanmak” türevinin metne özgü olduğu söylenebilir. Sözcük, bu biçimiyle Tarama Sözlüğü'ne bir katkı olarak değerlendirilebilir.

yalanca “yalan haber, uydurma söz”
 “[241b] ... ya'nî bilki bular ol peygâmberi (16) tekzîb idüp inanmazlar ol kıyâmetden haber virdüklerine ve anları **yalancalardan** şayarlar ve dahî buyurdiki...” (İnfitar Sûresi) (Kulaç, 2020).

Başka metinlerde tespit edilemeyen yalanca sözü, metne özgü bir kullanım olarak değerlendirilebilir. Sözcük, yalan sözüne -cA nispet eki getirilerek meydana getirilmiştir.

yarçu “münakaşa, tartışma”
 “[200a] ... çün Medîne'ye geldük gördük bu Medîne kavmini ki 'avratları üzerine gâlib bular anlara musahhar olmuşlar (9) anlardan bizüm 'avratlarımız dahî öğrenüp bizümile **yarçu** ider oldular...” (Tahrim Sûresi) (Kulaç, 2020).

TS'de **yarçu** “dedikodu”; **yarçu etmek**, **yarçu kılmak** “münakaşa etmek, tartışmak”; **yarçulaşmak**, **yarçulaşmak** “söz atışmak, ağız kavgası yapmak, münakaşa etmek, tartışmak” anlamlarına kayıtlıdır (TS VI: 4341-4342).

Tartışma ya da münakaşadaki fikir ayrılığı göz önünde bulundurulduğunda, sözcüğün **yar-** “ikiye bölmek, ayrı olmak” kökünden **yar-(1)çu** > **yarçu** şeklinde türetildiğini söylemek mümkündür.

yilrük “hızlıca, birdenbire”
 “[220a] ... ammâ şimdi (21) her kim kulağ tutup haber almağa çıksa anda gözci melâ'ikeler **yilrük** şihâbila anı atarlar yağar göyündürür ve dahî (22) haber virdiki...” (Cinn Sûresi) (Kulaç 2020).

Metne özgü olan **yilrük** sözcüğünün kökü TS'de **yelmek**, **yilmek** “çabukluk, acele yürümek” anlamındadır (TS VI: 4505). Dolayısıyla sözcük, **yil-** eylem köküne -(U)r ettirgenlik eki ve -(U)k eylemden ad yapan ek getirilerek oluşturulmuştur. **yil-> (ü)r > (ü)k > yilrük**

SONUÇ

Eserde, Türkçe kökenli sözcüklerin sayısının, satır-arası tercüme geleneğinin de bir yansıması olarak, yüksek bir oranda olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte yabancı asıllı sözcüklere getirilen türetme ekleriyle Türkçeleştirme yoluna başvurulması, Türkçenin sözcük yapma kabiliyetini ve üretkenliğini göstermektedir. Tarihi lehçelerde tanıklanamayan metne özgü sözcükler, eserin önemini daha da artırmaktadır. Ayrıca metinde, rivayetler ve kıssalar yoluyla hikâye edici bir dil kullanıldığı için söz varlığının yanı sıra Türkçenin anlatım imkânlarını etraflıca tespit etmek de mümkündür. Metnin söz varlığı bakımından öne çıkan belli başlı hususlarını maddeler hâlinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Müstensih, istinsah esnasında her ne kadar kaynak esere ve dönemin standart diline riâyet etse de tarihi lehçelerde tanıklanamayan, ağız özelliği olarak görülebilecek **ağ çuk** “yiyecek içecek, iâşe”, **çoçluk**

“bataklık”, **işek** “sidik”, **serk-** “atlamak, sekmek”, **sert-** “koşmak” gibi sözcükler kullanmıştır.

2. Metinde yer alan **şapraş**, **tovra**, **üşil-** **dipşür-** sözcüklerinin türevleri Tarama Sözlüğü'nde görülse de bu biçimleriyle sadece bu metinde geçtiği için sözlüğe katkı olarak değerlendirebileceğimiz unsurlardır. Ayrıca, TS'de **dünek** ‘tünek, in’ şeklinde verilmiş olan sözcük; metinde **dünek** ‘uyku’ şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır.

3. Eserin Nuruosmaniye nüshası üzerine yapılan yüksek lisans çalışmalarında **alçağır-**, **avlağu**, **delgü** ve **gezengebin** sözcüklerinin sırasıyla **ıçğur-**, **ulagı**, **dilegü** ve **ger nekbet** biçiminde hatalı okundukları tespit edilmiştir. Yine Tarama Sözlüğü'nde “hilekâr, düzenbaz” anlamında kayıtlı olan **kulmaş** sözcüğünün de Nuruosmaniye nüshasında okunamadığı görülmüştür.

4. Metinde yer alan **abuğlu**, **yilrük**, **sere geçük**, **degür degür-** tarihi lehçelerde ve sözlüklerde tanıklanamayan ancak metnin bağlamına uygun olarak anlamlandırılan sözcüklerdir.

5. Metindeki ilgi çekici örneklerden biri de diğer Kur'an tercümelelerinde **gâfil ol-/gâfil bol-** biçiminde birleşik fiil yapısında gördüğümüz **gâfille-** “ihmâl etmek” fiilidir. Nitekim sözcük, Nuruosmaniye nüshasında da **gâfil ol-** biçimindedir.

KISALTMALAR

DLT	: Dîvânu Lugâti't-Türk
DS	: Derleme Sözlüğü
KB	: Kutadgu Bilig
TS	: Tarama Sözlüğü

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1979), Kutadgu Bilig III İndeks, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ay, Y. (2007), Ahmed-i Dâ'i Tercüme-i Tefsir-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî (143/50a/103b), Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Banguoğlu, T. (2007), Türkçenin Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford.
- Derleme Sözlüğü (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dişçi, Ö. (2015), Tercüme-i Tefsir-i Ebu'l-Leys es-Semerkandî Rahmân, Vakîâ, Hadîd, Mucâdile ve Haşr Sureleri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015), Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertik, M. (2007), Tercüme-i Tefsir-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî, (143/103b-155b), Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- İnan, A. (1991), "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar" Makaleler ve İncelemeler II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s. 150.
- Kaçalin, M. S. (1997), "-lağ -legü Eki Üzerine", Türkiyat Mecmuası, 20/20: 71-74.
- Kulaç, Y. (2020), Eski Oğuz Türkçesi Dönemine Ait Ebu'l-Leys es Semerkandî Kur'an Tefsiri (Zonguldak Nüshası) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önler, Z. (1990), Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifa I- Metin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- "Yağdığın İnanılan Bir Kudret Helvası: Gezo", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2: 205-207.
- Özkan, M. (2010), "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümelere", İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul: s. 517-558.
- Tarama Sözlüğü (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016), Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türkçe Sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012), Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümelere Sözlüğü, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Vursun, P. (2008), Tercüme-i Tefsir-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî, (142/188b-195b) ile (143/01a-50a), Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

Translation of the Qur'an into Turkish has been done by interline translation, interpretative translation and interpretation method. The first Qur'an translations in Turkish were made using the interline translation method. These first translations are important texts in terms of showing the level of religious terminology of Turkish versus Arabic and Persian. The interpretative translations and commentaries emerged in the later process.

Since the Seljuks considered Arabic and Persian as a language superior to Turkish in science and art, no interpretations of the Qur'an in Turkish were encountered in this period. Turkish started to become a written language in the period of the Principalities that emerged at the result of the dissolution of the Seljuks. In this case, it can be said that the attitude of the principalities' princes, in favor of Turkish towards Arabic and Persian and the desire of each principality to create its own culture and art center played an important role. This period can be defined as a national awakening period in terms of Turkish.

The first interpretations of short suras such as Ihlas, Yasin, Tebareke, in the period of principalities in Anatolia, were made in order to teach both Arabic and the Qur'an to the princes and sons of princes. Interlinear translations without interpretation were probably made for madrasah students as a part of their education curriculum. However, the writing of the surah commentaries can be explained not only for teaching purposes, but also in terms of the virtue and importance of the suras. Apart from these, the commentators have tended to write commentaries of the surah for reasons such as not being able to fully interpret the Qur'an or, considering their the advanced age, to have the honor to appear before Allah as an interpreter of at least one sura.

Most of the translations of the Qur'an into Turkish with long commentaries have been made on the basis of Ebu'l-Leys es-Semerkindi's commentary. It is noteworthy that the most translated original into Turkish is the commentary of Ebu'l-Leys es-Semerkindi. The Semerkindi commentary is regarded as the first Qur'anic commentary translated into Turkish in Anatolia. It was prepared on behalf of Emir Süleyman with the orders and encouragement of Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey. Its original is in Arabic. It was written under the name Tefsîrî'l-Kur'an. The names Ahmed-i Dâî, İznîkî and İbni Arabşah are mentioned in the translation of the interpretation of Ebu'l-Leys es-Semerkindi into Turkish. In the Scanning Dictionary, the version no. 73 of the translation of the interpretation of Ebu'l-Leys es-Semerkindi found in the Beyazıt State Library Veliyüddin Efendi is attributed to Ibn Arabşah, the version number 118 found in the Topkapı Palace Museum Library is attributed to İznîkî, and the version no. 138 found in the Nuruosmaniye is attributed to Ahmed-i Dâî. The version no. 73 in the Beyazıt State Library Veliyüddin Efendi were scanned by Atıf Tüzüner, the version number 118 of the Topkapı Palace Museum Library by Kıvımettin Burslan, and the version no 138 of Nuruosmaniye by Nüzhet Ergun.

In this article, the words such as *abuḥlu*, *aḥ çuk*, *alçağır*-, *avlağı*, *çoçlık*, *degür degür*-, *delgü*, *dipşür*-, *dünek*, *gâfille*-, *gezengebin*, *güçeklen*-, *işek*, *ivet*, *kulmaş*, *şapraş*, *sere geçük*, *serk*-, *sert*-, *tovra*, *uluca*, *ululacak*, *üşil*-, *yalanca*, *yarçu*, *yilrük* of the vocabulary of the Ebu'l-Leys es-Semerkindi commentary (Zonguldak Version) belonging to the Old Oghuz Turkish period will be analyzed. There will not be an extensive etymological analysis of the aforementioned words, but some striking points will be evaluated in notes.

In this examination, where the Scanning and Compilation dictionaries are used as basic resources, the text-specific words that cannot be detected in historical texts, words considered as dialects and words considered as a contribution to the Scanning dictionary will be recorded as important elements in terms of the vocabulary of Turkish language. In addition, the unreadable or incorrectly read sections in the master's theses written on the Nuruosmaniye version of the work will be compared over the texts and the right forms of readings will be provided. Thus, there will be revealed the differences between copies. At the beginning of the work, which is the source of the study, there is a poem consisting of thirty three couplets rhymed with mesnevi verse form. The existence of this section is important in terms of revealing the difference from other copies of the work. The work written in a vowel verse, begins with Surah Yasin and continues until the last sura respectively. It has twenty-three lines on each page and consists of two hundred and seventy sheets in total. There is no record of the origin of the work dated 1570.

It is possible to say that the number of Turkish-origin words in the work is at a high rate, as a reflection of the tradition of interpretation between lines. On the other hand, translation into Turkish with derivation suffixes brought to words of foreign origin shows the ability and productivity of Turkish to make words. Text-specific words that cannot be seen in historical dialects further increase the importance of the work. In addition, since the text is written in a narrative language by using narrations and parables, we may determine the expressive possibilities of Turkish in addition to its vocabulary. We can summarize the main points of the text in terms of vocabulary as follows:

1. Although the copyist complies with the source work and the standard language of the period during the copy, he used words such as *aḥ çuk* "yiyecek içecek, iâşe", *çoçlık* "bataklık", *işek* "sidik", *serk* "atlamak, sekmek", *sert* "koşmak", which cannot be witnessed in historical dialects and can be seen as a dialect feature.
2. Although the derivatives of the words *şapraş*, *tovra*, *üşil*- *dipşür*- in the text are seen in the Scanning dictionary, they are elements that we can consider as a contribution to the dictionary as they are used in these forms only in this text. In addition, the word "dünek", used as "tünek, in" in the Scanning dictionary; is read and interpreted as *dünek* "uyku" in the text.
3. In the master degree studies made on the Nuruosmaniye version of the work, it was determined that the words *alçağır*-, *avlağı*, *delgü* and *gezengebin* were read erroneously as *içğür*-, *ulagı*, *dilegü* and *ger nekbet*. Similarly, it was seen that the word *kulmaş*, which was recorded in the scanning dictionary as "hilekâr, düzenbaz" could not be read in the Nuruosmaniye version.
4. The words *abuḥlu*, *yilrük*, *sere geçük*, *degür degür*- in the text are words that cannot be seen in historical dialects and dictionaries but are interpreted in accordance with the context of the text.
5. One of the interesting examples in the text is the verb *gâfille*- "to neglect", which we see in the compound verb structure as *gâfil ol*-/*gâfil bol*- in other Quran translations. As a matter of fact, the word is in the form of *gâfil ol*- in the Nuruosmaniye version.

CINDERELLA COMPLEX CREATED THROUGH MALE DOMINANCE IN SHAKESPEAREAN CONTEXT: THE TAMING OF THE SHREW

Cüneyt ÖZATA^{1*}

¹Ordu Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Ordu, Türkiye / ¹Ordu University, English Language and Literature, Ordu, Turkey
*cuneyt.ozata@hotmail.com

⁺ORCID: 0000-0002-9179-9537

Abstract – Making a great many contributions to theatre itself, William Shakespeare has widely been acknowledged as the father of English language and literature as well as the greatest playwright in English history. Apart from his poems and sonnets, he produced several influential and well-known plays standing for the customs and lifestyle of Elizabethan age. His basic motif to create such works seems to shed light on the era, probably to criticize the issues which he postulated as flaws of the society. Even in his comedies, Shakespeare blended comic elements with critical messages as in *The Taming of the Shrew* (1623) ranking among the most debatable comedies while inholding some serious subject matters related to male hegemony in his age. In this present study, this play is analysed through the concept 'Cinderella Complex' explicated by Colette Dowling. Specifically, the shocking transformation of the 'shrewish' Katherina is detailed with regard to this concept. The findings are presented in the conclusion section of the study.

Keywords – Cinderella Complex, Shrew, Male Hegemony, Submission, Obedience.

SHAKESPEARE BAĞLAMINDA ERKEK EGEMENLİĞİNİN YARATTIĞI SİNDRELLA KOMPLEKSİ: HIRÇIN KIZ

Öz-Tiyatro sanatına yaptığı birçok katkı göz önüne alındığında, William Shakespeare büyük ölçüde İngiliz dili ve edebiyatının babası ve İngiliz tarihindeki en büyük oyun yazarı olarak dünya çapında kabul görmektedir. Shakespeare, şiirleri ve sonelerinin yanı sıra Elizabeth döneminin yaşam tarzını ve gelenek/göreneklerini temsil eden çeşitli etkileyici ve dünyaca tanınmış oyunlar kaleme almıştır. Yazarın bu tür eserleri ortaya koymasındaki temel amaç çağa ışık tutmak belki de toplumun kusurları olarak kabul ettiği konuları eleştirmektir. Komedilerinde bile Shakespeare, erkek egemenliğiyle ilgili ciddi açmazları içerisinde barındıran unsurları ön plana çıkararak, en tartışmalı komedileri arasında yer alan *Hırçın Kız* (1623)'da olduğu gibi, ciddi mesajları komik unsurlarla harmanlamaya özen göstermiştir. Bu çalışmada, Shakespeare'in *Hırçın Kız* adlı oyunu, Colette Dowling'in açıklığı kavuşturduğu 'Sindrella Kompleksi' kavramı üzerinden incelenmektedir. Özellikle, oyunun 'hırçın' karakteri Katherina'nın değişimi 'Sindrella Kompleksi' kavramına göre detaylandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları sonuç kısmında verilmektedir.

Anahtar Kelimeler– Sindrella Kompleksi, Hırçın, Erkek Egemenliği, Teslimiyet, İtaatkarlık.

INTRODUCTION

Looking at Shakespeare's past, it is seen that he was the son of a family that was known and had influence in the society. It is known that his father John Shakespeare was a successful businessman among many tradesmen, and his wife Mary Arden was the heir of Robert Arden, one of the leading landowners. In an age where status in society was of great importance, John Shakespeare applied for a family coat of arms to raise the social status of his family, but his request was denied. Stepping into the theatre at an early age, William helped his family gain status by earning plenty of money by buying shares in the theatres he performed. Shakespeare's purchase of the New Place in Stafford with the income he earned from the theatre enabled the family to gain a high position and this position paved the way for the family coat of arms. With the coat of arms, the family got out of the working class and gained a higher status. The coat of arms consists of a hawk figure holding a silver-tipped spear, and under the coat of arms there is a slogan that appears in most of Shakespeare's later documents: "Non sans droict", meaning "Not without right".

In the 21st century, Shakespeare is the first author that a reader will encounter on the shelves when s/he enters a bookstore to satisfy her/his intellectual hunger. He is the first author to be mentioned in literary or theatre conversations where modest groups come together. There is only one reason for Shakespeare's inexhaustible popularity: that he is a writer for all ages and that this popularity is not without right, as seen in his coat of arms. The main reason why Shakespeare's works have been translated into almost every language spoken in the world despite dozens of talented writers such as his contemporaries Robert Greene, Thomas Lodge, George Peele, Thomas Nashe, and that everyone has read at least one of his works is the availability of analysis opportunities even centuries later through the works of many concepts that did not exist at the time. Many writers, from Freud to Lacan, from Barthes to Foucault, have something to say about Shakespeare. Reading *Coriolanus* (1623) through Marxism, *Othello* (1603) through racism, *Twelfth Night* (1623) homosexuality, *As You Like It* (1599) gender, and *Hamlet* (1603) through a psychoanalytic view is the obvious example. Colson, O'Hara and Jason touch upon the versatility and sophisticated nature of Shakespeare in a similar way:

To speak of Shakespeare as the world's greatest dramatist is inadequate. It would be closer to the mark to speak of him as a philosopher, a psychologist, or a poet possessed of the artistry that enables him to express his perceptions in dramatic form, and in so doing render them with unique subtlety and communicative power. (2015: 19)

Shakespeare, who ignored the insufficient stage instruments of the period and was a word master, tried to convey his main message to his audience through the language he used since the inadequacy of props in his age necessitated more attention given to language (Foley & Coates, 2018: 64). Shakespeare's emphasis on language

forced the ideas contained in his works to come to light. Since Shakespeare, who made an incredible contribution to the English language, sheds light on every age from past to present, it is an undeniable fact that his works are universal. As regards to his literature, Ackroyd expresses:

He reclaimed the English language at the same time as he restored the essential themes of English literature from the days of the Anglo-Saxons. He wrote of dreams and visions; he invoked ghosts and witches; he was in love with English history, he revived the spectacle and pageantry of the medieval religious plays. (2010: 11)

The Taming of The Shrew (1623), one of the author's early plays, is a literary work open to reading within the framework of gender equality and the status of women in the society of that period, which is one of the important topics of discussion today. This farce-type play, inspired by Plautus's Latin comedies, is known as a comedy of intrigue. The play begins with an induction on a drunk man named Christopher Sly, who can be considered a street vagrant, by the men under the king's command to both make the king laugh and have fun. In this pre-play, Christopher Sly is treated as if he fell ill for a while and lost his memory. Sly believes in this deception so much that he thanks God for his recovery. Wandering in a fantasy world, Sly is told by a servant that it would be good for him to watch a play, an advice of the doctors. *The Taming of The Shrew* is a play in the form of a play-within-a-play, which is one of the elements predominantly seen in Shakespearean comedies, in which this man, who is in fact a street bum but also falls prey to the deception that he is a king, watches unawares the con played on him like a king. The audience accustomed to the nature of Shakespearean plays meets with "not a 'realistic' play but a male fantasy" (Ackroyd, 2010: 90).

DISCUSSION

In Elizabethan age, the role of women, either domestic or public, was imposed on them by the patriarchal system governed by male mentality which regarded women as "inherently inferior, uncontrollable, and prone to a wide range of vices and disabilities" (Kemp, 2010: 31). In parallel, most of the female characters are indeed portrayed as meek and victims like Cordelia and Ophelia from the very beginning of the plays till the end in Shakespearean world whereas the other ones are demonic and ill-hearted like Lady Macbeth. The audience encounters "logocentric fascination with Shakespeare's words as the bearers of authorial meanings" (Rutter, 2001: xiv). However, Shakespeare stepped out of his line by means of the character Katherina seeming unexpectedly strong and rebellious at first even if she transforms into another familiar female figure of him at the end of the play. The word 'tame' in the title of the play usually means taming wild animals, according to Oxford dictionary. In this sense, it is possible to observe that women were seen as wild and combative animals that had to be tamed. Regarding the Elizabethan period, women's rights in England, which was ruled by a woman who can be called the god of the earth, are the opposite of this

situation. Apart from the nobles, women were not given the right to education, and noble women who were educated were subjected to this education so that they could behave in a mannerly fashion beside their husbands. In a sense, “the household was the microcosm of the State, and women’s subjection a happy paradigm of civil order” (Dusinberre, 1996: 79). The main duty of the woman was to serve her husband, and her failure to meet his desires or to obey his orders was enough to put the label of shrew. In other words, the education of women is only through taming. In a similar vein, it might be necessary to state upon the ‘taming’ of Katherina:

In the 16th century a woman had to do little more than challenge a man’s opinion to be termed a “shrew.” She might be labeled “shrewish” if she spoke too much, or appeared mean spirited or sexually promiscuous. There were many ballads and folk tales about unruly wives that Shakespeare could have based his presentation of Katherina around. Here is a verse of a ballad called The Cruel Shrew: “She never lins her brawling, / Her tongue it is so loud; / But always she’ll be railing, / And will not be controlled. / For she the breeches still will wear, / Although it breeds my strife. / If I were now a bachelor, / I’d never have a wife. (Colson, O’Hara & John, 2015: 35).

Katherina, who appears in front of the audience with a wild and unhappy image at the beginning of the play, spits venom towards everyone. This character, who lives under the sovereignty of his father in the absence of a mother figure, or rather under his yoke, is the symbol of an uprising against the male-dominated society. Another female character that is important in the play and deliberately presented to the audience in the form of Katherina’s contrast is her sister Bianca. Bianca, who has a more naive and obedient character compared to her sister, is a woman that meets the expectations of the society. The contrast between these two women is a society-determined and unchangeable reality. As Gündüz points out, “the dominant male gaze establishes this opposition of the two sisters by comparing them and defining them with labels: obedient, quiet, submissive or harsh, shrewish” (2018: 838). The aim of their father, Baptista, who is expected to find balance between his daughters but fails to do so, is to find a husband and get rid of Katherina, who is stubborn and sharp-tongued, and then to find a partner to her other daughter Bianca, who looks like a good-natured and soft-spoken woman. Expressions such as “the fiend of hell” told to Katherina in this process of finding a spouse further stimulate her shrewish nature (Shakespeare, 1998: 1046). Katherina, who appears as a rebellious woman at her father’s house and outside and draws the profile of a woman who will not slant towards anyone, is a character who is satisfied with her situation and does not need a “saviour” like a husband on whom she will always feel dependent. Baptista says that he will allow her younger daughter’s marriage only on the condition that her eldest daughter

Katherina marries first. Baptista expresses how serious he is in this decision in his words, “that is, not to bestow my youngest daughter before I have a husband for the elder” (Shakespeare, 1998: 1046). While the characters of Hortensio, Gremio and Cambio, who are the suitors of Bianca, resort to various tricks to win the love of the woman they love, Petruchio, a nobleman from Verona, does not mind Katherina being called a shrew, and is eager to marry her and to ‘tame’ her, with a plan to get the young woman’s considerable dowry in the process. In the dialogue between Baptista, Gremio and Katherina in Act I, after Baptista reveals the requirement of her daughters to marry, Katherina reveals her anger as she expresses her discomfort at being “a stale of me amongst these mates” (Shakespeare, 1998: 1046):

I’faith, sir, you shall never need to fear.

Iwis it is not half to her heart.

But if it were, doubt not her care should be

To comb your noddle with a three-legg’d stool,

And paint your face, and use you like a fool. (Shakespeare, 1998: 1046)

Starting with the first act, Katherina clearly shows that she is not a docile but an unyielding woman, contrary to the female understanding of the period. Her sister Bianca, however, uses her beauty and innocent stance as a shield and plays a complete innocent role by taking shelter behind her profile. Shakespeare, who put Bianca as a contrast to Katherina, tries to show the audience what the desired type of woman was like in the society of that period. Constant comparison of Katherina to her younger sister from an early age and the father’s interest in Bianca, who was sympathetic and more docile, made Katherina even more aggressive. Her need for love and attention and her resentment of her father become even more evident in these words: “You have show’d a tender fatherly regard” (Shakespeare, 1998: 1054). As a result, Katherina appears to the audience as a character who has developed the instinct of staying alone and protecting herself against men. What Katherina did not anticipate or foresee is the sudden disappearance of her harsh attitude towards men.

Women raised in the patriarchal system are married by their fathers, who are in the position of supplier and guardian of the house, with the belief that they will be protected with a happy marriage and that they will find a good partner, without their consent. Other works describing women like this work have also taken this situation as a basis. They are “not merely records of female subjugation, but ideological methods of endorsing and indoctrinating the misogynist ideas underpinning patriarchal society” (Wootton & Holderness, 2010: 2). Within the framework of the patriarchal society they live in, the only branch in which they can hold on to life is either their father or their spouse, and it has been imposed on women from their childhood. While many women are

brought up in a family environment in accordance with the norms set from their childhood, they are told stories that depend on miracles in real life in their childhood stages. One of these tales is the Cinderella tale. Cinderella, a poor young girl, is a character who acts as a maid at home with her stepmother and two sisters at the beginning of the story but reaches real happiness by marrying a prince miraculously at the end of the tale, who she cannot even imagine. Cinderella Complex, which was rooted from this tale and first coined by Agatha Christie, was later detailed in the book *The Cinderella Complex: Women's Hidden Fear of Independence* (1991) by Colette Dowling. Dowling explicates this psychological concept in such a way:

...personal, psychological dependency—the deep wish to be taken care of by others—is the chiefforce holding women down today. I call this "The Cinderella Complex"—a network of largely repressed attitudes and fears that keeps women in a kind of half-light, retreating from the full use of their minds and creativity. Like Cinderella, women today are still waiting for something external to transform their lives. (1991: 21)

Women who are raised under the pressure of male domination are individuals who cannot develop an idea for liberation, cannot be fully independent, feel the need to lean on a man under any circumstances, and have developed a Cinderella complex in their inner world. Therefore, "it might not be misleading to propose the idea that fairy tales stand at the very center of the construction of gender roles; the creation of a robot who is defined as 'woman' by the dominant ideology" (Kumlu, 2020: 159). The woman no longer sees the image of the man as a force built upon it, but as a self-preserving force and begins to need this power involuntarily. This is exactly the role men assign to women. In the play, Petruchio is the incarnation of the patriarchal system and the value he gives to women echoes in these words:

And do you tell me of a woman's tongue,

That gives not half so great a blow to hear

As will a chestnut in a farmer's fire?

Tush, tush, fear boys with bugs! (Shakespeare, 1998: 1050)

As it can be understood from here, Petruchio is on his way to making Katherina the ideal woman with all his determination. Although he tries to approach Katherina endearingly, he applies some kind of psychological violence. The persuasive and manipulator Petruchio initiates Katherina's journey to becoming Cinderella by praising Katherina as "pleasant, gamesome, passing courteous" (Shakespeare, 1998: 1053), in contrast to her personality. The resistance of Katherina, who does not compromise her moodiness at the beginning of the play, starts to break slowly after her marriage because there is a male figure who uses her own weapon, that is, her moodiness, against her. This verbal violence is replaced

by physical violence, such as starvation and sleep deprivation, as Petzold asserts: "the actual 'taming' is not primarily achieved through words. Petruchio's actions of withholding food and sleep are more dependent on physical than verbal power" (2006: 162). These actions cause an astonishing change of Katherina's dominant character by showing an internal transformation. The outcome of this conflict between them is in fact clear from the beginning of the play. Although they seem to be opposite characters of each other, these two characters draw the image of "a co-dependent person" in need of other individuals (Giddens, 1992: 89). Katherina and Petruchio are unwanted and socially excluded types, and both fulfil their assigned roles. In connection with this, the following may be suggested:

Katherina is an outsider and she meets Petruchio who is an outsider as well. Petruchio is presented as a tyrant to sustain his position in society, yet he performs his role that within the system. If Katherina continued to act in the same way, the system would crush her. (Sönmez, 2000)

Katherina yields to her traditional role as society's expectation. This is what the people of that period expected from the character Shakespeare created. Regarding this change shown by this female character, it is still a matter of debate whether it is desperation or blind attachment. However, the underlying reason for this change is probably that the lack of parental love and the fatigue that comes with it leads to a desperate need to endure someone. Dowling confirms this with the following:

Such fears trace back to profound infantile loneliness. The need for love that goes unfulfilled in childhood can lead to a passive and potentially destructive wish to give oneself up to anyone. (1991: 79)

Katherina is never an Ophelia, she is a shrewish woman who must be trained, restrained and tamed. Katherina is not only a theatrical character, but also a symbol of all women who are expected to be submissive and docile. This is the sole purpose of the patriarchal system, turning all Katherinas into Ophelia. The main duty of a woman in a male-dominated society is to be a good wife, to have children, and to fulfil her responsibilities to her husband in a good way. Women living in such a society are raised according to the rules determined by their fathers, the dominant figure of the family, without education. When they reach a suitable age for marriage, they are married to a man they see fit. The 'home environment', which they perceive as a good 'shelter' for them and a 'stronghold' against all kinds of dangers of the outside world, is not much different from the prison. Undoubtedly, the head guard of this prison is the father or husband who is the head of the family. The situation of men taking women under their protection started with the idea of the head of the family, which is seen as a necessity for women to be taken under protection even in ancient times. Coming with an act in Roman law, the patria potestas (the power of the father) gives the pater familias an agnatic authority

over their family. While a woman was under her father's patria potesta until she got married, she continued her life under her husband's patria potesta after marriage. Women who were not under the sovereignty of any patria potesta were appointed guardians, just like children, and the woman provided legal proceedings through this guardian. This authority, which is not based on blood ties, includes killing as well as survival. Holland addresses this scary issue as follows:

The first obstacle in women's life in Rome was the possible danger of losing their lives. This danger derived its source from a law of Romulus demanding the death of baby girls. Considering this law, all the boys and the first baby girl in a family could be raised. This was a death call for the other girls who were born after the first one. (Holland, 2016: 55)

The place of women, since ancient times, has continued in the same way for a long time. It was not possible to talk about a woman like Katherina at that time. Although Shakespeare 'tames' Katherina later, she is an important female figure who initially rebelled against the patriarchal system and made her voice heard. This system does not intend to give up the domination it has established over women, but women have started to speak out. In line with the expectations of that period, Katherina, who was a tough, shrewish, and unspoken woman at the beginning of the play, now accepts the sovereignty of the man, has been tamed and appears before the audience as Cinderella, a true fairy-tale princess. In other words, "the play enacts the defeat of the threat of a woman's revolt" (Gay, 1994: 88). Katherina has long resisted psychological / physical violence, humiliation and being seen as a commodity by the men around her. However, the need to feel belonging to a place and someone, to be loved and valued has prevailed. Although Petruchio used her own weapon against her and bullied her, the fact that he did not say any hurtful and humiliating words against Katherina, unlike his father and other men around him, eventually led Katherina to the idea that this was love. Petruchio's aim is to make this excluded woman figure 'acceptable' again according to society norms, and at the same time "restructuring or revising Kate's vocality and boldness in a more acceptable fashion" (Hjelm, 2016: 66). Petruchio does not desire a passive Katherina to obey him in a compulsive way. He wishes that she herself would want to become Cinderella. Mill states that:

All the social and natural forces gathered with the purpose of preventing the revolt of women against the male power. Their masters demanded much more from them in addition to active service. All the men except for the wild ones desired a voluntary slave rather than forced one from a woman to which they were deeply attached, in other words, a favourite rather than only a slave ----- All the women are raised through the belief that their ideal personalities need to be different from the ones of men, in

other words; submission and obedience rather than free will and self-control (2017: 44).

Katherina, who emerged with a radical change at the end of the play, now found her place and became a slave to male domination. Fluttering in the absence of love and trust, this character has left her shrewish nature aside and is now a woman having the Cinderella complex. "Wifely obedience as the ultimate marker of masculine (self) control" (Crocker, 2010: 61) takes the place of disobedience and rebellious nature of Katherine. Katherina, who has evolved into a symbol of complete submission and obedience, has voluntarily undergone a complete transformation with her sense of belonging and protection. He displays a blind devotion to Petruchio, his prince on a white horse. The most obvious proof of this lies in her remarkable speech at the end of the play, "thy husband is thy lord, thy life, thy keeper, / Thy head, thy sovereign; one that cares for thee" (Shakespeare, 1998: 1069).

CONCLUSION

The subject of women has been dealt with from many different angles for centuries and has been kept up to date by many writers as a source for their works. In this context, the idea of analyzing women within certain frameworks, such as the place/role of women in society and the family, which was a common understanding in the Elizabethan period, has left its place to the idea of seeing and understanding women as individuals, which includes more comprehensive expressions. In this sense, it is possible to see a female figure who is always featured in many of Shakespeare's works. In addition to the period, Shakespeare wrote plays in which women also took a large place, showing his far-sightedness. The character of Katherine, who he brings to the forefront as a protagonist among these plays, has the feature of being a prototype woman who shapes the general flow of the play called *The Taming of the Shrew*. This woman, who is tried to be shaped within the framework of the rules of the male-dominated society, draws an image that is quite far from the period. While women in England continued their lives under patriarchal authority for ages, they also ended their struggle, also applicable to women in Elizabethan times. Unlike the understanding of the period she was in, the struggle of the character Katherina against Petruchio is also a minimalized version of the struggle between men and women that covers a whole country. As "a character full of words that no one hears" (Kemp, 2010: 78), she unearths her lasting anger against the male hegemony which renders women worthless. In a period when male dominance was felt so intensely, Shakespeare's creation of a character like Katherina stands out as a remarkable detail. Particularly, her grudge, which shifts as the focal point of her change and transformation and feeds Katherina's thoughts, almost disappears towards the end of the play. While Katherina continues her life confidently, always preserving her grudge against Petruchio, she gradually loses her resolve in the face of

Petruchio's various psychological / physical violence and tyranny. With this change she went through and her speech to all women at the end of the play, she proves her commitment to Petruchio and ultimately her submission to male domination, with her sense of obedience and subservience. It is likely that the main reason behind this attachment is the belonging, trust and love that she has been deprived of since childhood. Childhood is a critical period in which many complexes are formed at this point. She had these feelings towards Petruchio and entered the Cinderella complex, which is a psychological stage. Cinderella Complex, as it is known, is a psychoanalytic term derived from the Cinderella fairy tale. A prince saves Cinderella, who is ostracized and despised among her relatives, from where she lives. When we associate this with the play, Katherina also admits that the creation of her gender and her ideal personality pass through the path of submission and surrender to the control of others. However, at the end of the play, she displays the behavior she did not show to her family to the man she believes saved her. And in this way, she begins to feel that she is a woman. She accepts a social female identity, the obligations brought by this identity and the consequences of these obligations by sacrificing self-control and self-management desires and ended the play as a woman shaped by a male-dominated society. The fact that Katherina begins by accepting the superiority of a man who cannot be outside the family in her change and transformation causes the feeling of emotional emptiness that she tries to suppress to surface. Nevertheless, in this situation, contrary to what is expected, the fact that the man uses insulting words other than violence, is a sign that Katherina is trapped in Cinderella Complex. If evaluated from the point of view of the woman of that day, this so-called education or domestication will not end until all Katherinas in the world turn into Ophelia.

KAYNAKÇA

- Ackroyd, P. (2010). *A Brief Guide to William Shakespeare without the Boring Bits*, Running Press.
- Colson, R., O'Hara, S. & John, D. (Eds.) (2015). *The Shakespeare Book*. Penguin Random House.
- Crocker, H. A. (2010). Engendering shrews: medieval to early modern. *Gender and Power in Shrew-Taming Narratives, 1500–1700* (Eds. Wootton, D. & Holderness, G.). Palgrave Macmillan.
- Dowling, C. (1991). *The Cinderella Complex: Women's Hidden Fear of Independence*. Pocket Books.
- Dusinberre, J. (1996). *Shakespeare and the Nature of Women*. London: Macmillan Publishers Limited.
- Foley, E. & Coates, B. (2018). *Yetişkinlere Shakespeare* (trans. Avcı, Z.). Helikopter Yayınları.
- Gay, P. (1994). *As She Likes It, Shakespeare's Unruly Women*. Routledge.
- Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Stanford University Press.
- Gündüz, İ. E. (2018). Gendered identities: Shakespeare's Taming of the Shrew. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 834-844.
- Hjelm, M. L. (2016). "'Tis Bargain'd, Twixt Us": the reclamation of Kate in *The Taming of the Shrew*. *Cultural Intertexts*, 66-78.
- Holland, J. (2006). *A Brief History of Misogyny: The World's Oldest Prejudice*. London: Robinson.
- Kemp, T. D. (2010). *Women in the Age of Shakespeare*. Greenwood Press.
- Kumlu, E. (2020). Unveiling the Implicit Political Agenda: A Comparative Analysis of the Construction of Gender Roles in Grimm's *Ashputtel* and Giuseppe Pitre's *The Magical Little Date Tree*. *Litera*, 30 (1), 155-175. DOI: 10.26650/LITERA2020-0006
- Mill, J. S. (2017). *Kadınların Köleleştirilmesi* (trans. Özcan, A.). Bilge Kültür Sanat.
- Petzold, J. (2006). Subverting the master discourse? the power of women's words in Shakespeare's *The Taming of the Shrew* and Fletcher's *The Woman's Prize, or The Tamer Tamed*. *AAA: Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, 31(2), pp. 157-170.
- Rutter, C. C. (2001). *Enter The Body: Women and Representation on Shakespeare's Stage*. Routledge.
- Shakespeare, W. (1998). *The Taming of The Shrew*. *The Arden Shakespeare Complete Works* (Eds. Proudfoot, R., Thompson, A. & Kastan, D. S.). Bloomsbury Publishing.
- Sönmez, A. (2000). *Tristan Brolly ile "Hırçın Kız" Üzerine Söyleşi*. Retrieved from <http://feminisite.net/index.php/2000/06/tristan-brolly-ile-hircin-kiz-uzerine/> on 28th December, 2020.
- Wootton, D. & Holderness, G. (Eds.) (2010). *Gender and Power in Shrew-Taming Narratives, 1500–1700*. Palgrave Macmillan.

COVID-19 SALGININDA KÜLTÜRLERARASI YENİ SELAMLAŞMA ARAYIŞLARI BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ

Dr. Ahsen YALIN^{1*}

¹Giresun Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Giresun, Türkiye

*ahsen.yalin@giresun.edu.tr

⁺ORCID: 0000-0002-8712-7076

Öz- Ekonomik sınırları ortadan kaldırmak amacı güden küreselleşmenin göreceli olarak en çok dirençle karşılaştığı alanın kültürel değişim ile ilgili olduğu söylenebilir. Bunun nedeni; küreselleşmenin başarısızlığından çok, kültürün kısa sürede ya da kalıcı olarak değişime açık olmamasıdır. Küreselleşmenin yüzyıllar öncesine dayanan serüvenine rağmen, 'selamlaşma' kültürü gibi bir detay üzerinde hızlı ve mecburi bir değişim yaratması belki de en hızlı küreselleşme hikayesi olmaya adaydır. Başka bir deyişle, 2019 senesinin son aylarından itibaren dünya gündeminde birinci haber olmayı başaran Covid-19 pandemisinin bir sonucu olarak yeni selamlaşma (tokalaş-a-mama) şekilleri ortaya çıkmış, Türkiye ise bu vesile ile geleneksel selamlaşma ritüelini hatırlamıştır. Bunun için; Türk usulü selamlaşma jestinin propaganda ve halkla ilişkiler modelleri ile desteklenerek Türkiye adına bir fırsat olarak değerlendirilmesi önerilmektedir. Bu çalışma; kesin bitiş tarihi henüz tahmin bile edilemeyen salgın odaklı krizden sözü edilen 'yeni' selamlaşma ritüeli ihtiyacına, Türkiye'den geleneksel selamlaşma şeklinin tüm dünyaya bir tanıtım unsuru olarak, propaganda aracı ile küreselleştirilmesi önerisi sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler- Selamlaşma, Kültür, Covid-19, Küreselleşme.

SEEKING A NEW GREETING WAY IN THE COVID-19 PANDEMIC A SOLUTION SUGGESTION

Abstract- It is possible to say that the cultural change is the area that globalization, which aims to remove economic borders, faces the most resistance relatively. Rather than the failure of globalization, the reason of this may be the fact that culture does not open to change in a short time. Despite the age-long adventure of globalization, the rapid and required change on a detail such as the "greeting" culture may be a candidate for being the quickest globalization story. In other words, due to Covid-19 that takes place on the first rank of the world's agenda since the last months of 2019, a new greeting (cannot shake hands) forms are found, and Turkey has remembered the traditional greeting ritual owing to this. It is stated that this situation may be the opportunity for Turkey to introduce Turkish-style greeting gesture by propaganda and public relations models. This study aims to offer a suggestion concerning the introduction of the Turkey's greeting form which is needed as a 'new' greeting form over the world due to the epidemic with an uncertain end.

Keywords- Greeting, Culture, Covid-19, Globalization.

GİRİŞ

Doğaya bakıldığında canlıların birbirinden güç aldığı, birbirine tutunarak hayatta kalmayı ve türün devamını sağlamayı amaçladığı görülür. İnsan, dünyadaki pek çok canlıya oranla çok daha kısa bir geçmişe sahip olmasına rağmen, aklını kullanabilmesi ayrıcalığı ile diğer canlılardan farklılaşmış, hatta kendini dünyanın hâkimi olarak konumlandırmayı başarmıştır. Konu ile ilgili pek çok bilim dalının ifadesiyle ‘insan, sosyal bir varlıktır’ ve bugüne kadar başardığı pek çok şeyi birbiriyle kurduğu ve nesilden nesle aktardığı iletişim gücü ile gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan, iletişim bir arada yaşama gücü ve zorunluluğuyla nispeten ortak özellikler gösteren topluluklar oluşmasına neden olmuş, bu oluşum her bir topluluğu tanımlayan ve aynı zamanda diğerlerinden ayırtan kültürleri ortaya çıkarmıştır. Friedman (2003: 55); kültürü ‘zeytin ağacı’ ile özdeşleştirir ve şöyle betimler: “Zeytin ağacı bize ailenin sıcaklığını, birey olmanın hazzını, kişisel ritüellerin mahremiyetini, özel ilişkilerin derinliğini ve başkalarıyla buluşmak, onlarla karşılaşmak için gerek duyduğumuz güven ve emniyeti veren şeydir.” Kültür; bir taraftan aidiyet ihtiyacını karşılarken, diğer bir açıdan da ortak değerlere sahip olma motivasyonu güçlü hissetmeye neden olur.

“Kültür gelenekler aracılığıyla yaşatılan, âdetler üreten, toplumsal sürekliliği sağlayan, geçmişten bize yadigar kalan mirastır. Ancak her gelenek, bir önceki kültürel uygulama yorumlanarak, güncelle bağlantılandırılarak ve gelecek de göz önüne alınarak düzenlenip yaşatılır. Bu nedenle kültür, kolektif düşünme, örgütlenme ve birlikte yaşamanın yolu haline gelir” (Kartarı, 2016: 29). Kültürün en belirgin özelliğinin, yaşanan pek çok değişim ve gelişime rağmen (özellikle teknolojik alanda), bu ritme aynı oranda eşlik etmemek olduğu söylenebilir.

Küreselleşmenin asıl nedenini oluşturan gerekçe ticaret olmakla beraber, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak ve kapitalist sistemlerin büyüme odaklı politikaları sonucu, dünyadaki etkileşim yalnızca ticaretle sınırlı kalmamış, siyaset, hukuk ve kültür gibi hayatın diğer alanlarında da önemli değişimler yaratmıştır. Dünya ölçeğinde yaşanan değişimleri temsil eden küreselleşme, çoğunlukla tektipleşme ya da daha etkin ve söz sahibi bir coğrafyayı temsilen ‘Amerikalılaştırma’ olarak tanımlanıyorken, farklı bir bakış sunan Touraine (2017: 39)’e göre küreselleşme bir çeşitliliği ifade etmekte hatta küreselleşme sonucu zaman zaman “geleneksel ya da tehdit altındaki bölgesel ya da ulusal bir kültürü kurtarma istenciyle beslenen toplumsal ve kültürel yaşam biçimlerinin yeniden ortaya çıktığı gözlemlenebilmektedir”. Örneğin yiyecek-içecek sektörüne bakıldığında bir ülkedeki kültürel yemeklerin başka bir kültürün mutfağına dönüşmediği, mevcut olana yenilerinin eklendiği görülür. Bu bakış açısıyla

küreselleşmenin kültür üzerindeki etkisi, değişimden daha çok etkileşim ve çeşitlilik olarak ifade edilebilir.

Öte yandan kültür; ırk, dil, inanç, ekonomi, coğrafya, tarih (ortak geçmiş), sanat ...vb. kriterlere göre ayrılan insanların, ortak çıkarlar söz konusu olduğunda, farklılıkları perdeleyerek ortak hareket etmenin yöntemi olarak birtakım ritüeller yaratmış, bu ritüellerin bazılarını ise küresel ölçekte standartlaştırmıştır. Başka bir ifadeyle, farklılıklara rağmen modern dünyaya ait ortak bir iletişim dili yaratılmıştır. Söz edilen nitelikte az sayıdaki örneklerden birisinin, küresel olarak kabul edilebilecek tokalaşma hareketi olduğu söylenebilir.

İnsanların birbirine karşı iyi niyetini belirtmesinin bir ifadesi olan selamlaşmanın en klasik göstergesi olarak tokalaşma, modern toplumların özellikle resmi davranış işaretini sembolize etmektedir. Birbirine güven duyma ölçüsü olarak da kabul edilen tokalaşma, güven göstergesini fiziksel temas içermesiyle kuvvetlendirir. Birbirini hiç tanımayan insanların bile iletişim kurması için iyi bir başlangıç noktası oluşturan tokalaşma ritüeli, 2019 yılı sonu itibarıyla başka bir küresel vaka olan Covid-19 salgınıyla engellenmiş hatta yasaklanmıştır. Ardından, resmi ya da resmi olmayan iletişim düzeyinde, fiziksel temas içermeyen (ya da minimum düzeyde içeren) yeni selamlaşma denemeleri gündeme gelmiş, ancak henüz çözüm olabilecek ortak bir beden dili ya da jesti oluşturulamamıştır.

Bu anlamda tarihsel bir yer edinmek ve içinde yaşadığımız görsel ve imaja dayalı çağda mevcut durumun Türkiye kültüründe geleneksel ve tam da salgın koşullarına uygun ve de anlamlı selamlaşma şeklinin (sağ elin kalp üzerine konularak selamlama yapılması), etkili bir yöntem olarak görülen propaganda aracılığıyla yaygınlaştırılması, diğer uygun iletişim çalışmaları ile desteklenmesi ve Türk kültürünün bir unsurunun küresel ölçekte kalıcılığının sınanması, Türkiye adına iyi bir imaj çalışması olabilir.

1. SELAMLAŞMA/TOKALAŞMA JESTİ

Selamlaşma neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan bir iletişim biçimidir. Tarihsel süreç içerisinde kültürlerle göre farklı söz, şekil ve anlamlar içeren selamlaşma, aynı zamanda sevgi, saygı, hoşgörü... gibi duyguları da ifade etmenin bir yoludur. Selam vermek ve selamı kabul etmek bir medeniyet göstergesi olmakla birlikte, kültürden kültüre yaş, cinsiyet, resmiyet, ast-üst düzeyi etkenlerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin Türkiye’de birbirini hiç tanımayan karşı cinslerin selamlaşması özellikle daha geleneksel olan bölgelerde hoş karşılanmazken; İsviçre’de tanınan ya da tanımasın ya da yaş, cinsiyet vb. farklılıklara sahip olup olmadığına bakılmaksızın, selamlaşmayan kişilerin davranışı yanlış kabul edilmektedir (<https://www.hallo-aargau.ch/en>, 2021). Resmi ve uluslararası iletişimde ise ortak bir sembol olarak tokalaşmanın (modernizme geçişle birlikte

2019 sonu Covid-19 krizine kadar) kültürel davranışlardan bağımsız olarak uygulandığı görülmektedir.

1.1. Selamlaşmanın Fiili, Küresel ve Modern Kabulü: Tokalaşma

Gerçekleşmesi için en az iki kişiye ihtiyaç duyulan selamlaşma ve tokalaşmanın yalnızca bu gerekçeyle bile bir iletişim unsuru olduğu düşünülebilir. Tokalaşma, selamlaşmanın sözsüz ifade edilme şeklidir. Sözsüz ifadeler, mimikler, jestler, işaretler ...gibi sembollerden oluşur ve toplumdaki ihtiyaçlar doğrultusunda şekil alır ya da değişirler.

Selamlaşmanın beden dili ile ifade edilen göstergelerinin önemi beden dili ile ilgili yapılan araştırmalarla da gösterilmektedir. Buna göre; beden dili iletişimin %55'lik bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra beden dilinin önemini vurgulayan bir başka değer de insanların çevrelerini algılayarak 'görme' üzerinden edindikleri algı oranı (%87) olarak belirlenmiştir (Mısırlı, 2011: 80). Her ne kadar bu oranları farklı açıklayan başka araştırmalara rastlansa da tamamen tersini iddia eden bir sonuç da bulunmamaktadır.

Kültürler incelendiğinde selamlaşma ritüelinin fiili göstergesi olarak jestlerin öne çıktığı görülmektedir. Kültürlerarası iletişimin ortak sembolü tokalaşma dışında başka yerel selamlaşma ritüelleri de vardır. Örneğin; "Malezya'da 'Salame' denilen bir işaret yapılır; iki elin ayası karşısındaki eline hafifçe dokundurulduktan sonra eller kalbin üzerinde birleştirilir. Tibet'te karşılaştığımız insana dilinizi çıkarmak kibar bir selamlama sayılır. Çölde yaşayan Bedevi kabilelerinde saygı ve selamlama olarak erkekler birbirine burunlarını sürter..." (Yavuz, 2016).

Tokalaşmanın tarihçesi Antik Çağ'a kadar uzanmaktadır ve araştırmacılar tarafından o döneme ait kalıntılara dayanılarak elde silah olmadığına göstergesi olarak uzatılan ellerin barış sembolü olması adına kabul edildiği düşünülmektedir (Kayhan, 2021).

Tokalaşma, bugün kültürlerarası selamlaşma jestini temsil etmekte ve özellikle kendini modern toplum olarak niteleyen kültürlerin iyi niyet göstergesi olarak kullanılmaktadır. Arkeolog Prof. Dr. Nevzat Çevik ile tokalaşmanın tarihçesi ve bugün yaşanan Covid-19 salgını hakkında yapılan bir röportajda Çevik durumu "... salgın hastalıkların kültürel değişimde ne kadar etkili olduğunu görmekteyiz. Binlerce yıl bile değiştiremeyeceğiniz kültürel geleneklerin, bir anda salgınla yok olduğunu görüyoruz." sözleriyle özetlemekte ve salgın bitse dahi yeni davranış şeklinin bundan sonra kalıcı olabileceğini vurgulamaktadır (www.bursadabugün.com, 2020). Diğer bir deyişle, salgın nedeniyle engellenen fiziksel temas içeren selamlaşma ritüeli tokalaşmanın, içinde yaşadığımız dönemden itibaren 'eski bir gelenek' olarak tarih kayıtlarında kalma ihtimali, uzak bir ihtimal olmayabilir.

Konuya başka bir açıdan bakıldığında; dijital çağın insanları fiziksel olarak birbirinden ayırdığı bu dönemde, salgın sonrası özellikle iş dünyasında iletişimin dijital ortamda ağırlık kazanmasıyla fiziksel temasa hiç ihtiyaç duyulmayacak yeni bir dönemin öngörüsünde bulunmak da mümkündür. Böylece liderlerin ve diğer insanların yüz yüze iletişim ya da dijital iletişim fark etmeksizin standartlaşmış bir jest ile birbirini selamlaması ve sevgi-saygı sunması iletişimin güçlü bir şekilde başlamasına vesile olabilir.

1.2. Yeni Selamlaşma Alternatifleri

Her yönüyle bir krizi temsil eden Covid-19 salgını başta sağlık olmak üzere pek çok alanı tehdit etmekte ve önümüzdeki yıllarda da etkisini sürdürmesinin kaçınılmaz olduğu otoriteler tarafından dile getirilmektedir. Covid-19 salgınının yerel ve küresel ölçekteki iletişimi de önemli şekilde değiştirdiği, bu konudaki en görünür örneğin de fiziki temas içeren selamlaşma-tokalaşma jesti olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi iletişim başta insanlar olmak üzere tüm canlıların var olması ve türün devamının sağlanabilmesi için gerekli ve zorunlu koşuldur. İletişim aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde 'ihtiyaçlar' doğrultusunda daima güncellenmiş, bir taraftan da şekil ve yöntem değiştirmiştir. İletişim; bugün yaşanan küresel salgın nedeniyle bir kez daha güncellenmekte ve değişmektedir. Burada tartışmaya açılan selamlaşma jesti tokalaşmanın değişimi ise kesin zorunluluk arz etmektedir.

Fiziksel temasın uzun ve belirsiz bir süre mümkün olamayacağını herkes tarafından kabul edildiği bu dönemde, özellikle resmi iletişimde kullanılmak üzere evrensel yeni bir selamlaşma ritüeli arayışı sürmekte ve en belirgin olarak aşağıdaki örnekler denenmektedir.

'Dirsek Selamı'

Bu selamlaşma şekli, bilinen herhangi bir kültüre referans vermemekte, salgının yarattığı tokalaşma engeline doğaçlama ve bir anlamda 'günü kurtarmak' adına sergilenen davranışı simgelemektedir. "ABD'de Demokrat Parti'nin 2020 Başkanlık Seçimleri'ndeki adayını belirlemek üzere yürütülen ön seçimi önde götüren iki aday Joe Biden ve Bernie Sanders dün gece CNN ve Univision televizyonlarının ortak yayınında tokalaşmak yerine dirseklerini birbirine değdirerek selamlaştı." (www.ntv.com.tr, 2020).

Görsel 1: Dirsek Selami

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr> (2020)

Görselde de belirgin olduğu gibi son derece eğreti, samimiyet içermeyen dolayısıyla süreklilik arz etmesi pek mümkün görünmeyen geçici bir çözüm olarak kalacağı söylenebilir. Liderlerin yüz ifadelerine bakıldığında her ikisinin de biraz mahcubiyetle ve çaresizlik kaynaklı bir harekete zorlandığı hatta biraz da resmiyette tercih edilen ciddiyetten uzaklaşıldığı yorumunun yapılması mümkün görünmektedir.

‘Ayakla Selamlaşma’

Pek çok kişi tarafından ‘denge’ sorunu yaratma ihtimali yüksek olan ayakla selamlaşmanın özellikle ileri yaşlardaki kişiler ya da farklı giyim seçeneklerini tercih eden insanlar (örneğin kadın giyim tarzı olarak kabul gören etek, elbise, topuklu ayakkabı...vb.) tarafından kabul görme ihtimali zayıf görünmektedir. Bu şekilde selamlaşmanın “Tanzanya Devlet Başkanı John Magufuli'nin ise muhataplarıyla ayakla selamlaşmayı seçerek dikkatleri çekti. Magufuli'nin muhalefet lideri Muallim Şerif Hamad'ı kabulünde iki siyasetçi karşılıklı önce sağ sonra sol ayaklarını tokuşturarak selamlaştı.” (www.ntv.com.tr, 2020) benzeri haberlerle gündeme geldiği görülmektedir.

Görsel 2: Ayakla Selamlaşma

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr> (2020)

Bu selamlaşma şekli de herhangi bir kültüre ya da tarihsel geçmişe aitlik ifade etmemektedir. Hareketin Covid-19

salgını sonrası Çin tarafından üretildiği ve tıpkı salgının kendisi gibi Çin'den yayıldığı bilinmektedir. Ancak gerek şekil olarak uygulama güçlüğü, gerekse anlamlı bir davranış gibi görünmemesi nedeniyle bu hareketin de tokalaşma yerine küresel kabul görme ihtimali zayıf olarak değerlendirilebilir. Diğer bir deyişle, bu tür bir hareketin küresel bir kültür unsuru olarak pratiklik kazanması zor görünmektedir.

Hintli Selamlaşma Şekli ‘Namaste’

Covid-19 salgını ile birlikte tokalaşmadan selamlaşmaya alternatif olarak kullanılan yöntemlerden birisi de Hint kültürüne aittir. “Hindu dininin geleneksel "Namaste" selamı da temassız selamlaşma biçimlerine olan ihtiyacın arttığı bu dönemde dünya liderlerinin benimsediği bir yöntem oldu. ABD Başkanı Donald Trump, Almanya Başbakanı Merkel, Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron, İsrail Devlet Başkanı Benyamin Netanyahu ve Galler Prensi Charles, diplomatik ve siyasi temaslarında tokalaşma yerine, iki elin göğüs seviyesinde kavuşturulup öne eğilerek verilen bu selamı tercih etti.” (www.ntv.com.tr, 2020).

Görsel 3: Dünya Liderlerinin Namaste Şekli Selamlaşma Görselleri.

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr> (2020)

3. görseldeki farklı ülkelerin liderleri tarafından kullanılan selamlaşma jesti namaste ya da wai gibi isimler almakta, Tayland, Hindistan gibi ülkelerde küçük farklılıklarla uygulanmaktadır. Görselde de anlaşıldığı üzere, liderler için bu hareket zorlayıcı ve liderlerin her birisinin hareketi yorumlama şekli birbirinden oldukça farklıdır. ABD Başkanı Donald Trump, ellerini yüz hizasında birleştirirken, İsrail Devlet Başkanı Benyamin Netanyahu göğüs hizasından daha aşağıda ellerini birleştirmiş ve vücudunu öne doğru hiç eğmemiş, Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron ellerini göğüs hizasında birleştirirken öne doğru biraz eğilmiş, Galler Prensi Charles ise bir selamlaşma davranışından çok, tesadüfen ellerini birleştirmiş ve yüz ifadesinde jestin hiçbir yansıması olmamış gibi bir izlenim vermektedir. Öte yandan; bu görüntülere çok da şaşılacak bir gözle bakılmamalı, ancak protokolda denklik unsuru da unutulmamalıdır. Örneğin,

bir ülkenin devlet başkanı başka bir ülkenin ya da kendi ülkesinin bir bakanı ile selamlaşırken bu hareketin karşılıklı yapılması ya da yapılmamasının yaratacağı sonuçları da düşünmek gerekebilir. Namaste, öne doğru eğilerek yapılan bir selamlaşma şeklidir ve bu bağlamda herkes tarafından uygulanması farklı sonuçlar doğurabilir.

Başka bir ifadeyle Namaste, Covid-19 salgını açısından fiziksel temas içermemesi nedeniyle uygun bir jest örneği olmakla birlikte, fazlasıyla tevazu içermesi nedeniyle egosu yüksek dünya liderleri için uzun soluklu uygulanabilecek bir davranış şekli olmayabilir. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanlarından Barack Obama'nın 2009 yılında Japonya İmparatoru ile selamlaşırken Japon selamlaşma kültürüne göre selamlaşması tepkilere neden olmuş, muhafazakâr yorumcu olarak tanınan Bill Bennett CNN Televizyonu'ndaki konuşmasında tepkisini "Bu korkunç. Bunu görmek istemiyorum. Biz krallara ya da imparatorlara eğilmeyiz. ABD Başkanı olmak demek başka birşeydir" (www.ntv.com.tr, 2009) sözleriyle dile getirmiştir.

Görsel 4: Japon Kültüründe Selamlama Jesti

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr> (2020)

Her üç görselde de görüldüğü üzere, tokalaşmanın yerine konabilecek arayışlar söz konusudur. Diğer kültürel selamlaşma örneklerine bakıldığında da ya Covid-19 açısından sakıncalı fiziksel temas içermekte, ya da tüm kültürlerin kabul edebileceği üslupta görülmemektedir.

Bu ve benzeri daha önce başka bir kültüre ait olan veya yeni üretilmiş pek çok selamlaşma jestinin resmi iletişimde denendiği görülmektedir. Başka bir deyişle, bu konuda bir belirsizlik, karmaşa ve arayış devam etmektedir. Günlük yaşamdaki bocalamalar devam ederken, resmi ve kültürlerarası iletişim için Covid-19 koşullarına uygun yeni bir küresel ve standart selamlaşma jestine ihtiyaç olduğu açıktır. Bu konuda yaşanan farklılık şimdilik esprilerle geçiştiriliyor olmakla birlikte, bu durumun yakın bir gelecekte biteceğine dair umut verici bir vaatte bulunmanın mümkün görünmediği, bu nedenle yerel ama öncü bir girişimle davranılabileceği ve böylece küresel ölçekte çözüm üretilebileceği söylenebilir. Konu ile ilgili Sabah Gazetesi'nde yer alan bir habere göre; ABD Dış İşleri Bakanlığı bir video yayınlamakla tavsiyede bulunmuş, mevcut durumda 'Türk usulü' (sağ eli kalbin üzerine götürerek selamlaşma) selamlaşma

jestinin kullanılmasını önermiştir (Dünyaya Türk Usulü Selamlaşma Çağrısı, Sabah, 04.04. 2020).

2. YÖNTEM

Çalışmada yöntem olarak 'eylem araştırması' benimsenmiştir. "Eylem araştırması, sorun (problem) saptama ve bu sorunlara çözüm getirmeye odaklanan bir araştırma yöntemidir" (Aziz, 2015: 155). "Eylem araştırması özel bir durumda, özel bir problem için özel bir bilgi gerektiğinde veya var olan sisteme yeni bir yaklaşımın getirilmesi durumunda uygun olmaktadır" (Köklü, 2019: 363).

2.1. Propaganda Yöntemi, Kitle İletişimi ve Yeni Selamla(ş)ma Jesti Önerisi

Propaganda kelimesinin kökeni Latince'de taze bir bitkinin filizlerini yeni bitkiler üretmek için toprağa dikmek anlamına gelen 'propagare' sözcüğüne dayanmakta ve propaganda sözcüğü belirli fikirleri yeşertmek ve yaymak (Atabek, 2003: 5) anlamında kullanılmaktadır. Temelinde Katolikliği yaymak için oluşturulmuş olan propaganda çalışmalarının (1622), sonrasında iki sonuç daha doğurduğu görülür: "birincisi, daha sonraları kamuoyunu kontrol etmek, böylece kitlelerin eylemlerini güdülemek isteyen başka propagandacılar bir örnek oluşu; ikincisi, kamuoyunun günümüzdeki biçimiyle kontrol edilmesiyle sonuçlanan uygulamaları kolaylaştırmış oluşu" (Qualter, 1980: 256). Kitlelerin eylemlerini güdüleme düşüncesi bugün pek çok alanda kullanılmakta ve olumlu sonuçlar alınmaktadır. Örneğin, 20. yüzyılda yaşanan salgınlardan bazıları (1957 Asya Gribi, HIV virüsü ... gibi) geniş kitleleri etkilemiş ve milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine yol açmış; 21. yüzyılda ise küresel ölçekte son salgın olan Covid-19 salgını hızla yayılmakta ve yayılmaya da devam etmektedir. Bu tür virüslerden korunma ya da yayılmayı azaltma ve daha az insanın zarar görmesini sağlayabilmek amacıyla geliştirilen yöntemler medya aracılığıyla ulaştırılarak tüm dünyaya yayılmaktadır. Başka bir ifadeyle, insanların salgından korunmasını sağlamak ve davranış değişikliği oluşturmak için de propaganda bir yöntem olarak etkili olabilmektedir.

Pek çok konuda olduğu gibi, propaganda çalışmalarının da kamuoyu tarafından kabul gördüğü ya da karşı durulduğu durumlar söz konusudur. Diğer bir deyişle propagandaya olumsuz anlamlar yükleyen insan sayısı hiç de az değildir. Bu konuya açıklık getirmek adına propaganda çeşitlerinden söz etmek gerekir. Kaynakları bakımından propaganda çeşitleri sınıflamasında beyaz propaganda, gri propaganda ve kara propaganda başlıkları yer almaktadır. Buna göre; beyaz propaganda, kaynağı resmi olarak belli ve görünür olan, güvenilir ve şeffaf temsiliyeti; gri propaganda kaynağı resmi olarak belli ve görünür olmayan ve içerisinde dedikodu ve yalan barındırma ihtimali olanı; kara propaganda ise, kaynağı belirsiz, gizli ve karşı tarafı karalamayı ya da kötülemeyi amaç edinen durumu ifade etmektedir (Avcı, 2018). Burada kullanılması önerilen ve amaca hizmet edecek

olan elbette kaynağı resmi olarak belli ve görünür olan beyaz propaganda şeklindedir.

Propaganda; çok eski çağlara dayanan bir geçmişe sahip olmakla birlikte, bir iletişim modeli olarak sunulması Harold D. Lasswell tarafından olmuştur. Doğrusal tek yönlü bir işleyişi ifade eden Lasswell'in modeli ile "hem kuramsal hem de yöntembilimsel açıdan bir çerçeve oluşturulmaya" (Güngör, 2013: 43) çalışılmıştır. Lasswell'in tanımına göre "propaganda, belirgin sembollerin manipülasyonu aracılığıyla kolektif tutumların yönetilmesidir" (Lasswell, 2013: 627). Tam da bu tanım itibarıyla propaganda yönteminin Türk usulü selamlaşmanın küreselleştirilmesi amacına hizmet edecek uygun araç olduğu söylenebilir. Siyaset bilimci ve iletişim kuramcısı olarak çalışmaları bulunan Lasswell'in 'soruzence' modeline göre iletişim; "Kim - Ne Söyler - Hangi Kanaldan - Kime - Hangi Etkiyle" (Güngör, 2013: 44) sürecinden oluşmakta ve dönem itibarıyla de bu yöntem propaganda örneği olarak değerlendirilmektedir. Lasswell, "edilgin izleyicilerin karşı karşıya kaldığı etkiyi tanımlamak için şırınga ya da "derialtı iğne" ("hypodermic needle") deyimini, kitle medyası adı verilen medyalar üzerine araştırma alanının sınırlarını belirlemek içinse "mass communication" deyimini" kullanır (Maigret, 2016: 79). Propaganda yöntemi de bu çerçeve içerisinde tek yönlü bir iletişimi temsil eder ve kitle iletişim araçlarının kullanımıyla etkisini katlayarak artırır.

Kitle iletişim araçlarının küresel ölçekli örneklere sahip olması, enformasyonun çok kısa bir sürede ve çok geniş kitlelere ulaştırılması açısından son derece önemlidir. Dijital platformlar haricinde pek çok kitle iletişim aracının halen tek yönlü bir işleyişi söz konusudur. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görsel unsurların baskın olduğu bir çağda yaşanmakta ve bu görsellik televizyon gibi kitle iletişim araçları ile insanlar üzerinde algı yönetimini kolaylaştırmakta ve artırmaktadır. Castells (2016: 235)'in deyimıyla "medyada bir varlığı olmayan mesajlar, örgütlenmeler ve liderler kamunun zihninde var olmaz". Farklı ulusları ve kültürleri temsil eden liderlerin küresel medya araçlarında çok fazla yer aldığı ve dolayısıyla görünürlüğü ve kitleleri etkileme gücünün yadsınamaz olduğu gerçeğinden hareketle, Castells'in düşüncesinin tersinin de doğru olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan; kamunun rol model olarak seçeceği lideri benimsemesi için de medyaya ihtiyaç vardır. Diğer bir deyişle; kamu, liderler ve medya birbirini etkileyen ve etkilenen bir sistemin parçalarını oluştururlar.

Kültürel bir bağlamı olan selamlaşma ritüelinde 2019 yılı son çeyreğine kadar, modernleşme sonrası dönem itibarıyla, özellikle uluslararası küresel resmi selamlaşma jesti 'tokalaşma' olarak kabul görmüştür. Ancak belirtilen tarih sonrası küresel ölçekte yaşanan Covid-19 salgını nedeniyle değişim ihtiyacı kaçınılmaz olmuş ve yeni

arayışlar ya da daha doğru bir ifadeyle bir karmaşa baş göstermiştir.

Tokalaşma eylemi bir sözsüz iletişim örneğidir ve bu anlamda kültürün sözlü olmayan bir unsurunu oluşturmaktadır. Sözsüz iletişim genellikle kültürlerin temel özelliklerini temsil eder nitelikte yapılanma göstermektedir. Örneğin daha önce bahsedildiği gibi Tibet kültüründe 'dil çıkarmak' kibar bir selamlaşmayı temsil ederken, Türklerde birisine dil çıkarma alay etme anlamına gelmektedir. Bu farklılığın kültürel değerlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

2.2. Geleneksel 'Türk Usulü' Selamlaşma ve Anlamı

Görsel 5: Türk Usulü Selamlaşma

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr> (2020)

"Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın geçen hafta Brüksel ziyareti sırasında NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ile görüşmesinde tokalaşmamak için sağ elini göğsüne götürerek muhatabını selamlaması bu alanda öncü oldu." (www.ntv.com.tr, 2020). Bu satırlarla duyurulan haberde de görüldüğü gibi, devlet zirvesi düzeyinde konu ile ilgili bir girişim söz konusudur. Ancak iletişim bilimleri ve uluslararası ilişkiler açısından konuya bakıldığında, yerel bir unsurun küresel ölçekte kabul edilmesi bir takım profesyonel iletişim çabaları gerektirir. Öte yandan her iki liderin yüz ifadeleri ve beden dili incelendiğinde, konuk liderin Türk usulü selamlaşma jestini uygularken hiçbir zorluk çekmediği görülmekte ve doğal bir hareket şeklinde kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Türk kültürünün geleneksel selamlaşmasının kökeni ve anlamı ile ilgili farklı yorumlara rastlansa da inançla ilgili yönündeki bilgiler ağırlıklıdır. Aksoy (2017) Sönsöz Gazetesi'ndeki 'Selamlaşma' başlıklı köşe yazısında o yıllarda yaşanan Kuş gribi, Domuz gribi gibi salgın hastalıklarda fiziksel temas içeren selamlaşma şekillerinin hastalıkların yayılmasını artırdığını ifade etmiş ve tıpkı bugün Covid-19 salgınında olduğu gibi alternatif selamlaşmalar önermiştir. Anadolu'daki selamlaşma şekli olan sağ elini kalbin üzerine koyarak selamlamanın anlamının 'kalpten kalbe akan sevgiyi' ifade ettiği belirtilmiş ve daha o günlerden itibaren fiziksel temastan kaçınmanın önemi vurgulanmıştır (Aksoy, 2017). Anadolu selamlaşmasının anlamı ile ilgili

fazla kaynak bulunmamasına rağmen, başka kültürler ait anılan selamlama şekilleri yerine, aşağıda belirtilen belli başlı nedenlerle ‘yeni normal’ döneminde en uygun selamlama şekli Türk usulü selamlama olarak önerilmekte ve değerlendirilmektedir:

- Hiçbir fiziksel temas içermez, dolayısıyla Covid-19 ve benzeri salgın koşulları için gerekli şartlara uygundur.
- Gerek şekilsel gerekse anlam olarak belirgin bir kültürü temsil eden/simgelleyen unsurlar taşımaz.
- Denklik ya da eşitlik ilkesine aykırı değildir. Ast-üst iletişimde karşılıklı olarak rahatlıkla kullanılabilir.
- Jest, içerisinde hem tevazu hem de yücelik barındırır.
- Jestin, kalpten gelen sevgiyi betimlemesi iletişime anlam kazandırır.
- Harekete eşlik eden hafif bir gülümseme iletişimin olumlu başlaması adına son derece yapıcıdır.
- Herkes tarafından kolaylıkla yapılabilir.
- Tıpkı tokalaşmada olduğu gibi sağ el kullanılır, bu da uzun yıllar boyunca sağ el ile selamlaşma refleksini kazanmış kişilerin yeni jesti daha kolay uygulamasını ve kabullenmesini kolaylaştırabilecek bir etken olabilir. Böylece özellikle medyada sık sık görselleri yer alan liderlerin, haklarında komik ya da olumsuz görüntülerinin yer alması engellenebilir.

Önceki sayfalarda örneklendirilmiş olan ‘yeni’ selamlaşma arayışlarının aradan yaklaşık 1 yıllık bir süre geçmiş olmasına rağmen henüz hiçbirisinin küresel ölçekte standartlaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda ilgili çözüm için iki yöntem öngörülebilir; birincisi, zamana bırakıp bu jestlerden birisinin kabul görmesini beklemek, ya da iletişim çabaları ve çalışmaları ile içlerinden birisine yönlendirme yapmak. İkinci seçeneğe odaklanılırsa başka iletişim yöntemleri üzerinde de durulabilecek olmasına rağmen, veriler ışığında (beyaz) propaganda yönteminin uygun olduğu iddia edilebilir. Lasswell’in iletişim modelini bu bağlamda şu şekilde yorumlamak ve önermek mümkün olabilir:

Kim: Başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olmak üzere devlet protokolü, ulusal ve uluslararası iş adamları ve diğer bürokratlar. Başka bir deyişle süreci yönlendirecek olan rol modeller denilebilir.

Ne Söyler: Yukarıda belirtilen gerekçelerin öne çıkarılması ile verilecek olan mesajlar; örneğin, ‘hiçbir fiziksel temas içermez’ mesajı içinde bulunulan salgın durumu için son derece önemlidir. Bu konuda yapılacak vurgulamalar hedef kitlenin dikkatini çekmek ve onları ikna etmek için gerekli koşuldur.

Hangi Kanaldan: Televizyon, internet, billboard gibi özellikle görsel ağırlıklı medya kullanımı insanların gördüklerini tekrar etmeleri ve uygulamaları amacına hizmet edecektir. Kitle iletişim araçlarının kitleler üzerindeki etkileri pek çok bilim insanının üzerinde çalıştığı ve söz konusu etkiyi kabul ettiği bir düşüncedir.

Lasswell de bu araştırmacılar arasındadır ve kitle iletişim araçlarından verilen mesajların adeta şırınga etkisi göstererek insanları etkilediğini savunmuştur. Lasswell; şırınga etkisini daha olumsuz bir etki olarak tanımlasa da tıpkı toplum sağlığı ya da sosyal dayanışma vb. konularda olduğu gibi kitle iletişim araçlarının şırınga etkisi göstermesi, diğer bir deyişle ayna işlevi görmesi yanlışları önleme ve olumsuz tutumları olumluya dönüştürme bağlamında son derece etkili olabilir.

Kime: Öncelikle diğer devletlerin devlet başkanı, cumhurbaşkanı, başbakan, bakan, sivil toplum örgütleri liderleri ...gibi üst düzey protokolden başlayarak ve onların önderliğinde Türk usulü selamlaşma jestinin yaygınlaşması için yerel ve küresel ölçekteki insanlar. Diğer bir deyişle, amaçlanan mesajla ilgili olan bireyler olduğu söylenebilir.

Hangi Etkiyle: Mizah, insanlara ulaşmak için etkili bir yöntem olmakla beraber bu konuda liderler üzerinden yönlendirme önerisi ile uygun düşmez gibi görünse de doğru seçilen mizah kullanımı oldukça kısa sürede iletişim sağlayabilir. Bunun yanı sıra ilk uygulayıcıların liderler olması, etkiyi artıran önemli bir unsur olacaktır. Diğer taraftan konunun doğrudan insan sağlığı ile ilgili olması nedeniyle sağlık örgütleri de bu mesajların etkisini artıran ve destekleyen rol de olabilirler. Salgın döneminde tüm dünyanın mesajlarıyla en çok ilgilendiği kitle olan sağlık mensupları ve özellikle hekimlerin sürece dahil edilmesi yine etkiyi arttıracak bir unsurdur.

Lasswell’in iletişim modeli tek yönlü etki yaratmayı amaçlıyor olmakla birlikte, bunun yanı sıra amacı davranışları değiştirmek olan ve Grunig (2005) tarafından öne sürülen halkla ilişkiler modellerinden yararlanmak da son derece yararlı ve destekleyici olacaktır. Kısaca örneklendirmek gerekirse; basın ajansı modeli ile dikkat çekme, kamuoyu modeli ile bilgilendirme, asimetrik model ile değişmesi beklenen davranışların iletilmesi ve mükemmelliği hedefleyen simetrik (çift yönlü iletişim) model ile de karşılıklı bir sinerji yaratılarak küresel olan soruna küresel ve uzun vadeli bakış açısı kazandırmak mümkün olabilir. Basın ajansı modelinin bir özelliği olarak her zaman doğruları söylememek söz konusu olsa da doğruları söyleyerek de dikkat çekici ve yaratıcı çalışmalar yapılması mümkündür. Örneğin liderlerin tokalaşmamasından kaynaklı ilginç ve mizah oluşturan görüntüleri rahatsızlık verecek boyutlara ulaşmadan ve kültürel etkileri göz önünde bulundurarak tanıtım amaçlı kullanılabilir. Ya da kamuoyu bilgilendirme modeli ile hem sağlığın hem de iletişimin insanlar için vazgeçilemez olduğu vurgulanabilir. Asimetrik modelin kaynaktan hedef kitleye tek yönlü bilgi akışı ile ikna etme çabası, Türk usulü selamlaşmanın mevcut koşullar için neden küresel bir jest olarak kullanılması gerektiği konusunda etkili bir iletişim yürütürken, simetrik çift yönlü model ile de jestin kullanılması ile sorunun çözümlendiğine dair izlenimlerin artması ve geri bildirim ile yaygınlaşmasıyla amaca daha fazla yaklaşılması mümkün olabilir. Elbette bu örnekler öneriye ışık tutmak amacıyla bu şekilde ifade

edilmiş olup, tüm bu çalışmaların planlanarak ve çok daha fazla veriye dayanılarak gerçekleştirilmesi gereklidir.

SONUÇ

Günümüzde pek çok şey için bugüne kadar bilinen ritminin dışında ve çok daha hızlandırılmış bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin; ulaşım teknolojideki gelişmelere paralel olarak hızlanmış ya da iletişim benzer bir durum arz ederek hem hızlanmış hem de etki alanını genişletmiştir. Ritmi bu hıza ayak uyduramayan değerlerden birisi olan kültür ise, burada ele alınan selamlaşma/tokalaşma örneği ile adeta hayatın hızlanan diğer alanlarına eşlik eder duruma gelmiştir. Kültür, doğası gereği, dış çevredeki değişim ne kadar hızlı olsa da bu duruma aynı hızla eşlik edebilecek bir yapıda değildir. Örneğin internet teknolojilerindeki değişimden kaynaklı olarak eski haberleşme (mektup, telgraf... gibi) kültürü değişmiş olmakla birlikte, bu süreç yıllar almıştır. Oysa, bugün karşılaşılan selamlaşma kültüründeki değişim, hiç zamana yayılmadan neredeyse akşamdan sabaha denilebilecek bir süratle değişmek zorunda kalmış, diğer bir deyişle muhtemelen en hızlı gerçekleşen ve üstelik tüm dünyada benzer zamanda yaşanan kültürel değişim örneği olmaya aday olmuştur. Durum, şu şekilde de ifade edilebilir; küresel kültür unsurları küresel ölçekte ve kültürün doğasına aykırı şekilde çok hızlı değişirler. Bu çıkarımın sonrasındaki soru ise, değişimin ne ile yer değiştirdiği ya da neye evrildiği sorunudur. Selamlaşma jestinde yaşanan değişimle ilgili olarak henüz bu konuda netleşmiş ve öncekinin yerine standartlaşmış bir jestin varlığı mevcut değildir. Bu gerekçelerle yola çıkarak çalışmanın amacı; kültürlerarası resmi iletişimde saygı ve iyi niyet göstergesi olarak kabul edilen tokalaşma jesti yerine, mevcut koşullarda ve gelecekte de küresel ölçekte kabul göreceği yeni (Türk usulü) bir jest önerisi sunmaktır.

Önerinin birinci dayanağı Türk usulü selamlaşmanın Covid-19 salgınının yayılmasını önlemek için fiziksel temas içermiyor olması, aynı zamanda herkes tarafından kolaylıkla uygulanabilir ve sevgi ve saygıyı ifade etmek için anlamlı bir jest olmasıdır. İkincisi ise hem yaşanan boşluğu doldurmak hem de durumun Türkiye'nin tanıtımına vesile edilmesi olarak ifade edilebilir.

Kaynağı belli ve resmi olan beyaz propaganda yöntemi ve Grunig tarafından sınıflandırılan halkla ilişkiler modelleri Türk usulü selamlaşma jestinin küresel ve öncelikle resmi iletişimde kullanılmasını sağlamak için gerekçeleri ile birlikte öneri olarak sunulmuştur. Böylece yaklaşık 1 yıldır küresel ölçekte ve her alanda olumsuz etkileri görülen Covid-19 salgınının yarattığı bir soruna Türkiye'nin de fayda sağlayacağı şekilde Dünya ölçeğinde öneri sunmak ve öncü olmak mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Y. (2017), "Selamlaşmak!", *Sonsöz Gazetesi*, 06.01.2017, <https://sonsoz.com.tr/selamlaşmak/> (Erişim Tarihi: 16.09.2020).
- Atabek, N. (2003), "Propaganda ve Toplumsal Kontrol", *Selçuk İletişim Dergisi*, 2(4): 4-12, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/178183> (Erişim tarihi: 12.09.2020).
- Avcı, Ö. (2018), *Propaganda Çeşitleri, İletişim ve Propaganda (75-114)*, Ed. M. Karaca ve C. Çakı, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aziz, A. (2015), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, 10. Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Castells, M. (2016), *İletişim Gücü*, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çevik, N. (2020), "Prof. Dr. Nevzat Çevik: Kültürel gelenekler, salgınla yok oluyor", <http://www.bursadabugun.com/haber/prof-dr-cevik-kulturel-gelenekler-salginla-yok-oluyor-1274005.html> (Erişim Tarihi: 07.09.2020).
- Friedman, T. (2003), *Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği*, Çev. Elif Özsayar, 3. Baskı, İstanbul: Boyner Yayınları.
- Grunig, J. E. (2005), *Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik*, Çev. Elif Özsayar, Ed. Serra Görpe, İstanbul: Rota Yayın.
- Güngör, N. (2013), *İletişime Giriş*, 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kanton Aargau, "What Makes Switzerland Tick", [hello-aargau.ch: Information for a good start at the new place of residence, https://www.hallo-aargau.ch/en/good-to-know/what-makes-switzerland-tick](https://www.hallo-aargau.ch/en/good-to-know/what-makes-switzerland-tick) (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Kartarı, A. (2016), *Kültür, Farklılık ve İletişim Kültürlerarası İletişimin Kavramsal Dayanakları*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayhan, M. (2020), "El Sıkışmak Ne Zaman Başladı ve Neden El Sıkışıyoruz?", *Arkeofili web Sayfası*, <https://arkeofili.com/el-sikismak-ne-zaman-basladi-ve-neden-el-sikisiyoruz/> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Köklü, N. (2019), "Eylem Araştırması", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Volume: 26, Issue:2, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/778928> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Lasswell, H. D. (2013), *The Theory of Political Propaganda Journal: American Political Science Review / Volume 21 / Issue 3 / August 1927* Published online by Cambridge University Press: 02 September 2013, pp. 627-631 Print publication: August 1927 <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/theory-of-political-propaganda/9AFAA9A4B7BD71EA20B3521A99D7EF3F> (Erişim Tarihi: 11.09.2020).
- Maigret, E. (2016), *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, Çev. Halime Yücel, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mısırlı, İ. (2011), *Genel ve Teknik İletişim Kavramlar, İlkeler, Uygulamalar*, 6. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- NTV, 2020, "Dünya Liderlerinden Corona Virüse Karşı Alternatif Selamlaşma Yöntemleri", *Haber Kaynağı: AFP-Reuters Anadolu Ajansı* 16.03.2020, <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/dunya-liderlerinden-corona-viruse-karsi-alternatif-selamlaşma-yontemleri,sdvSTOWXfUW4eGPEMCGWqQ> (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- NTV, 2009, "Obama'nın Japon Selamina Tepki", *Haber Kaynağı: Anadolu Ajansı* 17.11.2009, <https://www.ntv.com.tr/dunya/obamanin-japon-selamina-tepki,VBBgOvCOdkeypTqrZ1qFYg> (Erişim Tarihi: 12.09.2020).
- Quarter, T. H. (1980), *Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi*, Çev. Ünsal Oskay (Quarter: *Propaganda and Psychological Warfare* adlı kitaptan çeviri), <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/52071/5010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 12.09.2020).
- Sabah Gazetesi, (2020), "Dünyaya Türk Usulü Selamlaşma Çağrısı", 04.04.2020 <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/04/04/dunyaya-turk-usulu-selamlaşma-cagrisi> (Erişim Tarihi: 09.09.2020).
- Touraine, A. (2017), *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, Çev. Olcay Kunal, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları.
- Yavuz, S. (2016), "Selamlaşma, Tokalaşma, Laiklik", *İnter Ajans Köşe Yazısı* 30 Mayıs 2016 <https://www.interajans.nl/selamun-yavuz-yazdi-selamlaşma-tokalaşma-laiklik/> (Erişim Tarihi: 09.09.2020).

EXTENDED ABSTRACT

In the historical process, although human beings have increased their chances of surviving and maintaining the continuation of their species by helping each other, they have created a culture based on a number of common and various characteristics, and so not only they created unity, but also they formed differentiation. In other words, while culture enables to keep together those with similar characteristics, it has been the element of marginalizing those with different characteristics. Related to the developments over time, the world headed towards globalization, created new partnerships for common interests, and this made intercultural communication a greater area that should be studied since the 20th century.

Greeting is globally accepted as a measure of civilization and that also contains body language. There are various ways of greeting in different cultures that are not similar. With this way, it is possible to state global values, behaviors and rituals in the world where people have many different values, behaviors, rituals etc. For instance, it is possible to say that the handshake, as an intercultural greeting gesture, has been an example of this for many years. However, from the last months of 2019, the coronavirus that spread from China to the whole world, restricted the physical contact of people and almost banned the gesture of shaking hands. Despite the slowdown in the following process, the life continues as international communication does the same. On the other side, due to the fact that the global gesture that has been used for generations could not continue, some problems occurred especially in the official communication, and it was not possible to replace the gesture which was suddenly banned.

The ability to make positive inferences from difficulties, described as taking opportunities out of crisis, is a true source of motivation to increase power of people to confront the difficulties they face and to continue their lives. It may not seem like an ethical point of view to anticipate too many opportunities regarding the crisis created by the coronavirus. However, it is unlikely that the problem stated here and the solution proposal will have any unethical results. The Turkish method suggested for the solution in this study is to place the left hand on the heart and greet, based on the following reasons: It does not involve any physical contact. It does not contain factors that represents /symbolizes a specific culture, both in form and meaning. It is not against the principle of equivalence or equality. The gesture contains both modesty and sublimity in it. The gesture describes the love that comes from the heart and this fact gives meaning to communication. A slight smile accompanying the gesture is extremely constructive to start the communication positively. It can be easily done by anyone. Just like handshake, the right hand is used, which can be a factor that can make it easier for people who have acquired the right-handed greeting reflex for many years to apply and accept the new gesture more easily. In this way, it can be prevented that leaders whose visuals are frequently featured in the media have funny or negative appearance about them.

Due to these reasons, the need for an intercultural protocol greeting gesture is recommended in the Turkish way, and it is recommended to use propaganda as a method to gain global use just like handshake. Propaganda describes a process referred to with Lasswell's communication model with its one-sided functioning and is formulated accordingly as "who, what said, in which way, to whom, with what effect". Lasswell's communication model, which forms the basis of The Five WS and one H Formula used in journalism today, has different uses within the propaganda method to which it is attributed. White propaganda is the type suggested here because it is official and reliable in terms of propaganda source. Through the mass media and the propaganda methods, the proposed Turkish style launching communication activities for globalization of greeting gesture, also supported by public relations models classified by Grunig, and this gesture may solve the protocol greetings problem related to the coronavirus and perhaps so used globally in a cultural component of Turkey. In this regard; It may be possible to put a new complexion on the global problem by creating a 'mutual synergy' with the symmetric model that aims perfection, the asymmetric model that aims 'conveying the expected changeable behaviors', the public model that aims 'informing' and the press agency model, that aims 'attracting attention'.

İSTANBUL VE TOKYO BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ'NİN KÜRESEL ISINMAYA KARŞI ÇEVRE POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI: İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ

Emrah AKYÜZ^{1*}

¹Dr. Öğr. Gör. Bingöl Üniversitesi, Kentleşme ve Çevre Sorunları, Bingöl, Türkiye

*emrahylsy@hotmail.com

+ORCID: 0000-0003-3876-5140

Öz- 21. yüzyıl küresel ısınmanın tüm dünyada belirgin bir şekilde hissedildiği alarm verici bir dönemdir. Küresel ısınmanın etkileri tüm dünyada şiddetini arttırmaktadır. Canlı yaşamını ciddi boyutlarda etkileyen küresel ısınmayı önleyebilmek ya da küresel ısınmanın etkilerini azaltabilmek için etkili çevre politikalarına ihtiyaç vardır. Nitekim bu ihtiyacı gidermek amacıyla İngiltere, Japonya, Almanya ve İsveç gibi ülkeler kısa, orta ve uzun dönem çevre politikaları geliştirmektedir. Küresel ısınmanın tüm insanlığı karşı risk teşkil etmesinden dolayı, çevre politikaları sadece merkezi hükümetler tarafından değil, yerel yönetimler tarafından da oluşturulmaktadır. Dünyanın en kalabalık metropolleri olan Tokyo ve İstanbul da küresel ısınma ile mücadelede kendi çevre politikalarını tasarlamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, benzer demografik yapıya sahip olan Tokyo'yu ve İstanbul'u yöneten yerel yönetim kurumlarından Tokyo Büyükşehir Belediyesi ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin küresel ısınmayı önlemek için oluşturdukları çevre politikalarının benzerliklerini ve farklılıklarını, içerik analizi yöntemi ile inceleyerek karşılaştırmaktır. Bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Tokyo Büyükşehir Belediyesi küresel ısınma ile mücadelede ortaya koydukları çevre politikalarının bazıları benzerlik gösterirken bazıları ise birbirinden tamamen ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler- Küresel Isınma, Çevre Politikaları, İklim Değişikliği, Tokyo Belediyesi, İstanbul Belediyesi.

THE COMPARISON OF ENVIRONMENTAL POLICIES OF ISTANBUL AND TOKYO MUNICIPALITIES AGAINST GLOBAL WARMING: A CONTENT ANALYSIS

Abstract – The 21st century is an alarming period when global warming is felt significantly all over the world. The effects of global warming are intensifying all around the world. Environmental policies are needed to prevent or reduce global warming, which seriously affects living life. As a matter of fact, countries such as England, Japan, Germany and Sweden develop short, medium- and long-term environmental policies in order to meet this need. Since global warming poses a risk to all humanity, environmental policies are formed not only by central governments but also by local governments. The world's most populous metropolises -Tokyo and Istanbul- make their own environmental policies to prevent global warming. The main purpose of this study is to compare the environmental policies of Istanbul Municipality and Tokyo Municipality, which have similar demographic structures, by analysing them with content analysis method. The results of this study show that while some of the environmental policies put forward by The Istanbul Metropolitan Municipality and Tokyo Metropolitan Municipality in the fight against global warming are similar, some of them differ significantly from each other.

Keywords – Global Warming, Environmental Policies, Climate Change, Tokyo Municipality, Istanbul Municipality.

GİRİŞ

Küresel ısınma, insan eylemleri neticesinde yeryüzünde ortalama sıcaklığın artması ile ortaya çıkan önemli bir çevre sorunudur. Sanayi Devrimi ile gelişmeye başlayan serbest piyasa sistemine dayalı üretim ve tüketim ilişkileri, küresel ısınmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. 1950’li yıllardan itibaren dünyada nüfusunun kontrolsüz bir şekilde artması, çarpık kentleşme, hızlı sanayileşme süreci, doğal çevrenin hızla tahrip edilmesi ve biyoçeşitliliğin yok edilmesi gibi süreçler küresel ısınmanın kontrol edilemez bir boyut kazanmasını tetiklemiştir. Küresel ısınmanın şiddetinin giderek artmasına bağlı olarak ekolojik denge bozulmakta ve iklim değişikliği gibi doğanın tüm fiziksel ve biyolojik unsurlarını etkileyen çevre sorunları ortaya çıkmaktadır. Küresel ısınmanın canlı ve cansız unsurlar üzerindeki etkileri şiddetini arttırarak devam etmektedir.

Küresel ısınmayı önlemek ya da bu çevre felaketinin etkilerini azaltabilmek için etkili çevre politikalarının oluşturulmasına ve buna uygun adımların atılmasına ihtiyaç vardır. Çevre kirliliği, doğanın fiziksel unsurlarını ve ekolojik dengeyi ciddi boyutlarda etkilemektedir. Nitekim bu durum, çevre meselesinin birçok bilim alanı tarafından sorunsallaştırılmasını gerekli hale getirmiştir (Alkayış, 2020/a: 75).

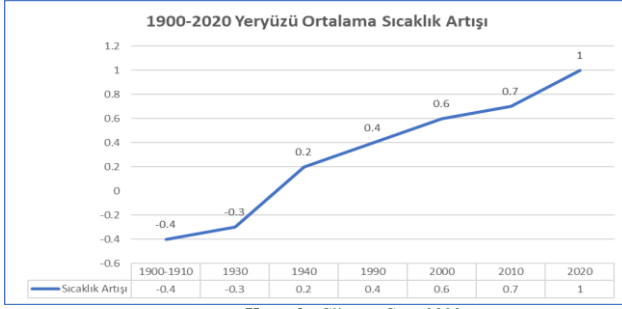
Özellikle Sanayi Devrimi sonrası yaşanan insan-doğa ilişkisinin dönüşümüyle ortaya çıkan çevrenin metalaştırılması süreci ile ivme kazanan küresel ısınmanın etkilerinin azaltılabilmesi için etkili çevre politikalarına ihtiyaç vardır. Evreni mekanik yasalara göre ele alan yaklaşımlarda evren ölü bir madde olarak değerlendirilmiştir. Bu görüşün karşısında evrende insanın kendisi tarafından var kılınan bir düzen ve uyum bulunmaktadır (Gültekin, 2018: 604-605). Bu uyumun bozulduğunun en önemli göstergesi küresel ısınma olarak görülebilir. Nitekim küresel ısınmayı kontrol altına almak amacıyla, özellikle gelişmiş ülkelerdeki merkezi hükümetler kısa, orta ve uzun dönem çevre politikaları oluşturmaktadır. Küresel ısınmanın etkilerinin tüm bölgelerde ve tüm canlılar üzerinde hissedilmesi nedeniyle, çevre politikaları yerel yönetimlerin de önceliği haline gelmiş durumdadır. Özellikle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu büyükşehirleri yöneten birçok belediyenin kapsamlı çevre politikaları bulunmaktadır.

Küresel ısınmaya karşı çevre politikaları geliştiren yerel yönetimlerden bir tanesi Tokyo Büyükşehir Belediyesi’dir. Dünyanın en kalabalık ve nüfus yoğunluğu en fazla başkentlerinden bir tanesi olan Tokyo, küresel ısınma sorununun en fazla risk teşkil ettiği metropollerden bir tanesidir. Çünkü Japonya bir ada ülkesidir. Küresel ısınmanın şiddeti arttıkça buzulların erimesine bağlı olarak su seviyesi yükselmekte ve bunun bir neticesi olarak ada ülkeleri su altında kalma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorun ile mücadele eden Tokyo’da küresel ısınmanın etkilerini en aza indirmek amacıyla, Tokyo Belediyesi kısa, orta ve uzun dönem

çevre politikaları oluşturmaktadır. Tokyo ile benzer demografik yapıya sahip olan İstanbul da küresel ısınmanın neden olduğu çevre olaylarının riskiyle karşı karşıyadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi de küresel ısınma ile mücadelede çevre politikaları geliştirmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) ile Tokyo Büyükşehir Belediyesi’nin (TBB) küresel ısınmayı önlemek için oluşturdukları çevre politikalarını, içerik analizi yöntemi ile inceleyerek karşılaştırmaktır. Bu makalede Tokyo Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan “Creating A Sustainable City: Tokyo’s Environmental Policy” başlıklı çevre politikası metni ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan “İstanbul İklim Değişikliği Eylem Raporu” başlıklı çevre politikası metni analiz edilmiştir. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekildedir: İBB’nin ile TBB’nin küresel ısınmayı önlemek için oluşturdukları çevre politikalarının ortak noktaları ve farklılıkları nelerdir? Bu çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım küresel ısınma ile ilgili literatür taramasını içermektedir. Küresel ısınmanın tarihsel gelişimi, nedenleri ve sonuçları tartışılmaktadır. İkincisi, bu çalışmada kullanılan metod açıklanmaktadır. İçerik analizi yönteminin kapsamı ve bu çalışmada nasıl kullanıldığı anlatılmaktadır. Üçüncü kısımda bulgular tartışılmaktadır. İstanbul ve Tokyo Büyükşehir Belediyeleri’nin küresel ısınmaya yönelik çevre politikalarının içerik analizi yaparak incelenmesi ile ortaya çıkan bulgular incelenmektedir. Çalışmanın dördüncü ve son kısmında bulgular tartışılmaktadır.

KÜRESEL ISINMA: LİTERATÜR İNCELEMESİ

Küresel ısınma günümüz dünyasının en önemli çevre sorunlarından bir tanesidir (Sağlam, Düzgüneş ve Balık, 2008: 89; Doğan ve Tüzer, 2011; Bolat, Ömer ve Ertuğrul, 2018; Maslin, 2008). Küresel ısınma yeryüzü ortalama sıcaklığının doğal sebepler ve insanların çevreyi bir meta olarak görmeye başlamasına dayanan zihinsel/kültürel dönüşüm sonucu ortaya çıkan insan eylemleri neticesinde artmasıdır (Drake, 2014; Galip ve 2017). İnsan aktiviteleri neticesinde atmosfere karbondioksit, metan, azot dioksit ve karbonmonoksit gibi sera gazlarının salınımı gerçekleşmektedir (Aksay, Ketenoğlu ve Latif, 2005; Özmen, 2009: 43; Galip, 2017: 32-33). Kontrolsüz bir şekilde salınımı artan bu gazlar, uzaya geri yansıtılan uzun dalgalı kızılötesi ışınları atmosferde daha fazla tutma özelliğine sahip olduğu için, yeryüzünün daha fazla ısınmasına neden olmaktadır (Khasnis ve Nettleman, 2005: 690; Köknaroğlu ve Akunal, 2010: 67). Kısacası, sera gazlarının salınımının artması, yeryüzünde ortalama sıcaklığın artmasına neden olarak küresel ısınma sorununu ortaya çıkarmaktadır (Özmen, 2009: 42; Korkmaz, 2007).

Tablo 1: 1900-2000 Yeryüzü Ortalama Sıcaklık Artışı

Küresel ısınmanın ana sebebini insan eylemleri ve insanların doğayı araçsallaştırmasına dayanan toplumsal anlayış oluşturmaktadır (Galip, 2006; Demir, 2009). Bunların başında ise fosil yakıt tüketimi gelmektedir (Houghton, 2005). Fosil yakıtların (kömür, doğal gaz, petrol) yakılması ile atmosfere yüksek oranda karbondioksit salınımı gerçekleşmektedir (Varol ve Meltem, 2012; Demir, 2009). Bir diğer temel sebebi ise ormanlık alanların yok edilmesidir (Houghton, 2005). Ormanlar zengin bitki örtüsüne sahip doğal çevredir. Ormanlarda bulunan bitkiler karbondioksiti oksijene çevirerek havayı temizler (Fearnside, 2012). Bu nedenle, ormanların yok edilmesi ile karbondioksit salınımı daha da artmaktadır (Hunt, 2009). Karbondioksit salınımının %50'si fosil yakıtların kullanımından ve tropik ormanların yok olmasından kaynaklanmaktadır (Aksay, Ketenoğlu ve Latif, 2005). Karbondioksitten sonra sera gazları içerisinde küresel ısınmanın en önemli nedeni metan gazıdır. Hayvanlar tarafından üretilen metan gazı küresel ısınmayı tetiklemektedir (Köknaroglu ve Akunal, 2010). Özellikle insanlar arasında kırmızı et tüketiminin artmasına bağlı olarak çiftlik hayvanlarının sayısındaki artış metan gazı salınımı arttırmakta ve küresel ısınmayı tetiklemektedir (Parker, 2011).

Küresel ısınmanın hem insanlar hem de çevrenin fiziksel ve biyolojik unsurları üzerinde ciddi etkileri bulunmaktadır (Khasnis ve Nettleman, 2005: 690; Demir, 2009). Küresel ısınmanın en ciddi etkisi okyanuslarda/denizlerde su seviyesinin yükselmesidir (Zhang vd., 2004: 41; Doğan ve Tüzer, 2011; Varol ve Meltem, 2012; Azam ve Farooq, 2005). Yeryüzü sıcaklığının artması Grönland ve Antarktika gibi bölgelerde buzulların erimesine neden olmaktadır (Sağlam, Düzgüneş ve Balık, 2008: 90). Buzulların erimesi ile okyanus/deniz seviyelerinin yükselmesi sonucunda çevrenin fiziksel ve biyolojik unsurlarının su altında kalma riski artmaktadır (Doğan ve Tüzer, 2011; Korkmaz, 2007). Küresel ısınmanın ikinci en önemli etkisi iklim değişikliğidir. Yeryüzünde ortalama sıcaklığın kontrolsüz bir şekilde artması beraberinde iklimlerin değişmesini tetiklemektedir (Karaman ve Gökbalp, 2010: 60). Küresel ısınma sıcaklık-basınç farkının artmasına neden olmaktadır. Bu durum şiddetli rüzgarların meydana gelmesine sebebiyet vererek şiddetli yağmurların, fırtınaların ve tsunamilerin ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır (Biçer ve Vaizoğlu, 2015: 32). Bazı

bölgelerde ise kuraklık ve çölleşme gibi sorunları tetiklemektedir (Özmen, 2009: 43).

METOT: İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ

İçerik analizi yöntemi nitel yöntemin uygulandığı araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir metottur (Hsieh ve Shannon, 2005: 1277). İçerik analizi kodlama yaparak bir metin içerisinde araştırma sorularına cevap aranacak şekilde temaların oluşturulması ve ilgili temaların birbiri ile olan ilişkilerinin belirlenmesine dayanan bir veri analiz yöntemidir (Drisko ve Maschi, 2016). Bu yöntemde daha önceden belirlenen temaların metin içerisindeki anlamı ya da veri içerisinde kodlama yaparak ortaya çıkan temaların birbiri ile olan ilişkisi ve araştırma sorularına cevapları, araştırmacı tarafından yorumlanmaktadır (Krippendorff, 2009). Kısacası, içerik analizi uzun metinlerin kodlar ile kısaltılarak çalışmanın amacına uygun olarak anlamlandırılmaya çalışılmasıdır (Krippendorff, 2018).

Bu çalışmada içerik analizi yönteminin kullanılmasının dört temel sebebi bulunmaktadır. Birincisi, içerik analizi yöntemi ikincil kaynakların analizinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Hopkins ve King, 2010). Bu makalede Tokyo ve İstanbul Büyükşehir Belediyeleri tarafından 2018-2020 yılları için hazırlanan çevre politikaları, yani ikincil kaynaklar kullanılmaktadır. Bu nedenle, içerik analizi yöntemi bu çalışma için ideal bir metot olarak düşünülmüştür. İkincisi, içerik analizi yöntemi hem kısa hem de uzun metinlerin analiz edilmesinde kullanılmaktadır (Krippendorff, 2018). Tokyo ve İstanbul Büyükşehir Belediyeleri'nin çevre politikaları uzun metin grubuna girmektedir. Bu metinlerden araştırma sorusuna yönelik anlamlı özetlerin çıkartılması için içerik analizi ideal bir yöntem olarak durmaktadır. Üçüncüsü, içerik analizi yöntemi hem niceliksel hem de niteliksel araştırmalarda kullanılabilir (Elo ve Kyngäs, 2008; White ve Marsh, 2006). Bu makalede iki büyük kentin çevre politikası niteliksel açıdan analiz edilmektedir. Bu nedenle, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Dördüncüsü, içerik analizinde hem tümevarım hem de tümdengelim yöntemi kullanılabilir (Elo ve Kyngäs, 2008; Cho ve Lee, 2014). Ortaya çıkan bütün kodlar ve temalar tümevarım yöntemi ile belirlenmiştir. Bundan dolayı, içerik analizi yöntemi temaların tümevarım yöntemi ile oluşturulabilmesi için bu çalışmada ideal bir yöntemdir.

İçerik analizi yöntemi beş aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama veri kaynağının seçilmesi ve metinlerin defalarca okunarak araştırmacının ilgili kaynaklara aşına olunmasının sağlanmasıdır (Bengtsson, 2016: 11; Graneheim ve Lundman, 2004). İstanbul ve Tokyo Büyükşehir Belediyeleri tarafından hazırlanan çevre politikaları temel veri kaynağı olarak seçilmiştir. Tüm kaynaklar internet aracılığıyla elektronik formatta toplanmıştır. Daha sonra toplanan veri kaynakları defalarca okunarak metinlerin içeriği ve ana fikri hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmıştır. İkinci aşama verilerin kodlanmasıdır. İçerik analizi metinlerin

sistemik bir şekilde kodlanmasına dayanan bir analiz yöntemidir (Babbie, 2001: 3009; Cho ve Lee, 2014). Metin içerisinde iklim değişikliği ile ilgili tüm kavramlar kodlanmıştır. Bir sonraki aşama ise kodların güvenilirliğinin test edilmesidir (Guthrie vd., 2004: 289). Her metinden araştırmacılar farklı anlamlar çıkarabilir. Çünkü araştırmacıların sahip oldukları ve çalışmaya bakış açısını etkileyen değer yargıları birbirinden farklılık gösterebilir. Kodların güvenilirliğini test etmek için ilgili metinler başka araştırmacı tarafından da kodlanmıştır. İki araştırmacının yaptıkları kodlar kıyaslanmış ve %93 oranında benzerlik çıkmıştır.

Dördüncü aşama kodlanan terimlerden temaların oluşturulmasıdır (Guthrie ve Abeysekera, 2006; Cho ve Lee, 2014). Birbiri ile yakın anlamlı kodlar tek bir tema altında toplanmıştır. Bu nedenle tema oluştururken tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Temalar metnin içerisinden çıkan kodların bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur. Bunu yaparken Nvivo nitel veri analiz programından faydalanılmıştır. İçerik analizinde son aşama oluşan temaların yorumlanarak rapor haline getirilmesidir (Bengtsson, 2016; Graneheim vd., 2017). Temalar tek başına bir anlam ifade etmeyebilir. Temalardan bir anlam bütünü oluşturabilmek için bu temaların araştırma sorularına cevap verecek şekilde yorumlanması gerekmektedir. Bu nedenle, beşinci aşamada temaların araştırma sorusu açısından ne anlama geldiği ve birbiri ile olan ilişkileri tartışılmıştır.

Tablo 2: İçerik Analizi Yönteminin Aşamaları¹

1. Veri Kaynağı Seçimi ve Kaynakların Okunması	- İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin çevre politikası ile ilgili belgeler toplandı. - Tokyo Büyükşehir Belediyesi'nin çevre politikası ile ilgili belgeler toplandı. - Metinler defalarca okunarak ilgili belgelerin daha iyi anlaşılması sağlandı.
2. Kodlama	- İstanbul ve Tokyo Büyükşehir Belediyeleri'nin iklim değişikliği ile ilgili politikalarını ortaya koyan tüm kelime ve kelime grupları tümevarım yöntemi ile kodlandı.
3. Tema Geliştirme	- İstanbul ve Tokyo Büyükşehir Belediyeleri'nin iklim değişikliği ile ilgili politikalarını içeren tüm kodlar anlam benzerliklerine göre farklı temalar altında kategorize edildi.
4. Güvenilirliğin Test Edilmesi	- İlgili metinler başka araştırmacı tarafından da kodlandı. İki kodlama arasında %93 benzerlik oranı çıktı.
5. Yorumlama	-Metin içerisinde geliştirilen temalar araştırma sorusuna cevap verecek şekilde yorumlandı.

BULGULAR

Tokyo ve İstanbul Büyükşehir Belediyeleri'nin 2018-2020 yılları arasındaki çevre politikalarını içeren metinlerin incelendiği bu araştırmada yapılan içerik analizi sonucunda sekiz tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar sırasıyla şu şekildedir: (1) Evlerde Enerji Verimliliğini Artırmak, (2) Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımını Yaygınlaştırmak, (3) Hidrojen Temelli Toplum Oluşturmak, (4) Salınım Yapmayan Taşıtların Kullanımını Yaygınlaştırmak, (5) Kaynakların Sürdürülebilir Bir Şekilde Kullanımını Sağlamak, (6)

Kentsel Isı Adasını Azaltmak, (7) Biyoçeşitliliğin Korunması ve Yeşil Alanların Çoğaltılması, (8) Su Kaynaklarının Yönetimi.

Evlerde Enerji Verimliliğini Artırmak

Küresel ısınmanın en temel sebeplerinden bir tanesi fosil yakıt tüketimidir. Dünya, enerji ihtiyacının önemli bir kısmını fosil yakıtlardan karşılamaktadır. Bu nedenle, konut bakımından yoğun yerleşim yerleri olan kentlerin küresel ısınmaya yönelik en önemli politikalarından bir tanesini evlerde enerji verimliliği oluşturmaktadır. Nitekim Japonya'da enerji tüketiminin %30'u konutlarda kullanılan enerjidir. Bundan dolayı TBB'nin küresel ısınmaya yönelik en ciddi adımlarından bir tanesi, evlerde enerji verimliliğini artırmaktır. TBB'nin bunun için izlediği en yaygın politika ise LED ampullerin kullanımının yaygınlaştırılmasıdır. TBB 2017-2018 yılları arasında "LED ampulleri kullan" kampanyası yaparak evlerde enerji verimliliğinin artmasını amaçlamıştır. 2019 yılından itibaren ise evlerde kullanılan buzdolabı, su ısıtıcı ve klima gibi yüksek enerji tüketen ev eşyalarını, yüksek enerji verimliliğine sahip olanlarla değiştirilmesi durumunda LED ampullerinin ücretsiz olarak Tokyo sakinlerine verilmesine yönelik politika hayata geçirilmiştir (Tokyo Metropolitan Government, 2020: 12).

İBB'nin evlerde enerji verimliliğini artırmaya yönelik bir politikası mevcut değildir. İstanbul'da milyonlarca konut bulunmaktadır. Türkiye'de kullanılan enerjinin %70'i konutlarda tüketilmektedir (Öz, 2011: 57). Türkiye enerji ihtiyacının önemli bir kısmını fosil yakıtlardan karşılamaktadır (Akyüz, 2017). Bu bilgiler bize göstermektedir ki, konutlarda kullanılan enerji, yüksek oranda karbondioksit salınımına neden olarak küresel ısınmayı tetiklemektedir. Bu nedenle, Türkiye'de en fazla konutun bulunduğu İstanbul, küresel ısınmaya en çok neden olan kent durumundadır. İstanbul'da konutların yoğun olarak fosil yakıt tüketmesine rağmen, İBB'nin konutlarda enerji verimliliğini sağlayarak sera gazlarının salınımını azaltmaya yönelik bir politikası bulunmamaktadır. Bu anlamda yapay zekâ çalışmalarının da göz ardı edildiği görülmektedir. "İnsanların bireysel ihtiyaçlarını gidermek için kullanılan yapay zekâ ürünleri şimdilik insan müdahalesine ihtiyaç duymaktadır ancak ilerleyen süreçte hangi aşamaya geleceği henüz kestirilememektedir" (Çelebi & Gültekin, 2020: 45). Gelişen ve değişen teknolojiden yararlanarak çevre sorunlarına çözüm önerileri üretilebilir.

Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımını Yaygınlaştırmak

Küresel ısınmaya neden olan sera gazlarının en önemli nedenlerinden bir tanesi, fosil enerji kaynaklarının kullanımınıdır. Kömür, doğal gaz ve petrol gibi fosil yakıtların kullanımı karbondioksit salınımına neden olarak küresel ısınmayı tetiklemektedir. İçinde yaşadığımız dönem bize şunu göstermektedir; ekolojik

¹ Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

denge her geçen gün büyük tahribatlara uğramaktadır. Çünkü denizlerin kirlenmesinden tutun, yeşil alanların yok edilmesine, fabrikalardan ve araçların egzozlarından çıkan zehirli gazların (karbondioksit, metan, azot oksit vb.) çevreyi ne kadar kirlettiği göz önündedir (Alkayış, 2020/a: 84). Özellikle Enerji ihtiyacının yaklaşık olarak %90'lık kısmını fosil yakıtlardan karşılayan Japonya'da bu enerji kaynaklarının kullanımından kaynaklanan karbondioksit salınımı önemli bir sorun olarak durmaktadır. Bu nedenle, küresel ısınmaya karşı fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılması TBB'nin en önemli çevre politikalarından bir tanesini oluşturmaktadır. TBB fosil yakıtları yenilenebilir enerji kaynakları ile ikame etme politikasını uygulamaktadır. 2018 yılında Tokyo'da tüketilen enerjinin %15.3'ü yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanmıştır. TBB karbondioksit salınımını sıfırlamak için 2050 yılına kadar Tokyo'nun tüm enerji ihtiyacını yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılamayı amaçlamaktadır. TBB, Tokyo sakinlerinin yenilenebilir enerji kaynakları kullanmalarını teşvik etmek için şu politikaları uygulamaktadır; (1) "The Tokyo Rooftop Solar Register" isimli program kapsamında Tokyo'da bulunan binaların güneş enerjisi potansiyeli hakkında bilgi sağlamak, (2) Tokyo'da bulunan bölgelerin jeotermal ısı potansiyeli hakkında bilgi sağlamak, (3) yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili ürünlerin fiyatlarını düşürmek, (4) "Hadi Doğal Elektrik Kullanalım" isimli kampanya ile Tokyo sakinlerini yenilenebilir enerji kaynakları kullanmaya teşvik etmek (Tokyo Metropolitan Government, 2020: 13-15).

İBB de karbondioksit salınımı azaltabilmek için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını öncelikli çevre politikalarından bir tanesi yapmıştır. Bunun için İBB tarafından uygulanan eylem planı ön plana çıkmaktadır. Birincisi, İBB tarafından doğrudan yenilenebilir enerji kaynakları tesisleri kurulmaktadır. "Terkos Rüzgâr Enerji Santrali" ve "Hasdal Güneş Enerji Santrali" İBB tarafından kurulan/kurulma aşamasında olan yenilenebilir enerji kaynakları tesisleridir. İkinci olarak, İstanbul'da bulunan konutlarda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı özendirilmektedir. İBB, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi için İstanbul'da yaşayanlara bu enerji kaynaklarını kullanmaları için özendirici eylem planı oluşturmayı amaçlamaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018). Fakat İstanbul sakinlerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının özendirilmesi için neler yapılacağına dair detaylı bir yol haritası bulunmamaktadır. Ayrıca ne kadar süre içerisinde İstanbul'un tüm enerji ihtiyacını yenilenebilir enerji kaynağından karşılayabileceğine yönelik bir hedef mevcut değildir.

Hidrojen Temelli Toplum Oluşturmak

Hidrojen enerjisi temiz bir enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Çünkü hidrojen enerjisi yaygın olarak sudan üretilmektedir. Bu nedenle, fosil yakıtların neden olduğu karbondioksit salınımına karşı hidrojen enerjisi bir çözüm aracı olarak durmaktadır. TBB'nin küresel ısınmaya karşı

mücadele etmek için önceliğine aldığı politikalarından bir tanesi de enerji tüketiminde fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltabilmek için hidrojen kullanımının yaygınlaştırılmasıdır. TBB tarafından Tokyo'da hidrojen enerjisinin yaygınlaştırılması için uygulanan ya da uygulanması planlanan çevre politikalarından bazıları şunlardır: (1) Tokyo'ya hidrojen istasyonları kurmak, (2) hidrojen enerjisinin kullanılmasını teşvik etmek, (3) hidrojen enerjisinin çevre açısından önemi hakkında toplumun bilinçlendirilmesini sağlamak için Tokyo'da eğitim merkezleri kurmak, (4) hidrojen enerjisinin önemi ve kullanımı ile alakalı olarak topluma bilgi sağlamak (Tokyo Metropolitan Government, 2020: 16).

Hidrojen enerjisi dünyada giderek yaygınlaşmasına rağmen Türkiye'de yeterince önem arz eden ya da üstünde ciddiyetle çalışmaların yapıldığı bir enerji kaynağı değildir. Türkiye hidrojen yakıtı elde edebilecek zengin bir potansiyele sahiptir. Fakat bu potansiyel yeterince kullanılmamaktadır. Nitekim İBB'nin küresel ısınmaya karşı hidrojen enerjisinin kullanılmasına yönelik bir politikası mevcut değildir. İBB tarafından hazırlanan "İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı" raporunda hidrojen enerjisinin önemi ya da bu enerjinin kullanılması fikri geçmemektedir. Bu durum İBB'nin küresel ısınmayla mücadele konusunda temiz enerji kaynaklarını kullanmaya yönelik kapsayıcı bir politikaya sahip olmadığını bizlere göstermektedir. Dolayısıyla İBB ve diğer büyükşehirler ısınma problemleri için konutlarda temiz yakıtın kullanılmasıyla birlikte büyük merkezlerin ısınmasında kullanılan yakıt için filtrelerin önemine dikkat edilmeli, bu konularda ilgili kişilere eğitimler verilmelidir (Alkayış, 2020/a: 94).

Salınım Yapmayan Taşıtların Kullanımını Yaygınlaştırmak

Daha önce de belirtildiği gibi küresel ısınmanın temel sebeplerinden bir tanesi motorlu taşıtların neden olduğu karbondioksit salınımıdır. Motorlu taşıtlarda yaygın olarak fosil yakıt kullanılmaktadır. Bu durum karbondioksit salınımını artırarak küresel ısınmayı tetiklemektedir. Tokyo ve İstanbul gibi nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde taşıt sayısının da fazla olması nedeniyle karbondioksit salınımı risk teşkil etmektedir. Bu nedenle, birçok metropol sera gazı salınımı yapmayan yani fosil yakıtlar ile çalışmayan taşıtların kullanılmasına yönelik çevre politikaları oluşturmaktadır. Bu metropollerden bir tanesi de Tokyo'dur. TBB'nin 2030 yılına kadar sadece karbondioksit salınımı yapmayan taşıtların kullanılması en önemli çevre politikalarından bir tanesini oluşturmaktadır. Bunu başarmak için ise izlenen en önemli politika Tokyo'da elektrikli araçlar için şarj istasyonlarının yaygınlaştırılarak Tokyo sakinlerini teşvik etmektir. TBB yatırımlarını artırarak elektrikli araçlar için şarj istasyon sayısını 2025 yılına kadar 5000 tane yapmayı planlamaktadır (Tokyo Metropolitan Government, 2020: 17-18).

İstanbul da taşıt sayısı bakımından yoğun bir kent olarak durmaktadır. İstanbul trafiğine kayıtlı milyonlarca taşıt bulunmaktadır. Bu taşıtların büyük çoğunluğu fosil yakıtlar ile çalışmaktadır. Başka bir ifade ile İstanbul'da bulunan taşıtlar yoğun bir şekilde karbondioksit salınımına neden olmaktadır. Bu durum küresel ısınmanın kontrol edilmesi açısından önemli derecede risk teşkil etmektedir. İBB'nin taşıtların neden olduğu karbondioksit salınımını azaltmak için izlediği en temel politika toplu taşıma sistemini geliştirmektir. Özellikle metro çalışmalarına ağırlık veren İBB, toplu taşımayı teşvik ederek bireysel taşıt kullanımını ve bireysel taşıt kullanımının neden olduğu sera gazlarının salınımını azaltmayı amaçlamaktadır. 2030 yılında emisyonlarını %33 oranında azaltmayı planlayan İBB bunun için metro ağını 1.100 kilometreye çıkartmayı hedeflemektedir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018: 112).

Kaynakların Sürdürülebilir Bir Şekilde Kullanımını Sağlamak

Küresel ısınma sorununu tetikleyen önemli faktörlerden bir tanesi kaynakların kontrolsüz bir şekilde kullanılmasıdır. Kaynakların işlenmesi, kullanılması ve dönüştürülmesi sera gazlarının salınımını arttırmaktadır. Bu nedenle, kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması küresel ısınmayla mücadelede oldukça önem taşıyan bir durumdur. Japonya 2017 yılında 1.35 milyar ton doğal kaynak kullanmıştır. Kullanılan kaynaklardan 240 milyon tonu ise geri dönüşüm ile tekrardan doğaya kazandırılmıştır. Kaynakların etkin bir şekilde kullanılarak sera gazlarının salınımının azaltılması için TBB şu politikaları izlemektedir; (1) yemek atıklarının azaltılmasını sağlamak için bilişim ve iletişim teknolojilerinden faydalanılması, (2) şirketlerde ve evlerde geri dönüşüm sisteminin güçlendirilmesi için teknolojiden faydalanılması, (3) elektronik ürünlerin geri dönüşümünün desteklenmesi, (4) alışveriş merkezleri ve marketler gibi yerlerde tek kullanımlık plastik poşetlerin kullanımının azaltılması; (5) plastik kullanımının azaltılması ya da sürdürülebilir bir şekilde plastik kullanımının sağlanabilmesi için girişimci fikirlerin desteklenmesi (Tokyo Metropolitan Government, 2020: 19-23).

Küresel ısınmaya karşı mücadelede kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması İBB'nin de öncelik verdiği çevre politikalarından bir tanesini oluşturmaktadır. İBB'nin 2015-2019 Stratejik Planı'nda belirtilen eylemlerde sürdürülebilirlik şu şekilde vurgulanmaktadır; "Bu stratejik planda İBB'nin ..... vizyonu ise "Sürdürülebilir ve yenilikçi çözümlerle hayatı kolaylaştıran ...." (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018: 52). Bir başka kısımda ise sürdürülebilirlik kavramı şu şekilde belirtilmektedir: "Ulusal ve yerel aktörlerle iklim değişikliği odaklı diyalog ve uzun vadeli işbirliği artırılacak, akıllı ve sürdürülebilir şehircilik yaklaşımları her türlü kentsel yatırımın ve belediye hizmetinin olağan bir parçası haline getirilecektir" (İstanbul Büyükşehir

Belediyesi, 2018: 113). Sürdürülebilir kent yönetim İBB'nin temel misyonlarından bir tanesi olmasına rağmen, İBB sürdürülebilir kent yönetimini nasıl sağlayacağı konusunda detaylı bir yol haritası ya da eylem planı bulunmamaktadır.

Kentsel Isı Adasını Azaltmak

Kentsel ısı adası, bir kentte ortalama sıcaklığın çevresinde bulunan kırsal kesimlere göre önemli ölçüde daha fazla olması demektir. İstanbul ve Tokyo gibi nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde ortalama sıcaklık çevrelerinde bulunan kırsal kesimlere oranla daha yüksektir. Bu nedenle, TBB bölgeler arasında ortalama sıcaklık farkını azaltabilmek, yani küresel ısınmanın etkilerini minimize edebilmek için farklı çevre politikaları hayata geçirmektedir. Bunlar içerisinde en yaygın olanı Tokyo'da daha fazla çiçek ve ağaç ekilerek yeşil alanların geliştirilmesidir. Bitkilerin nemi emerek ısıyı azaltması, karbondioksit emerek sera gazlarının çoğalmasını engellemesi ve gölge oluşturarak bölgenin daha az güneş ışınlarına maruz kalmasına neden olması gibi özellikleri, ortalama sıcaklığın düşmesine neden olmaktadır. İkinci ise bölgede yapay su alanlarının oluşturulmasıdır. Konutların ve iş yerlerinin önlerinde bulunan yapay su alanları bölgede ortalama sıcaklığın düşmesine katkı sağlamaktadır. Üçüncüsü ise yollara ve kaldırımlara solar ısı engelleme kaplamalarının döşenmesidir. 2019 yılına kadar 145 kilometre kamusal alana solar ısı engelleme kaplamaları döşenmiştir (Tokyo Metropolitan Government, 2020: 24).

Tokyo'nun olduğu gibi İstanbul'un da ortalama sıcaklığı çevresinde bulunan kırsal kesimlere oranla oldukça fazladır. Nüfus yoğunluğunun fazla olması, çarpık kentleşme, yeşil alanların yok edilmesi vb. nedenlerden dolayı İstanbul'da kentsel ısı adası oluşmaktadır. İstanbul'da özellikle yaz mevsiminde sıcaklığın en fazla olduğu öğlen saatlerinden sonra kent içi-kırsal kesim anlık sıcaklık farkı 10 dereceye kadar çıkabilmektedir. Küresel ısınmayı tetikleyen bu durum için etkili çevre politikalarının hayata geçirilmesine ihtiyaç vardır. İBB tarafından hazırlanan "İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı" raporunda kentsel ısı adası sorununun altı çizilerek bu sorunun önemi vurgulanmaktadır. Bu sorunun önlenmesinde uygulanan temel politika ise azaltımdır. Azaltım, bölgesel sıcaklığa neden olan sera gazlarının kaynağının azaltılmasıdır. Nitekim İBB, İstanbul'un 2030 yılında emisyonlarını 2015 yılına kıyasla %33 azaltmayı hedeflemektedir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018: 111). Bunun için ise farklı eylem planlarını hayata geçirmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir; (1) bireysel taşıtların neden olduğu sera gazları salınımını azaltmak için toplu taşıma sistemini yaygınlaştırmak, (2) İBB'nin kendi çalışmalarında ve binalarında enerji verimliliğini artırmak, (3) çöp gazından enerji üretimi sağlayarak fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak, (4)

yeşil alanların çoğaltılması ve ağaçlandırma çalışmalarının artırılarak karbon yutaklarını geliştirmek, (5) bu konuda eğitim çalışmaları yaparak toplumsal bilincin gelişimine katkı sağlamak (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018). Nihayetinde insan kendi başarılarıyla ele alındığında diğer canlı varlıklar arasında en mükemmelidir. Çünkü insanın en önemli özelliği, onun düşünen bir yetiye sahip olmasıdır. İnsan başarılarının ve doğaya karşı olan bilincinin temelinde onun somut varlık bütünlüğü yer alır (Alkayış, 2020/b).

Biyçeşitliliğin Korunması ve Yeşil Alanların Çoğaltılması

Doğanın kendisini koruyabileceği bir mekanizma vardır. Bu mekanizma biyçeşitliliğin ve doğal çevrenin korunması ve geliştirilmesi ile mümkündür. Çevrenin fiziksel ve biyolojik unsurlarına zarar verilmesi durumunda doğanın kirliliklere karşı kendisini koruyabilmesi zorlaşabilir ya da imkânsız hale gelebilir. Bu nedenle, karbondioksit salınımının etkilerini azaltabilmek için doğanın fiziksel ve biyolojik unsurlarının geliştirilmesi önemlidir. Nitekim TBB'nin küresel ısınmayla mücadelede ortaya koyduğu temel çevre politikalarından bir tanesi biyçeşitliliğin korunması ve yeşil alanların çoğaltılmasıdır. TBB bunu başarabilmek için "Greenery Program" adı altında bir program başlatmıştır. Bu programa göre yeni inşa edilen ve 5,000 m²'den fazla yapıların en az %30'unun yeşil alan olması zorunlu kılınmıştır (Tokyo Metropolitan Government, 2020: 26). Ayrıca, doğal döngünün geliştirilmesi için Tokyo'da doğal çevrede bulunan ve ekosistem için ciddi riskler teşkil eden tüm istilacı türündeki canlıların çoğaltılması kontrol altına alınması hedeflenmektedir. Son olarak, kent içerisindeki parkların sayısı artırılarak yeşil alanların çoğaltılması amaçlanmaktadır (Tokyo Metropolitan Government, 2020: 25-28).

Biyçeşitliliğin korunması İBB'nin de öncelik verdiği çevre politikalarından bir tanesini oluşturmaktadır. Nitekim 2016 yılında imzalanan Malatya Mutabakatı İstanbul Deklarasyonu'nda şu ifade kullanılmıştır; "Biyçeşitliliğin korunmasını, kentsel planlama ve kalkınma stratejilerimizin temel parçalarından biri haline getireceğimizi .....". (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018: 42). Bu misyonun gerçekleştirilebilmesi için "azaltım eylem" listesi yapılmıştır. Bu eylemlerden bir tanesi kıyı bölgeleri ve kuzey ormanları gibi biyçeşitlilik açısından zengin bölgelerde yapay çevrenin sınırlandırılmasıdır. Yeşil alanların çoğaltılması da küresel ısınma ile mücadelede İBB'nin temel politikalarından bir tanesini oluşturmaktadır. İBB tarafından iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya yönelik uyum eylem planlarından bir tanesi, kent içindeki boş arazilerin ağaçlandırılmasıdır. İBB her sene minimum 1.4 milyon m² bölgenin yeşil alana dönüştürülmesini amaçlamaktadır.

Su Kaynaklarının Yönetimi

Küresel ısınmanın en önemli etkilerinden bir tanesi kullanılabilir su kaynaklarının azalmasıdır. Yeryüzü ortalama sıcaklığının artmasına bağlı olarak su kaynakları azalmaktadır. Bu nedenle su kaynaklarının korunması küresel ısınma ile mücadelede önemli bir eylem planıdır. Nitekim İstanbul Büyükşehir Belediyesi küresel ısınma ile mücadelede su kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla kapsayıcı eylem planı oluşturmuştur. Bu eylem planlarını sırasıyla şu şekildedir: (1) "Baraj göletlerinden buharlaşmanın azaltılması ve baraj rehabilitasyonu", (2) "Ham su modellemesinin yapılması", (3) "Su kullanımında talep yönetiminin geliştirilmesi ve risk azaltıcı önlemler", (4) "Su havzalarındaki orman ve sulak alanların korunup geliştirilmesi", (5) "Kent ekonomisinin su yoğunluğunun azaltılması", (6) "Taşkınlarla yönelik önlemlerin alınması". Bu ilgilere göstermektedir ki, İBB küresel ısınmanın su kaynaklarına olan etkilerini azaltmada kapsayıcı eylem planına sahiptir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018: 98-99).

Diğer yandan, içerik analizinin sonuçları göstermektedir ki, küresel ısınmanın su kaynaklarına olan etkileri ile mücadelede TBB kapsayıcı bir eylem politikasına sahip değildir. Tokyo da küresel ısınmadan dolayı su kaynakları tehlike altında olan bir metropoldür. Kalabalık kentli nüfusun su ihtiyacının karşılanabilmesi için su kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi önem arz eden bir durumdur. Küresel ısınmanın şiddetini ve su kaynakları üzerindeki etkilerini arttırmasına rağmen, TBB su kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi noktasında bir çevre politikasına ve eylem planına sahip değildir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada içerik analizinin sonuçları göstermektedir ki, hem TBB hem de İBB küresel ısınma ile mücadelede büyük ölçüde benzer çevre politikalarını hayata geçirmektedir. Çünkü küresel ısınmanın nedenleri tüm dünyada benzer özellikler göstermektedir. Taşıtlarda, konutlarda ve sanayi tesislerinde yaygın olarak fosil yakıt kullanımı, çiftlik hayvancılığı, tarımsal faaliyetler, doğal çevrenin ve biyçeşitliliğin tahrip edilmesi, çarpık kentleşme ve kaynakların plansız bir şekilde kullanılması gibi faktörler sera gazlarının salınımını arttırarak ve doğanın direncini azaltarak küresel ısınma sorununu tetiklemektedir (Drake, 2014; Galip, 2017; Houghton, 2005;). Başka bir ifade ile, küresel ısınmanın nedenlerinin tüm metropollerde benzer özellikler göstermesi nedeniyle hem İBB hem de TBB küresel ısınma ile mücadelede benzer çevre politikalarını ve eylem planlarını uygulamaktadır. Bu çalışmanın sonuçları göre TBB'nin ve İBB'nin küresel ısınma ile mücadelede uyguladıkları ya da uygulamayı planladıkları ortak çevre politikaları şu şekildedir: (1) Konutlarda Enerji Verimliliğini Arttırmak, (2) Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımını Yaygınlaştırmak, (3) Hidrojen Temelli Toplum Oluşturmak, (4) Salınım Yapmayan Taşıtların Kullanımını Yaygınlaştırmak, (5) Kaynakların Sürdürülebilir Bir Şekilde Kullanımını Sağlamak, (6)

Kentsel Isı Adasını Azaltmak, (7) Biyoçeşitliliğin Korunması ve Yeşil Alanların Çoğaltılması, (8) Su Kaynaklarının Yönetimi.

Fakat şu gerçeği göz ardı etmemek gerekir ki, her metropol farklı ekolojik özelliklere sahip olabilir. Ayrıca metropollerde yaşayan sakinler farklı yaşam tarzına ve bunun bir sonucu olarak tüketim alışkanlıklarına sahip olabilir. Tüm bu değişkenlerden dolayı küresel ısınmanın nedenlerinin boyutları ve küresel ısınmaya karşı alınan tedbirler birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Örneğin bisiklet kullanımının yaygın olduğu bir metropol ile bireysel taşıtların kullanımının yaygın olduğu bir metropolün farklı çevre politikaları oluşturması rasyonel durmaktadır. Nitekim bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, TBB ve İBB küresel ısınma ile mücadelede oluşturdukları çevre politikaları ve öncelik verdikleri eylem planları birbirinden belli oranlarda farklılık gösterebilmektedir. Çünkü bu metropollerde küresel ısınmayı etkileyen faktörler ve küresel ısınma ile mücadelede sahip oldukları kaynaklar birbirinden farklılık gösterebilmektedir.

TBB'nin ve İBB'nin küresel ısınmayla mücadelede izlediği politikalar arasındaki en önemli farklılardan bir tanesi evlerde enerji verimliliğinin sağlanmasıdır. TBB Tokyo'da konutlarda kullanılan enerjide tasarrufun sağlanabilmesi için LED ampullerin kullanımını teşvik etmektedir. Çünkü konutlarda ısıtma ve soğutmadan sonra en fazla enerjinin harcandığı kısım aydınlatmadır (Çolak, 2002). Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalara göre LED ampulleri diğer ampul türlerine göre daha fazla enerji tasarrufu sağlamaktadır (Demir, Çıracı, Reyhan ve Ünver, 2020: 1644). İBB ise konutlarda enerji verimliliğini sağlayacak kapsamlı bir eylem planına sahip değildir. İstanbul'da milyonlarca konut bulunmaktadır. Enerjide fosil yakıtlara bağımlı olan İstanbul'un karbondioksit salınımını azaltabilmesi ve küresel ısınmayı kontrol edebilmesi için konutlarda enerji verimliliği ile ilgili çevre politikaları oluşturması gerekmektedir.

İkinci olarak, bu çalışmanın verilerine göre TBB ve İBB bireysel motorlu taşıtların neden olduğu sera gazları salınımına karşı mücadelede farklı politikalar izlemektedir. Bunun iki olası temel sebebi bulunmaktadır. Birincisi, Japonya elektrikli araba üretiminde öncü ülkelerden bir tanesidir (IEA, 2020). Honda ve Nissan gibi önemli Japon araba firmaları elektrikli araç üretmektedir. Elektrikli araç üretiminin ve kullanımının Tokyo'da yaygın olması nedeniyle, TBB'nin taşıtların neden olduğu sera gazlarının salınımında elektrikli araçlar için şarj istasyonlarının sayısını arttırmaya çalışması rasyonel bir politika olarak durmaktadır. İkincisi, Tokyo zengin metro ağlarına sahiptir (Aoki, Yoshizawa and Taminat, 2016). İstanbul'un ise Londra, Moskova, Tokyo ve Paris gibi benzer nüfus yoğunluklarına sahip metropollere oranla metro ağları yeterince gelişmemiştir (Akyüz, 2015). Bundan dolayı, İBB'nin bireysel taşıtların neden olduğu karbondioksit salınımına karşı toplu taşıma

ağlarını güçlendirmeye öncelik vermesi ve bu konuda Tokyo'dan farklı bir politika izlemesi rasyonel durmaktadır.

TBB ve İBB'nin küresel ısınmayla mücadelede izlediği politikalarda bir diğer önemli fark temiz enerji kaynaklarının kullanımı ile ilgilidir. Bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, hem TBB hem de İBB fosil yakıtların neden olduğu karbondioksit salınımını azaltmak için yenilenebilir ve daha çevre dostu enerji kaynaklarına öncelik vermektedir. Fakat TBB, İBB'den farklı olarak hidrojen enerjisinin kullanımını toplumda yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. İBB'nin ise hidrojen enerji ile ilgili doğrudan bir politikası bulunmamaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında güneş, rüzgâr ve dalga enerjisi İBB'nin önceliğindedir. 4 mevsimin yaşandığı Tokyo, İstanbul ile benzer iklim koşullarına sahip olmasına rağmen hidrojen enerjisinin yaygınlaştırılmasını öncelikli bir politika olarak ortaya konmaktadır. Hidrojen enerjisinin fosil yakıtlara oranla daha temiz bir enerji kaynağı olması (Rand ve Dell, 2007) nedeniyle İBB'nin bu konuda politika oluşturmaması küresel ısınma ile mücadelede bir dezavantaj ya da eksiklik olarak durmaktadır.

TBB ile İBB'nin küresel ısınma ile mücadelede ortaya koyduğu en önemli politika, kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasıdır. Hem TBB hem de İBB sürdürülebilir kent yönetimini çevre sorunlarının azaltılmasında etkili bir araç olarak görmektedir. Bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, TBB kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılabilmesi için eylem planı hazırlamıştır. Fakat İBB sürdürülebilir kent yönetiminin nasıl gerçekleşeceği konusunda bir yol haritasına sahip değildir. Küresel ısınmanın önlenmesinde ya da azaltılmasında mevcut kaynakların çevrenin fiziksel ve biyolojik unsurlarına zarar vermeden kullanılabilmesi yani sürdürülebilirlik önemlidir (Butt, Giddings ve Jones, 2012). Bundan dolayı, İBB'nin küresel mücadelede sürdürülebilir kent yönetimini sağlayabilmesi için eylem planı oluşturması gerekmektedir.

TBB'nin ile İBB'nin küresel ısınma ile mücadelede ortaya koyduğu politikalar arasında bir diğer fark; İBB su yönetimi ile ilgili kapsamlı eylem planına sahipken, TBB'nin bu konuda bir yol haritası bulunmamaktadır. Bilimsel çalışmalar göstermektedir ki, küresel ısınma su kaynaklarına karşı risk teşkil etmektedir (Arnell, 1996). İnsanların en temel ihtiyaç maddelerinden bir tanesi olan suyun küresel ısınmaya karşı korunmasında TBB'nin eylem planına sahip olmaması çevre politikasının en önemli eksik yanını oluşturmaktadır.

Diğer yandan, bu çalışmanın sonuçlarına göre ne TBB ne de İBB küresel ısınmanın en önemli sebeplerinden bir tanesi olan çiftlik hayvanlarının tüketimi ve tarımsal faaliyetler konusunda bir çevre politikasına ve eylem planına sahip değildir. Bu alanda yapılmış ilgili çalışmalar

göstermektedir ki, çiftlik hayvanları ve tarımsal faaliyetler küresel ısınmayı arttıran en önemli faktörlerden bazılarıdır (Koyuncu ve Akgün, 2018; Azam ve Farooq, 2005; Moumen, Aziz, Chekroun ve Baghour, 2016). Küresel ısınmayı tetikleyen metan emisyonların %15'i hayvancılık sektöründen kaynaklanmaktadır (Kanat ve Keskin, 2018, 68). Sera gazlarının %17'sinin salınımı tarımsal faaliyetlerden kaynaklanmaktadır (OECD, 2016). Hayvancılık sektörünün ve tarımsal faaliyetlerin küresel ısınmayı önemli boyutta tetiklemesine rağmen (Herrero vd., 2011; Ilea, 2009), TBB ve İBB bu konuda hiçbir çevre politikası geliştirmemektedir. Bu bilgiler bizlere göstermektedir ki, TBB ve İBB küresel ısınma ile mücadelede yeterince kapsayıcı bir çevre politikasına sahip değildir.

SONUÇ

Bu çalışmada benzer demografik koşullara sahip olan TBB'nin ve İBB'nin küresel ısınmayı önlemek için oluşturdukları çevre politikaları, içerik analizi yöntemi ile incelenerek karşılaştırılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarının ortaya koyduğu verilere göre TBB ile İBB küresel ısınma ile mücadelede 7 temel politika ortaya koymaktadır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir; (1) Konutlarda Enerji Verimliliğini Artırmak, (2) Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımını Yaygınlaştırmak, (3) Hidrojen Temelli Toplum Oluşturmak, (4) Salınım Yapmayan Taşıtların Kullanımını Yaygınlaştırmak, (5) Kaynakların Sürdürülebilir Bir Şekilde Kullanımını Sağlamak, (6) Kentsel Isı Adasını Azaltmak, (7) Biyoçeşitliliğin Korunması ve Yeşil Alanların Çoğaltılması, (8) Su Kaynaklarının Yönetimi.

Küresel ısınmanın nedenleri tüm dünyada benzer özellikler göstermektedir. Fakat ülkelerin ve metropollerin küresel ısınmayı önlemek için oluşturdukları çevre politikaları ve eylem planları birbirinden farklı gösterebilmektedir. Nitekim bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, TBB ve İBB küresel ısınma ile mücadelede bazı farklı eylem planlarına sahiplerdir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: (1) TBB, İBB'den farklı olarak hidrojen enerjisinin kullanımını toplumda yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır, (2) bireysel motorlu taşıtların neden olduğu sera gazları salınımına karşı mücadelede TBB elektrikli araçların kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlarken, İBB toplu taşıma sisteminin ve özellikle metro ağının geliştirilmesini hedeflemektedir, (3) TBB sürdürülebilir kalkınma ile ilgili eylem planına sahipken İBB bu alanda detaylı bir yol haritasına sahip değildir, (4) İBB küresel ısınma ile mücadelede su yöntemine yönelik detaylı eylem planına sahipken TBB bu konuda bir yol haritasına sahip değildir.

Son olarak, bu çalışmanın sonuçlarına göre hem TBB hem de İBB küresel ısınmanın iki temel sebebi olan çiftlik hayvancılığı ve tarımsal faaliyetler hakkında detaylı bir çevre politikasına ve eylem planına sahip değildir. Bu alandaki bilimsel çalışmalara göre hem çiftlik hayvancılığı hem de tarımsal faaliyetler küresel ısınmanın en önemli sebebi olan sera gazlarının salınımına neden

olarak yeryüzü ortalama sıcaklığının artmasını tetiklemektedir. Bu nedenle, küresel ısınma ile mücadelede hem TBB'nin hem de İBB'nin çiftlik hayvancılığı ve tarımsal faaliyetler ile ilgili politika oluşturmamaları ve eylem planları hazırlamamaları küresel ısınma ile mücadelede bir eksiklik olarak durmaktadır.

Bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, yerel yönetimler küresel ısınma ile mücadelede farklı çevre politikaları uygulamaktadır. Evrensel ölçekte küresel ısınmanın nedenleri büyük oranda benzerlik göstermektedir. Fakat yerel yönetimlerin sahip oldukları olanakların birbirinden farklı olması ve küresel ısınmanın etkilerinin bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi nedeniyle, yerel yönetimler kendi değişkenlerine bağlı olarak küresel ısınma ile mücadelede farklı çevre politikaları uygulayabilmektedir. Bundan dolayı küresel ısınma ile mücadelede evrensel ölçekte bir çevre politikasını oluşturmak yerel dinamiklerin birbirinden farklı olması nedeniyle mümkün durmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksay, C. S., Ketenoglu, O., & Latif, K. (2005). "Küresel Isınma ve İklim Değişikliği". Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi, 1(25), 29-42.
- Akyüz, E. (2015). "The Solutions to Traffic Congestion in Istanbul". The Journal of Academic Social Science Studies, 3, 442-449.
- Akyüz, E. (2017). Advantages and disadvantages of nuclear energy in Turkey: Public perception. Eurasian Journal of Environmental Research, 1(1), 1-11.
- Alkayış, A. (2020/a). "Çevre ve Etik İlişkinin Eğitim Felsefesi Bakımından Sorunsallaştırılması". Bingöl Araştırmaları Dergisi, Güz 2020, 75-98.
- Alkayış, A. (2020/b). "Çağdaş Sorunlar Karşısında İnsan ve Eğitim". Ankara: Astana Yayınları.
- Aoki, Y., Yoshizawa, A., & Taminato, T. (2016). "Anti-inundation Measures for Underground Stations of Tokyo Metro". Procedia Engineering, 165, 2-10.
- Arnell, N. W. (1996). Global warming, river flows and water resources. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Azam, F., & Farooq, S. (2005). Agriculture and Global Warming: Evapotranspiration. Pakistan Journal of Biological Sciences, 8(11), 1630-1638.
- Babbie, Earl (2001). The Practice Of Social Research. Belmont: Wadsworth.
- Bengtsson, M. (2016). "How to Plan and Perform a Qualitative Study Using Content Analysis". NursingPlus Open, 2, 8-14.
- Biçer, B. K., & Vaizoglu, S. A. (2015). "Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Küresel Isınma/İklim Değişikliği Hakkındaki Bilgi ve Farkındalıklarının Belirlenmesi". Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 2(2), 30-43.
- Bolat, İ., Ömer, K., & Ertugrul, T. (2018). "Küresel Isınma ve İklim Değişikliği: Bartın, Zonguldak ve Düzce Yöresine Ait Örnek Bir Çalışma". Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 20(1), 116-127.
- Butt, T. E., Giddings, R. D., & Jones, K. G. (2012). "Environmental Sustainability and Climate Change Mitigation—CCS Technology, Better Having It than not Having It at All!". Environmental Progress & Sustainable Energy, 31(4), 642-649.
- Cho, J. Y., & Lee, E. H. (2014). "Reducing Confusion About Grounded Theory and Qualitative Content Analysis: Similarities And Differences". Qualitative Report, 19(32), 1-20.
- Climate.Gov (2021), Climate Change: Global Temperature. Erişim Adresi: <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-temperature>
- Çelebi, E., & Gültekin, A. (2020). Ontolojik Sınırların Belirsizliği: Yapay Zeka, Mit ve Her (Aşk) Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 6(1), 40-46.
- Çolak, N. (2002). "Hareket Sensörleri ile Aydınlatmanın Kontrolü". 3e Electrotech Dergisi, 105, 7(98): 70-71.
- Demir, A. (2009). "Küresel İklim Değişikliğinin Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Kaynakları Üzerine Etkisi". Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 1(2), 37-54.
- Demir, H., Çiraci, G., Reyhan, Kaya, & Ünver, Ü. (2020). "Aydınlatmada Enerji Verimliliği: Yalova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Durum Değerlendirmesi". Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering, 25(3), 1637-1652.
- Doğan, S., & Tüzer, M. (2011). "Küresel İklim Değişikliği ve Potansiyel Etkileri". CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12(1), 21-34.
- Drake, F. (2014). Global Warming. London; New York: Routledge.
- Drisko, J. W., & Maschi, T. (2016). Content Analysis. Oxford: Oxford University Press
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). "The Qualitative Content Analysis Process". Journal Of Advanced Nursing, 62(1), 107-115.
- Fearnside, P. M. (2012). Brazil's Amazon Forest in Mitigating Global Warming: Unresolved Controversies. Climate Policy, 12(1), 70-81.
- Galip, A. (2017). Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46(2), 29-43.
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). "Qualitative Content Analysis in Nursing Research: Concepts, Procedures And Measures To Achieve Trustworthiness". Nurse Education Today, 24(2), 105-112.
- Graneheim, U. H., Lindgren, B. M., & Lundman, B. (2017). "Methodological Challenges in Qualitative Content Analysis: A Discussion Paper". Nurse Education Today, 56, 29-34.
- Guthrie, J., & Abeysekera, I. (2006). Content Analysis of Social, Environmental Reporting: What Is New? Journal of Human Resource Costing & Accounting, 10(2), 114-126.
- Guthrie, J., Petty, R., Yongvanich, K., & Ricceri, F. (2004). Using Content Analysis as a Research Method to Inquire into Intellectual Capital Reporting. Journal of Intellectual Capital, 5(2), 282-293.
- Gültekin, A. (2018). Alman İdealizminde Fichte'nin Ben Felsefesi. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16), 599-612.
- Herrero, M., Gerber, P., Vellinga, T., Garnett, T., Leip, A., Opio, C., ... & McAllister, T. A. (2011). Livestock and greenhouse gas emissions: The importance of getting the numbers right. Animal Feed Science and Technology, 166, 779-782.
- Houghton, J. (2005). "Global Warming". Reports on Progress in Physics, 68(6), 1343.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). "Three Approaches To Qualitative Content Analysis". Qualitative Health Research, 15(9), 1277-1288.
- Hunt, C. A. (2009). Carbon Sinks and Climate Change: Forests in the Fight Against Global Warming. Cheltenham; Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- IEA (2020). Entering the Decade of Electric Drive? Erişim adresi: <https://www.iea.org/reports/global-ev-outlook-2020>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2018). İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı: Final Raporu 2018. Erişim adresi: <https://cevrekorumaa.ibt.istanbul/istanbul-iklim-degisikligi-eylem-planiiidep/>
- Kanat, Z., & Keskin, A. (2018). "Dünyada İklim Değişikliği Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Türkiye'de Mevcut Durum". Atatürk Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi, 49(1), 67-78.

- Karaman, S., & Gökalp, Z. (2010). "Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Su Kaynakları Üzerine Etkileri". *International Journal of Agricultural and Natural Sciences*, 3(1), 59-66.
- Köknaoğlu, H., & Akünal, T. (2010). "Küresel Isınmada Hayvancılığın Payı ve Zooteknist Olarak Bizim Rolümüz". *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 67-75.
- Korkmaz, K. (2007). "Küresel Isınma ve Tarımsal Uygulamalara Etkisi". *Alatırım Dergisi*, 6(2), 43-49.
- Koyuncu, M., & Akgün, H. (2018). "Çiftlik Hayvanları Ve Küresel İklim Değişikliği Arasındaki Etkileşim". *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32(1), 151-164.
- Krippendorff, K. (2009). *The Content Analysis Reader*. Los Angeles: SAGE.
- Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Los Angeles: SAGE.
- Ilea, R. C. (2009). Intensive livestock farming: Global trends, increased environmental concerns, and ethical solutions. *Journal of agricultural and environmental ethics*, 22(2), 153-167.
- Maslin, M. (2008). *Global warming: a very short introduction*. Oxford: OUP Oxford.
- Moumen, A., Azizi, G., Chekroun, K. B., & Baghour, M. (2016). The effects of livestock methane emission on the global warming: a review. *International Journal of Global Warming*, 9(2), 229-253.
- OECD (2016). *Agriculture and Climate Change: Towards Sustainable, Productive and Climate-Friendly Agricultural Systems*. Erişim adresi: https://www.oecd.org/agriculture/ministerial/background/notes/4_background_note.pdf
- Öz, M. (2011). "Konutlarda Enerji Kullanım Eğilimleri ve Tüketimin Çevre Faktörleri İle İlişkisi, Bursa Örneği". *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, 57-67.
- Özmen, M. T. (2009). "Sera Gazı-Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü". *İMO Dergisi*, 453(1), 42-46.
- Parker, C. L. (2011). "Slowing Global Warming: Benefits For Patients and the Planet". *American Family Physician*, 84(3), 271-278.
- Rand, D. & Dell, R. M. (2007). *Hydrogen Energy: Challenges And Prospects*. Cambridge: Royal Society of Chemistry.
- Sağlam, N. E., Düzgüneş, E., & Balık, İ. (2008). "Küresel Isınma ve İklim Değişikliği". *Su Ürünleri Dergisi*, 25(1), 89-94.
- Tokyo Metropolitan Government (2020). *Creating a Sustainable City: Tokyo's Environmental Policy*. Erişim adresi: https://www.metro.tokyo.lg.jp/english/directory/documents/creating_a_sustainable_city_2019_e.pdf
- Varol, N., & Meltem, A. (2012). "Küresel İklim Değişikliği ve Zeytincilik". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5(1), 11-13.
- White, M. D., & Marsh, E. E. (2006). "Content Analysis: A Flexible Methodology". *Library Trends*, 55(1), 22-45.
- Zhang, K., Douglas, B. C., & Leatherman, S. P. (2004). "Global Warming and Coastal Erosion". *Climatic Change*, 64(1), 41-58.

EXTENDED ABSTRACT

Global warming is one of the most important environmental problems in today's world. The effects of global warming are intensifying all around the world. Environmental policies are needed to prevent or reduce global warming, which seriously affects living life. As a matter of fact, countries such as England, Japan, Germany and Sweden develop short, medium- and long-term environmental policies in order to meet this need. Since global warming poses a risk to all humanity, environmental policies are formed not only by central governments but also by local governments. The world's most populous metropolises make their own environmental policies. Tokyo and Istanbul, the world's most populous metropolises, are also designing their own environmental policies to combat global warming. The main purpose of this study is to compare the environmental policies of Istanbul Municipality and Tokyo Municipality, which have similar demographic structures, by analysing them with content analysis method. The results of this study show that while some of the environmental policies put forward by The Istanbul Metropolitan Municipality and Tokyo Metropolitan Municipality in the fight against global warming are similar, some of them differ significantly from each other.

In this study, the environmental policies of Istanbul Metropolitan Municipality and Tokyo Metropolitan Municipality to prevent global warming were examined and compared through content analysis method. The content analysis method in this study consists of five stages. The first stage is to select the data source and to ensure that the researcher becomes familiar with the relevant sources by reading the texts over and over. In this study, environmental policies prepared by Istanbul and Tokyo Metropolitan Municipalities were selected as the main data source. All resources are collected in electronic format via the internet. Afterwards, the collected data sources were read several times and it was tried to be informed about the content and main idea of the texts. The second stage is the coding of the data. Content analysis is an analysis method based on systematic coding of texts. In this study, all concepts related to climate change are coded in the text. The next step is to test the reliability of the codes. Researchers can infer different meanings from each text. Because the value judgments that researchers have and that affect their point of view on the study may differ from each other. In order to test the reliability of the codes, the relevant texts were coded by another researcher. The codes made by the two researchers were compared and 93% similarity was found. The fourth stage is the creation of themes from coded terms. Codes that are closely related to each other are gathered under a single theme. For this reason, the inductive method was used while creating the theme. The themes are created by gathering the codes that come out of the text. While doing this, Nvivo qualitative data analysis program was used. The final step in content analysis is the interpretation of the themes and their report.

According to the data revealed by the results of this study, Istanbul Metropolitan Municipality and Tokyo Metropolitan Municipality put forward 8 basic policies to prevent global warming. These are as follows, respectively; (1) Increasing Energy Efficiency in Houses, (2) Extending the Use of Renewable Energy Resources, (3) Creating a Hydrogen-Based Society, (4) Extending the Use of Non-Emitting Vehicles, (5) Ensuring Sustainable Use of Resources, (6) Urban Heat Island Reduce, (7) Conservation of Biodiversity and Enhancement of Green Spaces, (8) Management of Water Resources.

The causes of global warming show similar characteristics all over the world. However, environmental policies and action plans created by countries and metropolises to prevent global warming may differ from each other. As a matter of fact, the results of this study show that Istanbul Metropolitan Municipality and Tokyo Metropolitan Municipality have some different action plans in combating global warming. These are as follows: (1) Unlike Istanbul Metropolitan Municipality, Tokyo Metropolitan Municipality aims to popularize the use of hydrogen energy in the society, (2) While Tokyo Metropolitan Municipality aims to spread the use of electric vehicles in the fight against greenhouse gas emissions caused by individual motor vehicles, Istanbul Metropolitan Municipality aims to improve the public transportation system and especially the metro network. (3) While UMT has an action plan on sustainable development, IMM does not have a detailed road map in this area.

Finally, according to the results of this study, both UMT and IMM do not have a detailed environmental policy and action plan on livestock breeding and agricultural activities, which are the two main causes of global warming. According to scientific studies in this field, both livestock breeding and agricultural activities cause the emission of greenhouse gases, which are the most important cause of global warming, and trigger an increase in the average temperature of the earth. For this reason, the fact that both UMT and IMM do not formulate policies and action plans related to livestock and agricultural activities in the fight against global warming stands as a deficiency in combating global warming.

M. PORTER'İN BEŞ GÜÇ MODELİNE GÖRE TOKAT SAĞLIK HİZMETLERİ SEKTÖRÜNÜN COVID-19 SÜRECİNDE REKABET ANALİZİ¹

Altuğ ÇAĞATAY^{1*}, Emine Beyza AYKUTOĞLU^{2*}, Oğuzhan ÇELİKSOY^{2*+},

¹Sorumlu Yazar Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Almus Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD

*altug.cagatay@gop.edu.tr, *beyza.aykutoglu@gmail.com, *oguzhan.celiksoy8420@gop.edu.tr

+ORCID: 0000-0001-7067-5570, +ORCID: 0000-0002-7676-706X, +ORCID: 0000-0002-6851-1654

Öz- Sağlık hizmetleri üstün hizmet sunabilme gayesi ile birlikte gelen sıfır hata ihtiyacı ve rakiplerin etkilerine karşın varlıklarını devam ettirme güdüsü ile sektörde kıyasıya bir yarışın içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple pazar yapısına göre konuşlanma veya geliştirmeyi planlayan hastane kurum veya kuruluşlarının çok iyi bir planlama yapmaları gerekmektedir. Bu planlamayı yaparken de yönetim süreçleri içerisinde en önemli yöntem olan stratejik yönetim ile geleceğe kalma planlarını daha sağlam temellere oturtma gayreti içerisinde olunmalıdır. Yine kuruluşların bu planlamaları rekabet analizi ile değerlendirmeleri isabetli olacaktır. Rekabet analizi olarak Porter'ın Beş Güç Modelini birçok işletme kullanmıştır. Bu çalışmada da rekabet analiz yönteminin önemli mihenk taşı olan Porter'ın Beş güç Modelinin kullanımı ile sağlık yönetiminin stratejik rekabet yönü irdelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Türkiye sağlık hizmetleri çerçevesinde Covid-19 ile birlikte gelişen sağlık hassasiyetliği ile Tokat'ta içinde bulunduğu rekabet durumları, TÜİK ve Sağlık Bakanlığı verileri baz alınarak tespit edilip betimsel bir analiz yapılmıştır. Tokat'ta ki sağlık hizmetleri durumlarına ilişkin yapısal gelişmelere öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler- Rekabet Analizi, Sağlık Sektörü, Porter Güç Modeli, Covid-19, Rekabet Stratejisi.

COMPETITION STRATEGY ANALYSIS OF TOKAT HEALTHCARE SECTOR DURING THE COVID-19 PANDEMIC ACCORDING TO M.PORTER'S FIVE FORCES MODEL

Abstract – Health services are in tight competition in the sector with the need for zero error arising from the aim of providing superior service and the motive to carry on despite the effects of competitors. For this reason, hospital institutions or organizations that are planning to deploy or develop according to the market structure need to make top-notch planning. While developing this plan, it is necessary to make an effort to build the plans of surviving to the future with strategic management, which is the most important method in management processes, on solid ground. It would be appropriate for organizations to evaluate these plans with the competitive strategy method. Many businesses have used Porter's Five Forces Model as a competitive analysis method. This study examines the strategic competition aspect of health management in the context of Porter's Five Forces Model, an important model of competitive analysis method. In this study, a descriptive analysis was made by determining the health sensitivity that developed with Covid-19 within the framework of Turkey's health services, and the competitive situations in Tokat, based on data from TURKSTAT and the Ministry of Health. The article ends with suggestions for structural developments regarding the health services situation in Tokat.

Keywords – Competition analysis, Healthcare Sector, Porter Force Model, Covid-19, Competition Strategy.

¹ Bu makalede yazarların katkı oranları, Sorumlu Yazar %50 diğer yazarlar %25 - %25 dir.

GİRİŞ

Günümüzde sağlık hizmetleri sektörü; hızla gelişmekte olan teknoloji, artan hasta ihtiyaç ve istekleri nedeniyle oldukça dinamik bir sektör konumundadır. Hastane yöneticileri, stratejik eylemlerini yeniden gözden geçirmeli ve rekabetçi bir ortamda ayakta kalabilmek için diğer hastanelerin uygun stratejileri nasıl benimsediğini belirlemelidir. (Chang vd., 2017, s.8)

Rekabet stratejisinin belirlenmesinde firmanın çevresi önemli bir etkidir. Firmanın bulunduğu sektörün yapısını analiz etmek hem firma için hem de firmanın paydaşları açısından stratejik önem taşımaktadır. (Porter, 2015, s.3). Stratejik yönetim literatürüne baktığımızda firmaların strateji belirleme ile alakalı farklı tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin; Alferd D. Chandler yaptığı bir araştırmada firmanın çevresinin stratejiyi şekillendirdiğini oraya koymuştur (Chandler, 1962, s. 18). Stratejinin oluşum süreçlerin de bakış açısı farklılıklarını dikkate alarak Mintzberg, Ahlstrand ve Lampel ise 1988’de on strateji yönetim okulu ortaya koymuştur (Mintzberg, 1998, s.56). Mintzberg’in bu sınıflandırmasında rekabet kurallarının sektörde ortaya çıktığını öne süren ve uygulanan stratejinin firmaları sektörde nasıl konumlandırılması gerektiğini belirten konumlandırma okulunun en önemli temsilcilerinden biriside Porter’dır (Eren ve Özdemirci, 2018, s.62). Rekabet stratejisi, firmanın bulunduğu sektörde başarılı bir konum elde etmek ve sektör karını arttırmak için beş rekabet gücüne karşı geliştirdiği eylemler olarak tanımlanabilir. (Porter, 2015, s.41).

Tüm işletmeler gibi sağlık kurumları da varlığını sürdürebilmek, devamlılığını koruyabilmek, rekabet avantajı sağlayabilmek, olası ve mutlak rakiplerinin önüne geçebilmek amacıyla stratejiden faydalanmaktadırlar (Görmüş, 2020, s.94).

Rust ve Oliver’a göre, hizmet sağlarken kanıtların üstünlüğü, daha yüksek düzeyde hizmet kalitesi sunma ve hasta memnuniyeti sağlayan sağlık hizmeti kuruluşlarının günümüzün dinamik sağlık hizmeti pazarlarında rekabet avantajı sağladığını göstermektedir. (Rust ve Oliver, 1994, s.19) Sektördeki mevcut rekabet yalnızca aynı hizmetleri üreten firmalar tarafından değil, aynı zamanda beş faktör tarafından da belirlenmektedir. Bu faktörler firmanın mevcut durumunu vurgulamakta, firmaların sektördeki konumlarını motive etmekte, stratejik değişikliklerin daha fazla getiri sağlayabileceği kısımları ortaya çıkarmaktadır (Porter ve Heppelmann, 2014, s.6). Firmalar buldukları sektöre göre güçlü ve zayıf yönlerini tanımlamalı oluşabilecek tehdit ve fırsatları rakiplerinden önce algılamalıdır. Sektörün potansiyel karı uzun dönemde sektör yapısıyla ve firmaların uyguladıkları doğru rekabet stratejileriyle belirlenmektedir (Porter, 1997, s.12).

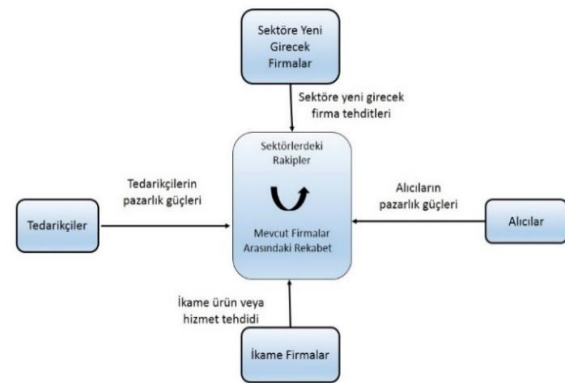
Bu çalışma ile Tokat’ın sağlık hizmeti açısından Dünya, Ülke ve yerelde durumunun ne olduğuna ilişkin betimsel

bir analizi ortaya koymaktadır. Ardından ortaya çıkan objektif sayısal değerler çerçevesinde yapılması ve olması gereken sağlık hizmeti boyutlarını ortaya koymaya çalışılmıştır. Covid-19 temelli ortaya çıkan pandeminin Tokat ölçeğindeki etkisinin ne olduğu ve sağlık hizmet planındaki bu gibi durumlardaki esnekliğinin şekli, çözüm önerileri ile birlikte betimlenmiştir. Sağlık hizmetinin boyutları çerçevesinde ilin rekabet unsurlarını belirlemek ilin sağlık hizmeti yeterliliği açısından sahip olunan halin kontrol etmeyi sağlamaktadır. Bunu yaparken Porter’in rekabet analizi yöntemi olan 5 güç modeli ile ortaya konulmuştur. Ayrıca il stratejik ve eylem planları hazırlanırken hazırlanan bu yazının ilgili birimlere kaynak olması hedeflenmektedir.

Rekabeti Şekillendiren Beş Güç Modeli

Porter bir sektörün çekici ve rekabetçi özelliklerini belirleyen faktörleri yayınladığı “Rekabet Stratejisi” ve “Rekabet Avantajı” adlı eserlerinde bu faktörleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır (Kaplan vd. 2019, s.115). Porter’ın beş rekabetçi gücü tanımlarken çıkış noktası, bir sektörün diğer sektörlerle göre uzun vadeli farklılıklarını hesaba katmak istemesi olmuştur. (Grundy, 2006, s.216). Porter’ın Beş Güç Modeli rekabet avantajı geliştirmeye odaklanmaktadır. Geliştirilen bu rekabet stratejileri firmaların karlılığını yakından etkileyen güçlerin analizi ile oluşmaktadır. (Porter, 2008, s.29). Porter’in çerçevesi başlangıçta imalat organizasyonlarında rekabet stratejisini incelemek için kullanılsa da, hizmet organizasyonlarında strateji çalışmak için de kullanılmıştır (Gomes vd., 2014, s.980).

Kurumların yeniden yapılandırılması ve sağlamaştırılması insan tarafını korumalı ve güvenliği sağlamalıdır. (Tropello, 2002, s. 56). Rekabetin tercih edilen oyun haline geldiği bir çağda sağlık planlaması için bir varoluş nedeni oluşturulmaya çalışılmaktadır. (Miller, 1989, s.765).

Şekil 1: Sektördeki Rekabet Gücü

Kaynak: Porter M. E., Rekabet Stratejisi Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri, 2015, s. 4

Rekabeti etkileyen beş güç sırasıyla; “Sektöre yeni girecek firmalar”, “Tedarikçilerin pazarlık gücü”, “Alıcıların pazarlık gücü”, “İkame ürünlerin tehdidi” ve “Mevcut rakipler arasındaki rekabetin yoğunluğu” şeklinde sıralanmaktadır. Bu faktörlerin gücü sektörden

sektöre değişebileceği gibi her sektörde farklı güçler güçlü olup rekabetin şiddetini ve şeklini belirlemektedirler (Porter, 2008, s.27).

Şekil 1'de gösterilen beş güç piyasada ki firmaların rekabet durumunu etkilemektedir. Bu faktörlerin gücü her sektörde aynı potansiyele sahip değildir. Sektörden sektöre değişiklik göstermektedir. Bu rekabet güçlerinin etkileri farklılık gösterdiği için sektörlerin potansiyel karlılıkları da farklılık göstermektedir (Porter, 2015, s.4). Piyasa getirisinin serbest piyasa seviyesine kadar gelmesini ve yapılan sektörel yatırımların ne kadar gerçekleşebileceğini sektörde bulunan rekabet güçleri etkilemektedir. Bu güçlerle başa çıkabilen firmalar ortalamasının üzerinde kar elde etmektedirler (Porter, 2015, s.153). O halde bir ürün ya da bir hizmet geliştirilmesinde yalnızca firmanın öz yetenekleri değil, aynı zamanda bulunan sektörün rekabetçi durumu ile rekabete etki edecek güçler de dikkate alınmalıdır. Bu güçlerin toplamı sektörün nihai kar potansiyelini belirlemektedir (Porter, 1997, s.13). Sağlık hizmetlerinde geçmişe oranla rekabet daha yoğunudur. Sağlık kurumları çevresel faktörlere karşı, rekabet üstünlüğü elde etmek, teknolojik değişimleri gerçekleştirmek, hizmet kalitesini arttırmak ve maliyetleri düşürmek amacıyla performans ölçümü ve kalite geliştirme çalışmaları yapmaktadır. Bu nedenle sağlık hizmetlerinde rekabet gücünü arttırmak için hasta beklentilerine uygun hizmetler geliştirilmektedir (Porter ve Teisberg, 2006, s.67).

Sektöre Yeni Girecek Firmalar

Sektöre yeni girecek olan firmalar sektör yapısını ve pazar kaynaklarını etkilemekte ve bu etkileme ile sektörel değişimler ortaya çıkmaktadır. (Kaplan vd., 2019, s.42). Bir sektöre yapılan yeni girişler; sektörde var olan firmaların pazar payı ile ürün ve hizmet fiyatlarında düşüşe, maliyetlerin yükselmesine ve karın azalmasına neden olmaktadır. (Porter, 2015, s.8). Sektörlere girişlerin yarattığı tehditler sektöre yeni girecek firmaların sektördeki mevcut firmalardan beklediği tepkilerle ilişkilidir ve sektörde bulunan giriş engellerine bağlıdır. (Porter, 1997, s.14). Sektöre yeni girecek firmanın sektördeki mevcut rakiplerinin gösterecekleri tepkilerle ilgili beklentisi giriş tehdidini etkilemektedir. Zorlu bir şekilde rakiplerin karşılık vermesi bekleniyorsa yeni firmalar sektöre girişten caydırılabilirler (Porter, 1989, s.133-144). Sağlık sektöründe de rekabetçi üstünlük elde etmek isteyen hastane işletmelerinin hastaların ihtiyaç ve beklentilerini rakiplerine göre daha iyi karşılama, hasta memnuniyeti sağlama konusunda sektöre yeni girecek firmalara özellikle deneyim ve teknolojik açıdan giriş engelleri oluşturduğu söylenebilmektedir. Bir diğer yandan Türk hastane sektörünün başarısı da ağırlıklı olarak tıbbi personele bağlıdır. Türkiye'de hekimler, hemşireler, tıbbi teknisyenler çok yetenekli olup, özel tıbbi operasyonlar yürütebilmektedirler (Özbilen, 2019, s.107).

Tedarikçilerin Pazarlık Gücü

Sektördeki rekabeti etkileyen bir diğer faktör olan alıcıların pazarlık gücüdür. Alıcıların pazarlık gücü; alıcı sayısının azlığı, bunların satın alma miktarının fazlalığı, ürünlerin standart olması veya satıcı değiştirme maliyetinin düşük olması gibi etmenlere bağlıdır (Koçoğlu ve Kantar, 2016, s.7). Tedarikçi, bir pazarda ürün ve hizmet üretmek için gerekli olan girdileri üretici veya hizmet sağlayıcılara tedarik eden kuruluşlardır (Eren ve Özdemirci, 2018, s.258). Sektörde bulunan tedarikçiler; fiyatları yukarı çekerek veya tedarik edilen ürün ve hizmetin kalitesini düşürerek firmalar üzerinde hâkimiyet kurabilmektedirler. Tedarikçilerin güçlü olması rekabetin yoğun olmasına, firmaların fiyatlarda oynama yapamamasına ve bu nedenle firmanın piyasada zayıf olmasına neden olmaktadır (Porter, 2015, s.33). Tedarikçiler sektörde fazla alıcıya satış yaptıklarında hizmetin ya da ürünlerin fiyat, kalite ve koşullarını etkilemektedirler. Az tedarikçi bulunan piyasalarda tedarikçiler güçlüdürler. Tedarikçilerin gücünü belirleyen koşullar değişime tabi ve çoğu kez firmaların kontrolü dışındadır. (Porter, 2008, s.70). Sektörde tedarikçinin firmaya karşı pazarlık gücü konusundaki tehditlerden bir tanesi de tedarikçilerin ileri doğru entegrasyonla firmanın piyasasına girerek rekabeti şiddetlendirmesidir. Buna karşılık firmalar da geri entegrasyona yönelerek tedarikçi piyasasına girebilirler (Eren ve Özdemirci, 2018, s.259).

Alıcıların Pazarlık Gücü

Alıcılar sektörde ürün ve hizmetleri satın alıp kullanan kişilerdir. Bir sektörde alıcılar ne kadar güçlü ise firmaların gücü o kadar azalmaktadır. Alıcılar sektörde yer alan firmaları fiyatlarını aşağı çekme yönünde zorlayabilir, iyi kalite ve daha fazla hizmet için pazarlık ederek rakip firmaları birbirine düşürebilir ve sektör karını aşağı çekebilirler. Bir firmanın alıcıları güçlüyse firma alıcıların beklentilerine göre hareket edecektir (Porter, 2008, s.27). Diğer yandan bir sektörde alıcıların sayısı ve çeşitliliği alıcıların pazarlık gücünü düşüren etkidir. Eğer sektörde ürünün büyük bir bölümü sınırlı sayıda alıcı tarafından tercih ediliyorsa alıcıların pazarlık gücü yüksek olacaktır. Diğer bir taraftan ise alıcılar için ürünün kalitesi, üründe farklılaştırma yapılmaması gibi özellikleri önemli olmayıp standart ürünler alınıyorsa alıcı fiyatı düşük olan firmayı tercih edecektir. Alıcıların pazarlık gücü zaman içinde veya firmaların stratejik kararları sonucunda değişim gösterecektir. Buna göre firma stratejik karar verirken pazarlık gücü en az alıcıları seçmelidir (Porter, 2015, s.32).

İkame Ürünlerin Tehdidi

İkame ürün ya da hizmet, alıcıların ihtiyacı doğrultusunda mevcut ürün ya da hizmet yerine koyabileceği başka ürün ve hizmetlere verilen genel bir tanımlamadır (Eren ve Özdemirci, 2018, s.263). Sektördeki firmalar ürettikleri ürün ve hizmetlerin ikamesi olan ürün ve hizmet üreticileriyle de rekabet içindedir. İkame ürünler firmalar için direkt rakip olmasalar bile firmaların belirleyecekleri karlı fiyatlara bir üst sınır koyarak sektörün potansiyel getirisini sınırlamaktadırlar. Bir sektördeki ikame ürün

fiyat ve alternatifleri ne kadar cazipse o sektörün ikame tehdidi o kadar yüksek ve potansiyel getirisi o kadar sınırlıdır (Porter, 2015, s.28). İkame ürün ve hizmetlerin fiyat, kalite ve görünüş açısından daha iyi olması durumunda alıcılar ikame ürünü tercih edeceklerdir. İkame ürün ve hizmetlerde farklılaşma, piyasada oluşan alıcının ilgisini çekecek tutundurma ve reklam faaliyetleri ikame ürünlere eğilime neden olacaktır (Eren ve Özdemirci, 2018, s.264). Eğer alıcıların ikame ürün tercih maliyeti azsa bu firmalar açısından büyük bir ikame ürün tehdididir. İkame ürünler normal zamanlarda fiyat belirleme ve karı sınırlamaya etki etmekte kalmaz aynı zamanda sektörde canlanma olduğu zamanlarda da ikame ürünü olan firma fiyat değiştirme avantajından elde edeceği kazancı da sınırlamaktadır.

İkame ürünler bir malın maliyeti yükseldiğinde yerine tercih edilebilen diğer ürünlerdir. Sağlık hizmetlerinde ise ikame ürünler bulunmamaktadır. Hizmet kullanıcısı hasta durumdayken sağlık çalışanlarının uyguladığı tedaviyi almak zorundadır. Bir ürünün ikamesinin bulunması kullanıcının kendisini irrasyonel davranışlara karşı güvende hissetmesini sağlamaktadır. Ancak sağlık sektöründe hizmet maliyeti açısından hizmet kullanıcısının kendini koruma olanağı bulunmamaktadır (Tengilimoğlu vd. 2009, s.40-41).

Mevcut Rakipler Arasındaki Rekabetin Yoğunluğu

Mevcut rakipler arasındaki rekabet firmaların sektörde iyi bir konum elde etmek için; fiyat rekabeti, maliyet rekabeti, reklam savaşları, pazara yeni ürün sunma gibi etkenleri kapsamaktadır. Firmaların uyguladıkları rekabet stratejilerinde başarı elde etmesi için rakiplerinin sektör içinde elinde bulundurdukları güçleri bilmeleri gerekmektedir. Pazar paylarından, dağıtım kanallarına, fiyatlandırmalarından sundukları değere kadar rakipler derinlemesine araştırılmalıdır (Porter, 2008, s.27). Sektörde rekabetin ortaya çıkmasının nedenleri firmaların rakiplerinin baskısını hissetmesi veya piyasada konumlarını geliştirecek sektörel fırsatları görmeleridir. Bir firmanın rekabet hamleleri rakiplerinden misilleme ve karşı hamle ile karşılaşmaktadır çünkü firmalar karşılıklı olarak birbirine bağımlı olduklarından bu bağımlılık firmayı ve sektörü bulunduğu durumdan daha kötü veya daha iyi bir duruma getirebilmektedir (Porter, 2015, s.21). Bir sektörde hızlı bir büyüme yaşanıyor ise rakipler arasındaki rekabetin şiddeti nispeten düşüktür. Böyle bir sektöre yeni giren firma sayısı artmaktadır. Sektörün büyümesinin yavaşladığı ve azaldığı dönemlerdeyse firmalar arası rekabetin şiddeti artmıştır ve firmalar rakiplerinin pazar paylarını ele geçirmeye çalışmaktadır (Hitt vd., 1999, s.53). Sektörde sayıca fazla veya birbirine denk rakipler varsa rekabetin yoğunluğu artacaktır. Böyle bir durumda firma sayısı fazla olduğundan rakiplerin takibi zorlaşmaktadır. (Porter ve Evrert, 2008, s.48). Bir sağlık hizmeti sunan işletmede özel veya kamu kuruluşu olduğu fark etmeksizin en büyük gider insan kaynaklarıdır. Hastanelerde insan kaynaklarının büyük bir

bölümünü sağlık hizmeti sunan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. İsmi sektörde duyurmuş bir marka haline gelmiş tanınmış doktorlar çalıştıkları sağlık işletmesi için önemli bir tedarikçi konumuna gelebilmektedirler (Porter ve Lee, 2013, s.39).

Rekabet sektörü analizinde dikkat edilmesi gereken diğer bir güç; DEVLET

Devlet, tüm rekabet faktörlerini kapsayan ve sektörü dolaylı ya da dolaysız olarak etkileyen bir güçtür. Birçok sektörde devlet alıcı, tedarikçi ve kural koyucu olarak benimsediği politikalarla sektör rekabetini etkilemektedir. Devletin tedarikçi ve alıcı rolü ekonomik koşullardan çok siyasi koşullarla belirlenmektedir (Porter, 2008, s.38). Devlet düzenlemeleriyle tedarikçi ve alıcı firmalar sektörde sınırlandırılabilir. Dolayısıyla günümüzde ve gelecekte olabilecek devlet düzenlemelerinin sektörün yapısal durumunu nasıl etkileyeceği dikkate alınmadan rekabet stratejisi oluşturulmamalıdır (Porter, 2015, s.35). Sağlık alanında devlet düzenlemelerine baktığımızda 2003 yılında Türkiye’de uygulamaya konulmuş Sağlıkta Dönüşüm Programı ülkemizin sağlık sektöründeki sorunlarını düzenlemek için bir adımdır. Bu programda işletmeci yönetim algısından uzak yönetilen hastanelerde, politik kaygılarla yapılan hatalı yatırımların hastane yatak doluluk oranlarını düşürdüğü vurgulanmaktadır. Bu program sağlık birimlerini idari ve mali yönden sektörel işletmeler haline getirilerek sağlık kuruluşlarında rekabet ve stratejik yönetim kavramlarının önemini belirtmiştir (Sağlıkta Dönüşüm Raporu, 2003, s.14,15).

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığınca yayınlanan on birinci kalkınma planında sağlık hizmet kalitesi ve mali sürdürülebilirlik raporunda, halkın sağlık konusunda bilinçlendirilmesi ve sağlık uygulamaları gibi konularda yapılan çalışmaların, sağlık sektöründe yer alan tüm hastanelerde (özel ve üniversite hastaneleri dahil) Sağlık Bakanlığının bilgisi dahilinde ilaçlar, tedavi, tıbbi cihaz ve aletlerin sektörde rekabet açısından değer yaratmaya teşvik uygulamalarının devam ettirilmesine değinilmiştir. Bu da rekabet stratejisi konusunda sağlık sektöründe bulunan ve bu sektöre yeni girecek firmaların, sektörde rekabet konusunda devletin ortaya koyduğu yöntemlerden etkilendiklerini ortaya koymaktadır.

Ülkemizde sağlık hizmet sektöründe devletin tedarik sistemine yönelik bakanlık tarafından kurulan merkezi tedarik sistemiyle tedarik süreci yalınlaştırılması ve rekabeti engelleyen faktörleri ortadan kaldıran sistemler geliştirilmesi de tavsiye edilmiştir (11. Kalkınma Planı, 2018, s.54).

Rekabet açısından devlet, sağlık sektörü için önemli bir güçtür. Kararlardaki ani değişiklikler ile uygulamada ki hız birleşince piyasadaki aktif rolde lehte veya alehte gelişmelere maruz kalılabilmektedir. Bu açıdan ileriye dönük faaliyetlerin ve kararların devletin merkezîyetçi karar mekanizması dikkate alınarak hareket edilmelidir.

Sağlık Sekötürüne Yönelik Analiz Araştırmaları

Amarat vd. (2018, s.125) sağlık sektöründe mavi ve kırmızı okyanus stratejileri analizi yapılmış ardından özel hastaneler üzerinde uygulanması esası çerçevesinde analizde bulunmuşlardır. Şantaş, (2020, s.536) sağlık kuruluşlarına bu rekabet alanlarında keşfedilmemiş boşlukları belirlemede mavi okyanus rekabet analiz yöntemi ile ortaya konulmuştur. Eriş, (2019, s.1278) Şanlıurfa'nın sağlık turizmi alanındaki güçlü/zayıf yönleri değerlendirmiştir. Şantaş ve Şantaş (2019, s.446) çalışmada yetenek yönetimi ve stratejik yetenek yönetimi kavramlarının sağlık kurumları ölçeğinde irdelemiştir. Uğurluoğlu vd. (2015, s.199) Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Ev İdaresi Müdürlüğü'nün SWOT analizi gerçekleştirilmiş. Akbolat ve Işık (2012, s.401) Türkiye'de faaliyette bulunan hastanelerin bir rekabet stratejisinin olup olmadığı araştırılıp ortaya konulmuştur. Sancar ve Öngel (2020, s.2847) medikal turizm alanında hizmet veren sağlık kuruluşlarının uyguladıkları rekabet stratejilerinin sağlık kuruluşlarının performansına etkisini araştırmışlardır. Kılıç ve Uslu (2019, s.94) rekabet üstünlüğü sağlamak ve sürdürmek için Porter yöntemi üzerinde durmuşlardır. Songur vd. (2013, s.95) Türkiye'de sağlık sektörünün, GZFT analizleri ile ortaya koymuşlardır. Seki ve Kaya (2018, s.78)'in yaptıkları araştırmada ise sağlık sektöründe rekabet analizini yapmışlardır. Akbolat (2009, s.4)'ün yaptığı araştırmada Türkiye'de hastanelerin hangi stratejileri uyguladıklarını tespit etmiştir. Kaplan vd. (2019, s.115) Porter'ın geliştirdiği beş kuvvet modeline bağlı olarak Isparta Sağlık Hizmetleri sektörünü analiz etmişlerdir. Coşkun (2014, s.43) çalışmasında M.Porter'ın 5 güç modeli çerçevesinde Konya İlinde Sağlık Hizmetlerinin Rekabetçiliği araştırılmıştır.

Konu ile alakalı olarak yapılan ulusal ve uluslararası literatürde söktörel bazda rekabet analizi için güç faktörlerinin kullanıldıkları gözlemlenmiştir. Porter'ın 5 güç faktörü ilgimizi çekmiş ve bu yöntem kullanılarak analiz yapılmak istenmiştir.

Araştırma

Araştırma Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

İnsan hayatına etkisini her geçen gün daha fazla hissettiğimiz sağlık hususunun faaliyet alanının ne derece kendini geliştirebildiği ve gelişmesi için gerekli yolların neler olması gerektiği hususlara bakış açıları geliştirilmeye çalışılmaktadır. Covid-19 döneminde ortaya çıkan sağlık eksenli ihtiyaçların tavan yaptığı günümüzde, yapısal eksikliklerin varlıkları kendini daha da göstermektedir. İl koordinasyon yapısının eldeki dinamiklere göre ortaya koyacağı çözüm değerlendirmeleri ildeki sağlık taleplerini karşılamada nesnel ölçütleri de bir anlamda değerlendirmiş olacaktırlar. Eldeki kapasitenin varlığına ilişkin hem sağlık personeli hemde fiziki imkanlar açısından iller farklılıklar içermektedir. Sağlık hizmeti verme eylemi farklılığının artık iller ve ülkeler bazında bir rekabet unsuru haline geldiğini söylemek olasıdır. Eldeki imkanların değerlendirilmesi ve afed durumunda ulus

paydaşlarının sağlıklarını devam ettirebilmelerini sağlayabilmeleri önemli bir güç olarak nitelendirilmektedir. İller arasındaki veya ilin kendi içindeki farklı düzey ve yapıdaki sağlık kurum ve kuruluşlarının aralarındaki rekabet durumları gelişimsel faktörler içerisinde yer alırken aynı zamanda tehdit olarak ta kendini gösterebilmektedir. Bu yüzden rakipler pazar yapısına göre konuşlanma veya geliştirmeyi planlayan hastane kurum veya kuruluşlarının çok iyi bir planlama yapmaları gerekmektedir.

Değerlendirme, genel çerçeve olarak ikincil veriler olan Tük verileri, il sağlık müdürlüğü verileri ve il eylem planından elde edilen verilerden yola çıkarak değerlendirme yapılmıştır. Tokat'ın olması gereken sağlık ortalama ölçeğinin ne olduğu belirtilmek istenmektedir. Türkiye geneli ve Tokat özelinde Covid-19 zamanında ilin geçirdiği sağlık planlama seyrini ve yaşanan durumları ortaya koymak, bunun yanında Tokat'ın sağlık kapasitesi hakkında nesnel karşılaştırmalı bilgileri ortaya koyarken Porter'ın 5 Güç faktörüne göre de değerlendirmede bulunulmuştur.

Tokat İli Genel Tanıtım

Tokat, Türkiye'nin kuzeyinde yer almaktadır. Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz olarak adlandırılan kısmında bulunan Tokat; kuzeyde Samsun ili, kuzeydoğuda Ordu ili, doğu ve güneyde Sivas ili, batıda Amasya ili ve güneybatıda ise Yozgat ili ile çevrilmiştir.

Tokat'ın nüfusu 597.861, yüzölçümü 10.044 kilometrekare, rakımı 623 metre, ilçe sayısı 11, belde sayısı 77, köy sayısı 609, okuma yazma bilen oranı %96,53, şehirleşme oranı %78,65, ilde kilometrekareye düşen insan sayısı ise 61 kişidir. Tokat merkez ilçede nüfus 199.805, merkez ilçe nüfus yoğunluğu ise %83,15'dir. Tokat'ta 304.938 erkek (%49,77), 307.809 kadın (50,23) yaşamaktadır. (Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020)

Türkiye ve Tokat Covid-19 Göstergeleri

Tablo 1: Türkiye'de Covid-19 İstatistikleri, (11 Mart-31 Aralık 2020; 30 Nisan 2021)

Tarih	Toplam Test Sayısı	Toplam Vaka Sayısı	Toplam Vefat Sayısı	Hastalarda Zatürre Oranı (%)	Ağır Hasta Sayısı	Toplam İyileşen Hasta Sayısı
11 Mart 2020		1				
31 Aralık 2020	24.504.567	2.208.652	20.881	3,8	3.918	2.100.650
30 Nisan 2021	47.261.999	4.820.591	40.131	2,4	3.534	4.323.897

Kaynak: (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021)

Türkiye de Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2020 yılı içinde Covid-19 kaynaklı hastalığa ait vaka sayısının en yüksek olduğu gün 33.198 kişi ile 8 Aralık 2020 tarihidir. En çok vefat sayısının ise 259 kişi ile 23 Aralık 2020 tarihinde olduğu gözlemlenmiştir. Virüsün ortaya çıktığı gün olan 11 Mart 2020 tarihinden 31 Aralık 2020 tarihine kadar toplam 20.881 kişide virüs kaynaklı ölüm meydana gelmiştir. Sağlık Bakanlığının 28 Kasım 2020 tarihli yaptığı açıklamada nüfus yoğunluğuna göre en fazla enfekte olan hasta sayısı ile Tokat Türkiye genelinde ilk 5

e girmiştir. Tokat'ta Covid-19 hastalığı için Tokat Merkez, Niksar, Turhal, Zile ve Erbaa devlet hastaneleri pandemi hastanesi olarak belirlenmiştir. Sadece Tokat Devlet hastanesinin acil servisine hastalığın ülkemizde belirdiği 11 Mart 2020 tarihinden 31 Aralık 2020 tarihine kadar 53.413 kişi Covid-19 ile ilgili olarak başvuruda bulunmuş, bu hastaların tamamına tetkik ve yönlendirme yapılmıştır. PCR testi yapılan ve pozitif çıkan vakalardan 3555 kişiye yatış verildiği, 584 hastanın başka birime sevk edildiği, bu sevklerden 274 hastanın Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesine, 18 hastanın ise Medikalpark Tokat hastanesine, geri kalan sevkler ise diğer ilçelere sevk yapıldığı görülmüştür. Hastalığı ayakta geçiren hastaların ise evlerine gönderilerek filyasyon şartları ile karantina uygulandığı, ilaç ve reçete verildiği tespit edilmiştir. Hastalığın il genelinde çok yoğun olduğu zamanlarda TOGÜ ve Medikal Park Tokat hastanelerinin yoğun bakım servislerinden destek alındığı gözlemlenmiştir. Hastalığın en yoğun olduğu zaman 2020 yılı için 16046 kişi ile 1-30 Kasım aralığında gözlemlenmiştir. (Tokat İl Sağlık Müdürlüğü, 2020).

Yine Sağlık Bakanlığının verilerine göre 2021 yılı özeline bakıldığında ise Covid-19 kaynaklı vaka sayısı en yüksek olduğu gün 65.593 kişi ile 22 Nisan 2021 dir. En çok vefat sayısının ise 394 kişi ile 30 Nisan 2021 tarihinde olduğu ve bu sayı giderek artmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. Tablo 1'de görüleceği üzere 2020 yılı içerisinde ölüm 20.881 iken 2021 yılının ilk 4 ayı içerisinde bu rakam 40.131 olduğu görülmektedir. Bu sayı geçen yıla göre neredeyse %100 oranında ölümlü vakanın arttığını göstermektedir. Sağlık bakanlığı 15 Şubat 2021 de uygulamaya koyduğu 100.000 de il bazında vaka sayıları ve bu sayılara göre renk uygulamasını gerçekleştirmiştir. Bu renk uygulamasında 118,52 kişi ile Tokat "kırmızı – çok yüksek riskli il" statüsünde kendini göstermiştir. Zaman içerisinde Sağlık Bakanlığının açıkladığı verilerde Tokat kırmızı rengini sürekli olarak korumuş ve sayı katlanarak arttığı 17-23 Nisan tarihi itibarıyla de 416,65 kişi ile devam ettiği güncel olarak gözlemlenmiştir.

Tokat İli Sağlık Hizmetleri Sektörü Rekabet Analizi

Tokat sağlık sektörüne bakıldığında ilde bulunan tüm hastanelerin birbirleri ile rekabet içinde olduğu görülmektedir. Kamu sağlık alanında (Coşkun, 2014, s.53). Küresel değişimin yarattığı piyasa koşullarında bölgesel, ulusal ya da uluslararası düzeydeki tüm ekonomik birimlerin sürdürülebilirliğini sağlayarak var olabilmesi sürecinde "rekabet edebilirlik" kavramı önemli bir performans göstereci olarak görülmeye başlanmıştır (Akmermer ve Ayyıldız, 2016, s.48)

Tablo 2: Tokat İli Sağlık Kurumları

Sağlık Kurumları Yerleri	Mülkiyet Durumu	Sağlık Kurumları Sayısı
Tokat Merkez	Kamu	6
Tokat Merkez	Üniversite	2
Tokat Merkez	Özel	1
İlçeler	Kamu	11

Kaynak: (Tokat İl Sağlık Müdürlüğü, 2020)

Tabloya göre, Tokat merkezde özel sağlık işletmesi olarak faaliyette bulunan 1 adet hastane mevcuttur. Bu hastane diğer kamuya ait olan sağlık kurumları gibi sağlık alanının her branşında faaliyet göstermektedir. Tokat merkez ilçe dışındaki ilçelere bakılacak olursa; Almus, Erbaa, Zile, Turhal, Niksar, Reşadiye Devlet Hastaneleri olmak üzere 6 adet sağlık kurumu bulunmaktadır. Bu ilçelerin haricinde Artova, Başçiftlik, Pazar, Sulusaray ve Yeşilyurt ilçelerine bağlı toplamda 5 adet ilçe entegre devlet hastanesi bulunmaktadır.

Bu kısımda Tokat'ın sağlık sektörüne yönelik olarak 5 güç açısından analizi yapılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Sektöre Yeni Girecek Firmaların Oluşturduğu Tehdit

Tokat sağlık hizmet sektöründe hizmet algısı değiştiğçe rekabet unsurunda geliştiği gözlemlenmektedir. İlde özel hastanenin ve üniversite hastanesinin varlığı gibi sağlık hizmetindeki geliştirmelerle sektördeki rekabetin ve sağlık hizmet kalitesinin hizmet sunan sayısı artmasına bağlı olarak gün geçtikçe arttığı söylenebilir. Çevre illere bakıldığında Tokat'a sağlık alanında hizmet verme açısından, kamu hastanelerinin ağırlıklı olduğu söylenebilir. Bu da Tokat'ın sağlık hizmetinde eğitim ve rekabet konusunda diğer illere göre yukarı yönlü durumunu göstermektedir. Sağlık sektörü eylem planında Tokat sağlık sektörünün güçlü yönleri açısından, güçlü bir kurum kültürünün ve kurumsallaşmış yapının olması, sosyal güvenlik reformunun yapılmış olması, tüm kamu/özel kuruluşların ulusal/uluslararası kuruluşlarla işbirliği imkanı olması verilebilir.

Sağlık işletmelerinin bir ilde kurulması Sağlık bakanlığı iznine tabi olduğu için belirli kısıtlar çerçevesinde ancak izin verilebilir. Her isteyen girişimci isteğine göre bir sağlık işletmesi açması mümkün değildir (Bkz. Özel hastaneler yönetmeliği). Hastanelerin açılması ve yatak kapasitelerinin artırılmasına yönelik eylem planlarına dahil edilirken rekabet açısından da özel hastanelerin farklılaşması özendirilmektedir. Tokat için Sağlık Bakanlığı yeni bir özel hastane ilanına çıktığında ihale sonrası girişim göstermeyen firma yoksunluğu nedeniyle izin verilen yatak kapasitesi mevcuttaki özel hastane olan MedikalPark Tokat tarafından alınmış ve kapasite arttırımına gitmiştir. Bu durum da yeni girişim açısından bir engel olarak karşılanmıştır. Ayrıca Covid-19 göstergeleri ile ortaya çıkan 2. Kademe hastane eksikliği nedeniyle bu durumu sübvansede edecek ileriye dönük yaklaşımlar gerekliliği ortaya çıkmıştır. DSÖ'nün açıklamasına göre, gelecekte yeni enfekte ve pandemi durumları olası olduğunu belirtmiştir. Eksikliğin giderilmesi içinde afed durumları ve özellikle yaşadığımız pandemi durumuna ilişkin ortaya çıkacak aksaklıkları minimize edebilmek için yeni girişimlerin ortaya çıkabileceği ve bu girişimlerin de özendirilebileceği hususu doğmuştur. Bu da rakipler açısından yeni girişim tehdidi olarak algılanabilir.

Mevcut özel hastanenin giderek portföyünü geliştirip özellikle kardioloji alanındaki hekim sayısındaki artış ile farklılık stratejisi güdüdüğü aşikârdır. Bu durumla da baktığımızda Tokat Gaziosmanpaşa üniversite hastanesi kardioloji alanında da çokça hekim barındırdığı ve güçlü yanı olarak gösterilebilir. Kardioloji alanında Tokat'ın farklı bir giriş için yeteri alanı olmadığı anlaşılmaktadır.

Sağlıkta Dönüşüm Projesi kapsamında uygulanmaya başlanılan uygulamalardan birisi olan özel hastanelerin JCI ile akredite edilebilme durumuna kamu hastaneleri de Sağlıkta Performans ve Kalite Yönergesi kapsamında yapılan düzenlemelerde yer almaktadır (Güngören ve Orhan, 2001, s.10). Mevcuttaki hastaneler Bakanlığın uyguladığı SKS (Sağlıkta Kalite Standartları) dışında JCI Akreditasyonu sağlayan bağımsız kuruluşlardan hizmet, kalite ve güvenlik standardı oluşumu sağlamaya dönük denetim isteyebilirler. Böylece sağlık hizmetleri sektöründe sadece yerel düzeyde değil aynı zamanda küresel düzeyde de rekabetçi bir strateji izleme öneminin kavranması ile sağlık hizmetlerinin kalitesi de arttırılacaktır.

Yeni girişim olarak branş hastanelerinin bünyelerinde Tüp Bebek Merkezi önemli bir eksiklik olarak gözlemlenmektedir. Nükleer Tıp vb. bölümleri oluşturmaları ile farklılaştırma stratejisi benimsenebileceği düşünülürken, il eylem planında da Nükleer Tıp geliştirilmesi yönünde planlamalarda bulunduğu gözlemlenmiştir. Genetik tıp ile alakalı civar illere kıyasla Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi bünyesinde var olması önemli bir girişim olarak gözlemlenmekte ve bu birimin geliştirilmesi uygun olacaktır.

Tokat çerçevesinde sektörel bazda oluşan hizmet kapsamında gelişmesi ve yeni fırsatların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Sektöre yeni girmesi muhtemel hastanelerin rekabet açısından tehdit düzeyi yüksek olacaktır. Rakiplerin gelişmelerini sağlaması ve stratejik inovasyon bakışı elde etmelerine de sebebiyet verecektir. Mevcut sağlık kuruluşlarının alansal bazda piyasa kaymağını aldığı düşünülen sağlık hizmeti piyasasında mecburi bir kalite bazlı çalışma yapmaya ve müşteri yönetmeleri çalışmasına neden olacaktır. Diğer yandan da alım gücü düşük alıcıların da yönelmesini sağlamak için fiyat indirimlerine sebep olabilecektir.

Tedarikçilerin Pazarlık Gücü

Kamu ve üniversite hastanelerinin Tokat'ta yaşayan bireylere özel hastanelere nispeten daha düşük tedavi giderleri, bakım maliyetleri, kısa sürede hekime ulaşma süresi ve belirli standartlarda kaliteli sağlık hizmetleri sundukları gözlemlenmiştir. Bu durumları ile kamu ve üniversite hastaneleri rekabette özel hastanelere göre avantajlı konumdadır. Öte yandan, birçok hastanın en düşük maliyetle en iyi tedavi ve bakım hizmetini talep etmeleri, özel sağlık kuruluşlarının en son teknoloji ve en güncel sağlık ekipmanlarını edinmelerine, en iyi doktorları ve hemşireleri kadrolarına katmalarına ve hastaları çekmek için kalite ve teknoloji odaklı rekabet

stratejileri uygulamalarına neden olmaktadır. İlin tek özel hastanesi olan Medikal Park'ın bünyesindeki hekim ve poliklinik çeşidini geliştirmesi ile de hastaların kuruluşa talepleri artmakta ve çevre illerdeki (özellikle Amasya ili) özel hastane yoksunluğu nedeniyle bu illerden de sağlık hizmeti talep eden hastalar kuruluşa müracaat etmektedirler.

Teknolojinin gelişmesiyle sağlık alanında veri madenciliği, otomasyon, hibrit ameliyathaneler gibi kavramların sıkça konuşulduğu görülmektedir. Bilgi ve görüntünün hızla aktarıldığı video konferans gibi iletişim araçlarının çok gelişmiş olması, sağlık alanında yeni tekniklerin bu iletişim araçları ile aktarılması farklı teknolojik araçlara ve bunların tedarikçilerine sağlık sektöründe ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Oluşan pandemi zamanında da gösterdi ki insan etkileşiminin azaltıldığı bu zamanda tedarikçilerin bizati olmalarına gerek kalmadan uzaktan birçok iş ve işlemi gerçekleştirme potansiyeli ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Covid-19 dönemi ile de tedarikte ortaya çıkan fazla talep birçok firmanın piyasaya girmesine neden olmaktadır. Covid döneminin bu kazanımları ikamelerin fazlaşması ile fiyat açısından da bir kazanç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık hizmeti sunumunda hizmeti üreten insan faktörü, özellikle uzman hekimler de birer tedarikçi olarak değerlendirilebilir. (Coşkun, 2014, s.56; Kaplan vd., 2019, s.119). Çünkü sağlık hizmeti talebinde bulunan hasta, nasıl bir hizmet talebinde bulunacağını bilemez. Burada asıl yönlendirmeyi yapacak kişi asıl tedarikçi güç olan insan kaynağının kendisidir yani hekimdir. Hekim, hem telebin boyutunu belirlerken hemde piyasa arzını şekillendiren ve gücü elinde bulunduran erk olarak kendini göstermektedir. Uzman hekim portföyü gücünü elinde bulunduran mekanizmalar tedarik açısından da gücü elinde bulundurmaktadır. Tokat'ın temel yetenekleri açısından varlığını ortaya koyduğu dönemsel bazdaki hususları zaman içerisinde kayıplar ile karşı karşıya kalabilmektedir. Özellikle ihraçların oluşu, akademik manada başka il veya ülkede daha fazla hayat bulacağını düşünen kişiler tedarik açısından çok büyük engele neden olmaktadır. Yetişmiş insan gücünün Tokat çevresinde kalabilmesi için gerekli uygulama ve performans göstergesi eklentileri daha da iyileştirilmesi gerekmektedir. Covid-19 nedeniyle istifa, emeklilik ve yer değiştirmeler gibi hususlar sağlık personeli için durdurulması da tedarik için önemli bir kazanımdır. Aksi durumda hizmet aksamaları kaçınılmazdır.

Yapılan analizler sonucunda Tokat'ın tedarikçi olarak gücü vardır. Yalnız geliştirilmesi ve genişletilmesi gerekmektedir. Tokatta hekimlerin çalışma devir hızları yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu da rekabet açısından ilin zayıflamasına sebebiyet vermektedir.

Alıcıların Pazarlık Gücü

Tokat'ın merkez nüfusundan ziyade ilçe nüfuslarının yoğun olması sebebiyle taşradan il merkezine doğru

çokça sağlık hizmeti talebi akışı gerçekleşmektedir. Bu durum göz önüne alındığında özel sektörün gelişmesi için rekabet ortamının oluşması gerekmektedir. Bu açıdan Tokat'a 2. bir özel hastanenin veya şehir hastanesinin gelmesi ile piyasa talebine daha sağlıklı ve kaliteli hizmet verileceği kanaati oluşmuştur. Özellikle sağlık hizmetleri karşılaştırmasındaki verilerden elde edilen özel hastane hizmetlerindeki memnuniyet düşüklüğü bilgisi göz önüne alındığında, bu alanda rekabetin olması gerektiği ve böylece hizmet kalitesi ve fiyat performansta alıcı lehine değişiklik gözleneceği düşünülmektedir. Sağlık Bakanlığı'ndan alınacak yeni bir özel hastane yatak sayısı izni ve sermayedarların Tokat'ta pazar araştırması yapması ile bu duruma daha akılcı yaklaşımlar getirilebilir. Bu bakış açısı ile özel hastaneler arasında rekabet durumu gelecekte olası görülmektedir.

Tokat sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına akıldığında 81 il içerisinde 56. Sırası ile 5. Kademe gelişmiş il bazında yer almaktadır. İllerin alt boyutlar itibarıyla sağlık hizmetlerinde gelişmişlik sıralamalarında 45. sırada yer almaktadır. (yersis.gov.tr/web)

Covid-19 döneminde müşterilerin sağlık talepleri noktasında faklılaşma durumunu bu dönem için gözlemlemek güçtür. Çünkü sağlık talebini şekillendirecek zoraki bir yönlendirme söz konusudur. Tokat devlet hastanesi gibi 2. Basamak bir hastanenin poliklinikleri ile birlikte devre dışı kalması ve sadece pandemi hastanesi olarak görev üstlenmesi müşterilerin hareketleri noktasından yeterince alan kabiliyeti sınırlaması ortaya koymuştur. Özellikle hastaların yöneleceği mecburi hizmet noktaları seçenekleri azalttığı ve yer, randevu bulmada sıkıntıya neden olduğundan eldeki varlığı değerlendirmek daha kabul görmektedir.

Özellikle covid-19 döneminde hastaların hastaneye başvuru oranlarına baktığımız zaman 2018 yılında 319.958 kişi, 2019 yılı Tokat devlet hastanesi acil servisine başvuru 327.637 kişi iken 2020 yılında bu sayı 242.560 kişi başvurduğu gözlemlenmiştir. Bunların 53.413 kişisi Covid-19 başvurusu olduğu bilindiğinden geri kalanı 189.147 kişi diğer hastalık türlerinden başvuru da bulunduğu anlaşılmaktadır. Yıllar arasındaki bu farklılıkta Covid dönemi dramatik farklılık gösteriyorki hastalar ya hastaneye hizmet alımını ertelemişler yada özel hastane ve üniversite hastanesinden hizmet alımına girdiği düşüncesi oluşmuştur. Hizmet alıcılar daha fazla para vererek öğretim üyesi farkı veya özel hastane katkı payı ödemesinden geri kalmayarak bu hizmeti almaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Tokat açısından alıcıların hizmet kalitesi seçme ve ayırmda bulunma durumlarının var olduğunun ve oldukça da yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Sağlık hizmetlerini nihai sonuca erdirmeye açısından rekabet durumunu da yüksek bir seyirde hareket etmesine sebep olmaktadır. Özellikle hastaların can siperane bir şekilde nedeni

bilinmez bir hastalık durumunda pandemi hastanelerine teşhis ve tedavi elde etmek için çok fazla yönelme gözlemlenmiştir. Diğer taraftan alıcılar olarak hizmet alma noktasında alternatiflerin varlığında olabilmesi açısından yeni iş fırsatlarına da neden olabilmektedirler.

İkame Ürünlerin Tehdidi

Tokat'ın çevre illere göre fırsatlar noktasında güçlü yönü olarak ise ilde bulunan üniversitenin, sağlık hizmet eğitiminde bölüm sayısının fazla olması verilebilmektedir. Sağlık sektöründe yüksek teknoloji hizmetleri, hastaları cezbetme açısından önemli bir rekabet faktörüdür. Bu açıdan rekabet, teknolojik değişikliklere ve ürün farklılaştırmasına neden olabilir.

Tokat'ta sağlık hizmeti almak isteyen hastalar ikame araçlarını sürekli olarak değerlendirdiklerini görmekteyiz. Diğer taraftan hastalar, hastaneye gitmeden eczanelerden hastalıklarını dile getirip hastalıklarına uygun ilaç temini yoluna gitmeleri de önemli bir sağlık ikame tehdididir. Sağlık açısından büyük bir bilinmezliğe yol açan Covid-19 hastalığı şifalı bitkiler, aromatik bitkiler, macunlar, asidik yağlar vb. ürünleri satan yerlere karşı talep artışına neden olmuştur. Ürün tedariginde bulunan işletmeler, kişinin sağlık durumu ve yakınmalarını dinleyerek durumlarına uygun şifalı bitki veya karışımı aldırıp adeta hekim gibi arz ve talep oluşturma erkini elde etmektedirler. Tokat sağlık eylem planına göre, tıbbi ve aromatik bitki envanteri çıkarılacak ve mühendisi ve teknikerlerinden oluşan bir ekip tarafından ticari değeri olan tıbbi ve aromatik bitkilerin uygun koşullarda yetiştirilmesi sağlanacak toplanan bitkiler kurutulacak, çay veya yağlar haline getirilerek satışa arz edilecektir. Bu bahçe bir müze gibi sağlık turizmine yönelik halkın ziyaretine de açılacaktır. Hastaneye pandemi nedeniyle gidemeyen veya gitmek üzereyken fikir değiştiren hastaların ikame ürün açısından şifalı bitki satan işletmelerden hastalıklarını söyleyerek kişiye ürünlerini tavsiye edip ihtiyaç duyduğu anlık sağlık hizmetinin yönünü değiştirebilmektedir.

Özellikle Sağlık Turizmi kapsamında Tokat sınırlarında 3 adet termal tesis bulunmaktadır. Bunlar; Sulusaray Kaplıcaları, Reşadiye Kaplıcaları ve Niksar'da bulunan Ayvaz suyu ve tesisleridir. Tokat mevcut termal kaynakları ve kaplıca turizm işletmeleri ile hastalıkların doğal yollardan tedavisini mümkün kılarak, sağlık turizmine önemli bir katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan bu yerler sağlık ikamesi olarakta kendini göstermektedirler. Hasta sırt ağrısı, deri ve zührevi hastalıklar, kas ağrıları vb. hastalıklara karşı buralar şifalı olarak tanımlanarak ikame sağlık edinme yeri olarak görebilmektedir.

Tokat eylem planına göre; Ballica Mağarasının sağlık faydalarından etkin yararlanılabilmesi için açılması planlanan Ballica Astım Tedavi Merkezi yanına astım hastalarının tedavisi amacıyla Apiterapi Merkezi açılması,

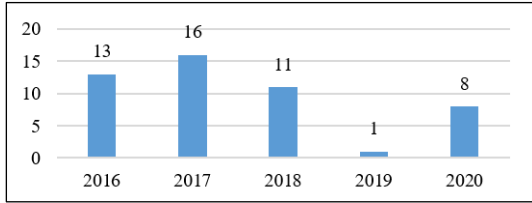

gözlemlenmiştir. (Medikalpark Tokat İnsan Kaynağı Birimi, 2021)

Sağlık bakanlığı, üniversite hastanesi ve ildeki özel hastane bünyesinde çalışan sağlık personeli de dahil edilerek nüfus ekseninde yapılacak hesaplama şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: İlde toplam çalışan tüm hekim sayısı 905 dir. Bir hekimin başına düşen nüfus 660,6 kişidir. Çalışan tüm ebe sayısı 526 iken ebe başına düşen nüfus 1.136,6 kişidir. Çalışan tüm hemşire sayısı 1830 iken hemşire başına düşen nüfus 326,7 kişi olarak gözlemlenmiştir. Üniversite hastanesi ve Özel Medikalpark Tokat hastanesi çalışan personelide hesaplama dahil ettiğimizde Türkiye oranına göre Tokat'ta sadece hemşire bazında yeterli sayı görülürken hekim ve ebe bazında yetersiz insan kaynağı sayısı olduğu tespit edilmiştir. OECD bazında ise tüm çalışan insan kaynağı türünde yeterli sayı olmadığı gözlemlenmiştir. Sağlayıcılar, gerçekten üstünlük sağlayabilecekleri bir dizi entegre uygulama biriminde özel ekipler, derin uzmanlık ve özel tesisler geliştirdiklerinde belirli tıbbi koşulların ele alınmasında değer yaratılır. Yine de çoğu hastane ve hizmet sağlayıcı grubu, sevkiyatı yakalamak ve sağlık planlarıyla daha iyi müzakere etmek için geniş kapsamlı stratejiler izlenmelidir. (Porter ve Teisberg, 2006, s.72)

Tokat'ta acil durumda hizmet alamayıp Sağlık Bakanlığına bağlı ambulans uçak ve helikopterlerle civar il özel veya kamu hastanelerinden gerekli alanda uzman hekim veya malzeme tedarikinde hizmet alımı yapıldığı gözlemlenmiştir.

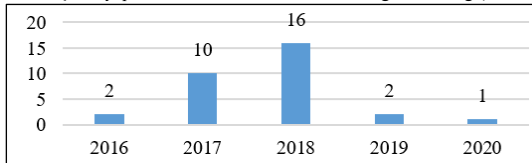
Grafik 2: Helikopter Amb. ile Yapılan Sevkiyatların Yıllara Dağılım Grafiği(2016-2020)

Kaynak: (Tokat İl Sağlık Müdürlüğü, 2021)

Grafik 6'ya göre Tokat 2016 – 2020 yılları arasında helikopter ambulans ile hasta sevkiyatlarını göstermektedir. Yapılan sevkiyatlarda en fazla 2017 yılında yapıldığı gözlemlenmiştir. 2020 yılında ise 8 sevkiyat uçuşu gerçekleşmiş ve bu sevkiyatlar ilgili uzman hekim ihtiyacı kaynaklı olduğu ve tedavi ile ilgili ekipman/ürün eksikliğinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Özellikle 2020 de özel hastaneye mikrocerrahi ihtiyacı kaynaklı bir sevkiyat dikkat çekmiştir.

Grafik 3: Uçakla yapılan Hasta Sevkiyatlarının Yıllara Dağılım Grafiği(2016-2020)

Kaynak: (Tokat İl Sağlık Müdürlüğü, 2021)

Grafik 7'ye göre Tokat 2016-2020 yılları arasında uçak ambulans ile hasta sevkiyatı gösterilmektedir. Yapılan sevkiyatlarda en fazla 2018 yılında yapıldığı gözlemlenmiştir. 2020 yılında ise 1 sevkiyat uçuşu gerçekleşmiş ve bu sevkiyatlar ilgili uzman hekim ihtiyacı kaynaklı olduğu bu uzman hekimin alanı ise kalp damar cerrahisi olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan bu incelemeler ışığında bazı uzman hekimliklerin yeterli sayıda olmayışı ve bu hizmetlerin olamayışı sebebiyle az sayıda da olsa acil durumdaki hastalıkların çevre illere sevkiyatının yapıldığı gözlemlenmektedir. Buda hem üniversite hastanesi hemde özel hastane varlığı olan bir ilin hala sevkiyat yapması rekabet açısından önemli bir engel olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan hastaların kendilerinin başka illere sağlık ihtiyacı için yönelmeleri durumuna bakılacak olursa;

Şekil 2 Tokat İlimden Diğer illere Gidilen Hastane Bilgileri
Kaynak: <https://yervis.gov.tr/web/#> - Mekânsal Veriler, 2021)

Yapılan incelemede, Şekil 2 de Tokat'ta ikamet eden ve diğer illere sağlık hizmeti almak için giden hastaların Türkiye haritasındaki yoğunluklarına bakıldığında en fazla yoğun olarak gidilen iller sırasıyla birinci sıradaki il İstanbul ile 266.591 hasta, ikinci sıradaki il Ankara 69.198 hasta, üçüncü sıradaki il Samsun 68.349 hasta, dördüncü sıradaki il Tekirdağ 23.194 hasta ve beşinci sıradaki il ile Sivas 16.867 hasta sayısı olarak gözlemlenmiştir.

Bu verilere bakıldığında Tokat'ta ikamet eden hastaların en fazla tercih edilen iller olarak İstanbul ve Ankara gözükmektedir. Bu illere hastaların tercihlerinin nedenini büyükşehir olması ve Türkiye sağlık alt yapısı ve nüfusa oranla gelişmişlik düzeyleri, çeşitlilik ve branşlaşmanın yüksek olduğu iller olması sebebiyle tercih edildiği ve bu durumun hemen hemen tüm diğer iller içinde geçerli olduğu gözlemlenmektedir. Dış derece ölçütü bir ilden diğer illere giden hasta sayısını ölçmektedir. Dış derece sağlık hizmeti alma derecesi Türkiye geneli İstanbul birinci, Şanlıurfa ikinci ve Ankara üçüncü sırada yer alması ile de bu durumu açıklamaktadır (yervis.gov.tr/iller ve bölgeler arası sosyo-ekonomik ağ ilişkileri raporu, 2020, s.51). Tokat'ta ikamet eden hastaların sağlık hizmeti almak için yakın illerden Samsun ve Sivas illerini tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Samsun bünyesinde barındırdığı 8 özel hastane, 2 araştırma hastanesi ve il sağlık müdürlüğüne bağlı birçok devlet hastanesi ve branş bazlı hastaneyi barındırdığı gözlemlenmektedir. Bu durum itibarıyla de rekabet açısından Samsun, Tokat'ın

önemli bir sağlık alanında rakibi olduğu gözlemlenmektedir. Ancak listede 4. sırada yer alan Tekirdağ ilinin sağlık hizmetleri açısından Tokat insanının tercih nedenleri merak konusudur.

Şekil 3 Diğer illerden Tokat İline Geline Hastane Bilgileri
Kaynak: <https://yersis.gov.tr/web/# - Mekânsal Veriler, 2021>

Şekil 3'te Türkiye'nin diğer illerinde ikamet eden hastaların Tokat'a gelip sağlık hizmeti alma yön ve sayılarını vermektedir. Verilere göre Tokat'a sağlık hizmeti almak için gelen illerin içerisindeki ilk 5'e bakıldığında ise, birinci sıradaki il İstanbul 269.755 hasta, ikinci sıradaki il 51.318 hasta, üçüncü sıradaki il Gaziantep 31.534 hasta, dördüncü sıradaki il 28.682 hasta ve beşinci sıradaki il ile Sivas 24.397 hasta sayısı olarak gözlemlenmiştir.

Bu verilere bakıldığında Türkiye'nin diğer illerinde ikamet eden hastaların sağlık hizmeti için Tokat'ı tercih noktasında civar iller açısından Amasya ili dikkat çekmektedir. Amasyada özel sağlık hastanesi olmayışı nedeniyle Tokat'taki özel hastaneye veya üniversite hastanesine geldikleri düşünülmektedir. Tokat, Amasya iline sağlık açısından önemli bir rakibi olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık hizmeti açısından Sivas iline gidilen hastadan çok Sivastan gelen hasta sayısının fazla olması rekabet açısından Tokat'ın Sivas iline rakip olduğu algılanmaktadır. Diğer taraftan Gaziantep ili bünyesinde bir çok özel ve araştırma hastaneleri barındırmasına rağmen Gaziantep ilinden Tokat'a sağlık hizmeti alımının olması ve sayısal olarak yüksek olması durumu merak konusudur.

Sağlık hizmetleri açısından farklılaşma ve karşılaşma durumunun artması ile Tokat diğer illere göre rekabet gücünün artacağı düşünülmektedir.

Porter'ın Beş Rekabet gücüne göre değerlendirdiğimizde sağlık alanında alıcı olan sağlık hizmeti kullanıcıları, sağlık alanında tam bilgiye ulaşabilmekte ve hastanelerin hizmet kalitelerini günümüz şartlarıyla değerlendirebilmektedir. Bu da alıcıların pazarlık gücünün artmasına neden olmaktadır. İşletme yapılarına bakıldığında sağlık hizmeti sunan hastanelerin matris işletme yapısına sahip olduğu görülmektedir. Dijitalleşmenin sürekli arttığı ve bilgi üreticisi olan insan faktörünün sektörde öne çıktığı şu günlerde uzmanlaşma birincil öncelik kazanmıştır. Tokat'ta hasta oranları ve hastane sayısına bakıldığında yakın zamanda Gaziosmanpaşa Üniversite Hastanesi'nde yapılan restore çalışmaları, açılan yeni Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi ve Medical Park Hastanesi'ndeki restorasyon ile sağlık

alanında gelişme yaşayan Tokat'ta sağlık hizmet sunumunda gerekli ekipmanları tedarik eden firmalar açısından bir rekabet ortamı oluşması olasıdır. Günümüzde tıbbi cihaz ve ekipmanların çok çeşitli olması, her hasta ve hastalık için farklı malzemeler ve cerrahi uygulamalar yapıyor olması nedeniyle hastaneler kritik dallarda (kalp damar cerrahisi, beyin ve sinir cerrahi vb.) yapılan işlemlerde maliyetleri minimize etmek için gereçleri dış kaynak kullanımı ile tedarik etmektedir.

Tokat sağlık hizmet sektöründe rekabet üstünlüğü elde etmek için Tokat Devlet Hastanesinin evde sağlık birimi uygulaması bulunması, İl Sağlık Müdürlüğü'nün güçlü bir bilgi işlem donanımına sahip olması, ilde bulunan Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde AMATEM ünitesinin faal olması, üniversite hastanesi ve devlet hastanesinde palyatif bakım merkezinin bulunması, üniversite hastanesinde onkoloji servisi bulunması gibi uygulamalar ile hizmet sektöründe artılara sahiptir. Ayrıca Tokat İli Eylem planına göre; onkoloji tanı ve tedavi merkezinin geliştirilmesi, Balıca Mağarasının sağlık kurumları ile işbirliği içinde işletilerek "Balıca Astım Tedavi Merkezi" kurulması ve mağaranın sağlık faydalarına yönelik bilimsel çalışmalarının yapılması gibi birçok sağlık alanında etkinlikler yapılması planlanmaktadır.

Tokat sağlık eylem planında, Tokat Gaziosmanpaşa üniversitesi bünyesinde Onkoloji Tanı ve Tedavi merkezinin açılarak kanser hastalarına yönelik verilen hizmetlerin güçlendirilmesi. Bu merkez sayesinde ilimize atanan onkoloji uzmanı, radyasyon onkolojisi uzmanı ve diğer ilgili sağlık personeli sayısının artırılması hususları planlanmaktadır. Yine Tokat Gaziosmanpaşa üniversitesi bünyesinde bebek ve çocuk kanser hastaları ve ailelerine palyatif bakım hizmeti verilmesi amacıyla Padiyatrik palyatif bakım merkezi açılması. Bunun yanı sıra kanser tedavisi alan hastaların ortaöğretime giden çocuklarına psikososyal destek sağlanması için palyatif bakım ve milli eğitim müdürlüğü bünyesinde çalışan rehberlik uzmanlarının ortaklaşa çalışabileceği bir zemin oluşturulması planlanmaktadır.

Tokat'ta branş hastanesi olarak faaliyet gösteren bir sağlık kurumunun olmaması, şehrin diğer illere uzaklığının sağlık hizmetleri ve altyapısı daha iyi düzeyde olan illere göre aynı olması durumları ise sağlık hizmetleri açısından zayıf yönlerdir. Tokat sağlık kurumlarının kaynakları (yatak sayısı, yoğun bakım yatak sayısı ve sağlık personeli sayısı vb.) açısından OECD ve Türkiye ortalamasının altında olduğu gözlemlenmiştir.

100.000 kişiye düşen yatak sayısı açısından bakıldığında AB ortalaması 504 iken Türkiye 281 yatakta kaldığı gözlemlenmiştir. (Oecd ve Eurostat, 2017, tr.euronews) Tokat'ın yatak oranı ise 100.000 kişi ye 365 yatak düştüğü tespit edilmiştir. Bu oran Türkiye ortalamasının üstünde bir rakam olduğu ortaya çıkmaktadır. (TokatSektörelEylemPlanı, 2019, s.27) Bu durumda Tokat'ı diğer illere göre rekabet üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

Yapılan analiz sonucunda rekipler arasındaki rekabetin yoğunluğunun oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Veriler ışığında özellikle çevre iller arasında çok yüksek bir sağlık hizmeti yoğunluğu ve karşılıklı hasta göçü gelişleri tespit edilmiştir. Fakat Tokat'ın diğer civar illere göre daha fazla tercih edildiği ve bu durumun da önemli bir farklılığı ve gücü barındırdığını ortaya koymaktadır. Rekabet açısından Tokat sağlık sektöründe çevre illerde önemli bir rakip olarak kendini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Her sektörde olduğu gibi sağlık hizmet sektöründe de firmalar rekabet üstünlüğü elde ederek sektörde varlığını sürdürüp güç kazanmak için sektörü iyi analiz etmeli ve beş rekabetçi güce karşı etkili bir rekabet stratejisi geliştirmelidir. Sektörde rekabeti etkileyen faktörler ve rekabetçi güçler sabit kalmayıp zamanla değişebilmektedir. Bu da rekabeti analiz etmeyi zorlaştırmaktadır. Rekabet güçlerinin değerlendirilmesinde standartlaşan ölçütlerin olmaması, rekabet ortamının değişkenliği ve bunun yanında değerlendirmede kullanılacak ölçütlerin fazla oluşu nedeniyle rekabet güçlerini belirlemek için yapılan çalışmalar da her zaman eleştiriye açık farklı bakış açısı ve yorumlamalar içermektedir. Meydana gelen Covid-19 hastalığı ile görüldü ki toplumda yaşayan bireylerin karşılanması gereken en temel ihtiyaçlarından birisi şüphesiz sağlık ihtiyacıdır. Ülkemizde sağlık hizmetleri sosyal güvenlik kurumu altında toplanmakta bireyler sağlık hizmetlerine kolayca erişebilmektedir. Hasta ve hasta yakınlarının sağlık hizmetlerine kolay erişimi sağlık piyasasında rekabete neden olmakta müşteri bağlılığı, değer yaratma, hizmet sunumlarında farklılaşma gibi kavramları piyasada ortaya çıkartmaktadır.

Sağlık sektöründe rekabet; kendine özgü ve dinamik bir yapıya sahiptir. Hastanelerin rekabet stratejilerinin belirlenmesinde teknolojik altyapı, sağlık hizmetlerinin niteliği, muayene ve tedavi maliyetleri önemli rol oynamaktadır. Bu etkenlerin yanı sıra dış faktörler olarak tanımlayabileceğimiz; ekonomik ve demografik eğilimler, devlet politikaları ve düzenleyici ortam, hastane pazar yapısı ve hastanelerin hekimlerle ilişkisi de hastanelerin rekabet stratejilerini şekillendiren önemli faktörlerdir.

Birey ve toplum için hayati önem taşıyan sağlık, sosyo-ekonomik anlamda ülkelerin kalkınmışlık düzeyi göstergelerinin en önemlilerinden birisidir. (Akdoğan, 2011, s.60). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından "Ruhsal, bedensel ve sosyal bakımdan iyi durumda olma hali" (Çıraklı ve Sayım, 2009, s.349) olarak tanımlanan sağlık, temel bir insan hakkı olup, herkesin bu haktan eşit, adil ve ekonomik bir şekilde yararlanması gereklidir. Nüfus artışı ve buna bağlı olarak artan sağlık ihtiyaçları, sağlık hizmetlerine olan ihtiyaçların artmasına ve değişim göstermesine neden olmuştur (Altay, 2007, s.56). Bu çalışma kapsamında Tokat'ta sağlık sektöründe hizmet veren kamu ve özel sağlık kuruluşları açısından Porter'ın Beş Güç Modeline göre dinamik bir rekabet

beklenmektedir. Sağlık hizmetlerinde rekabetin anahtar rolü, sağlık hizmeti maliyetlerini düşürmek için bir mekanizma oluşturmaktır. Çünkü rekabet genellikle organizasyonun verimliliğini artırmakta, yüksek sağlık maliyetlerini ortadan kaldırmakta ve aynı zamanda hastalara sunulan hizmet kalitesini de artırmaktadır.

Covid-19 pandemisinin ülke bazında nüfus yoğunluğuna göre enfekte sayısında görülen pik zamanlarının bir tanesinde ilk 5 il içerisinde Tokat da yer almıştır. Olası yeni pik durumunda muhtemel aksaklıkları ortadan kaldırmak ve hazırlıklı olmak için, kamu hastanelerine ek olarak yurtlar, huzur evleri, eski kullanılmayan hastaneler kullanıma hazır hale getirilmelidir. Ayrıca ilin genel nüfus yoğunluğunun fazla olması ve TÜİK verilerine göre son beş yılda ülke genelinde %21,9 olarak gerçekleşen yaşlı nüfus artışının Tokat özelinde % 17,2 oranında olması sebebiyle oluşabilecek yeni pik, farklı salgın veya pandemi durumlarına karşın sağlık hizmetinin aksamayacağı yöntemler geliştirilmelidir.

2002 ile 2020 yılları arasındaki 100.000 kişiye düşen hekim ve hemşire sayısında düzenli bir artış trendi olduğu görülmektedir. Hemen hemen tüm illerde tıp ve sağlık fakültesi olduğu düşünülürse nüfustaki artış yüzdesi ile anca dengede olduğu söylenebilmektedir. Bu durum Türkiye'deki insanların sağlık hizmetlerine ulaşabilmelerinin kolaylaştığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Fakat artış trendinde pik bir artışın görülmediği de aşıkardır. Sağlık çalışanı sayısında OECD ve Türkiye ortalamalarının gerisinde olan Tokat insan kaynağı açısından bu geriliği en azından Türkiye ortalamasına çıkarması zoruridir. Özellikle yabancı uyruklu vatandaşların veya mülteci sayılarının bu oranlara dahil edilmediği düşünülürse hastaların sağlık hizmetlerine ulaşma boyutundaki durumları ve bunun Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının alacağı sağlık hizmetinin hekim, hemşire, ebe gibi sağlık çalışanlarının il nüfus yüzde payındaki etki boyutları araştırılmalıdır. Kardiyoloji alanında insan kaynağı açısından gelişmeler gösteren Tokat, ortaya çıkan kritik bir hasta varlığı durumunda kalp damar cerrahisi alanında dışarıya hasta sevkinde bulunduğu tespit edilmiştir. İşin cerrahi konusunda eksikliğin olduğu gözlemlenmiştir. Bu açıdan mikrocerrahi alanında hem üniversite hemde özel hastanelere gelişimleri konusunda önemli bir görev düşmektedir. Bu durum mevcut rekabetin varlığını ortaya koymaktadır. İlden diğer illere doğru sağlık hizmeti alımı kayması olasıdır.

Tokat'ta Tüp bebek merkezinin yoksunluğu nedeniyle ihtiyaç sebebiyle çevre illere yönlendiği gözlemlenmektedir. Bu husus değerlendirilerek Üniversite veya Özel hastane boyutunda yeni iş girişimi olarak değerlendirilebilirler.

Tokat nüfusuna oranla il sağlık hizmet kuruluşlarının sayısal verilerinin yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Bu

durumu ortadan kaldırmak ve alıcıların pazarlık güçlerinin şekillenmesi adına ikinci bir özel hastane veya şehir hastanesi planlamasına gidilmesi yerinde olacaktır. Özellikle Covid-19 döneminde hastaların sağlık talepleri noktasında farklılaşma durumunu bu dönem için gözlemek güçtür. Çünkü sağlık talebini şekillendirecek zoraki bir yönlendirme söz konusudur. Tokat devlet hastanesi gibi 2. Basamak bir hastanenin poliklinikleri ile birlikte devre dışı kalması tercih noktasında bir sınırlamaya sebep olmuştur. Bu da alıcıların pazarlık gücünü sıkıntıya sokmaktadır.

İkame ürün açısından bakıldığında sağlık mefhumunun ikamesi yoktur. Sağlık hizmetleri tercihinin yapılabilmesi mümkün değildir. Tüketici konumundaki hasta, basit bir seçim ortaya koyup sağlık hizmetleri arasında tercihte bulunamazlar. Çünkü hasta böyle bir tercihte bulunmaktan geri durur. İkame açısından şifalı bitkiler, termaller vb unsurlar gösterilse de bu yönlendirmeyi hekimin yapması elzemdir. Sağlık talebini ve arzını manüple edebilecek durumda olan şifalı bitki satıcıları, sattıkları ürünlerle alakalı ne kadar yönlendirmede bulunabilecekleri kendilerine açıkça belirtilmiştir. Belirlenen bu açıklığın dışına çıkılmaması yine elzem konular içerisinde yer almaktadır. Pınar (2012, s.63) yaptığı çalışmada “Tüm dünyada kullanım oranı artmakta olan alternatif tedavi yöntemlerinden bitkisel tedavi hakkında halkın sağlık bakanlığı tarafından bilgilendirilmesi sağlanmalıdır.” demektedir. Özellikle Covid-19 döneminde hastalığın giderilme yolu ve yöntemi tam olarak ortaya konulmadığı bu dönemde geçmişteki alışılmış tedavi yöntemleri ile nasıl bir sonuç doğuracağı bilinmediğinden şifalı bitki satıcıları tarafından uygulanacak veya yapılacak yönlendirmelerde insan hayatına ilişkin geri dönülemez hasarlara veya kayıplara neden olunabileceği göz ardı edilmemelidir. Modern tıp ile müşterek bir yöntem ve gidişat daha fazla katkı sunacağını unutmamak gerekir.

Türkiye'nin toplam sağlık harcaması yüksek olarak algılsa da GSYİH'sinden sağlığa ayırdığı pay düşük kalmaktadır. (Dikmetaş Yardan vd., 2016, s.171). Bu payın yüzdesi ülke sağlık talebini ve rekabet boyutunu da etkilemektedir. Diğer yandan Türkiye de rekabet gücünü en fazla elinde bulunduran erk olarak devlet gerçeği olduğu da karşımıza çıkmaktadır. Devlet sağlık hizmeti sunma ve yönlendirmede dünya ölçeğini ve DSÖ tavsiyelerini alarak ülkede sağlık politikası oluşturmaktadır. Merkeziyetçi bir yönetim politikası güdülen ülkemizdeki güç mekanizması açısından devlet, uygulayacağı yöntem ile tüm yapının tamamını etkileyeceği hususunu unutmamak gerekir. Covid-19 sürecinde yönetme ve yönlendirmede bulunmada rekabet açısından sınırlama ile şekil verme yöntemlerini uygulandığı gözlemlenmektedir. Sağlık bakanlığına bağlı hastaneler, üniversite hastaneleri ve özel hastanelerin Covid-19 döneminde nasıl hizmet vereceklerinin iş akışı modeli ilgili mevzuatla ortaya konulmuştur. Tokat'ta pik dönemleri ağır hastalar için yeterli yoğun bakım

kapasitesi olmayınca üniversite ve özel hastane yoğun bakımlarından destek alındığı gözlemlenmiştir.

Tokat'tan sağlık hizmeti almak için gelen ve 3. En fazla hizmet alan il konumundaki Gaziantep 31.534 hasta ile varlık göstermesi merak konusudur. Gaziantep bünyesinde barındırdığı çokça özel ve araştırma hastanesi yapısı ile bu duruma karşılık Tokat'ı sağlık hizmeti alması durumu araştırılması gereken bir durumdur. Samsun ili Tokat için sağlık hizmeti alımında önemli bir rakip olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş bir şehir olması, çeşitli özel hastanelere sahip olması ve Tokat'a yakın bir konumda olması Tokat şehri sakinleri tarafından tercih edilmesinde etkili faktörler arasındadır. Sivas ve Tokat arasında karşılıklı hasta seyahatleri olduğu gözlemlenmektedir. Tokat ile sağlık hizmeti alışverişi olan şehirler arasında Sivas hem gelen hasta, hem giden hasta sayısı açısından ilk 5'de yer almaktadır. Fakat Tokattan giden hasta sayısına karşılık Sivas'dan Tokat'a sağlık hizmeti almaya gelen sayısının fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda da iki il sağlık açısından birbirine rakip olarak değerlendirilebilir ve Tokat, Sivas için daha fazla rakip olduğu anlaşılmaktadır. Sivas'ın nüfus yoğunluğunun ve şehirdeki hasta sayısının Tokat'a yakın olması ve iki şehrin birbirine yakın konumda bulunması rekabet açısından orantılı bir durumun oluşmasını sağlamaktadır.

Yapılan bu analiz sonucunda Tokat için Porter'in 5 güç faktörü çerçevesinde değerlendirmek gerekirse;

*Sektöre yeni girmesi muhtemel sağlık kuruluşlarının rekabet açısından tehdit düzeyi yüksek olacağı kanaati oluşmuştur. Bu rekabet durumunun oluşması ile farklılaşma ve stratejik inovasyona katkı sağlayacağı ve ilin gelişimsel bir yükseliş elde edeceği düşünülmektedir. Bu açıdan bu rekabet ortamı oluşturulmalıdır.

*Tedarik gücü açısından önemli bir kaynağa ev sahipliği yaptığı gözlemlenmiştir. Hekim sayıları ve hekimlerin başka illere geçiş sorunları muhakkak çözülmesi gereken elzem sorunlardır.

*Alıcıların pazarlık gücü açısından Covid-19 sürecinde önemli bir sektöre uğramış ve mecburi bir yöneliş söz konusu olduğu gözlemlenmiştir. Bu mecburi durumun sonrasında ise üniversite ve özel hastaneye yapılan talebin durumunu daha da kızıştırmış ve buradaki hekimlerin ve sağlık hizmetinin seçim noktasında daha farkındalığa sebep olmuştur. Özel hastane katkı payı oranı ile üniversite hastanesi öğretim üyesi fark ücreti geçen yıla göre daha fazla arttığını ve bu durumunda alıcıların pazarlık gücünde olumsuz etkiye sebep olduğunu söylemek mümkündür.

*İkame ürünler açısından Covid-19 dönemi için ikame sağlık iyileştirme araçları ve yöntemlerine yönelmelerin artmasına sebep olmuştur. Bu durumun sağlık iyileştirmesi açısından sağlık kuruluşuna başvurmadan hekim önerisi ve yönlendirmesi alma gereği duymadan yönelme olabileceği ve bir ikame durumu teşkil edeceği için sağlık kurumları açısından tehdit olarak belirtilebilir.

Bu durumların ortaya koyduğu sonuçlar açısından değerlendirildiğinde rekabet analizi olarak yüksek bir etkiye neden olduğu söylenebilir.

*Mevcut rakipler arasındaki rekabetin yoğunluğu açısından değerlendirmeye alındığında rakiplerin kendi aralarındaki rekabet yoğunluğunun oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Tokat açısından rekabet durumu yüksek ve rekabet avantajı ise Tokat'ın lehinedir. Ayrıca il eylem planına sağlık kurumları kullanım gereksinimleri, en çok geliş nedenleri, memnuniyet durumları hakkında ayrıntılı bir araştırma ekleyerek, ortaya çıkacak sonuçlara göre iyileştirme yöntemleri geliştirilmelidir. Tosun ve Söyük, (2019, s.1882)'in yaptıkları bir çalışmada ortaya koydukları gibi, kurum ve kuruluşlar müşteri memnuniyet dönütlerini ve algılarını geliştirdikleri bir yöntemle dağıtım, prosedür ve etkileşim adaleti çerçevesinde ele alıp değerlendirmelidirler.

Merkeziyetçi bir yapı ile yönetilen ülkemizin sağlık politikaları il bazında ne ise ülke bazında da bir resmini ortaya koymaktadır. İl açısından yapılan analiz Türkiye için bir evren – örneklem algılanarak yapısal olarak değerlendirme genele vurgu yapılabilir.

Bu çalışma ilerleyen zamanlarda güncel sağlık hizmeti ortamı için güncel verilerle yenilenip Porter'ın sağlık sektörü ile ilgili ortaya koyduğu kavramsal çerçevesi kullanılarak tekrar değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M. (2009). Türkiye sağlık sektöründe rekabet stratejileri: hastaneler üzerine bir araştırma. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss.4
- Akbolat, M., & Işık, O. (2012). Hastanelerde Rekabet Stratejileri ve Performans/Competitive Strategies and Performance in Hospitals. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 401-424.
- Akmermer, B., & Ayyıldız, H. (2016). Kuyumculuk Sektörünün Porter'ın Beş Güç Modeli İle Rekabetçilik Analizi: Trabzon İli Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 47-68.
- Altay A. Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Sayıştay Dergisi*, 2007;56.
- Altay A. Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Sayıştay Dergisi*, 2007;64.
- Amarat, M., Akbolat, M., Ünal, Ö., & Baş, T., (2018). Özel sağlık sektöründe mavi okyanus stratejisi. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 125-141.
- Bakanlığı, T. C. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı Sağlık Hizmet Kalitesi Ve Mali Sürdürülebilirlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Kalkınma bakanlığı.
- Başcı, E. S. (2019). *TR83 Bölgesi Karşılaştırmalı Ekonomik Gelişim Raporu*, Çorum Ticaret Borsası
- Chandler, A. D. (1962). *Strategy and structure: Chapters in the history of the American industrial enterprise*. Cambridge: MA:MIT Press.
- Chuan-Hui Chang, Yu-Ching Chiao & Yafang Tsai. Identifying competitive strategies to improve the performance of hospitals in a competitive environment. *BMC Health Services Research*, 2017; 8.
- Coşkun, B. (2014). M.Porter'in Güç Modeline Göre Sağlık Hizmetleri Sektörünün Rekabet Analizi. *Sağlıkta Performans Dergisi* 7.1, 43-60.
- Çavmak, Ş. (2020). Değer Odaklı Sağlık Hizmetlerinin Sunumu: Türkiye Sağlık Sistemi İçin Öneriler. *International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences* 6.3 , 291.
- Çıraklı Z.L. ve Sayım F. Hastanelerdeki Sağlık Hizmetlerinde Kalite Yönetim Sistemlerinde Maliyet Fayda, Maliyet Etkililik Analizi Göstergelerinin İncelenmesi, Edit: Harun KIRILMAZ, *Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2009;2:349.
- Çıtıl, D. Ö. (2018). *Tokat İli Sağlık Sektörü Eylem Planı (2018-2023)*. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)
- Dikmetaş Yardan, E., Demirkıran, M., Yabana Kiremit, B. (2016). Türkiye Sağlık Harcamaları Trendi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 1, Haziran 2016, ss. 157-176
- dos Santos, R. R., & Coutinho de, F. J. (2017). Model for formulating competitive strategy: the supplementary health sector case. *Benchmarking: An International Journal*, 213-219.
- Eren, E., & Özdemirci, A. (2018). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Eriş, H. (2019). Şanlıurfa Sağlık Turizmi Swot Analizi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 18(71).
- Gomes, C., Yasin, M., Lisboa, J., & Küçük, M. (2014). Discerning competitive strategy through an assessment of competitive methods. *The Service Industries Journal*, 978-998.
- Görmüş, İ. (2020). Strateji ve Piyasa Ekonomisinde Stratejinin Sağlık Kurumları için Yeri. *Journal of Banking and Financial Research, Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi* 7.2, 93-114.
- Grundy, T. (2006). Rethinking and reinventing Michael Porter's five forces model. *Strategic Change* 15.5 , 213–229.
- Güngören , M., & Orhan, F. (2001). Sağlık Hizmetleri Sektörünün Rekabetçilik Analizi 5 Güç Modeli Çerçevesinde Ankara İli'nde Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10.1, 151-182.
- Hitt, M., Ireland, R., & Hoskisson, R. (1999). *Strategic Management Cases: Competitiveness and Globalization*. Cincinnati, Ohio: Third Edition, South-Western College Publishing.
- Kaplan, M., Çelik, A., & Turak Kaplan, B. (2019). Beş Güç Modeline Bağlı Olarak Isparta Sağlık Hizmetleri Sektörü Rekabet Analizi. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 115.
- Kılıç, B., & Uslu, T. (2019). Porter'in Rekabet Modelinin İstanbul'daki Zincir Otel İşletmelerinde İncelenmesi. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 83-98.
- Koçoğlu, D., & Kantar, M. (2016). Türkiye Madencilik Sektörünün Beş Güç Modeli İle Değerlendirilmesi. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, (1), 1-10.
- Miller, F. (1989). Cost, quality and access in health care: New roles for planning in a competitive environment. *Journal of Legal Medicine* 10. 4, 763-769.
- Mintzberg, H. A. (1998). *Strategy Safari*. UK: Pearson.
- Özbilen, P. (2019). *A Structural Analysis of the Turkish Hospital Industry Using Porter's Diamond Framework: A Case from an Emerging Market*. Ege Akademik Bakış, 107-108.
- Pınar, N. (2012) Ülkemizde ilaç harcamaları, *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 19(1):59-65.
- Porter, M. (1985). *Competitive Advantage*. New York: The Free Press.
- Porter, M. (2008). The five competitive forces that shape strategy. *Harvard business review*, 25-40.
- Porter, M. E. (1989). How competitive forces shape strategy. *Readings in strategic management*, 133-143.
- Porter, M. E. (1997). Competitive strategy. *Measuring Business Excellence*, 12-17.
- Porter, M. E. (2015). *Rekabet Stratejisi Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri*. İstanbul: Aura.
- Porter, M., & Everrett, M. (2008). *On competition*. Harvard Business Review, 33-66.
- Porter, M., & Heppelmann, J. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard business review*, 64-88.
- Porter, M., & Lee, T. (2013). The Strategy That Will Fix Health Care. *Harvard Business Review* 91.10, 50-70.
- Porter, M., & Teisberg, E. O. (2006). *Redefining health care: creating value-based competition on results*. Boston Massachusetts: Harvard Business press.
- Rust, R., & Oliver, R. (1994). *Service quality: New directions in theory and practice*. London: Sage Publications.

- Sancar, T., & Öngel, V. (2020). Medikal Turizm Hizmeti Veren Sağlık Kuruluşlarının Rekabet Stratejilerinin Kurum Performansına Etkisi: İstanbul Örneği. *Third Sector Social Economic Review*, 55(4), 2847-2868.
- Sargutan, A. (2005). Sağlık sektörü ve sağlık sistemlerinin yapısı. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 8.3, 400-428.
- Seki, İ., & Kaya, M., (2018). Sağlık sektörü açısından rekabet gücünün bölgesel analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(10), 69-81.
- Songur, C., Top, M., & Tekingündüz, S. (2013). Sağlık Sektöründe GZFT (Güçlü-Zayıf Yönler-Fırsatlar-Tehditler) Analizi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 5(1), 69-99.
- Şantaş, G. (2020). Sağlık Sektöründe Mavi Okyanus Stratejileri Ve Mavi Okyanus Liderliği: Kavramsal Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(3), 536-549.
- Şantaş, G., & Şantaş, F. (2019). Sağlık kurumlarında stratejik yetenek yönetimi: kavramsal bir çalışma. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(2), 446-453.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2018). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2018. Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı, Ankara.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O., & Akbolat, M. (2009). *Sağlık İşletmeleri Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tosun, N., Söyüç, S. (2019). Şikâyet Yönetimi Perspektifinden Müşteri Memnuniyeti ve Davranışsal Niyet Üzerine Kavramsal Bir Model Önerisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (Özel Sayı) , 1873-1887.
- Tropello, P. D. (2002). Magnet status as a competitive strategy of hospital organizations: marketing a culture of excellence in nursing services. *Journal of hospital marketing & public relations* 14.2, 53-57.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2003). *Sağlıkta Dönüşüm Raporu*. T.C Sağlık Bakanlığı.
- Uğurluoğlu, Ö., Demir, İ. B., Öztun, B., & Ürek, D. (2015). Swot Analizinin Sağlık Kurumlarında Uygulanması: Ev İdaresi Örneği. *Is, Güc: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 17(4).
- Whittington, R. (1993). *What is Strategy and Does It Matter*. London: Routledge.

İnternet Kaynaklar

- <https://ia.com.tr/2020-48-covid-19-turkiyede-saglik-harcamaları-ve-oced-ile-karsilastirmasi/> (2020, 12-20)
- <https://tokat.ktb.gov.tr/tr-60574/genel-bilgiler.html> (2020, 12-16).
- <https://tr.euronews.com/2020/03/14/ulkelerde-kisi-basina-kac-doktor-ve-hastane-yatagi-dusuyor-turkiye-de-durum-ne> (2020, 12-19)
- <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-saglik-istatistikleri> (2020, 12-16)
- <https://www.dw.com/tr/ds%C3%B6-yeni-pandemiler-patlak-verebilir/a-56085778> (2020, 12-29)
- <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/25tokat-sektorel-eylem-plani.pdf> (2020, 12-29)
- <https://yervis.gov.tr/web/#> - Mekânsal Veriler, (2021, 04-30)
- <https://yervis.gov.tr/web/File/il-sege-2017.pdf> , (2021, 04-30)
- İller ve Bölgeler Arası Sosyo-Ekonomik Ağ İlişkileri Raporu (2020) https://yervis.gov.tr/web/File/ag_analizi_rapor.pdf, (2021, 04-30)
- Karayolları Genel Müdürlüğü. (2020, 12 15). İller ve İlçeler Arası Mesafe Sorgulama: <https://www.turkiye.gov.tr/karayollari-ilceler-arasi-mesafe-sorgulama>
- T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Sayfası. (2020, 12-15). <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- T.C. Sağlık Bakanlığı Tokat İl Sağlık Müdürlüğü. (2020, 12-15). <https://tokatism.saglik.gov.tr/>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2018). Sağlık Personeli Sayılarının İllere Göre Dağılımı.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2019). Hastane Yatak Sayılarının İllere Göre Dağılımı.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2019). Sağlık Harcamaları İstatistikleri.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2019). Yıllara Göre İl Nüfusları.
- Yüksek Öğretim Kurumu, Tüm Üniversiteler Hakkında Genel Bilgiler, <https://istatistik.yok.gov.tr/>. (2020).

EXTENDED ABSTRACT

Within the scope of this study, a dynamic competition is expected in terms of public and private health institutions serving in the health sector in Tokat according to Porter's Five Power Model. The key role of competition in healthcare is to create a mechanism for lowering health care costs. Because competition generally increases the efficiency of the organization, eliminates high health care costs and at the same time increases the quality of service offered to patients.

Tokat was included in the top 5 provinces in one of the peak times of the Covid-19 pandemic in the number of infected according to the population density on a country basis. In addition to public hospitals, dormitories, retirement homes, old unused hospitals should also be made ready for use to eliminate possible malfunctions and be prepared in case of a possible new peak.

It is observed that there is a regular increase trend in the number of physicians and nurses per 100,000 people between 2002 and 2020. Considering that there are medical and health facilities in almost all provinces, it can be said that it is only in balance with the increase in the population. This situation can be interpreted as that people in Turkey have easier access to healthcare services. However, it is also obvious that there is no peak increase in the upward trend. In terms of human resources, Tokat province, which is behind the OECD and Turkey averages in terms of the number of health care workers, should increase this backwardness at least to the average of Turkey.

The study determined that Tokat province, which has made progress in recent years in terms of human resources in the field of cardiology, transfers critical patients to cardiovascular surgery. Therefore, it seems that Tokat is not sufficiently developed in terms of surgery. In this respect, both university and private hospitals have an important role to play in the development of microsurgery. This situation reveals the existence of current competition. Thus, the demand for health services in this area may turn to other provinces. Due to the lack of an in vitro fertilization center in Tokat, neighboring cities are preferred. In this context, IVF centers can be considered as a new entrepreneurship opportunity.

Compared to the population of Tokat, there are not sufficient data of provincial health service institutions. To eliminate this situation and shape the bargaining power of the buyers, it would be appropriate to go to a second private hospital or city hospital planning. Especially in the Covid-19 period, it is difficult to observe the differentiation of patients' health demands because there is a forced direction that will shape the health demand. The failure of Tokat state hospital as a second-level hospital together with its polyclinics resulted in limited options. This puts the bargaining power of the buyers in trouble.

Samsun province is an important competitor of Tokat regarding health services. Being a developed city, having various private hospitals, and being close to Tokat are among the factors that make it preferred by the residents of the city of Tokat. It is observed that there are mutual patient travels between Sivas and Tokat. Among the cities that exchange health services with Tokat, Sivas is in the top 5 in terms of patient travels both from and to Tokat. However, the number of patients coming from Sivas to Tokat is higher than the number of patients going to Sivas from Tokat. Thus, two provinces can be considered as competing in terms of health but Tokat has a competitive advantage. The fact that the population density of Sivas and the number of patients in the city is close to Tokat and that the two cities are close to each other provide a proportional situation in terms of competition.

The health institutions that are likely to enter the sector will be high level competitors. This competitive environment can contribute to differentiation and strategic innovation and the province can achieve a developmental rise. In this respect, this competitive environment should be created.

It has been observed that it has significant supplying power. The number of physicians and the tendency of the physicians to move to other provinces are essential problems to be solved.

It is possible to say that the intensity of competition is quite high. The level of competition is high and Tokat has a competitive advantage.

COVID-19 SALGINININ TURİZM, ULAŞTIRMA VE YİYECEK&İÇECEK SEKTÖRLERİNE ETKİSİ: RALS ENGLE VE GRANGER EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ¹

Selim GÜNGÖR^{1*}, Nercü AYDIN^{2*} ve Aydın İNAK^{3*+}

¹Sorumlu Yazar, Dr.Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

² Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

³ Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

*selim.gungor@gop.edu.tr, *nercu.aydin@gop.edu.tr, *aydin.inak@gop.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-2997-1113, +ORCID: 0000-0002-3419-9914, +ORCID: 0000-0003-2993-3659

Öz– 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgını ülke ekonomilerini öngörülemez bir belirsizlikle baş başa bırakmış ve tüm sektörler üzerinde etkisini derin bir şekilde hissettirmiştir. Bu çalışmanın amacı, 17.03.2020-29.01.2021 dönemi için Türkiye örneğinde Covid-19 salgınının turizm, ulaştırma ve yiyecek-ıçecek sektörleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Covid 19 kaynaklı günlük ölüm ve vaka sayılarının Borsa İstanbul (BİST) Turizm, Ulaştırma ile Yiyecek & İçecek endeksleri üzerindeki etkisi RALS Engle ve Granger eşbütünleşme testiyle araştırılmıştır. Bulgular, BİST Turizm endeksi ile vaka ve ölüm sayıları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu; ancak BİST Ulaştırma ve Yiyecek & İçecek endeksleriyle vaka ve ölüm sayıları arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını göstermiştir. Son olarak, BİST Turizm endeksi ile vaka ve ölüm sayıları arasındaki uzun dönemli ilişkinin büyüklüğü Dinamik En Küçük Kareler tahmincisiyle araştırılmış, uzun dönemde değişkenler arasında ilişkinin negatif olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler– BİST Turizm Endeksi, BİST Ulaştırma Endeksi, BİST Yiyecek & İçecek Endeksi, Covid-19 Salgını, RALS Engle and Granger Eşbütünleşme Testi.

THE EFFECT OF COVID-19 EPIDEMIC ON TOURISM, TRANSPORTATION AND FOOD & BEVERAGE INDUSTRIES: RALS ENGLE AND GRANGER COINTEGRATION TEST

Abstract – The Covid-19 epidemic, which was declared as a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020, confronted the economies of countries with an unpredictable uncertainty and its impact was felt in all sectors deeply. The aim of this study is to put forward the impact of the Covid-19 epidemic on the tourism, transportation, and food & beverage sectors for the period of 17.03.2020-29.01.2021 in the Turkey sample. Accordingly, the effect of Turkey's daily deaths and cases caused by Covid-19 on the Borsa İstanbul (BIST) Tourism, Transportation and Food & Beverage Indices was investigated through the RALS Engle and Granger cointegration test. Findings showed that there is a long-term relationship between the BIST Tourism index and the number of cases and deaths, but there is no relationship between BIST Transportation and BIST Food & Beverage Indices and the number of cases and deaths. Finally, it was investigated that the magnitude of the long-term relationship between the BIST Tourism index and the number of cases and deaths by applying the Dynamic Ordinary Least Squares estimator and the negative relationship between the variables was observed in the long run.

Keywords – BIST Tourism Index, BIST Transportation Index, BIST Food & Beverage Index, Covid-19 Epidemic, RALS Engle Granger Cointegration Test.

¹ Yazarların makaleye katkı oranı sorumlu yazar, %55, ikinci yazar %30 ve üçüncü yazar %15'tir.

GİRİŞ

Bulaşıcı hastalık salgınları ülke sınırlarını kolayca geçerek ekonomik ve bölgesel istikrarı tehdit edebilmektedir. İstikrara yönelik bu tehdidin sebepleri olarak salgının tanımlanmadan önce hızla yayılması, ilacın geliştirilme ve onaylanmasındaki gecikmelerden dolayı ilk enfeksiyonların önemli ölçüde ölümlerle sonuçlanması, mikropların sürekli adaptasyonu ve yetenekleri ile birlikte gelişmesi ve dirençli hale gelmesi vb. durumlar sıralanabilir (Verikious, vd., 2016:1225). Salgının sadece sağlık açısından değil, aynı zamanda sosyal, politik ve ekonomik yönden de etkileri söz konusudur. Özellikle, sağlık alt yapısı zayıf, yüksek ölüm ve/veya hastaneye yatma oranına sahip olan ülkelerde salgının etkisi daha şiddetli olabilmektedir. Öte yandan salgının sınır tanımaksızın geniş bir alana yayılması birçok toplumun, siyasi sistemin ve ekonominin eşanlı olarak zayıflamasına yol açabilmektedir (Davies, 2013). Ekonomik kaybın etkisi ise doğrudan maliyetler, uzun vadeli yük ve dolaylı maliyetler aracılığıyla ekonomik istikrarsızlığa sebep olabilmektedir (Qiu, vd., 2017:9). Örneğin, Şubat 2003'ün sonlarında Çin'de Guangdong eyaletinde ortaya çıkan ve yaklaşık 800 kişinin ölümüne ve 70 bin onaylanmış vakaya neden olan Akut Solunum Sendromu (SARS-CoV) Doğu Asya ülkelerinde ciddi ekonomik tahribata yol açmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2020; McCall, 2020:166). Bu ülkelerde yaşanan ekonomik tahribatın ana kaynağı, bireylerin enfekte olmaktan kaçınma çabalarının yol açtığı kısa dönemli talep şoklarının ortaya çıkması ve bu durumunda ulaşım, oteller, perakende mağazaları ve restoranlar vb. gibi hizmet sektörleri için iç trafiğin azalmasına ve iç ve dış turizmde ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olmasıdır (Brahmbhatt ve Dutta, 2008:7). SARS salgını gibi algılanan kontrolün daha az olduğu durumlarda, bireyler başkalarıyla temastan kaçındığı için özellikle turizm, ulaşım, perakende satış ve serbest etkinliklere olan talep düşebilmekte ve bu sektörlerin göreceli olarak önemli olduğu ekonomiler bu durumdan yoğun bir şekilde etkilenebilmektedir. Uluslararası seyahat yoluyla yayılan salgın, vakanın görülmediği ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde ek bir düşüşe sebep olabilmektedir. Ayrıca, salgının gelecekteki seyrine ilişkin belirsizlik ve bunun talep üzerindeki etkisi, salgından etkilenen ekonomilere olan güveni azaltarak ilgili ekonomilerin yatırımlarında azalışlara yol açabilmektedir (Smith, 2006:3114-3115).

Çin'in Vuhan Kentinde 31 Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkan Covid-19 (2019-nCoV) salgını da ülkelere yayılma, insanları enfekte etme ve hücreye girmek ve enfekte etmek için benzer mekanizmalar kullanma gibi özelliklerinden dolayı SARS salgınına benzemektedir (McCall, 2020:166). Covid-19 salgını 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Virüsün hızla yayılması ve yüksek öldürme oranına sahip olması insanları sosyal mesafeye teşvik etmiş ve beraberinde insan hareketliliğinin de kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu kapsamda birçok ülkede olağanüstü hâl ilan edilmiş, uçuşlar iptal edilmiş, sınırlar kapatılmış ve sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiştir. Yaşanan bu küresel salgın yüksek bulaşıcılık etkisiyle her

geçen gün etkisini arttırmış ve hayatı durma noktasına getirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (2021) verilerine göre, 29 Ocak 2021 tarihi itibarıyla 215 ülkede 102 milyonu aşkın onaylanmış Covid-19 vakası, 74 milyonu aşkın iyileşen hasta ve 2,2 milyonu aşkın ölüm vakası bulunmaktadır. Covid-19'un çıktığı günden itibaren dünya genelinde en çok etkilenen ilk on ülkenin sırasıyla ABD, Hindistan, Brezilya, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Türkiye, İtalya, İspanya ve Almanya olduğu görülmektedir.

Tüm dünyaya yayılan yeni koronavirüs küresel salgını sadece tüm sosyal dokuyu felç etmekle kalmamış, aynı zamanda ekonomilerin ve buna bağlı sektörlerin küresel erişimini büyük ölçüde tehdit etmiş ve sektörleri belirsizlik ortamına sürükleyerek yeni bir düzene geçmelerini zorunlu kılmıştır. Dünyada bu salgın ortamından en çok etkilenen sektörlerin başında, hiç kuşkusuz ülkelerin millî gelirleri üzerinde önemli bir paya sahip olan turizm, ulaştırma ve yiyecek-içecek sektörleri gelmektedir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (2020) tarafından yayınlanan rapora göre, dünyada uluslararası turist gelişleri (geceleyen ziyaretçiler), virüsün yavaş önemi, düşük yolcu güveni ve Covid-19 salgınından dolayı hala yürürlükte olan seyahatle ilgili önemli kısıtlamalar nedeniyle Ocak-Ekim 2020 döneminde, geçtiğimiz yılın aynı dönemine göre yaklaşık %72 oranında azalmıştır. Bu durum, 2019'un aynı dönemine kıyasla 900 milyon daha az uluslararası turist gelişini temsil etmekte ve ihracat gelirlerinde yaklaşık 935 milyar ABD doları olarak uluslararası turizmde karşılaşılan kaybın, küresel ekonomik krizin etkisi altında gerçekleşen 2009'daki kayıptan yaklaşık 10 kat daha fazla olduğu anlamına gelmektedir. Uluslararası turist gelişleri bölgesel açıdan değerlendirildiğinde, Ocak-Ekim 2020 döneminde, 2019'un aynı dönemine göre Asya'da yaklaşık %82'lik, Ortadoğu'da %73'lük, Afrika'da %69'luk Amerika ve Avrupa'da %68'lik bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Koronavirüsün turizm sektörüne etkisi Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2020a) verilerine göre, 2020 yılı turizm gelirinin 2019 yılına göre yaklaşık olarak %65 oranında azaldığı, çeyrek dönemler açısından turizm gelirlerindeki en fazla azalışın ise yaklaşık %71 ve %50 ile üçüncü ve dördüncü çeyrekte gerçekleştiği söylenebilir. Durum uluslararası turist gelişleri açısından değerlendirildiğinde ise 2020 yılında gelen turist sayısının 2019 yılına göre yaklaşık %69,5 oranında azaldığı, çeyrek dönemler açısından turist gelişlerindeki en fazla azalışın ise yaklaşık %74 ve %58 ile üçüncü ve dördüncü çeyrekte gerçekleştiği söylenebilir.

Dünyada koronavirüs salgınının ulaştırma sektörü üzerindeki etkisini görebilmek için Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün yayımladığı Covid-19 Hava Trafik Kontrol Paneli (2021) incelenebilir. Bu panele göre, dünyada havayolu şirketlerinin uluslararası trafik akışı açısından 2020 yılı gelirinin 2019 yılına göre yaklaşık 62.089 milyon dolar azaldığı görülmektedir. Azalışlar bölgesel açıdan değerlendirildiğinde ise bu azalışların yaklaşık 32.700 milyon doları Avrupa'da, 12.517 milyon

doları Asya'da, 7.272 milyon doları Ortadoğu'da, 4.418 milyon doları Kuzey Amerika'da ve 2.974 milyon doları Latin Amerika'da ve 2.208 milyon doları Afrika'da yaşandığı ve koronavirüsün tüm dünyada yayılım hızını arttırmaya başladığı Şubat 2020 itibarıyla de azalış trendine girildiği söylenebilir. Ayrıca, dünyada havayolu şirketlerinin yurtiçi trafik akışı açısından 2020 yılı gelirinin 2019 yılına göre yaklaşık 52.490 milyon dolar azaldığı söylenebilir. Azalışlar bölgesel açıdan değerlendirildiğinde ise bu azalışların yaklaşık 7.853 milyon doları Avrupa'da, 17.990 milyon doları Asya'da, 628.000 milyon doları Afrika'da, 20.475 milyon doları Kuzey Amerika'da ve 4.306 milyon dolarının ise Latin Amerika'da yaşandığı görülmektedir. Koronavirüs salgınının ulaştırma sektörüne etkisi Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenler Derneği'nin lojistik sektör raporuna göre, 2020 yılının ilk üçeyreği sonunda değer bazında ihracat taşımalarında demiryolu yük taşımacılığının 2019'da yaklaşık %0,54 olan payının %0,80'e, karayolu yük taşımacılığının payı yaklaşık %30'dan %32'ye yükseldiği söylenebilir. Ancak ilgili raporda, 2020 yılının ilk üçeyreği sonunda değer bazında ihracat taşımalarında havayoluyla yük taşımacılığının 2019'da yaklaşık %8 olan payının %7,50'ye, denizyolu yük taşımacılığında ise %61 olan payı %60'a düştüğü görülmektedir (Güler, 2020). Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (2020)'nün yayınladığı verilere göre ise iç hat yolcu sayısının bir önceki yıla göre, yaklaşık %50, dış hat yolcu sayısının ise bir önceki yıla göre yaklaşık %70 azaldığı söylenebilir. Ayrıca ilgili raporda, yük trafiği açısından iç hat yük trafiğinin yaklaşık %40, dış hat yük trafiğinin ise yaklaşık %42 azaldığı görülmektedir.

Dünyada koronavirüs salgınının gıda-ıçecek sektörü üzerindeki etkisini görebilmek için ise Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından yayınlanan Küresel Gıda Piyasalarına İlişkin Gıda Görünümü (2020) raporu incelenebilir. Bu rapora göre, dünyada 2020 yılının ilk yarısında gerçekleşen ihracatın 2019 yılının aynı dönemine göre yaklaşık %0,7, 2019 yılının ikinci yarısında gerçekleşen ihracata göre ise %1,5 oranında daha az olduğu söylenebilir. Durum gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise gelişmiş ülkelerde 2020 yılının ilk yarısında gerçekleşen gıda ihracatının 2019 yılının aynı dönemine göre yaklaşık %0,3 daha azken, 2019 yılının ikinci yarısına göre %0,1 daha fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca ilgili raporda gelişmekte olan ülkelerde 2020 yılının ilk yarısında gerçekleşen gıda ihracatının 2019 yılının aynı dönemine göre yaklaşık %4, 2019 yılının ikinci yarısına göre %4,3 oranında daha fazla olduğu görülmektedir. Durum gelişmekte olan ülkelere biri olan Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise TÜİK (2020b) verilerine göre, 2020 yılında gıda ürünleri ihracatının bir önceki yıla göre yaklaşık %4 arttığı; ancak içecek ürünlerinin ihracatının yaklaşık %7 azaldığı söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, 17.03.2020-29.01.2021 dönemi için Türkiye örneğinde Covid-19 salgınının turizm,

ulaştırma ve yiyecek-ıçecek sektörlerine etkisini ortaya koymaktır. Bu çalışma, Covid-19 salgınının Türkiye için öncü sektörler olan turizm, ulaştırma ve yiyecek-ıçecek sektörlerine etkisinin geniş bir dönem sayısı çerçevesinde ele alması ve araştırmada güncel ekonometrik yöntemlerin kullanılması açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Çalışmanın buradan sonraki kısmında, literatürde konuya ilişkin yapılan çalışmalar özetlenmiş, çalışmanın veri seti ve yöntemine yer verilmiş, bulgular raporlanmış ve son olarak bulgular teorik açıdan değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

LİTERATÜR

Covid-19 salgınının turizm, ulaştırma ve yiyecek-ıçecek sektörleri üzerindeki etkisinin Türkiye için araştırıldığı bu çalışmanın, bu konuda yapılan diğer çalışmalarla benzer ve farklı yönlerini ortaya koyabilmek amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Literatür incelendiğinde, Covid-19 salgınının turizm, ulaştırma ve yiyecek-ıçecek sektörleri üzerindeki etkisinin hem nitel açıdan hem de çeşitli ekonometrik analiz teknikleri çerçevesinde yapılan çalışmalarla araştırıldığı tespit edilmiş ve elde edilen çalışmalar bu kısımda özetlenmiştir.

Seriler arasındaki ilişkiyi nitel açıdan ele alan çalışmalardan Acar (2020) çalışmasında, Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınladığı 31 Aralık 2019-10 Ocak 2020 dönemine ilişkin verileri dikkate alarak dünya devletlerinin Covid-19'a karşı aldığı tedbirleri doküman analizi yöntemiyle araştırmıştır. Sonuç olarak çalışmada, Covid-19'un diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektörünü de doğrudan, olumsuz ve uzun süreli etkileyeceği çıkarımında bulunulmuştur. Oran (2020) çalışmasında, Covid-19 salgınının turizm sektörü ile turizmin alt sektörleri üzerindeki etkileri ve karşılaşılan riskleri uluslararası düzeyde araştırmıştır. Sonuç olarak çalışmada, Covid-19 kaynaklı vefat edenlerin sayısının fazla olduğu ABD ve Avrupa Birliği ülkelerine aynı zamanda yoğun seyahatlerin yaşanmasından dolayı bu ülkelerde turizm üzerindeki ekonomik şokun çok daha şiddetli yaşandığı ve Covid-19 salgınının 2020'nin ilk çeyreğinde 2019'un ilk çeyreğine göre uluslararası turist girişlerini azalttığı tespit edilmiştir. Peker ve Demirhan (2020) çalışmalarında, Covid-19 salgınının BİST'te işlem gören pay senetlerinin getirileri ve getiri oynaklığı üzerindeki etkilerini sektörel bazda araştırmışlardır. Sonuç olarak çalışmada, elektrik, gaz ve buhar sektörünün getiri oranlarının salgından etkilenmediği; ancak perakende ticaret, lokanta, oteller, tekstil, ulaştırma, bankacılık ve sigorta gibi sektörlerin salgınla ilişkili yaşanan gelişmelere duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir çalışmada, Levent (2020), 10 Ocak 2020 ve 29 Mayıs 2020 dönemi için Covid-19 salgınının BİST'te faaliyet gösteren gıda ve içecek şirketlerinin pay senedi getirileri ve getiri oynaklığı üzerine etkisini karşılaştırmalı tablolar ve trend analizleriyle araştırmıştır. Sonuç olarak çalışmada, BİST Gıda & İçecek endeksinin BİST 100, BİST Sınai ve BİST Tüm endekslerine göre göreceli olarak daha fazla getiri sağladığı ve salgının Türkiye'yi etkileyeceği anlaşıldıktan sonra gıda taleplerine olan aşırı

talebin pay senetlerine de yansıdığı bulguları elde edilmiştir. Demir (2020) çalışmasında ise Ocak-Haziran 2019 ve Ocak-Haziran 2020 dönemleri için Covid-19 salgınının BİST 100’de faaliyet gösteren ulaştırma-haberleşme, enerji, madencilik, mali, teknoloji, imalat, toptan-perakende ve sektörlerinin gelir ve bilanço tabloları üzerindeki etkisini oran analizi yöntemiyle araştırmıştır. Sonuç olarak çalışmada, sektörel bazda enerji, imalat ve toptan-perakende sektörlerinde iyileşme olduğu ve bunların dışındaki sektörlerin mali tablolarında bozulmalar olduğu tespit edilmiştir.

Seriler arasındaki ilişkiyi ekonometrik analiz teknikleri aracılığıyla araştıran çalışmalardan Öztürk vd. (2020) çalışmalarında, 2 Ocak 2020 ve 15 Nisan 2020 dönemi için Covid-19 salgınının sektörel düzeyde ekonomik etkilerini panel veri analiziyle araştırmışlardır. Sonuç olarak çalışmada, Covid-19 salgınından en az etkilenen sektörlerin toptan-perakende satış, gayrimenkul yatırım ve yiyecek-içecek sektörleri olduğu ve salgının olumsuz etkilerinin en fazla makine ve metal sektörlerinde görüldüğü bulguları elde edilmiştir. Kılıç (2020) çalışmasında, 2 Ocak 2018 ve 30 Nisan 2020 dönemi için Covid-19 salgınının BİST sektör getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemiyle araştırmıştır. Sonuç olarak çalışmada, Türkiye’de ilk vakanın ilan edilmesinden sonra hemen hemen tüm sektörlerde anormal getirilerin ve ticaret sektöründe pozitif anlamlı getirilerin olduğu ve en yüksek düşüşlerin tekstil ve turizm sektörlerinde yaşandığı bulguları elde edilmiştir. Benzer bir çalışmada Kandil Göker vd. (2020), 2 Ocak 2019 ve 9 Nisan 2020 dönemi için günlük kapanış verileri ile Covid-19 salgınının BİST sektörlerinin kümülatif ortalama getirilerini karşılaştırarak salgının hangi sektörleri daha fazla etkilediğini olay çalışması yöntemi ile araştırmışlardır. Sonuç olarak çalışmada, uluslararası taşımacılık, havayolu, turizm gibi sektörlerde salgının etkisinin daha fazla hissedildiği ve salgının negatif etkisinin en fazla hissedildiği sektörlerin ise tekstil, turizm ve spor sektörleri olduğu bulguları elde edilmiştir. Korkut vd. (2020) çalışmalarında, 11 Mart-2 Temmuz 2020 dönemi için Covid-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki etkisini ARDL sınır testi ile araştırmışlardır. Sonuç olarak çalışmada, vaka ve ölüm sayıları ile turizm sektörü arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, kısa dönemli katsayı tahminlerine göre Covid-19 salgınının BİST Turizm endeksinde işlem gören şirketlerin pay senedi fiyatlarını negatif; uzun dönemli katsayı tahminlerine göre ise pozitif yönde etkilediği bulguları elde edilmiştir. Benzer bir çalışmada Gümüş ve Hacıevliyagil (2020), 2 Mart-17 Temmuz 2020 dönemi için Covid-19 kaynaklı ölüm ve vaka sayıları ile BİST Turizm ve BİST Ulaştırma endeksleri arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ile araştırmışlardır. Sonuç olarak çalışmada, vaka sayıları ile endeksler arasında herhangi bir ilişki belirlenemezken, ölüm sayıları ile endekslerin uzun dönemde birlikte negatif yönlü olarak hareket ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların %0,0004’ünün takip eden dönemde düzeltilerek çok düşük bir hızla uzun dönem dengesine ulaştığı bulguları

elde edilmiştir. Barut ve Kaya (2020) çalışmalarında, 10 Mart-15 Haziran 2020 dönemine ilişkin Covid-19 salgınının BİST Tüm, BİST 100, BİST 30, BİST Turizm, BİST Kimya, BİST Ulaştırma ve BİST Yiyecek & İçecek endeksleri ilişkisini ve bu ilişkide hava sıcaklığının etkisini Fourier ADL ve Dinamik En Küçük Kareler (EKK) tahmincisi ile araştırmışlardır. Sonuç olarak çalışmada, BİST Turizm endeksi hariç diğer endeksler ile vaka sayıları ve moderatör değişken (vaka sayıları*sıcaklık) arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, BİST Ulaştırma endeksi hariç diğer endeksler ile vaka sayıları arasında pozitif yönlü ilişki olduğu ve sıcaklık artışının BİST endeksleri ve vaka sayıları arasındaki ilişkiyi güçlendirdiği bulguları elde edilmiştir. Tayar vd. (2020) çalışmalarında, 17 Mart-28 Nisan 2020 dönemi için Covid-19 salgınının Türkiye’deki sektörler üzerindeki etkisini basit doğrusal regresyon analizi ile araştırmışlardır. Sonuç olarak çalışmada, Covid-19 salgınının BİST Ulaştırma, BİST Mali, BİST Elektrik, BİST Teknoloji ve BİST Sınai endeksleri üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif olduğu tespit edilmiştir. Atalay (2020) çalışmasında, 11 Mart ve 20 Kasım 2020 dönemi için BİST Yiyecek & İçecek endeksinin Covid-19 vaka sayısından ne derecede etkilendiği ve bu değişkenin beklenmeyen değişimlere ne ölçüde tepki verdiği vektör otoregresif (VAR) modelleri ile araştırmıştır. Sonuç olarak çalışmada, BİST Yiyecek& İçecek endeksinin salgındaki vaka sayısına yaklaşık 3.döneme kadar artan bir tepki verdiği, sonraki dönemlerde ise azalan bir dengeye yöneldiği ve 1. dönemde endeksteği değişimlerin hiçbirinin salgından kaynaklanmadığı; ancak 10. dönemde ise endeksteği değişimlerin %8’inin salgından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Özkan (2020) çalışmasında ise 7 Haziran 2019 ve 6 Temmuz 2020 dönemi için Covid-19 salgınının BİST’te işlem gören 23 birincil sektör endeksi üzerindeki etkisini oynaklık modelleriyle araştırmıştır. Sonuç olarak çalışmada, turizm, bilgi teknolojileri, taşımacılık, leasing, faktoring ve tekstil deri sektörlerinin çalışmada kullanılan diğer sektörlerle nazaran Covid-19’dan daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir.

Literatür değerlendirildiğinde, çeşitli ekonometrik analiz teknikleri kullanılarak yapılan çalışmalarda (Barut ve Kaya, 2020; Gümüş ve Hacıevliyagil, 2020; Korkut vd., 2020; Öztürk vd., 2020; Tayar vd., 2020) genel olarak serilerdeki hata terimlerinin sabit olduğu varsayımıyla hareket eden model ve analiz tekniklerinin kullanıldığı ve geniş bir dönem sayısı çerçevesinde her üç sektörü de birlikte ele alarak araştırma yapan çalışmaların ise sınırlı olduğu görülmüştür. Bahsedilen bu hususlar nedeniyle çalışmanın özgün bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Covid-19 salgınının Türkiye’deki turizm, ulaştırma ve yiyecek-içecek sektörlerine etkisi araştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, 17.03.2020-29.01.2021 dönemine ilişkin Türkiye’deki Covid-19’dan kaynaklanan günlük ölüm ve vaka sayıları ile BİST Turizm, BİST Ulaştırma ile BİST Yiyecek & İçecek

endekslerinin günlük kapanış fiyatları dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan günlük vaka ve ölüm sayıları verileri Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Covid-19 Türkiye Web Portalı ile ourworldindata.org/coronavirus-data adresinden; endeks verileri ise investing.com veri portalından temin edilmiş, analizler Gauss 6 ve Eviews 10 paket programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Turizm, ulaştırma ve yiyecek-icecek sektörlerinde mevsimsel hareketlerin görülebilmesi nedeniyle çalışmada ilk olarak sektör endekslerine ilişkin veriler günlük frekanstaki verilerde de kullanılabilen ve Cleveland vd. (1990) tarafından geliştirilen STL ayrıştırma yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmış ve daha sonra ilgili verilerin doğal logaritması alınmıştır. Ayrıca günlük vaka ve ölüm sayılarına ilişkin veriler ise doğrudan doğal logaritması alınarak analize dâhil edilmiş, çalışmada veriler lnVaka, lnOlum, lnTurizmsa, lnUlastirma ve lnGidasa şeklinde ifade edilmiştir.

Zaman serisi ile yapılan analizlerde öncelikli olarak serilerin durağan olduğu seviye/farkların ortaya konulması gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, serilerin durağanlık sınaması Kalıntılarla Artırılmış En Küçük Kareler LM (RALS LM) birim kök testiyle araştırılmıştır. Bir zaman serisinin sabit bir ortalamaya, sabit bir varyansa ve sabit bir kovaryansa sahip olması durumunda ilgili serisinin durağan olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, bir zaman serisinin zamanla belirli bir değere yaklaşması; diğer bir deyişle durağan olması, ilgili serisinin rassal olmayan bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmektedir (Gujarati, 2011:718). Literatürde, durağanlık sınamasında kullanılmak amacıyla serilerdeki olası yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF, Phillips-Perron ve KPSS geleneksel birim kök testlerinin yanı sıra bir kırılmalı Zivot ve Andrews (1992), iki kırılmalı Lee ve Strazicich (2003) ile Lee vd. (2012), çoklu yapısal kırılmalı Carrion-i Silvestre vd. (2009) ve serilerdeki çok sayıda yumuşak geçişli yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier ADF ve Fourier KPSS gibi birim kök testleri geliştirilmiştir. Bu bahsedilen tüm birim kök testlerinde serilere ilişkin hata terimlerinin varyansının sabit olduğu varsayımıyla hareket edilmektedir. Ancak zaman serisi analizlerinde çarpıklık ve aşırı basıklık gibi karşılaşılabilecek muhtemel durumlar serilerde oynaklık kümelenmelerinin oluşmasına sebep olabilmekte, bu durum ise sabit varyans varsayımının ihlal edilmesine yol açarak modelin yapısını negatif yönde etkileyebilmektedir. Çalışmada birim kök sınamasında kullanılan Meng vd. (2014) tarafından geliştirilen RALS-LM testi, hata teriminin geçmiş değerlerinin karesini kullanan G/ARCH(p,q) modelleri aracılığıyla normal olmayan hata terimlerinin momentlerini modele ekleyerek bahsi geçen problemi çözmektedir (Çoban vd., 2018:326).

RALS LM testi Schmidt ve Phillips (1992) ve Lee ve Strazicich (2003) tarafından literatüre kazandırılan LM birim kök testleri temelinde geliştirilmiştir. Schmidt ve Phillips (1992) LM testine dayalı birim kök test istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_t = \delta' Z_t + e_t, e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + e_t \quad (2)$$

$\tilde{S}_t, y_t$ serisinin trendden arındırılmış halidir ve $\tilde{S}_t = y_t - \hat{\psi} - Z_t \delta$, δ ise Δy_t 'nin ΔZ_t üzerindeki regresyonundaki katsayısı göstermektedir. Δy_t ve ΔZ_t sırasıyla y_t ve Z_t 'nin birinci farklarıdır. $\tau_{LM}, H_0: \phi = 0$ sıfır hipotezini test eden t istatistiğidir. Lee ve Strazicich (2003) tarafından ortaya konulan birim kök testi, sabitte ve trendde kırılmaların ($Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]'$) varlığı durumunda, Schmidt ve Phillips (1992) testinin genişletilmiş halini göstermektedir. LM testinin gücünü arttırmak amacıyla normal dağılıma sahip olmayan hata terimindeki bilgi dikkate alarak LM testi genişletilmiştir. (4) numaralı denkleme $\hat{w}_t$ teriminin ilave edilmesi ile RALS-LM testine ilişkin regresyon modeli elde edilmektedir. Bu model aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\hat{w}_t = h(\hat{e}_t) - \hat{K} - \hat{e}_t \hat{D}_2 \quad (3)$$

$\hat{e}_t$, (4) numaralı regresyondan elde edilen hata terimidir. $\hat{K} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h(\hat{e}_t)$ ve $\hat{D}_2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h'(\hat{e}_t)$. Normal dağılıma sahip olmayan hata terimlerinden bilgi elde edebilmek amacıyla, $\hat{e}_t$ 'nin ikinci ve üçüncü momentlerinin $h(\hat{e}_t) = [\hat{e}_t^2 \hat{e}_t^3]'$ de dikkate alınması gerekmektedir. $\hat{m}_i = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{e}_t^i$ olmak üzere genişletilmiş terim aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\hat{w}_t = [\hat{e}_t^2 - \hat{m}_2, \hat{e}_t^3 - \hat{m}_3 - 3\hat{m}_2 \hat{e}_t] \quad (4)$$

$\hat{w}_t$ 'de ilk terim, $E[(e_t^2 - \sigma_e^2)y_{t-1}] = 0$ moment koşulu ile ilgilidir. Bu aynı zamanda farklı varyans olmama koşulunu yansıtmaktadır. $\hat{w}_t$ 'de ikinci terim, $\mu_4 = 3\sigma^4$, burada $\mu_j = E(e_t^j)$, koşulu durumunda etkinlik sağlamaktadır. Hata terimlerinin normal dağılmadığı durumlarda, $\hat{w}_t$ 'yi test regresyonuna dâhil ederek etkinlik artırılabilir. RALS-LM test istatistiğine ilişkin regresyon denklemi aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Li ve Lee, 2015; Meng vd., 2014):

$$\Delta y_t = \delta' \Delta z_t + \phi \tilde{S}_{t-1}^* + \gamma' \hat{w}_t + u_t \quad (5)$$

LM testinde olduğu gibi RALS LM testinde de $\phi = 0$ birim kökün varlığını ortaya koyan sıfır hipotezi $\phi < 0$ alternatif hipotezine karşı test edilmektedir. Meng vd. (2014) tarafından ortaya konan RALS LM test istatistiği aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$\tau_{RALS-LM} \rightarrow \rho \tau_{LM} + \sqrt{1 - \rho^2 Z} \quad (6)$$

Yukarıdaki formülle hesaplanan test istatistiği ρ parametresine ve T gözlem sayısına bağlı olarak hesaplanan kritik değerlerle kıyaslanmaktadır. Burada hesaplanan test istatistikleri mutlak değer cinsinden kritik değerden büyük olması durumunda birim kökün varlığını savunan sıfır hipotezi kabul edilemezken, test istatistikleri mutlak değer cinsinden kritik değerden küçük olması durumunda ise sıfır hipotezi kabul edilmektedir (Hepsağ ve Yaşar Akçalı, 2019:65).

Çalışmada seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin varlığı, Lee vd. (2015) tarafından geliştirilen Kalıntılarla Genişletilmiş En Küçük Kareler (RALS) Engle ve Granger (EG) eşbütünlük testiyle araştırılmıştır. Engle ve Granger (EG) eşbütünlük testi, uygulama kolaylığı nedeniyle literatürde sıklıkla tercih edilen eşbütünlük testlerinden biridir. Bu test iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, aynı düzeyde fark durağan olan seriler arasında en küçük kareler yöntemiyle aşağıdaki regresyon modeli tahmin edilmektedir (Engle ve Granger, 1987; Yılancı ve Aydın, 2018:105):

$$y_t = \beta x_t + u_t \quad (7)$$

Testin ikinci aşamasında ise (7) nolu denklemde tahmin edilen modelin kalıntılarına ADF birim kök testi uygulanmaktadır.

$$\Delta \hat{u}_t = \alpha_0 + \rho \hat{u}_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta \hat{u}_{t-1} + e_t \quad (8)$$

Eğer elde edilen kalıntı serisi durağansa, bu durum ele alınan seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle, denklem (8)'de yer alan ρ katsayısının t-istatistiğinin mutlak değer cinsinden Engle ve Yoo (1987) kritik değerlerinden büyük olması seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ifade etmektedir. EG gibi eşbütünlük testleri, kritik değerleri elde etmek için normal kalıntılardan faydalanmasına rağmen normal olmayan kalıntıları dikkate almamaktadır. RALS EG eşbütünlük testinde ise testin tahmin gücünü arttırmak amacıyla kalıntıların normal olmayan dağılımıyla ilgili bilgiler kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle RALS EG testinde, normal olmayan kalıntıların yol açtığı doğrusal olmayan moment koşullarından yararlanılmaktadır. Kalıntıların normal olmaması durumunda kalıntılardaki yüksek momentler, normal olmayan kalıntıların niteliğiyle ilgili bilgi sunacaktır. Bu bilgi, kalıntıların yüksek momentlerinde kullanılabilirliği ölçüde daha güçlü bulgular tespit edilebilecektir (Lee vd., 2015: 398-399; Pata ve Yurtkuran, 2020:89).

Denklem (8)'de elde edilen kalıntı değerleri (e_t) RALS EG testini uygulayabilmek için $\hat{w}_t$ terimi ile genişletilerek denklem (9) elde edilmektedir:

$$\hat{w}_t = h(\hat{e}_t) - \check{K} - \hat{e}_t \check{D}_t \quad t=1,2,3,\dots,T \quad (9)$$

Denklem (9)'da; $h(\hat{e}_t) = [\hat{e}_t^2, \hat{e}_t^3]'$, $\check{K} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h(\hat{e}_t)$ ve $\check{D}_t = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h'(\hat{e}_t)$ şeklindedir. $\hat{w}_t$ terimi

$m_j = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{e}_t^j$ olmak üzere aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\hat{w}_t = [\hat{e}_t^2 - m_2, \hat{e}_t^3 - m_3 - 3m_2 \hat{e}_t] \quad (10)$$

Burada $\hat{w}_t$ 'nin ilk terimi, sabit varyans varsayımını ifade eden $E[(\hat{e}_t^2 - \sigma_e^2) y_{t-1}] = 0$ moment koşuluna göre oluşturulmuş olup kalıntılar asimetric olduğu müddetçe bu koşulun etkinlik sağlayacağı söylenebilir. $\hat{w}_t$ 'nin ikinci terimi ise yalnızca ilgili dağılım normalken sağlanan $\mu_j = E(e_t^j)$ ile $\mu_4 = 3\sigma^4$ şeklinde tespit etme

koşuluyla ilişkili olduğu söylenebilir. EG eşbütünlük testinin (8) numaralı denkleminde $\hat{w}_t$ teriminin ilave edilmesiyle denklem (11)'deki regresyon modeli elde edilmektedir (Lee vd., 2015:400; Yılancı ve Aydın, 2018:106):

$$\Delta \hat{u}_t = \alpha_0 + \rho \hat{u}_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta \hat{u}_{t-1} + \hat{w}_t \gamma + v_t \quad (11)$$

Burada, ilgili seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını ifade eden temel hipotez, ($\rho = 0$) standart t-istatistiği ile sınanabilmektedir. EG test istatistiği ile RALS-EG test istatistiği arasındaki ilişki ise aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$t^* \rightarrow p.t + \sqrt{1-p^2}.Z \quad (12)$$

Burada t , EG test istatistiğini t^* , RALS-EG test istatistiğini, Z , standart normal dağılım tesadüfi bir değişkeni ve p ise (8) numaralı denklemden elde edilen kalıntılar (e_t) ile (11) numaralı denklemden elde edilen kalıntılar (v_t) arasındaki uzun dönemli korelasyonu ifade etmektedir (Lee vd., 2015:401; Yılancı ve Aydın, 2018:106).

Çalışmada, uzun dönemli ilişki tespit edilen seriler arasındaki ilişkinin büyüklüğü Dinamik En Küçük Kareler (Dinamik EKK) yöntemiyle araştırılmıştır. Stock ve Watson (1993) tarafından ortaya konulan Dinamik EKK yönteminde, en küçük kareler tahminisinde gerçekleşen herhangi bir içsellik ve sapma sorununun ortadan kaldırılabilmesi için bağımsız değişkenlerin gecikmeli ve farklı değerlerinin modele eklenmesi gerektiği varsayımıyla hareket etmektedir. Bu nedenle de bu yöntem, serilerde otokorelasyon ve içsellik sorunlarının var olması durumunda güçlü ve tutarlı tahminlerde bulunabilmektedir. Ayrıca Monte Carlo simülasyonunun kullanıldığı bu yöntem, az sayıda gözleme sahip ve heterojen yapıda olan serilerde uygulandığında etkili bulgular sunabilmektedir. Bu yöntem için kurulan model denklem (13) ve denklem (14)'te ifade edilmiş ve denklem (14)'te elde edilen katsayılar $E(v_t' z_t')$ ve $\beta = (B' \otimes I_k) \delta$ temelinde oluşturulmuştur (Pata ve Yurtkuran, 2020:90; Stock ve Watson, 1993: 789-790):

$$\bar{\delta}_{OLS} = [(\sum_t z_t z_t' \otimes I_k)^{-1} \sum_t (z_t \otimes I_k) (\Delta^{d-l+1} y_t')] \quad (13)$$

$$\Delta^{d-l+1} y_t' = (z_t' \otimes I_k) \delta + v_t' \quad (14)$$

BULGULAR

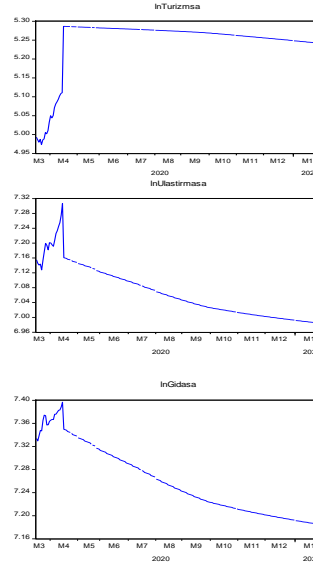
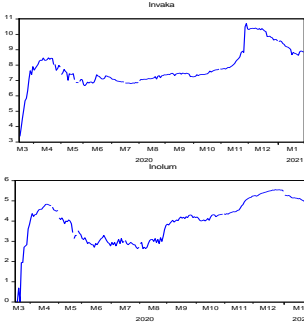
Çalışmada öncelikle birim kök sınavında kullanılacak yönteme karar verebilmek için serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler araştırılmış, bu doğrultuda elde edilen bulgular Tablo 1'de raporlanmıştır.

Tablo 1: Serilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	lnVaka	lnOlum	lnTurizm	lnUlaştırma	lnGidasa
Gözlem Sayısı	219	219	219	219	219
Ortalama	7.827374	3.974713	5.246263	7.066686	7.259640
Medyan	7.443078	4.143135	5.269770	7.050256	7.245840
Maksimum	10.70338	5.556828	5.286517	7.306769	7.396710

Minimum	3.367296	0.000000	4.973254	6.984598	7.185009
Standart Sapma	1.178782	1.045589	0.071393	0.067779	0.058788
Çarpıklık	0.348405	-0.797534	-2.794873	0.834600	0.499142
Basıklık	4.256343	4.413051	9.508972	3.161238	1.995066
Jarque-Bera	18.83349***	41.43622***	671.7093***	25.66155***	18.30898***
P Olasılık Değeri	0.000081	0.000000	0.000000	0.000003	0.000106
Q(50)	2447.57*** [0.0000]	2279.52*** [0.0000]	1400.02*** [0.0000]	5010.73*** [0.0000]	5700.43*** [0.0000]
Q²(50)	2798.77*** [0.0000]	3382.47*** [0.0000]	1402.54*** [0.0000]	4978.76*** [0.0000]	5688.60*** [0.0000]
ARCH(50)	132.49*** [0.0000]	512.15*** [0.0000]	50852*** [0.0000]	37982*** [0.0000]	36633*** [0.0000]

Tablo 1 incelendiğinde, serilerin örneklem ortalamasının pozitif ve sıfırdan oldukça uzak olduğu, serilere ilişkin standart sapma değerlerine göre ise ilgili dönemde lnVaka ve lnOlum serilerinin lnTurizmsa, lnUlastirmasa ve lnGidasa serilerine göre daha oynak bir yapıda olduğu söylenebilir. Ayrıca serilerin basıklık ve çarpıklık değerleri, serilerin normal dağılmadığına yönelik ipuçları vermektedir. Şöyle ki, lnVaka, lnUlastirmasa ve lnGidasa serilerinin çarpıklık değerlerinin pozitif olması, serilerin pozitif asimetri gösterdiği ve sağa çarpık bir dağılım sergilediği, lnOlum ve lnTurizmsa serilerinin çarpıklık değerlerinin negatif olması ise serilerin negatif asimetri gösterdiği ve sola çarpık bir dağılım sergilediği anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, lnGidasa serisi dışındaki diğer tüm serilerin basıklık katsayısının 3'ten büyük ve pozitif olması, serilerin dağılım eğrilerinin daha dik olduğuna ve kalın kuyruklu özelliği sergilediğine, lnGidasa serisinin basıklık katsayısının 3'ten küçük olması ise dağılım eğrilerinin daha basık olduğuna işaret etmektedir. Jarque-Bera testi de normallik varsayımının sınanmasında kullanılan bir diğer testtir. Çalışmada serilerin p olasılık değerlerinin 0.000 olması nedeniyle "seriler normal dağılmaktadır" hipotezi kabul edilememiş ve serilerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Grafik 1'de sunulan serilere ilişkin zamanyolu grafikleri de normallik varsayımının geçerli olmadığına ilişkin bulguları desteklemektedir.

Grafik 1: Serilere İlişkin Zamanyolu Grafikleri

Serilere ilişkin zaman yolu grafikleri incelendiğinde, serilerde küçük değişimleri küçük hareketlerin büyük değişimleri ise büyük hareketlerin takip ettiği söylenebilir. Bu durum serilerde farklı tarihlerde oynaklık kümelenmelerinin yaşandığını kanıtlamaktadır. Ayrıca, serilere ilişkin Ljung Box Q ile Q² istatistiklerinin geçmiş değerlerle yüksek düzeyde korelasyona sahip olması da her iki seride oynaklık kümelenmesinin yaşandığını ortaya koymaktadır. Çalışmada, Ljung Box Q ve Q² istatistikleri seriler ve karesi alınmış serilere ilişkin hata terimlerinin bağımsızlığını test etmek amacıyla tahminlenmiş, serilere ilişkin hata terimlerinin aynı dağılıma sahip olmadığı ve koşullu varyansın zaman içerisinde bağımsız bir yapısının olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu, serilerde otokorelasyon probleminin yaşandığına işaret etmektedir. Son olarak, ARCH testiyle yapılan analizlerin sonucunda ise serilerin hata terimlerinin varyansının sabit olmadığı; diğer bir deyişle hata terimlerinde güçlü bir otoregresif koşullu değişen varyans (ARCH) etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen tüm bulgular, kalın kuyruklu, asimetri, otokorelasyon ve değişen varyans gibi nedenlerle hata terimlerinde normal dağılım varsayımının geçerli olmadığı durumlarda tutarlı bulgular sunan RALS temelli birim kök testlerinin kullanılmasına gerektiğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, RALS LM birim kök testi ile serilerin durağanlığı araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Serilere İlişkin RALS-LM Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	Düzyer Değerleri		Birinci Fark Değerleri	
	T _{RALS-LM}	p ³	T _{RALS-LM}	p ²
lnVaka	-1.918	0.599	-6.356***	0.469
lnOlum	-0.583	0.513	-9.800***	0.462
lnTurizmsa	-0.039	0.042	-45.664***	0.048
lnUlastirmasa	-1.381	0.068	-50.010***	0.072
lnGidasa	0.982	0.207	-17.917***	0.233

lnVaka ve lnOlum sırasıyla günlük vaka ve vefat sayılarının doğal logaritmasının alınması sonucu oluşturulan serileri; lnTurizmsa, lnUlastirmasa ve lnGidasa ise sırasıyla BİST Turizm, BİST Ulaştırma ve BİST Yiyecek & İçecek endekslerinin günlük kapanış fiyatlarının mevsimsellikten arındırılması ve doğal logaritmasının alınması sonucu oluşturulan serileri temsil etmektedir. Kritik değerler Meng, vd. (2014) "More Powerful LM Unit Root Tests with

Non-Normal Errors" isimli çalışmadan elde edilmiştir. *** ise %1 anlamlılık düzeyinde birim kökün varlığını ifade eden H_0 hipotezinin kabul edilmediğini göstermektedir. Serilerin birinci farkından elde edilen p^2 (rho) değerlerine göre %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde kritik değerler sırasıyla $\ln Vaka$ ve $\ln Olum$ serileri için -3.378, -2.764, -2.450'dir. Ayrıca $\ln Turizmsa$ serisi için -2.322, -1.646, -1.283; $\ln Ulastirmasa$ serisi için -2.875, -2.216, -1.861 ve $\ln Gidasa$ serisi için -3.069, -2.422, -2.075'tir.

Tablo 2'de sunulan bulgular değerlendirildiğinde, düzey değerlerinde test istatistiklerinin mutlak değer cinsinden p^2 (rho) değerlerine göre elde edilen kritik değerlerden küçük olması nedeniyle serilerde birim kökün varlığını savunan temel hipotez kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle tüm serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı söylenebilir. Bu nedenle, serilerin birinci farkı alınarak analizler tekrarlanmış, serilerin birinci farkında test istatistiklerinin mutlak değer cinsinden p^2 (rho) değerlerine göre elde edilen kritik değerlerden büyük olması nedeniyle temel hipotez kabul edilememiştir. Diğer bir deyişle, tüm serilerin birinci farkında $I(1)$ durağan olduğu söylenebilir. Eşbütünleşme testleri için gerekli koşulun sağlanması nedeniyle bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı RALS-EG testiyle araştırılmış, elde edilen bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3: RALS-EG Eşbütünleşme Test Sonuçları

Modeller	RALS-EG Test İstatistiği	p^2	p^2 (Rho) Değerlerine Göre RALS-EG Tablo Kritik Değerleri		
			%1	%5	%10
$\ln Turizmsa = f(\ln Vaka)$	-13.8687***	0.0021	-3.0754	-2.4182	-2.0573
$\ln Turizmsa = f(\ln Olum)$	-15.4661***	0.0007	-3.0754	-2.4182	-2.0573
$\ln Ulastirmasa = f(\ln Vaka)$	0.6323	0.3946	-3.7703	-3.1329	-2.7809
$\ln Ulastirmasa = f(\ln Olum)$	0.1026	0.3397	-3.5875	-2.9414	-2.5938
$\ln Gidasa = f(\ln Vaka)$	0.7972	0.3894	-3.7703	-3.1329	-2.7809
$\ln Gidasa = f(\ln Olum)$	-0.2315	0.1775	-3.3783	-2.7266	-2.3640

$\ln Vaka$ ve $\ln Olum$ sırasıyla günlük vaka ve vefat sayılarının doğal logaritmasının alınması sonucu oluşturulan serileri; $\ln Turizmsa$, $\ln Ulastirmasa$ ve $\ln Gidasa$ ise sırasıyla BİST Turizm, BİST Ulaştırma ve BİST Yiyecek & İçecek endekslerinin günlük kapanış fiyatlarının mevsimsellikten arındırılması ve doğal logaritmasının alınması sonucu oluşturulan serileri temsil etmektedir. Ayrıca RALS-EG eşbütünleşme testine ilişkin kritik değerler Yılancı ve Aydın (2018: 112)'den elde edilmiştir. ***, %1 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te sunulan eşbütünleşme test sonuçları değerlendirildiğinde, RALS-EG eşbütünleşme testine göre, %1 anlamlılık düzeyinde $\ln Turizmsa$ ile $\ln Vaka$ ve $\ln Turizmsa$ ile $\ln Olum$ arasındaki ilişkiyi test eden modellerden elde edilen test istatistiklerinin mutlak değer cinsinden kritik değerlerden büyük olması nedeniyle ilgili seriler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, $\ln Turizmsa$ ile $\ln Vaka$ ve $\ln Turizmsa$ ile $\ln Olum$ serilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri söylenebilir. Ancak diğer tüm modellerde ilgili seriler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. RALS-EG testine göre, $\ln Turizmsa$ ile $\ln Vaka$ ve $\ln Turizmsa$ ile $\ln Olum$ serileri arasında uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi nedeniyle ilgili seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin büyüklüğü Dinamik EKK tahmincisiyle araştırılmış ve tespit edilen bulgular Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4: Uzun Dönemli Modele İlişkin Katsayı Tahmin Sonuçları

Model	$\ln Turizmsa = f(\ln Vaka)$		
Değişkenler	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\ln Vaka$	-0.018002**	-2.200175	0.0289
Sabit	5.347774***	95.75251	0.0000
Trend	0.000449***	3.095481	0.0022
Model	$\ln Turizmsa = f(\ln Olum)$		
Değişkenler	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\ln Olum$	-0.016352**	-2.077103	0.0390

Sabit	5.283093***	202.2474	0.0000
Trend	0.000363***	2.985621	0.0032
$\ln Vaka$ ve $\ln Olum$ sırasıyla günlük vaka ve vefat sayılarının doğal logaritmasının alınması sonucu oluşturulan serileri; $\ln Turizmsa$ ise BİST Turizm endeksinin günlük kapanış fiyatlarının mevsimsellikten arındırılması ve doğal logaritmasının alınması sonucu oluşturulan seriyi temsil etmektedir. Ayrıca *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 4'te sunulan Dinamik EKK tahmin sonuçlarına göre, uzun dönemde vaka ve ölüm sayılarının BİST Turizm endeksi üzerindeki etkisinin %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, uzun dönemde Covid-19 kaynaklı vaka sayılarında gerçekleşen %1'lik bir artışın, BİST Turizm endeksinin kapanış fiyatlarında %0,0180'lik bir düşüşe, Covid-19 kaynaklı ölüm sayılarında gerçekleşen %1'lik bir artışın ise BİST Turizm endeksinin kapanış fiyatlarında %0,0163'lük bir düşüşe sebep olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, 17.03.2020-29.01.2021 dönemi için Covid-19 salgınının BİST Turizm, BİST Ulaştırma ve BİST Yiyecek & İçecek endeksleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Serilerde otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin görülmesi sebebiyle serilerle ilgili uygulamalar RALS prosedürü temelinde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı RALS Engle ve Granger eşbütünleşme testiyle araştırılmış, vaka ve ölüm sayıları ile BİST Turizm endeksi arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Korkut vd. (2020)'nin çalışmalarında elde ettikleri bulgularla örtüşmektedir. Ayrıca ölüm sayıları ile BİST Turizm endeksi arasındaki ilişkiyle ilgili elde edilen bulgu, Gümüş ve Hacıevliyagil (2020) çalışmalarında elde ettikleri bulguyla benzerlik göstermektedir. Ancak vaka sayıları ile BİST Turizm endeksi arasındaki ilişkiyle ilgili elde edilen bulgu, Gümüş ve Hacıevliyagil (2020) ve Barut ve Kaya (2020)'nin çalışmalarında elde ettikleri bulgudan farklıdır. Yazarlar çalışmalarında, seriler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir. Çalışmada ayrıca, BİST Ulaştırma ve BİST Yiyecek & İçecek endeksleri ile vaka ve ölüm sayıları arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı bulguları elde edilmiştir. Çalışmada BİST Ulaştırma endeksi ile vaka sayıları arasındaki ilişki üzerine elde edilen bulgu, Gümüş ve Hacıevliyagil (2020)'in çalışmalarında elde ettikleri bulguyla örtüşmektedir. Ancak, BİST Ulaştırma ve BİST Yiyecek & İçecek endeksleri ile vaka sayıları arasındaki ilişkiyle ilgili elde edilen bulgular, Barut ve Kaya (2020)'nin çalışmalarında elde ettikleri bulgulardan farklıdır. Yazarlar çalışmalarında, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca BİST Ulaştırma endeksi ile ölüm sayıları arasındaki ilişki üzerine elde edilen bulgu, Gümüş ve Hacıevliyagil (2020)'in çalışmalarında elde ettikleri bulgudan farklıdır. Yazarlar çalışmalarında, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada son olarak, vaka ve ölüm sayıları ile BİST Turizm endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkinin büyüklüğü Dinamik EKK yöntemiyle araştırılmış, seriler arasında uzun

dönemde negatif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Çalışmada ölüm sayıları ile BİST Turizm endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkinin büyüklüğü üzerine elde edilen bulgu, Gümüş ve Hacıevliyagil (2020) çalışmalarında elde ettikleri bulguyla örtüşmektedir. Ancak, çalışmada elde edilen bulgular, Korkut vd. (2020)'nin çalışmalarında elde ettikleri bulgulardan farklıdır. Yazarlar çalışmalarında, seriler arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

11 Mart 2020 tarihinde Türkiye’de ilk vakaların açıklanmasıyla birlikte etkisini yoğun bir şekilde hissettiren Covid-19 salgını nedeniyle sosyal mesafe kurallarını da içeren sağlık ve güvenlik önlemleri, seyahat kısıtlamaları, havayolu kapasitesinin azaltılması ve ekonomik gerileme gibi yaşanan durumlar birçok sektörde olduğu gibi turizm sektörünün de hareket kabiliyetini daraltmıştır. Sektörlerin daha önce tecrübe etmediği bir durum olan salgın ortamında turizm sektörünün eski etkin günlerine ne zaman geri döneceğine ilişkin bir zaman çizelgesi sunmak şu anki durumda oldukça zor görülmektedir. 1 Haziran 2020 itibarıyla yeni normal düzene geçilmesiyle birlikte insanların maske, mesafe ve hijyen kurallarına uyarak villa ve tekne kiralama, kamp yapma, küçük çapta izole otellerde tatil yapma gibi faaliyetlere yönelmesi ve yapılan devlet destekleri kısa dönemde turizm sektörüne can suyu olsa da salgına karşı alınan önlemlerin insanlar arasında orantılı bir şekilde dağılmaması ve 2020 yılının son çeyreğinde virüsün mutasyona uğramasıyla birlikte vaka ve ölüm sayılarının hızla artması ve yurtiçi ve yurtdışı ziyaretçi sayısında düşüş yaşanması uzun dönemde sektörün süreçten negatif yönde etkilenmesine sebep olmuştur.

Covid-19 salgını, birçok sektörde olduğu gibi ulaştırma ve yiyecek-içecek sektörlerini de etkilemiştir. Ülkelerin sınırlarını kapatmaları, getirilen seyahat kısıtlamaları, karantina ve sağlık taramaları uygulamaları ve turizm faaliyetlerinin durma noktasına gelmesinin sektörler üzerinde olumsuz yansımaları olmuştur. Ancak, ülkeler sağlık/hijyen malzemeleri, endüstriyel hammaddeler ve temel ihtiyaç malzemeleri ve gıda alanlarında ortaya çıkan veya ortaya çıkması muhtemel problemlerin önlenmesi ve giderilmesi amacıyla tedarik zinciri faaliyetlerinde bulunan işletmelere koronavirüs tedbirleri kapsamında birtakım direktiflere uyulması kaydıyla izin vermiş ve sınır geçişlerinde öncelik tanımıştır. Salgın sürecinde çalışma düzeninin değişmesi ve ‘evde kal’ uyarılarının etkisiyle temel ihtiyaçların dahi dijital ortamdan temin edilmesi, temizlik ve hijyen ürünlerine olan talebin artması, evde geçirilen sürenin artmasıyla birlikte yeni hobilerin edinilmesi ve bu yönde ihtiyacı karşılayacak ürünlere yönelim gibi birçok faktör ulaşım sektörünün stratejik önemini ortaya koymuş, sektörün iş yoğunluğunu arttırmış ve sektörde faaliyet gösteren işletmeleri temassız, hızlı ve hijyenik teslimat temelinde yeni modeller ve stratejiler geliştirmeye sevk etmiştir. Tedarik zinciri aşamasında ulaşım sektörüyle ilişkili olan ve salgın sürecinden etkilenen bir diğer sektör de yiyecek-

içecek sektörüdür. Salgının yiyecek-içecek sektörüne etkisi çiftçilerin girdilere ulaşmaları ve gıda güvenliği konularında ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, ülkemizde Tarım ve Orman Bakanlığı (2020) tarafından salgının sektör üzerinde yol açabileceği olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla tarımsal destek kapsamında, çiftçilere toplamda yaklaşık 1,5 milyar lira ödemede bulunulacağı açıklanmıştır. Ayrıca, yerel gıda hammaddeleri üretiminin sürdürülebilirliğinin ve küçük ve orta büyüklükteki aile çiftçilerinin güvence altına alınması, çiftçilerin ürünlerini doğrudan satabilecekleri sanal, halka açık ve özel kamu pazarlarının açık kalması ve kırsaldaki küçük çiftçilerin nakit sıkıntısını karşılamak amacıyla finansal hizmet ve araçların oluşturulması ve sunulması gibi bir dizi tedbirler alınmıştır. Salgın sürecinde dünyada birçok ülkede yiyecek-içecek alanında üretim ve tedarik sıkıntıları yaşanırken, Türkiye’de hem üretim ve tedarik alanında alınan önlemler hem de şirketlerin süreci yönetme hususundaki etkin tutumu sektörü olumlu yönde motive etmiştir. Her iki sektör için bahsedilen hususlar, vaka ve ölüm sayıları ile ulaştırma ve yiyecek-içecek sektörleri arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığına yönelik elde edilen bulguları desteklemektedir.

Bu çalışmada da, Barut ve Kaya (2020), Gümüş ve Hacıevliyagil (2020) ve Korkut vd. (2020) çalışmalarında olduğu gibi Covid-19’un ulaştırma, turizm ve yiyecek-içecek sektörleri üzerindeki etkisini ortaya koyan çeşitli bulgular elde edilmiştir. Covid-19 sürecinde ve sonrasında turizm, ulaştırma ve yiyecek-içecek sektörlerinde faaliyette bulunan işletmelerin faaliyetlerinde uzun dönem sürdürülebilirliği sağlayabilmeleri için aşağıda bazı önerilerde bulunulmuştur:

- Covid-19’un etkisini ortadan kaldırmak için turizm sektöründe faaliyette bulunan işletmeler, turizm faaliyetleriyle bağlantılı diğer sektörlerle (ulaşım, yiyecek-içecek, eğlence gibi) iş birliği ve uyum içinde hareket etmelidir.
- Turizm sektöründe oluşan iş kayıplarını telafi etmek, ziyaretçilerin zihnindeki olumlu imajı yeniden inşa etmek için dijital pazarlama ve esnek hizmet faaliyetleri gerçekleştirilmelidir.
- Sektörler iş süreçlerinde yeni dijital uygulamalar geliştirmeli, özellikle ulaşım ve yiyecek-içecek sektörleri yapay zekâ, büyük veri analitiği veriye dayalı tedarik zinciri ve blok zincir (blockchain) teknolojisi gibi farklı teknolojileri entegre ederek daha dayanıklı bir tedarik zinciri ağı oluşturabilmek için gerekli adımları atmalıdır.
- Risk iletişimi hususunun önemini kavrayabilmek adına Covid-19 gibi insan hayatını tehdit eden salgınlar için kamu tarafından kabul edilen ve kurumsal tasarım temelinde oluşturulan klavuzlar ve/veya acil

durum planları sektörler için zorunlu hale getirilmelidir.

Resmî tatil günlerinde vaka ve ölüm sayılarına ilişkin veriler yayınlanmasına rağmen, borsanın bu günlerde kapalı olmasından dolayı endeks verilerinin açıklanmaması ve araştırmanın sadece Türkiye örnekleminde yapılması çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

Koronavirüsün devam etmesi halinde bundan sonraki çalışmalarda, daha geniş bir veri seti ve farklı ekonometrik modeller ile daha yeni bulgular elde edilebilir. Ayrıca, örnekleme panel boyuta taşıyarak farklı ülke grupları arasında karşılaştırma yapılabilir ve yeni yargılar ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). “Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4,(1), 7-21.
- Atalay, E. (2020). “Türkiye’de COVID-19’un XGIDA Endeksine Etkisinin VAR Modeli ile Analizi (13.03.2020- 20.11.2020)”, *International Journal on Social Sciences*, 5(4), 17-25.
- Barut, A.; Kaya, E. (2020). “COVID-19 ve Seçilmiş BİST Sektör İndeksleri İlişkisinde Sıcaklığın Moderatör Etkisi”, *Turkish Studies*, 15(6), 155-167.
- Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (2020). Impact Assessment of the Covid-19 Outbreak on International Tourism, Updated December 2020, <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021).
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (2020). Food Outlook: Biannual Report on Global Food Markets, November 2020, <http://www.fao.org/policy-support/tools-and-publications/resources%20details/en/c/1330453/#:~:text=November%202020>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).
- Brahmbhatt, M.; Dutta, A. (2008). “On SARS Type Economic Effects During Infectious Disease Outbreaks”, Working Paper, The World Bank.1-30; doi: 10.1596/1813-9450-4466.
- Carrion-i-Silvestre J.L.; Kim, D.; Perron P. (2009). “GLS-Based Unit Root Tests with Multiple Structural Breaks Under Both the Null and the Alternative Hypotheses”, *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.
- Cleveland, B.R.; Cleveland, S.W.; McRae E.J.; Terpenning, I. (1990). “STL: A Seasonal-Trend Decomposition”, *Journal of Official Statistics*, 6, 3-73.
- Çoban, B.; Firuzan, E.; Oğuzhan, A. (2018). “Farklı Varyanslık ve Yapısal Kırılmalar Altında Ekonomik Büyüme ile Turizm İlişkisinin İncelenmesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2018, 20(1), 319-337.
- Davies, S. E. (2013). “National Security and Pandemics”, *Journal of Humanitarian Medicine*, 13(3), 32-34.
- Demir, Z. (2020). “COVID-19’un BİST 100’deki Şirketlerin Mali Tabloları Üzerindeki Etkisinin Oran Yöntemi ile Analizi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 408-438.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (2020). Türkiye Geneli Havalimanları Uçak, Yolcu ve Yük Trafik İstatistikleri (2002-2020), <https://www.dhmi.gov.tr/sayfalar/istatistik.aspx>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü (2020). SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome), https://www.who.int/health-topics/severe-acute-respiratory-syndrome#tab=tab_1, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü (2021). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard, <https://covid19.who.int/>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).
- Engle, Robert F.; Granger, C.W.J. (1987). “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Engle, R.F.; Yoo, B.S. (1987). “Forecasting and Testing in Co-Integrated Systems”, *Journal of Econometrics*, 35(1), 143-159.
- Gujarati, D.N. (2011). *Temel Ekonometri*, Ü. Şenesen, G. Günlük Şenesen (çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güler, A. (2020). “Lojistik Sektör Raporu”, *Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenler Derneği*, <https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2020-53923.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).
- Gümüş A.; Hacıevliyagil, N. (2020). “Covid-19 Salgın Hastalığının Borsaya Etkisi: Turizm ve Ulaştırma Endeksleri Üzerine Bir Uygulama”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(1), 76-97.
- Hepsağ, A.; Yaşar Akçalı, B. (2019). “Finansal Zaman Serilerinde Birim Kök Hipotezinin Test Edilmesinde Kalıntılarla Genişletilmiş En Küçük Kareler Yöntemi Yaklaşımı: Rasyonel Fiyat Köpükleri Üzerine Bir Uygulama”, XIII. IBANESS İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongreler Serisi. 05-06 Ekim 2019, Tekirdağ, Türkiye.
- Investing.com (2021). Investing.com Portföy Yönetimi Portalı, <https://tr.investing.com/>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021).
- Kandil Göker İ.E.; Eren B.S.; Karaca S.S. (2020). “The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study, Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 2020 Special Issue, 14-41.
- Kılıç, Y. (2020). “Borsa İstanbul’da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi”, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Korkut Y.; Eker M.; Zeren F.; Altunışık R. (2020). “Covid-19 Pandemisinin Turizm Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Üzerine Bir İnceleme”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 2020 Special Issue*, 71-86.
- Lee, J.; Strazicich, M.C. (2003). “Minimum LM Unit Root test with Two Structural Breaks”, *Review of Economics and Statistics*, 85, 1082–1089.
- Lee, J.; Strazicich, M.C.; Meng, M. (2012). “Two-step LM Unit Root Tests with Trend-Breaks”, *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 1, 81–107.
- Lee, H.; Lee, J.; Im, K. (2015). “More Powerful Cointegration Tests with Non-Normal Errors”, *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 19(4), 397-413.
- Levent, C. E. (2020). “Covid-19 Salgınlarının Gıda ve İçecek Sektöründeki Şirketlerin Hisse Senedi Getiri ve Volatilitesine Etkisi”, *Turkish Studies*, 15(6), 721-737.
- Li, J.; Lee, J. (2015). “Improved Autoregressive Forecast in the Presence of Non-Normal Errors”, *Journal of Statistical Computation and Simulation*, 85(14), 2936-2952.
- McCall, B. (2020). “COVID-19 and Artificial Intelligence: Protecting Health-Care Workers and Curbing the Spread”, *The Lancet Digital Health*, 2 (4), 166-167.
- Meng, M.; Im, K.S.; Lee, J.; Tieslau, A.M. (2014). “More Powerful LM Unit Root Tests with Non-Normal Errors”, *Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications* (Ed: R.C Sickles and W.C. Horrace), New York: Springer Heidelberg Dordrecht London, 343-357.
- Oran, İ.B. (2020). “Covid-19’un Uluslararası Turizm Üzerinde Diğer Krizlerden Farklı Etkileri”, *Turkish Studies*, 15(4), 807-826.
- Our World in Data (2021). Coranavirüs Pandemics: Statistics and Research, <https://ourworldindata.org/coronavirus>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021).

- Özkan, O. (2020). “Volatility Jump: The Effect of COVID-19 on Turkey Stock Market”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Special Issue, 386-397.
- Öztürk, Ö.; Şişman, M.Y.; Uslu, H.; Çıtak, F. (2020). “Effects of Covid-19 Outbreak on Turkish Stock Market: A Sectoral-Level Analysis”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(1), 56-68.
- Qiu, W.; Rutherford, S.; Mao, A.; Chu, C. (2017). “The Pandemic and Its Impacts”, Health, Culture and Society, 9 (10), 1-11.
- Pata, U.K.; Yurtkuran, S. (2020). “Telafi ve Etkinlik Hipotezlerinin RALS-EG Eş-Bütünleşme Yaklaşımı ile Testi: Türkiye Örneği”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(24), 82-95.
- Peker, Y.; Demirhan, E. (2020). “Covid-19 Küresel Salgınının Borsa İstanbul’daki Sektörel Etkileri”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Değerlendirme Notu, Nisan 2020, https://www.tepav.org.tr/upload/files/15867521880.COVID_19_Kuresel_Salgininin_Borsa_Istanbuldaki_Sektorel_Etkileri.pdf, (Erişim tarihi: 08.02.2021).
- Schmidt, P.; Phillips, P.C.B. (1992). “LM Test for A Unit Root in the Presence of Deterministic Trends”, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 54(3), 257-287.
- Smith, R.D. (2006). “Responding to Global Infectious Disease Outbreaks: Lessons from SARS on the Role of Risk Perception, Communication and Management, Social Science & Medicine, 63, 3113-3123.
- Stock, J.H.; Watson, M.W. (1993). “A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems”, Econometrica: Journal of the Econometric Society, 61(4), s.783-820.
- Tayar, T.; Gümüştekin, E.; Dayan, K.; Mandi, E. (2020). “Covid-19 Krizinin Türkiye’deki Sektörler Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 293-320.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2020). Haber Arşivi, <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Arsiv.aspx?Liste=Haber.>, (Erişim Tarihi: 13.02.2021).
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (2021). TÜBİTAK Covid 19 Türkiye Web Portalı, <https://covid19.tubitak.gov.tr/turkiyede-durum>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020a). Turizm Geliri, Gideri ve Ortalama Geceleme Sayısı, 2001-2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2020-37438>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020b). Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC, Rev.4) Göre İhracat, 2013-2020 (Genel Ticaret Sistemi), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2020-37412>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).
- Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (2021). COVID-19 Air Traffic Dashboard, <https://data.icao.int/coVID-19/airports.htm>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021).
- Verikios, G.; Sullivan, M.; Stojanovski, P.; Giesecke, J.; Woo, G. (2016). “Assessing Regional Risks from Pandemic İnfluenza: A Scenario Analysis”, The World Economy, 39(8), 1225-1255.
- Yılancı, V.; Aydın, M. (2018). “Türkiye’de Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: RALS-EG Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 101-112.
- Zivot, E.; Andrews, D.W.K. (1992). “Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock and the Unit-Root Hypothesis”, Journal of Business & Economic Statistics, 10 (3), 251-270.

EXTENDED ABSTRACT

The Covid-19 outbreak, which occurred on December 31, 2019, in the Wuhan province of China, was declared as a global epidemic by the World Health Organization on March 11, 2020. The rapid spread of the virus and its high killing rate not only prompted people to social distance and but also led to the restriction of human mobility. In this context, flights canceled, borders closed, curfews imposed and a state of emergency declared in many countries.

The impact of the pandemic was also felt deeply in the economies and sectors of the countries. Among the sectors most affected by this epidemic environment in the world are tourism, transportation, and food and beverage sectors, which undoubtedly have a significant share in the income of countries. According to United Nations World Tourism Organization report (2020). It can be said that there was a decline of 82% in Asia, 73% in the Middle East, 69% in Africa, 68% in America and Europe in international tourist arrivals in the January-October 2020 period compared to the same period of the previous year. Covid-19 Air Traffic Control Panel (2021) published by the International Civil Aviation Organization can be examined in order to see the impact of the coronavirus epidemic on the transportation sector in the world. This report also reveals that compared to 2019, 2020 revenues of airlines have decreased approximately 32,700 million dollars in Europe in terms of international traffic flow. To see the impact of the coronavirus epidemic on the food and beverage industry in the world, the Food Outlook (2020) report on the Global Food Markets published by the United Nations Food and Agriculture Organization can be examined. According to this report, it is seen that food exports in developed countries in the first half of 2020 are 0.3% less than the same period of 2019, and 0.1% more than in the second half of 2019. Furthermore, it can be said that food exports in developing countries in the first half of 2020 are 4% higher than the same period of 2019 and 4.3% higher than the second half of 2019.

In this paper, the effect of the Covid-19 epidemic on BIST Tourism, BIST Transportation, and BIST Food & Beverage indices for the period of 17.03.2020-29.01.2021 was investigated. The paper contributes to the literature in two fields. First, the study is one of the few studies which evaluate the economic impact of the Covid-19 pandemic at the sector level within a large sample. Second, the analyzes were made on the basis of the Residual Augmented Least Squares (RALS) procedure, due to the problems of leptokurtic distribution, autocorrelation, and heteroscedasticity in the variables. In this context, the stationarity level of the variables was investigated with the RALS LM unit root test, and it was determined that all variables are stationary at the first difference. For this reason, it was investigated the existence of a long-term relationship between the variables through RALS Engle and Granger cointegration test, and it was determined that there is a long-term relationship between the BIST Tourism index and the number of cases and deaths. These findings are in consonance with the study of Korkut et al. (2020). Furthermore, the finding obtained on the relationship between the number of deaths and the BIST Tourism index is parallel with the finding obtained in the work of Gumus and Hacievliyagil (2020). However, the finding obtained on the relationship between the number of cases and the BIST Tourism index is inconsistent with the finding obtained from the work of Gumus and Hacievliyagil (2020) and Barut and Kaya (2020).

It was also found that there is no significant relationship between the BIST Transportation and BIST Food & Beverage indices, and the number of cases and deaths in the study. The finding obtained on the relationship between the BIST Transportation Index and the number of cases in the study is parallel with the finding obtained in the study of Gumus and Hacievliyagil (2020). However, the findings obtained on the relationship between BIST Transportation and BIST Food & Beverage indices and the number of cases are inconsistent with finding obtained in the work of Barut and Kaya (2020). In addition, the finding obtained on the relationship between the BIST Transportation index and the number of deaths is not parallel with the finding obtained in the study of Gumus and Hacievliyagil (2020). Finally, the magnitude of the long-term relationship between the BIST Tourism index and the number of cases and deaths were investigated using the Dynamic Ordinary Least Squares estimator, which can make strong and consistent estimates in the case of the existence of autocorrelation and endogeneity problems in the variables, and there is a negative relationship between the variables in the long run found. These results are parallel with the study of Gumus and Hacievliyagil (2020) but are inconsistent with the findings obtained in the work of Korkut et al. (2020).

This study has some limitations, which helps to provide a scope for future research. In case the Covid-19 epidemic continues, more recent findings can be obtained with a larger data set and different econometric models. Furthermore, this work may also be analyzed with panel estimation technique to compare different country groups and new judgments can be put forward.

PERAKENDECI İŞLETMELERDE GÖREV YAPAN SATIŞ ELEMANLARININ DİNLEME BECERİLERİ İLE MESLEKİ DENEYİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRMEME YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

Ahmet ÜNAL^{1*+}

¹Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Akçadağ MYO., Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği

*ahmet.unal@ozal.edu.tr

+ORCID: 0000-0003-1785-9367

Öz- Rekabetin her geçen gün arttığı ve birbirine benzeyen ürünlerin pazarda yer aldığı günümüzde, özellikle perakendeci işletmelerin rakipleri arasında sıyrılmasında, satış elemanlarının sunduğu hizmetler önemli bir katkı sunmaktadır. Bu kapsamda satış elemanlarının kişisel özellikleri, önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, satış elemanlarının dinleme becerilerini ve satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının mesleki deneyimi arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmanın verilerini toplamak amacıyla kişisel görüşme yoluyla anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın kapsamını Malatya ilinin ilk alışveriş merkezi olan MalatyaPark Alışveriş ve Yaşam Merkezi bünyesinde faaliyet gösteren perakendeci işletmelerde çalışan satış elemanları oluşturmaktadır. Katılımcı satış elemanlarından elde edilen verilerin dağılımı, frekans ve yüzde değerleri ile gösterilmiş ve daha sonra geliştirilen hipotezlerin test edilmesi amacıyla korelasyon analizinde parametrik olmayan Spearman testi kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizi sonucunda araştırmaya dahil edilen satış elemanlarının dinleme becerisi ölçeğinden aldıkları puanlar ile iş hayatında geçirdikleri toplam süre, ilgili sektörde çalıştıkları süre ve ilgili işletmede çalıştıkları süre arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler- Dinleme, Satış, Satış Elemanı.

A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LISTENING SKILLS AND PROFESSIONAL EXPERIENCE OF SALESPERSONS WORKING AT RETAIL BUSINESSES

Abstract – Today, when competition is increasing every day and similar products are sold in the market, the services offered by salespersons make an important contribution especially in having an edge in the competitive retail businesses. In this context, the personal characteristics of the sales personnel emerge as an important element. This study aims to determine the listening skills of sales personnel and the relationship between the listening skills of sales personnel and the professional experience of sales personnel. In order to collect the data of this study, the survey method was used through one on one interview. The scope of the research consists of sales personnel working in retail enterprises located in MalatyaPark Shopping and Wellness Center, which is the first shopping center in Malatya province. The distribution of the data obtained from the participants is presented with frequency and percentage values, then non-parametric Spearman correlation test was used to test the research hypotheses. As a result of the analysis, no statistically significant relationship was found between the sales personnel's listening skill scores and the total time they spent in business life, the time they worked in the relevant sector and the time they worked in the relevant business.

Keywords – Listening, Sales, Salesperson.

GİRİŞ

Perakendecilikte satış süreci genellikle karşılıklı iki kişi tarafından başlatılır, sürdürülür ve sonlandırılır. Bu süreçte taraflardan biri olan satış elemanlarının en temel görevi ise iletişim faaliyetini kurmaktır. Bu nedenle başarılı satış, kişiler arası başarılı iletişime bağlıdır (Williams vd., 1985: 434). Perakendecilik sektöründe satış elemanları ile tüketiciler arasındaki ilişki oldukça yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Bu nedenle satış elemanlarının davranışları, alıcıların karar verme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Pegah, 2020: 63). Birbirine benzeyen ürünlerin yer aldığı günümüz pazarlarında rekabet de bir o kadar artmış durumdadır. Bu yoğun rekabet içerisinde satış elemanları, görev yaptıkları işletmenin müşteri hizmetleri ile farklılaşmasını sağlayarak önemli bir rol üstlenmektedir (Janakiraman vd., 2019: 72). Perakendecilik sektöründe çalışan satış elemanları, gün içerisinde çok sayıda kişiyle etkileşime girmektedir. Farklı karakterde, değişik kişilerle kurulan bu iletişim çabalarında satış elemanları hem müşterilerle hem de potansiyel müşterilerle sürekli bir diyalog halindedirler (Scholz vd., 2020: 5). Satış elemanlarının müşteriyi girdiği etkileşimi etkin bir şekilde yürütmesi ve doğabilecek bir problemi çözebilmesi için karşısındaki muhatabı olan müşteriyi aktif bir şekilde dinlemesi gerekir (Pelham, 2009: 26).

Dinleme becerisi, müşterilerden gelen hem sözel hem de sözel olmayan mesajları algılamaya ilişkin gelişmiş bir farkındalık düzeyini ifade etmektedir. Bu farkındalığa sahip, dinleme becerisi gelişmiş satış elemanları karşından gelen mesajların içerdiği ip uçlarını daha iyi anlayabilir ve böylece kendi mesajlarını daha iyi bir şekilde oluşturabilir (Aggarwal vd., 2005: 20). Etkili bir iletişim ortamı kurulmasında dinlemenin rolü oldukça kritiktir. Ancak hem iş hayatında hem de iş hayatında yer alacak kişilere verilen eğitimlerde, genellikle dinlemeden ziyade konuşma konusunda ağırlıklı olarak durulmaktadır (Spataro ve Bloch, 2018: 183). Satış elemanlarının dinleme becerilerinin önemine rağmen bu konuda yapılan hem kavramsal hem de deneysel çalışmalar oldukça azdır. Satış elemanlarının başarısında genel olarak etkin dinleme yeteneğinin rolü konusunda genel bir görüş birliği olmakla birlikte bu konuyu ele alan araştırmalar yeterli değildir (Bergeron ve Laroche, 2009: 7). Bu çalışmada satış elemanları için oldukça önemli bir özellik olan dinleme becerileri ele alınmaktadır. Satış elemanlarının dinleme becerilerinin iş hayatında çalışma süresi, ilgili sektördeki çalışma süresi ve ilgili işletmedeki çalışma süresi arasındaki ilişki incelemeye konu edilmiştir. Bu çalışmanın satış elemanlarının dinleme becerilerini belirleme ve bunun iş tecrübesiyle olan ilişkisini ele alması bakımından, bu konuda yeterli seviyede olmayan akademik bilginin zenginleşmesine ve sektörün faaliyetlerine katkı sunması beklenmektedir.

SATIŞ SÜRECİ ve DİNLEME İLİŞKİSİ

Kişisel satış süreci, yedi aşamalı bir yaklaşımla ele alınabilir. Bu aşamalar ise araştırma, ön hazırlık, müşteri ile temas, sunum, müşteri itirazlarını ele alma, satış kapatma ve satış sonrası ilişkiler olarak sıralanabilir (Kotler ve Armstrong, 2012: 478). Başka bir yaklaşımla satış süreci, temel olarak beş farklı aşamadan oluşmaktadır. Bu süreci oluşturan temel aşamaları talep oluşturma, müşterileri belirleme, siparişin alınması, siparişin teslim edilmesi ve satış sonrası müşteri destek hizmetleri şeklinde sıralamak mümkündür. Satış gücünü oluşturan elemanlar ise işletmeye ya da satış türüne göre önemli değişiklikler göstermekle birlikte bu süreçlerin her aşamasında yer almaktadır (Cichelli, 2010: 7). İşletmelerin etkili bir şekilde içinde oldukları pazarı anlayabilmeleri, hem pazarlama hem de satış bölümlerinin satış sürecine derinlemesine dahil edilmesine bağlıdır. Satış elemanları, müşterilerle günlük etkileşimin kendilerine sağladığı olanak ile pazardaki değişim ve ortaya çıkan yeni fırsatları belirleme imkânına sahiptir. Bu nedenle pazarlama bölümü, satış elemanlarını etkili bir şekilde dinleyerek onları makro planlama sürecine dahil etmelidir. Bir işletmenin başarılı bir pazar tanımlama süreci yeteneği kazanması, satış ve pazarlama bölümlerinin birlikte çalışma becerisine bağlıdır (Malshe ve Biemans, 2015: 15). Ayrıca bu süreçlerde işletmenin ürün ve hizmetlerinin seçilen hedef pazarlarda satışının yapılabilmesi için satış gücü yöneticilerinin de sahip olması gereken yetkinlik ve bilgi özellikleri bulunmaktadır. Satış yöneticisinin makro düzeyde satış yönetimine ilişkin hedeflerin belirlenmesinin yanında mikro düzeyde satış elemanları tarafından gerçekleştirilen satış işlemini de tam olarak anlaması gerekmektedir (Darmon, 2007: 14). Satış yönetimi, işletmelerin pazarlama amaçlarına ulaşmasını sağlamada önemli bir role sahiptir. Bu nedenle satış yönetimini oluşturacak satış elemanlarının belirlenmesi süreci, işletmeler açısından farklı bir özelliğe sahiptir (Erdil, 1994: 107). Günümüz işletmelerinin değişen iş çevresi ve koşulları altında performansı yüksek, değişen şartlara kolayca uyum sağlayabilen ve yaklaşım politikası olarak müşteri odaklılığı seçen satış elemanlarına sahip olması; bu değişen ve gelişen yapı içerisinde önemli bir başarı faktörü olarak ortaya çıkmaktadır (Turan, 2017: 632).

Satış elemanları, işletmenin müşterilerle arasındaki bağı oluşturan bir köprüdür. İşletmelerle müşteriler arasındaki ilişki genellikle satış elemanları üzerinden kurulur. Müşteriler işletmeleri değerlendirirken sunulan ürünler, fiyatlar, dağıtım vb. yanında işletmenin satış elemanlarının davranış şekillerini de dikkate alırlar (Yamamoto, 2001: 17). Bir işletmenin vitrinini oluşturan satış elemanlarının tüketicilere yaklaşımı, işletmenin de genel yaklaşımını ortaya koymaktadır (Varinli vd., 2009: 161). İşletmeler, müşteri odaklı politikaları benimseyerek müşteriyi kurdukları ilişkinin etkin ve uzun bir sürece yayılmasını amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde, işletmenin önemli bir unsuru olan satış elemanlarının

müşteri odaklı yaklaşımı benimsemesi oldukça önemli bir role sahiptir (Turan, 2017: 636). Başarılı bir satış elemanı, satışın anahtarının satmak değil müşterinin gereksinimlerini sağlamak olduğunu bilmelidir. Müşteriye ne sağlanacağı ise etkili sorular sormak ve muhtemel müşterin söylediklerini başarılı bir şekilde dinlemek ile mümkün olmaktadır (Duncan, 2004: 120). Satış elemanlarının müşterilerin ihtiyaçlarını ve amaçlarını anlayabilmeleri için onları dinlemeleri gerekir. Satış elemanlarının dinleme konusunda gösterecekleri isteksizlik ve ilgisizlik, müşterilerde güven kaybına yol açacaktır. Bu da beraberinde müşteri ile uzun vadeye dayanan bir ilişkinin kurulmasına engelleyecek, genellikle bir memnuniyetsizlik duygusunun ortaya çıkmasına neden olacaktır (Drollinger, 2018: 38). Satış sürecinde müşteri, satış elemanlarına kendi ile ilgili bilgileri vermekte ve böylece satış elemanları muhatabı olan müşterinin ne tip bir müşteri olduğuna dair ipuçlarını elde etmektedir. Bu nedenle satış elemanlarının etkin dinleme yeteneği, karşısındaki müşteriyi daha iyi tanımasına olanak sağlayacaktır (Uslu, 2000: 67).

Satış elemanları araştırma yaparak, dinleyerek ve elde ettiği verileri yorumlayarak bilgi toplama rolünü de yerine getirir. Bununla birlikte güven sağlayan, saygı temelli işleri yürütme yeteneğiyle de pazarda farklılık oluşturabilir ve bu sürece değer katabilir. Satış elemanlarının sadece satış yapan bir kişi olmaktan ziyade danışman sıfatına sahip, katma değer meydana getiren bir ortak konumuna erişebilmesi ise kişiler arası dinleme sürecinde başarılı olabilmesine bağlıdır (Shepherd vd., 1997: 316). İşletmelerin başarısı, yeni müşteri kazanma ve müşterilerin sadakatini kazanma yeteneğine bağlıdır. Bu yönüyle satış elemanları, işletmelerin bu yeteneklerini gerçekleştirmesine yardımcı olmaktadır. Satış elemanları, müşteriyle kurdukları iletişim ile sosyal etkileşim ortamının oluşmasını sağlarlar. Müşterileri dinleyerek, onların ihtiyaçlarını değerlendirerek bu ihtiyaçların giderilmesine yönelik çözüm önerileri sunarlar. Satış sürecinde oluşabilecek sorunları çözerek, gelebilecek şikayetleri değerlendirerek, müşterilerle uzun vadeye yayılan bir ilişki kurulmasına olanak sağlarlar. Satış elemanları, müşteriyle kurdukları yakın ve kişisel ilişkiler sayesinde işletme için gerekli olan pazar bilgisini toplamada da önemli bir kaynak rolüne sahiptirler (Zoltners vd., 2004: 2). Satış elemanlarının sahip olması gereken özellikler, satışlar ve dolayısıyla işletme başarısı üzerinde olduğu kadar müşteri memnuniyetinin sağlanmasında da etkilidir (Candemir vd., 2015: 50). İşletmelerin belirlenen amaçlarına ulaşabilmesi için satış elemanlarının memnuniyetinin sağlanması gerekmektedir. Çalıştığı işletmeden ya da yöneticisinden memnun olmayan bir satış elemanından müşteri ilişkilerinde gereken ve istenen çabayı göstermesini beklemek oldukça zordur (Barutçu ve Sezgin, 2012: 90). Bununla birlikte satış elemanlarının iş hayatında yaşayacağı memnuniyetsizliğin satışlar üzerinde ve dolayısıyla işletmenin geleceği üzerinde olumsuz etkileri olabilecektir (Gavcar ve Tavşancı, 2004: 89).

KONU İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Dinleme, işitmeden farklı bir eylemi ifade etmektedir. Bu noktada temel fark, dinlemenin işitmeye göre bilinçli bir faaliyet olmasıdır (Kaya, 2014: 325). Dinlemenin tanımını yapmayı amaçlayan çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar dinlemenin yapısal olarak karmaşıklığını ve çalışmayı yapan araştırmacıların konuya yaklaşım tarzlarındaki farklılıkları yansıtmaktadır. Ancak etkili dinleme denildiğinde vurgulanan, diğer kişinin yani dinlenen kişinin söylediklerini, duymanın ötesine geçerek söylenenlerin anlamını gerçekten anlamaya yönelik bir çabayı ifade etmektedir (Ramsey ve Sohi, 1997: 128). Dinlemenin hem bilişsel hem de duygusal boyutları bulunmaktadır. Satış elemanlarının ticari ilişkilerde bu farklı iki boyutu başarılı bir şekilde yönetebilmesinin, empati yeteneğinin gelişmesi üzerinde de olumlu etkileri olacaktır. Bu da beraberinde müşteriyi anlama, değerlendirme ve yanıt verme özelliklerinin gelişmesine ve müşterilerin ikna edilmesi sürecinde etkinliğin artırılmasına katkı sunacaktır (Pryor vd., 2013: 194). İşitme pasif bir eylem, dinleme ise aktif bir eylemdir. Dinlemenin psikolojik bir süreç olması nedeniyle düzenli bir çalışma ile bu önemli beceriyi geliştirmek mümkündür (Tyagi, 2013: 5). Bir kişinin dinleme yeteneği, bireyin kişisel başarısı üzerinde olduğu kadar içinde bulunduğu takımın ve organizasyonun bütününün başarısı üzerinde de etkili olabilecektir. Dinleme, gündelik hayat içinde yaşanan iletişim süreci üzerinde olduğu kadar kişisel başarı içinde önemli bir role sahiptir (Sypher vd., 1989: 295).

Bergeron ve Laroche (2009: 20) satış elemanlarının dinleme yetenekleri üzerine yaptıkları çalışmada, dinlemenin üç farklı boyuttan oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Bu üç boyut fiziksel algılama, zihinsel işleme ve tepki verme şeklinde sıralanmıştır. Araştırmacılar, etkili bir dinleyicinin gelen mesajı tam olarak algılaması (sözlü ve sözsüz), mesajı zihinsel olarak doğru bir şekilde işlemesi ve mesaja yetkin iletişimi devam ettirecek şekilde yanıt vermesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Drollinger (2018: 39) algılamayı, karşıdan gelen mesajların dinleyici tarafından alınması şeklinde ifade etmektedir. İşlemeyi ise alınan bilginin önemini düzenlemek ve değerlendirmek gibi dinleyicinin zihninde meydana gelen olayları ifade ettiğini ve son boyut olan yanıtlamanın (teпки verme) ise dinleyici tarafından, karşıdan gelen mesajların alındığının bir şekilde tanımlanması olduğunu belirtmektedir. Bu üç boyut, neredeyse eş zamanlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak birbirini izleyen bu üç boyutun gerçekleşme sırası önemlidir. Özetle bir mesaj işlenmeden önce algılanmalı ve yanıtlanmadan önce işlenmelidir. Anaza vd. (2018: 31) ise algılama boyutunda, müşteriden gelen sözlü olmayan ve sözlü uyarıların alınmasını ve mesajın doğru şekilde algılanmasını etkileyecek dış müdahalelerin ve kirlilik oluşturacak kaynakların filtrelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İkinci boyut olan işleme, bir mesajın alıcı tarafından zihinsel olarak değerlendirilmesini içerir; böylece gelen mesajların bir anlamının olması sağlanır. Üçüncü boyutu oluşturan yanıtlama; alıcıya, alınan

mesaja tepki verme fırsatı verir. Uygun zamanda cevap vermenin yanı sıra sorulan sorulara uygun cevaplar vermeyi ifade eder. Pearce vd. (2003: 109) dinleme stillerini dört farklı başlık altında ele almıştır. Bu dört dinleme stilini ve özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1- Etkin (Aktif) Dinleyici: Bu tür dinleyiciler, başkaları konuşurken muhataplarına bütün dikkatini vermektedir. Etkin dinleyiciler, karşı taraftan söylenenlere odaklanmaktadır. Konuşma ve dinleme sürecine katılırken enerjisini yoğun bir şekilde kullanmakta ve bunu yaparken de duruş, tavır ve göz temasıyla etkin bir şekilde süreç içinde yer almaktadır.

2- İlgili Dinleyici: Bu dinleyici grubu ise dikkatini dinlediği kişinin sözcüklerine ve niyetine yöneltmektedir. İlgili dinleyici, bir dereceye kadar verilen mesajı derinlemesine düşünerek sürece katılmaktadır. İlgili dinleyici, kısmen göz teması kurarak, aralıklı olarak süreçte aktif olarak yer aldığı beden diline yansımaktadır.

3- Edilgen (Pasif) Dinleyici: Edilgen (pasif) dinleyici, konuşma ve dinleme sürecinde gelen mesajları alırken ve yorumlarken nadiren bir gayret sarf etmektedir. Genelde süreç içinde dikkatli görünmekle birlikte bu görüntü, sahte bir görüntü olabilmektedir. Süreçte taraflardan eşit role sahip olan biri değil, sadece karşıdaki kişinin mesajını alan rolündedir.

4- İlgisiz Dinleyici: Konuşma ve dinleme sürecinin bir tarafı değildir. Süreçte alıcı rolünde olması gerekirken, konuşmacının mesajının nesnesi durumundadır. İlgisiz dinleyici çoğunlukla bu süreçte dikkatsiz ve ilgisizdir. Bu durum, ilgisiz dinleyicinin göz temasından kaçınmak gibi beden diline de yansımaktadır.

Aktif dinleyicilerin sözlü mesajların yanı sıra sözel olmayan (göz teması, yüz ifadeleri vb.) mesajları da başarılı bir şekilde algılaması, geri bildirimde bulunurken de iletişim sürecini aktif olarak yönetmesini sağlamaktadır. Müşterileri aktif bir şekilde dinleyen satış elemanlarının diğer türlerde dinleme özelliği gösteren satış elemanlarına oranla daha fazla bilgiye ulaşması da muhtemeldir. Çünkü müşterilerini aktif olarak dinleyen satış elemanları, iletişimde bütün duyularını kullanarak sadece müşterin sorularına cevap veren değil aynı zamanda hem sözlü hem de sözel olmayan mesajları aldıklarını muhataplarına göstermektedir (Comer ve Drollinger, 1999: 18). Janakiraman vd. (2019: 78) yaptıkları çalışmada aktif dinlemenin müşterilerin kalite algıları üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, aktif dinleme özelliği gösteren satış elemanlarına karşı müşterilerin olumlu görüş geliştirdiklerini belirlemiştir. Aktif dinleme özelliğine sahip satış elemanları, müşterilerin kendi fikirlerine değer verildiğini görmelerine ve beraberinde memnuniyet duymalarına da yol açmaktadır. Kethüda (2018: 213) ise satış elemanlarının hizmet verdikleri müşterilerle güven

temelinde, uzun vadeye dayanan bir ilişki kurmaya odaklanmaları gerektiğini tavsiye etmektedir. Satış elemanlarının bu ilişkiyi kurabilmeleri için müşterileri etkili bir şekilde dinlemeleri ve en uygun çözüm önerileri sunmaları gerektiği iddia edilmektedir. Etkili katılımcı dinlemeden bahsedebilmek için dinleyici pozisyonunda bulunan kişinin muhatapı olan konuşmacıya sözlü ya da sözsüz iletişimi kullanarak onu dinlediğini gösterebilmesi gerekir. Konuşmacının söylediklerini dinlediğini sözel yolla, sorular sorarak ya da çeşitli ifade sözcükleri ile (anlıyorum, evet vb.); sözsüz olarak ise göz teması kurarak, uygun beden hareketleriyle ve mimiklerle göstermek mümkündür (Çankaya-Cihangir, 2011: 39).

Aktif dinleme, dinleyicinin nispeten konuşmacının verdiği mesajı alırken sessiz kalmasını ve konuşmacının deneyimine aktif olarak katılmasını gerektiren bir süreç olduğundan öğrenilmesi zor bir beceri olabilmektedir (Spataro ve Bloch, 2018: 171). Shepherd vd. (1997: 319) yaptıkları çalışmada etkili dinleme becerisinin, eğitim ve tecrübe yoluyla kazanılabileceğini ifade etmişlerdir. Araştırmacılar, işletme yöneticilerinin satış elemanlarının hem seçiminde hem de eğitiminde belirli değişiklikler yapması gerekebileceğini, dinleme becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim programları ve işe alma görüşmelerinde ise dinleme becerilerine sahip adayları belirleyecek yöntemlere yer verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Etkili satış elemanları, dinleme ve gözlem yapma yeteneğiyle değişen müşteri davranışlarının nedenlerini algılayabilmektedir. Sürekli değişen tüketici pazarlarında bu yetenek, satış elemanlarının yeni durumlara uyum sağlamasını ve alternatifler geliştirebilmesine olanak sağlamaktadır (Merk, 2014: 186). Lynch ve Mendelsohn (2010: 180) ise bir dinleyicinin karşılaştığı sorunların başında, konuşan kişiden gelen girdiyi işlemek için genellikle sadece bir şansa sahip olmasının geldiğini ileri sürmektedir. Ayrıca bunu gerçek zamanlı olarak yapma zorunluluğu, bir diğer önemli sorun olarak ifade edilmektedir. Dinleme sürecinde, bazen konuşmacıdan söylediklerini tekrar etmesini veya yeniden ifade etmesini isteme şansı olabilmektedir. Taşkın (2006: 177) satış sürecinde başarılı bir iletişim ortamının, müşteriyi anlamak için dinlemekle mümkün olabileceğini ve bu şekilde müşterisini dinleyen bir satış elemanının karşısındaki kişiye huzurlu ve güvenli bir ortam sunabileceğini ifade etmektedir. Böylece müşteriler, zihinlerindeki hususları büyük bir rahatlıkla ve açıkça ifade edebilecektir. Sypher vd. (1989: 300) ise yaptıkları çalışmada dinleme yeteneğinin, çalışanların iş hayatına olan etkilerini ele almıştır. Çalışmanın sonuçları çalışanların büyük oranda iş hayatının başlangıcında, eğitim ve öğretim durumlarına göre pozisyonlarının belirlendiğini ancak dinleme yeteneğinin ilerleyen dönemde terfi ve yükselmeye belirleyici bir özellik olabileceğini göstermiştir. Araştırmacılar, iyi dinleme özelliğine sahip olan çalışanların daha başarılı olduğunu ileri sürmektedir. Amor (2019: 85) otomobil sektöründe çalışan satış elemanları üzerine yaptığı çalışmada, araştırmaya katılan satış elemanlarına etkili bir satış

elemanında bulunması gerektiğini düşündükleri yetenekleri sıralamalarını istemişlerdir. Araştırmacı, çalışmaya katılan satış elemanlarının olması gerektiğini düşündükleri bu yeteneklerin sekiz başlık altında sıralandığını rapor etmişlerdir. Bu temel sekiz yeteneğin başında gelen özellik ise iletişim ve dinleme becerisi olarak belirtilmiştir.

Müşteriler, işletmelerle türlü şekillerle ilişki kurabilmektedir. Bu ilişkiler kimi zaman işletme düzeyinde gerçekleşirken, kimi zaman işletmenin markaları ya da mağazaları ile gerçekleşebilmekte bazen de bu ilişkiler işletmelerin satış elemanları üzerinden gerçekleşmektedir. Bu kapsamda incelenen en sık ilişki türü müşterilerle işletmelerin satış elemanları arasındaki ilişkidir. Satış elemanları ile müşteriler arasındaki ilişkinin stratejik öneminden dolayı bu ilişkinin algılanan kalitesini etkileyen faktörleri ele alan çalışmalar, önem kazanmaktadır (Aggarwal vd., 2005: 17). Satış elemanları, işletme ve sunduğu ürünler hakkında müşterilerin algılarını belirlemede önemli bir rol oynamaktadırlar (Janakiraman vd., 2019: 73). Ramsey ve Sohi (1997: 133) müşterilerin, satış elemanlarının dinleme özelliklerini algılamalarının, satış sürecindeki etkisini incelemişlerdir. Yapılan bu çalışma, müşterilerin bu konudaki algılarının, satış sürecinde çok önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacılar, müşterilerle işletmeler arasında kalıcı ilişkiler kurmanın bu denli önemli olduğu bir dönemde dinlemenin, ilişkiler üzerindeki rolünü bilmenin önemli bir unsur olduğunu ifade etmektedir. Aggarwal vd. (2005: 20) satış elemanlarının empati ve dinleme özellikleri arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada empati ve dinleme arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar empati yeteneğinin, satış elemanının iyi bir dinleyici olma yeteneği ile güçlü bir ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir. Araştırma ayrıca müşterilerin, empati yeteneğini güçlü buldukları satış elemanlarını daha güvenilir bulduklarını ortaya koymaktadır. Satış elemanları, potansiyel alıcıları anlamak ve onları iletişime dahil etmek için hangi soruların etkili olduğunu bilerek müşterinin ihtiyaçlarını, isteklerini ve alternatifler hakkındaki bilgisini değerlendirme ve böylece uygun satış mesajlarını seçme becerisini geliştirebilecektir (Williams vd., 1990: 39). Pegah (2020: 70)'ın satış elemanlarının sahip olduğu duygusal zekâ ile satış becerileri arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmanın sonunda, satış elemanlarının sosyal farkındalık seviyesi ile satış becerileri arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacı, satış elemanlarının sosyal farkındalık seviyesini artırmak için aktif bir dinleyici olması ve karşısındaki muhatabın ihtiyaçlarını ve kapasitesini anlamaya çalışması gerektiğini ileri sürmektedir.

Perakendecilik sektöründeki işletmeler tüketicilere, hizmet yönü ağırlıklı ya da mal yönü ağırlıklı ürünler sunmaktadır. Bu nedenle işletmeler, sundukları ürünün özelliğine göre hedef kitlenin beklentilerini ve özelliklerini etkin bir şekilde belirlemelidir. Self servis ağırlıklı bir perakendeci işletmede kişisel satış

elemanlarının davranış özelliklerinin öneminin daha az, özellikli bir mağaza içinse bunun daha önemli olduğu ileri sürülebilir (Nakip vd., 2006: 374). Satış elemanlarının yeteneklerinin neler olduğunu ele alan araştırmalar oldukça önemlidir. Bu yeteneklerin tespiti; satış elemanlarının işe alınması, müşteri ilişkilerinin geliştirilmesi, satış sürecinin ve satışların artırılması çabalarında önemli bir role sahiptir (Amor, 2019: 76). Satış cirosu üzerinde direkt etkisi olan faktörleri; satış elemanlarının tecrübesi, eğitimi, çalıştığı işe olan bakışı, müşteri ilişkileri üzerindeki bilgi seviyesi gibi unsurlar olarak sıralamak mümkündür (Ürkmez, 2007: 56). Tüketicilerin bir ürünü satın alma niyetlerinin etkilenmesinde, satış elemanlarının sahip olduğu olumlu ve olumsuz özelliklerin etkisi vardır. Satış elemanlarının olumlu özellikleri, tüketicilerin satın alma niyetini olumlu ya da tersi bir durum, olumsuz olarak etkileyebilmektedir (Başgöze ve Yılmazel, 2013: 85). Varinli vd. (2009: 172) yaptıkları araştırmanın sonunda satış elemanlarının odağına, müşterilerini koymaları gerektiğini ifade etmektedir. Araştırmacılar, satış elemanlarının müşterilerle uzun vadeye dayanan ilişkiler geliştirmesi ve kendisini müşterilere danışmanlık yapan bir kişi olarak konumlandırarak satış sürecini yönetmelerini tavsiye etmektedir. Akoğlan Kozak ve Doğan (2014: 77) da satış elemanlarının dinleme becerilerinin müşterilerin satın alma niyetleri ve satın alma davranışları üzerindeki etkisini ele aldıkları çalışmada, satış elemanlarının aktif empatik dinleme davranışı yeteneğine sahip olmalarının, müşterilerin satın alma niyetleri ve satın alma davranışı üzerinde olumlu bir etki oluşturduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır. Anaza vd. (2018: 38) ise endüstriyel satış elemanlarının dinleme becerilerinin satış performansları ile olumlu bir ilişkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacılar, aktif dinleme yeteneğinin satış süreci üzerindeki etkileri nedeniyle işletmelerin bu konu üzerinde önemle durması gerektiği vurgulamışlardır. Türker ve Türker (2018: 1183) ise iletişim becerilerinin satış performansı ve müşteri memnuniyetine etkilerini ele aldıkları çalışmada, araştırmaya konu olan satış elemanlarının iletişim becerilerine ilişkin seviyelerinin, müşteri memnuniyeti ve satış performansı üzerindeki etkili olduğunu ortaya koymuşlardır.

ARAŞTIRMANIN UYGULAMASI

Araştırmanın uygulaması başlığı altında araştırmanın amacına ve kapsamına, araştırmanın yöntemine, hipotezlerine ve araştırmanın bulgularına başlıklar halinde yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışma, satış elemanlarının dinleme becerilerini ve satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının mesleki deneyimi arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın kapsamını, Malatya ilinin ilk alışveriş merkezi olan MalatyaPark Alışveriş ve Yaşam Merkezi bünyesinde faaliyet gösteren, perakendeci işletmelerde çalışan satış elemanları oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın verilerini toplamak amacıyla, kişisel görüşme yoluyla anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Pearce vd. (2003)'nin geliştirdikleri ölçekten yararlanılmıştır. Araştırmacılar, geliştirdikleri bu ölçeğin diğer araştırmacı ve kullanıcılar tarafından da yararlanılması amacıyla, çalışmanın yayınladığı dergi dışında da Seattle University'e ait resmi Web sayfası (www.seattleu.edu) üzerinden bir erişim linki vermişlerdir. Bu çalışma kapsamında öncelikle, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalara Etik Kurulu'ndan alınan onay belgesi (01.02.2021 Tarih - 12 Nolu Kurul Kararı) ile çalışmanın yapılacağı MalatyaPark Alışveriş ve Yaşam Merkezi yönetimi ile temasa geçilmiştir. Bu çerçevede iletişime geçilen yöneticilere çalışmanın amacı, yöntemi ve kapsamına ilişkin bilgiler verilerek çalışmanın, yönetimini üstendikleri MalatyaPark Alışveriş ve Yaşam Merkezi'nde gerçekleştirilmesi için izin istenmiştir. Gerekli izinlerin alınmasının ardından çalışmanın verilerinin toplanması sürecine geçilmiştir. MalatyaPark Alışveriş ve Yaşam Merkezi yönetiminden ve çalışmanın verilerinin toplandığı işletmelerden alınan bilgiler ışığında, araştırmanın yapıldığı dönemde, MalatyaPark Alışveriş ve Yaşam Merkezi çatısı altında faaliyet gösteren işletmelerde 291 satış elemanının görev yaptığı tespit edilmiştir.

Bu araştırmanın kapsamını oluşturan ana kütle küçük olması sebebiyle tam sayım yapılması planlanmıştır. Ancak araştırmanın yapıldığı dönemde COVID-19 salgın yönetimi çerçevesinde uygulanan kısıtlamalar nedeniyle ve satış elemanlarının dönüşümlü olarak ve farklı zaman dilimlerinde çalışmasından dolayı örnekleme yapılması uygun bulunmuştur. Belirtilen nedenlerden dolayı kümelere göre örnekleme yöntemi ile bir örnek seçilmiştir. Satış elemanlarının yoğun olarak çalıştığı günler belirlenerek bu günler içerisinde tesadüfi seçimlerle uygulamanın yapılacağı günler belirlenmiştir. Belirlenen günlerde, araştırmaya katılmayı kabul eden işletmelerde bulunan ve gönüllü katılımcı olmayı kabul eden satış elemanları, birer küme olarak kabul edilerek çalışmanın örnekleme oluşturulmuştur. Bu çalışmanın örnekleme hacmi belirlenirken, güven düzeyi %95 ve hata payı %5 olarak alınmıştır.

Aşağıda kullanılan formüller yardımıyla ise araştırmanın örneklem büyüklüğü belirlenmiştir.

$$n = \frac{N(pq)Z^2}{(N-1)E^2 + (pq)Z^2}$$

$$= \frac{291(0,5 \times 0,5)2^2}{(291-1)0,05^2 + (0,5 \times 0,5)2^2} = 168$$

olarak hesaplandığından aşağıdaki formül yoluyla düzeltme işlemi uygulanmıştır.

$$\sqrt{\frac{N-n}{N-1}} \times n = 109$$

Yapılan düzeltme işlemi sonrasında bu çalışmanın örneklem hacmi 109 olarak hesaplanmıştır.

Bu araştırma kapsamında, 03.02.2021 ile 17.02.2021 tarihleri arasında, MalatyaPark Alışveriş ve Yaşam Merkezi'nde faaliyet gösteren ve çalışmaya katılmayı kabul eden işletmelerde ve aynı şekilde çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden satış elemanlarına, araştırmacı tarafından gerekli bilgilendirmeler yapılarak, yüz yüze görüşülerek araştırmanın ölçeğini oluşturan form uygulanmıştır. Bu çerçevede 167 katılımcıya ulaşılarak hesaplanan örneklem sayısından daha fazla katılımcı sayısına erişilmiştir. Hazırlanan formunun şekil ve içerik olarak değerlendirilmesi amacıyla 35 satış elemanına ön test uygulanmıştır. Uygulanan ön testin sonuçlarının olumlu çıkması üzerine, araştırmanın verilerinin toplanması sürecine geçilmesine karar verilmiştir. Araştırmanın verilerini toplamak üzere hazırlanan form, iki bölümden oluşmaktadır. Formun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik beş ifadeye yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde katılımcıların kaç yıldır iş hayatında olduklarını, kaç yıldır şu an çalıştıkları sektörde çalıştıklarını, kaç yıldır şu an çalıştıkları işletmede çalıştıklarını, işleriyle ilgili olarak günde ortalama kaç kişiyi dinlediklerini ve bu kişileri dinlemek için gün içinde ne kadar zaman ayırdıklarını belirlemeye yönelik ifadeler yer verilmiştir. Araştırma formunun ikinci bölümünde ise satış elemanlarının dinleme stillerini belirlemeye yönelik olarak ve yanıtları neredeyse her zaman, sıklıkla, bazen, nadiren ve neredeyse hiçbir zaman şeklinde sıralanan beşli likert tipinin kullanıldığı on ifadeye yer verilmiştir. Bu on ifade ise "başkaları konuşurken onları dinlemek isterim, başkaları konuşurken onları dikkatle dinlemem, herhangi birinin niyetini veya amacını daha söylemeden onu dinleyerek tahmin edebilirim, konuşan birilerini dinlemek için bir amacım vardır, başkalarının konuşmasını dinlerken önyargılarımı ve tutumlarımı kontrol ederim, böylece bu faktörler konuşmacıdan gelen mesajı yorumlamamı etkilemez, başkalarını dinlerken yaptığım hataları bir daha tekrarlamamak için dinleme özelliklerim konusunda kendimi analiz ederim, konuşan kişinin söyledikleri hakkında bir yargıya varmadan önce söylediklerinin tamamını dinlerim, bir konuşmacının sahip olduğu ön yargıların ve tutumların onun mesajını ne zaman etkilediğini söyleyemem, bir konuşmacının mesajını tam olarak anlamadığımda ona mesajı tam olarak anlamak için sorular sorarım ve son olarak bir konuşmacının sözcüklerinin ve fikirlerinin benimle aynı olup olmadığının farkındayım" şeklinde sıralanmaktadır. Katılımcılardan elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve analizinde ise istatistiksel analiz programı SPSS paket programı kullanılmıştır. Katılımcı satış elemanlarından elde edilen verilerin dağılımı, frekans ve yüzde değerleri ile gösterilmiş ve daha sonra geliştirilen hipotezlerin test edilmesi amacıyla korelasyon

analizinde parametrik olmayan Spearman testi kullanılmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Deneyim birçok meslek için oldukça önemlidir. Aynı şekilde başarıyla deneyim arasında yakın bir ilişki vardır (Smith ve Rutigliano, 2008: 37). Genel olarak yapılan çalışmalar da deneyim ve performans arasında pozitif bir ilişkiyi olduğuna dair görüşü desteklemektedir (Fu, 2009: 8). Bununla birlikte müşterilerle uzun vadeye dayanan bir ilişkinin geliştirilmesinde ve satış performansının artırılmasında, satış elemanlarının aktif dinleme becerisi, kilit bir role sahiptir (Johlke, 2006: 313). Bu kapsamda, satış elemanlarının dinleme becerileriyle satış elemanlarının mesleki deneyimi arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada geliştirilen hipotezler, aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

H1. Satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının iş hayatında çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H2. Satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının aynı sektörde çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H3. Satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının aynı işletmede çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın Güvenilirlik Analizi

Likert tipli ölçeklerde, Cronbach Alfa sıklıkla kullanılmaktadır. Cronbach Alfa katsayısı, kullanılan ölçekte yer alan maddelerin homojen bir yapıya sahip olup olmadığını ya da bu yapıyı test etmek üzere kullanılmaktadır. Cronbach Alfa katsayısının yüksek olması, ölçekte bulunan maddelerin birbirleriyle tutarlı olduğunu ve aynı zamanda aynı özelliği ölçen maddelerden oluştuğunu göstermektedir. Cronbach Alfa değeri; 0 ile 0.40 arasında ise ölçek güvenilir değil, 0.40 ile 0.60 arasında ise ölçek düşük güvenilirlikte, 0.60 ile 0.80 arasında ise ölçek oldukça güvenilir ve 0.80 ile 1.00 arasında ise ölçek yüksek güvenilirlikte olarak yorumlanmaktadır (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19).

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi

Ölçekte Yer Alan Standartlaştırılmış Maddelere (İfadelere) Dayalı Hesaplanan Cronbach Alfa Değeri	Ölçekte Yer Alan Madde (İfade) Sayısı
0,683	10

Bu çalışma kapsamında Cronbach Alfa Değeri, 0,683 olarak hesaplanmıştır. Bulunan bu değer, araştırmada kullanılan ölçme aracının güvenilir olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Katılımcılara Ait Betimleyici İstatistikler

Bu çalışmaya katılan satış elemanlarından elde edilen demografik verilere ilişkin temel betimleyici istatistiksel sonuçlara Tablo 2.'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Demografik Verilere İlişkin Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçlar

Değişken	Frekans	Yüzde(%)	
Cinsiyet	Kadın	62	37,1
	Erkek	105	62,9
Toplam	167	100	
Medeni Durum	Evlü	62	37,1
	Bekâr	105	62,9
Toplam	167	100	
Yaş	18-25	47	28,1
	26-33	82	49,1
	34-41	32	19,2
	42-49	6	3,6
Toplam	167	100	
Aylık Gelir Düzeyi	2.000TL'den Az	16	9,6
	2.000-4.000TL'ye Kadar	136	81,4
	4.000-6.000TL'ye Kadar	12	7,2
	6.000TL ve Üstü	3	1,8
Toplam	167	100	
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	1,2
	Ortaöğretim	79	47,3
	Üniversite	84	50,3
	LisansÜstü	2	1,2
Toplam	167	100	

Tablo 2.'de yer alan sonuçlara göre çalışmaya katılan satış elemanlarının %37,1'i, 62 kişiyle kadın ve %62,9'unun ise 105 kişiyle erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların cinsiyet değişkeninde olduğu gibi %37,1'i, 62 kişiyle evli ve %62,9'u, 105 kişiyle bekârdır. Katılımcıların büyük çoğunlukla, %96,4'lük bir oranda 18 ile 41 yaş aralığında olduğu ve geriye kalan %3,6'luk katılımcının 42 yaş üstü olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların aylık gelir düzeyi incelendiğinde, satış elemanlarının büyük oranda asgari ücret seviyesinde gelir elde ettikleri belirlenmiştir. Eğitim durumlarına ilişkin sonuçlar ise katılımcıların %50,3'ünün üniversite ve %47,3'ünün ise ortaöğretim mezunu olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca katılımcıların %1,2'lik oranlarla ilköğretim ve lisansüstü mezunu oldukları görülmektedir. Katılımcıların hangi tür perakendeci işletmede çalıştıklarına ilişkin verdikleri yanıtları gösteren sonuçlara Tablo 3.'de yer verilmiştir.

Tablo 3. Hangi Tür Perakendeci İşletmede Çalışıldığına İlişkin Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçlar

İşletme Türü	Frekans	Yüzde(%)
Ev Elektronik	37	22,2
Hazır Giyim	94	56,3
Kozmetik-Oyuncak ve Kırtasiye	11	6,6
Kuyumculuk ve Hediye Eşya	18	10,8
Ev Tekstili ve Mutfak Gereçleri	7	4,2
Toplam	167	100,0

Katılımcıların çalıştıkları perakendeci türlerinin sıralandığı Tablo 3.'de yer alan sonuçlar, satış elemanlarının ilk sırada %56,3'lük oran ve 94 kişiyle hazır giyim alanında faaliyet gösteren işletmelerde

çalıştıklarını göstermektedir. Bu grubu %22,2'lik oran ve 37 kişiyle ev elektroniği alanında çalışanlar, %10,8'lik oran ve 18 kişiyle kuyumculuk ve hediyelik eşya çalışanları, %6,6'lık oran ve 11 kişiyle kozmetik-oyuncak ve kırtasiye türü işletmelerde çalışanlar ve son olarak %4,2'lik oran ve 7 kişiyle ev tekstili ve mutfak gereçleri türü işletmelerde çalışanlar oluşturmaktadır.

Katılımcıların çalışma hayatında buldukları sürelerle ilişkin verdikleri yanıtları gösteren sonuçlara Tablo 4.'de yer verilmiştir.

Tablo 4. Çalışma Hayatında Buldukları Sürelere İlişkin Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçlar

Çalışma Hayatında Geçen Süre	Frekans	Yüzde(%)
5 Yılden Az	35	21,0
5 Yıl ile 10 Yıla Kadar	47	28,1
10 Yıl ile 15 Yıla Kadar	41	24,6
15 Yıl ile 20 Yıla Kadar	22	13,2
20 Yıl ve Üstü	22	13,2
Toplam	167	100,0

Katılımcıların çalışma hayatında buldukları sürelerle ilişkin sonuçlara yer verilen Tablo 4.'deki sonuçlar, çalışanların %21'inin, 35 kişiyle 5 yıldan daha az bir süredir çalışma hayatında olduklarını göstermektedir. Bu kapsamda en fazla çalışma süresini oluşturan grup %28,1'lik oran ve 47 kişiyle 5 ile 10 yıl arasında çalışma hayatında olan katılımcılardır. %24,6'lık 41 kişi ise 10 ile 15 yıllık süre aralığında çalışma hayatında ve %13,2'lik oranlarla ve 22'ser kişiyle 15 ile 20 yıl ve 20 yıl üstü katılımcılardan oluşan iki grup bulunmaktadır.

Katılımcıların, çalıştıkları perakendeci işletme türünde, toplam çalıştıkları sürelerle ilişkin verdikleri yanıtları gösteren sonuçlara Tablo 5.'de yer verilmiştir.

Tablo 5. Çalışılan Sektörde Toplam Çalışma Süresine İlişkin Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçlar

Mevcut Çalışılan Sektörde Toplam Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde(%)
5 Yılden Az	77	46,1
5 Yıl ile 10 Yıla Kadar	44	26,3
10 Yıl ile 15 Yıla Kadar	35	21,0
15 Yıl ile 20 Yıla Kadar	6	3,6
20 Yıl ve Üstü	5	3,0
Toplam	167	100,0

Tablo 5.'de yer alan sonuçlar katılımcıların mevcut çalıştıkları sektörde %46,1 ve 77 kişiyle 5 yıldan az süredir, %26,3 ve 44 kişiyle 5 ile 10 yıl arasında, %21 ve 35 kişiyle 10 ile 15 yıl arasında, %3,6 ve 6 kişiyle 15 yıl ile 20 yıl arasında ve son olarak %3 ve 5 kişiyle 20 yıl ve üstü sürelerde çalıştıklarını göstermektedir.

Katılımcıların mevcut çalıştıkları işletmede toplam çalıştıkları sürelerle ilişkin verdikleri yanıtları gösteren sonuçlara Tablo 6.'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Mevcut Çalışılan Perakendeci İşletmede Toplam Çalışma Süresine İlişkin Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçlar

Mevcut Çalışılan İşletmede Toplam Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde(%)
5 Yılden Az	124	74,3
5 Yıl ile 10 Yıla Kadar	34	20,4
10 Yıl ile 15 Yıla Kadar	9	5,4
Toplam	167	100,0

Tablo 6.'da yer alan sonuçlar çalışmaya katılan satış elemanlarının %74,3'lük oran ve 124 kişiyle 5 yıldan az süredir mevcut çalıştıkları işletmede görev yaptıklarını göstermektedir. %20,4'lük oran 34 kişiyle oluşan diğer grup ise 5 ile 10 yıl arasında ve %5,4'lük oran ve 9 kişiyle 10 yıl ile 15 yıl arası sürelerde mevcut çalıştıkları işletmede görev yaptıklarını ortaya koymaktadır. Sonuçlar katılımcıların büyük oranda, yeni sayılabilecek sürelerde, mevcut çalıştıkları işletmelerde çalıştıklarını göstermektedir.

Katılımcıların günlük mesai saatleri içinde ortalama kaç müşteriyi dinlediklerine ilişkin verdikleri yanıtları gösteren sonuçlara Tablo 7.'de yer verilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Günlük Ortalama Dinledikleri Müşteri Sayılarına İlişkin Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçlar

Günlük Ortalama Dinlenen Müşteri Sayısı	Frekans	Yüzde(%)
30 Kişiden Az	57	34,1
30 Kişi ile 60 Kişiden Az	50	29,9
60 Kişi ile 90 Kişiden Az	21	12,6
90 Kişi ile 120 Kişiden Az	17	10,2
120 Kişi ve Üstü Kişi	22	13,2
Toplam	167	100,0

Katılımcıların, günlük ortalama dinledikleri müşteri sayılarına ilişkin verilere yer verilen Tablo 7.'deki sonuçlar %34,1 ve 57 kişilik grubun günde ortalama 30 kişiden az müşteriyi dinlediklerini, %29,9 ve 50 kişilik grubun 30 ile 60 kişiden az, %12,6 ve 21 kişilik grubun 60 ile 90 kişiden az, %10,2 ve 17 kişilik grubun 90 ile 120 kişiden ve son olarak %13,2 ve 22 kişilik grubun ise 120 kişi üstü müşteriyi dinlediğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların günlük mesai saatleri içinde dinledikleri müşteriler için ayırdıkları toplam sürelerle ilişkin verdikleri yanıtları gösteren sonuçlara Tablo 8.'de yer verilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Günlük Ortalama Müşterileri Dinleme Sürelerine İlişkin Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçlar

Günlük Ortalama Müşterileri Dinleme Süresi	Frekans	Yüzde(%)
2 Saat'ten Az	13	7,8
2 Saat ile 4 Saat'ten Az	36	21,6
4 Saat ile 6 Saat'ten Az	48	28,7
6 Saat ve Üstü	70	41,9
Toplam	167	100,0

Tablo 8.'de yer alan katılımcı satış elemanlarının günlük ortalama müşteri dinleme süreleri sonuçlarına göre %7,8 oranla ve 13 kişiden oluşan grubun günde ortalama 2 saatten az, %21,6 oranla ve 36 kişiden oluşan grubun 2 saat ile 4 saatten az, %28,7 oranla ve 48 kişiden oluşan grubun 4 saat ile 6 saatten az ve %41,9 oranla 70 kişilik

grubun ise 6 saat ve üstü süre ile müşterileri dinledikleri görülmektedir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi başlığı altında, araştırmanın kapsamını oluşturan katılımcılardan elde edilen verilerin analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen analizlerin sonuçları, tablolar hâlinde sıralanarak, oluşturulan bu tablolara ilişkin yorumlar ve hipotez sonuçları ilgili tabloların altında sıralanmıştır.

Satış Elemanlarının Dinleme Stillere İlişkin Analiz Sonuçları

Araştırmanın verilerinin toplandığı ölçekte yer alan on ifadeye katılımcıların verdikleri yanıtlarla satış elemanlarının dinleme stilleri belirlenmiştir. Tablo 9.'da katılımcıların dinleme stilleri gösterilmektedir. Ölçekte yer alan iki ifade olumsuz olup tersten puanlanmaktadır. Katılımcıların bu ölçekten alabilecekleri puanlar ve bu alınan puanların dinleme stili olarak karşılığı ise şöyledir (Pearce vd. 2003: 109): 45 ile 50 puan arası aktif dinleyici, 38 ile 44 puan arası ilgili dinleyici, 28 ile 37 puan arası pasif dinleyici ve 0 ile 27 puan arası ilgisiz dinleyici olarak tanımlanmaktadır. Katılımcıların dinleme stillerininin dağılımını gösteren sonuçlara Tablo 9.'da yer verilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Dinleme Stilleri

Dinleme Stili	Frekans	Yüzde(%)
Etkin Dinleyici	39	23,4
İlgili Dinleyici	87	52,1
Pasif Dinleyici	40	24,0
İlgisiz Dinleyici	1	0,5
Toplam	167	100,0

Tablo 9'da yer alan sonuçlara göre katılımcı satış elemanlarının %23,4'ü, 39 kişiyle etkin dinleyici, %52,1'i, 87 kişiyle ilgili dinleyici, %24'ü, 40 kişiyle pasif dinleyici ve son olarak %0,5'i, 1 kişiyle ilgisiz dinleyici şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar katılımcıların büyük oranda etkili bir dinleme becerisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak yine de küçümsenmeyecek bir oranda katılımcının dinleme becerisinin yeterli olmadığı da iddia edilebilir.

Satış Elemanlarının Dinleme Stilleri İle İş Hayatında, İlgili Sektörde Ve İlgili İşletmede Çalışma Süresi Arasındaki İlişkiye Ait Analiz Sonuçları

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla öncelikle verilerin normal dağılımı varsayımı kontrol edilmiştir. Satış elemanlarının iş hayatında, ilgili sektörde ve ilgili işletmede çalışma süresi değişkenlerine ait veriler normal dağılım göstermediği için korelasyon analizi parametrik olmayan Spearman testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların (n=167) dinleme becerileri ile iş hayatında, ilgili sektörde ve ilgili işletmede çalışma süreleri arasındaki ilişki Spearman korelasyon analizi sonuçları

Değişkenler	Dinleme becerisi	
	r	
1. İş hayatındaki çalışma süresi (yıl)	r	.011
	p	.891
	n	167
2. İlgili sektördeki çalışma süresi (yıl)	r	-.073
	p	.349
	n	167
3. İlgili işletmedeki çalışma süresi (yıl)	r	-.085
	p	.274
	n	167

* p < 0.05

Yapılan Spearman korelasyon analizi sonucunda araştırmaya dahil edilen satış elemanlarının dinleme becerisi ölçeğinden aldıkları puanlar ile iş hayatında geçirdikleri toplam süre (r= .011, p> 0.05), ilgili sektörde çalıştıkları süre (r= -.073, p> 0.05) ve ilgili işletmede çalıştıkları süre (r= -.085, p> 0.05) arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişki bulunamamıştır. Bu bulgudan hareketle H1. Satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının iş hayatında çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır, H2. Satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının aynı sektörde çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır, H3. Satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının aynı işletmede çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır, başlıklı araştırma hipotezlerinin doğrulanmadığı görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışma, araştırmaya katılan satış elemanlarının %23,4'ünün etkin dinleyici, %52,1'inin ilgili dinleyici, %24'ünün pasif dinleyici ve %0,5'inin ilgisiz dinleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca satış elemanlarının dinleme becerilerini ve satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının mesleki deneyimi arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan bu araştırma sonucunda; satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının iş hayatında çalışma süresi arasında, satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının aynı sektörde çalışma süresi arasında ve satış elemanlarının dinleme becerileri ile satış elemanlarının aynı işletmede çalışma süresi arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarının mesleki deneyimle dinleme becerisi arasında istatistiksel olarak bir ilişkinin olmadığı ortaya koyması, özellikle işe alım süreçlerinde, işletmelerin daha dikkatli karar vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İşe alma görüşmelerinde, adayların dinleme yeteneklerini belirlemeye yönelik ölçekler kullanılmalıdır. Shepherd vd. (1997) bu çalışmada da belirtildiği gibi etkili dinleme becerisinin eğitim ve deneyim yoluyla kazanılabileceğini ifade etmektedir. Ancak bu çalışmanın farklı sonuçlara

ulaşmasının çeşitli nedenleri olabilir. Araştırmanın yapıldığı bölgenin ya da satış elemanlarının sosyal ve kültürel özelliklerinin bu farklılığa yol açmış olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca araştırmaya katılan satış elemanlarının %79'unun 5 yıl ve üstü bir süre çalışma hayatı içinde yer alsa da aynı katılımcıların %53,9'unun mevcut çalışılan sektörde ve %25,8'inin ise mevcut çalışılan perakendeci işletmede 5 yıl ve üstü süre çalışmasının da bu sonuçlar üzerinde etkisi olabileceği de iddia edilebilir. İleride yapılacak çalışmalarda bu farklılıkların da ele alınması bu kapsamda anlamlı sonuçların ortaya çıkmasına katkı sunabilecektir. Bütün bu nedenlerle işletmelerin satış elemanlarının işe alınmasında ve sonrasında iş hayatında, dinleme becerisi üzerine eğitim çalışmalarını bütüncül bir şekilde planlamaları ve uygulamaya sokmaları gerektiği ileri sürülebilir. Böylece işletmelerin maliyetleri üzerinde önemli bir etkisi olan işgören maliyetlerinin azaltılması sağlanabilir. Bu şekilde işletme kaynakların etkili ve verimli kullanılmasına katkı sunmak mümkün olabilecektir.

Bu çalışmanın çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın ilk ve en önemli kısıtı, kapsamın sadece belirli bir bölgeyi içermesidir. Ayrıca çalışmanın belirli bir zaman diliminde yapılması ve çalışma sürecinde COVID-19 salgın yönetimi çerçevesinde uygulanan kısıtlamalar da bir diğer kısıt olarak kabul edilebilir. Araştırmanın farklı işletmelerde ve zamanlarda yapılmasının sonuçların genelleştirilmesine ve karşılaştırılmasına olanak sağlayacağı ileri sürülebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, satış elemanlarının demografik özelliklerinin araştırmaya konu edilmesinin anlamlı katkıları olacağı düşünülmektedir. Ayrıca sektörel farklılıkların incelenmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu çalışmanın konuya ilgi duyan kesimlere, sektör profesyonellerine ve konuya ilişkin akademik bilginin zenginleşmesine katkı sunması beklenmektedir.

Bu çalışma kapsamında, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalara Etik Kurulu'ndan onay belgesi (01.02.2021 Tarih - 12 Nolu Kurul Kararı) alınmış ve bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formu imza altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, P.; Castleberry, S. B.; Ridnour, R.; Shepherd, C. D. (2005), "Salesperson empathy and listening: Impact on relationship outcomes", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 13:3, 16-31.
- Akoğlan Kozak; M.; Doğan, M. (2014), "Dinleme davranışının müşterinin satın alma niyeti ve satın alma davranışına etkisi: Seyahat acentası satış temsilcileri kapsamında bir araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 57-83.
- Amor, N. E. H. B. (2019), "What skills make a salesperson effective? An exploratory comparative study among car sales professionals", *International Business Research*, 12:11, 76-93.
- Anaza, N. A.; Inyang, A. E.; Saavedra, J. L. (2018), "Empathy and affect in B2B salesperson performance", *Journal of Business&Industrial Marketing*, 33:1, 29-41.
- Barutçu, S.; Sezgin, S. (2012), "Satış yönetimi sürecinde motivasyon araçları ve etki düzeyleri: Tıbbi satış temsilcileri üzerinde bir araştırma", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4:2, 89-97.
- Başgöze, P.; Yılmazel, S. E. (2013), "Kişisel satış elemanına ilişkin tüketici satın alma davranışını olumlu ve olumsuz yönde etkileyen özellikler: Sigortacılık sektöründe kalitatif bir çalışma", *Sigorta Araştırmaları Dergisi*, 10, 79-93.
- Bergeron, J.; Laroche, M. (2009), "The effects of perceived salesperson listening effectiveness in the financial industry", *Journal of Financial Services Marketing*, 14:1, 6-25.
- Candemir, A.; Zalluhoğlu, A. E.; Yücel, E. (2015), "Perakende sektöründe satış elemanlarının eğitimlerinin ve kişisel niteliklerinin satış başarısı üzerindeki etkisi: İzmir örneği", *AKÜ İİBF Dergisi*, 17:2, 49-65.
- Cichelli, D. J. (2010), *Compensating the Sales Force A Practical Guide to Designing Winning Sales Reward Programs*, Second Edition, USA: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Comer, L. B.; Drollinger, T. (1999), "Active empathetic listening and selling success: A conceptual framework", *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 19:1, 15-29.
- Çankaya-Cihangir, Z. (2011), *Kişilerarası İletişimde Dinleme Becerisi*, Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık.
- Darmon, R. Y. (2007), *Leading the Sales Force A Dynamic Management Process*, UK: Cambridge University Press.
- Drollinger, T. (2018), "Using active empathetic listening to build relationships with major-gift donors", *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 30:1, 37-51.
- Duncan, T. M. (2004), *Güven Odaklı Satış*, (Çev. Önerıoy, O. C.) İstanbul: Sistem Yayıncılık ve Mat. San. Tic. A.Ş.
- Erdil, T. Sabri (1994), *Pazarlama Faaliyetlerinde Satış Gücünün Temini Ve İlaç Sanayi Sektöründeki Uygulamalar*, Öneri Dergisi, C. 1, S. 1. ss. 107-116.
- Fu, F. Q. (2009), "Effects of salesperson experience, age, and goal setting on new product performance trajectory: A growth curve modeling approach", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 17:1, 7-20.
- Gavcar, E.; Tavşancı, S. (2004), "Pazarlama işletmelerinde satış elemanlarının iş memnuniyeti ve sorunları", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11:1, 83-90.
- Janakiraman, N.; Bullemore, J.; Fernández, L. V.; Jaramillo, J. F. (2019), "Listening and perseverance-two sides to a coin in quality evaluations", *Journal of Consumer Marketing*, 36/1, 72-81.
- Johlke, M. C. (2006), "Sales presentation skills and salesperson job performance", *Journal of Business & Industrial Marketing*, 21(5), 311-319.
- Kaya, M. F. (2014), "Dinleme türleri ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması, dil geçerliği ve faktör yapısının belirlenmesi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/14(3), 323-342.
- Kethüda, Ö. (2018), "Perakende mağazalarında satış temsilcilerinin performansını etkileyen faktörler", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/14(2), 201-217.
- Kotler, P.; Armstrong, G. (2012), *Principles of Marketing*, 14th ed., USA: Pearson Education, Inc.
- Lynch, T.; Mendelsohn, D. (2010), *Listening*, (Ed. SCHMITT, Norbert), An Introduction to Applied Linguistics, UK: Hodder & Stoughton Ltd.
- Malshe, A.; Biemans, W. (2015), *Improving Sales and Marketing Collaboration: A Step-by-Step Guide*, USA: Business Expert Press.
- Merk, M. (2014), *Luxury Sales Force Management*, UK: Palgrave Macmillan.
- Nakip, M.; Varinli, İ.; Güllü, K. (2006), "Süpermarketlerde çalışanların ve tüketicilerin hizmet kalitesi beklentilerinin ve algılamalarının karşılaştırılmasına yönelik bir araştırma", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20, 2, 373-386.
- Pearce, C. G.; Johnson, I. W.; Barker, R. T. (2003), "Assessment of the listening styles inventory progress in establishing reliability and validity", *Journal of Business and Technical Communication*, 17(1), 84-113.
- Pegah, H. (2020), "The relationship between salesmen's emotional intelligence and sales skills in in-person sales (Case study: Salesmen of commercial complexes in the third municipality district of bandar Abbas city)", *International Journal of Marketing Studies*, 12(2), 62-71.
- Pelham, A. M. (2009), "An exploratory study of the influence of firm market orientation on salesperson adaptive selling, customer orientation, interpersonal listening in personal selling and salesperson consulting behaviors", *Journal of Strategic Marketing*, 17:1, 21-39.
- Pryor, S.; Malshe, A.; Paradise, K. (2013), "Salesperson listening in the extended sales relationship: An exploration of cognitive, affective, and temporal dimensions", *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 33:2, 185-196.
- Ramsey, R. R.; Sohi, R. S. (1997), "Listening to your customers: The impact of perceived salesperson listening behavior on relationship outcomes", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 25(2), 127-137.
- Scholz, T.; Redler, J.; Pagel, S. (2020), "Re-designing adaptive selling strategies: The role of diferent types of shopping companions", *Review of Managerial Science* (2020), 1-38.
- Shepherd, C. D.; Castleberry, S. B.; Ridnour, R. E. (1997), "Linking effective listening with salesperson performance: An exploratory investigation", *Journal of Business&Industrial Marketing*, 12(5), 315-322.
- Smith, B.; Rutigliano, T. (2008), *Satış Gücünüzü Keşfedin*, (Çev. YEŞİLGÖZ, S., ARSLAN, E.), İstanbul: Pegasus Yayınları.

- Spataro, S. E.; Bloch, J. (2018), ““Can you repeat that?” Teaching active listening in management education”, *Journal of Management Education*, 42(2), 168-198.
- Sypher, B. D.; Bostrom, R. N.; Seibert, J. H. (1989), “Listening, communication abilities, and success at work”, *The Journal of Business Communication*, 26(4), 293-303.
- Taşkın, E. (2006), *Satış Teknikleri Eğitimi*, 8. Basım, İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Turan, N. (2017), “Emlak satış elemanlarının satış ve müşteri odaklılıkları, uyarlanmış satış becerileri ve kişisel perforans algıları üzerine bir saha araştırması”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 631-646.
- Türker, A.; Türker Özalın, G. (2018), “İletişim becerilerinin satış performansı ve müşteri memnuniyetine etkisi: acenta temsilcileri üzerine bir uygulama”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 1171-1184.
- Tyagi, B. (2013), “Listening: An important skill and its various aspects”, *The Criterion An International Journal in English*, 12, 1-8.
- Uslu, T. A. (2000), *Kişisel Satış Teknikleri*, 1. Basım, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Ürkmez, İ. (2007), *Satışta Başarı İçin Stratejik Satış Yönetimi (Satış Yöneticisinin El Kitabı)*, İstanbul: Hayat Yayıncılık İletişim, Yapım, Eğitim Hizmetleri ve Tic.Ltd.Şti.
- Varinli, İ., Yaraş, E., Başalp, A. (2009), “Satış elemanlarının duygusal zekâsının bir göstergesi olarak algılanan performans, satış ve müşteri odaklılık”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 159-174.
- Williams, K. C.; Spiro, R. L. (1985), *Communication style in the salesperson-customer dyad*, *Journal of Marketing Research*, 22, 434-442.
- Williams, K. C.; Spiro, R. L.; Fine, L. M. (1990), *The customer-salesperson dyad: An interaction/communication model and review*, *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 10:3, 29-43.
- Yamamoto, G. T. (2001), *Satış ve Satış Gücü Yönetimi*, Birinci Basım, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Yıldız, D.; Uzunsakal, E. (2018), *Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama*, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Zoltners, A. A.; Sinha, P.; Lorimer, S. E. (2004), *Sales Force Design for Strategic Advantage*, UK: Palgrave Macmillan.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose and Scope of The Research: This study aims to determine the listening skills of sales personnel and the relationship between the listening skills of sales personnel and the professional experience of sales personnel. The scope of the research consists of sales personnel working in retail enterprises located in MalatyaPark Shopping and Wellness Center, which is the first shopping center in Malatya province.

Research Method: In order to collect the data of this study, the survey method was used through one-on-one interview. The scale developed by Pearce et al. (2003) was used as a data collection tool in the study. The universe of the study consists of sales personnel who work in retail businesses located in the MalatyaPark Shopping and Wellness Center, which is the first shopping center in Malatya province. While determining the sample size of this study, the confidence level was taken as 95% and the error margin was taken as 5%. The sample size of this study was calculated as 109 after the correction period. In this research, which was conducted between 03.02.2021 and 17.02.2021, enterprises located in the Malatya shopping and Wellness Center and accepted to participate in the study, as well as sales personnel who voluntarily participated in the study, were first informed about the research, next they were interviewed face to face and administered a questionnaire form. In this context, 167 participants were reached, which is more than the estimated number of samples. The data obtained from the participants was evaluated and analyzed with SPSS program. The distribution of the data obtained from the participants was presented using frequency and percentage values, and then non-parametric Spearman correlation test was used to test the research hypotheses.

Hypotheses of the Study: The hypotheses developed in this study, which aim to determine the relationship between the listening skills of sales personnel and the professional experience of sales personnel, are listed as follows:

- H1. There is a statistically significant relationship between the listening skills of sales personnel and the working period of sales personnel in business life.
 H2. There is a statistically significant relationship between the listening skills of sales personnel and the time that sales personnel work in the same sector.
 H3. There is a statistically significant relationship between the listening skills of sales personnel and the time that sales personnel work in the same enterprise.

Data Analysis: 23.4% of the sales personnel participating in the research, were active listeners with 39 people, 52.1% were interested listeners with 87 people, 24% were passive listeners with 40 people, and finally 0.5% were uninterested listener with 1 person. These results reveal that the participants have largely effective listening skills. However, it can also be argued that some participants, who are still at a rate that cannot be underestimated, do not have enough listening skills.

Prior to the inferential analysis, the data sets were examined in terms of normality assumption. Since the data of the variables of the working life of the personnel in the business life, in the relevant sector and in the relevant business did not show normal distribution; the correlation analysis was done by using the non-parametric Spearman test. As a result of the Spearman correlation analysis, there was no statistically significant relationship between the scores of the sales personnel from the listening skill scale and the total time spent in business life ($r = .011$, $p > 0.05$), the time they worked in the relevant sector ($r = -.073$, $p > 0.05$) and the time they worked in the relevant business ($r = -.085$, $p > 0.05$). Based on these findings, it was concluded that there was a statistically significant relationship between the listening skills of sales personnel and the working time of sales personnel in business life; there is a statistically significant relationship between the listening skills of sales personnel and the time that sales personnel work in the same sector; there is a statistically significant relationship between the listening skills of sales personnel and the time that sales personnel work in the same enterprise”, have not been confirmed.

Conclusion, Implications, Limitations and Future Research Areas: This study reveals that; 23.4% of the sales personnel participating in the research, were active listeners with 39 people, 52.1% were interested listeners with 87 people, 24% were passive listeners with 40 people, and finally 0.5% were uninterested listener with 1 person. In addition, as a result of this research, which aimed to determine the relationship between the listening skills of the sales personnel, the listening skills of the sales personnel and the professional experience of the sales personnel; it was found that there is no statistically significant relationship between the listening skills of the sales personnel and the working time of the sales personnel in business life, between the listening skills of the sales personnel and the working time of the sales personnel in the same sector, and between the listening skills of the sales personnel and the working time of the sales personnel in the same company. It is expected that the results of the research will contribute both to the recruitment of new sales personnel and to the preparation of training programs that will be given to existing employees. The research results reveal that there is no statistically significant relationship between sales personnales' professional experience and listening skill, which suggests that businesses should make more careful decisions especially in the recruitment processes.

There are several limitations of this study. It can be argued that the first and most important limitation of research is that the scope includes only a specific region. In addition, the restrictions applied within the framework of Covid-19 pandemic management in the study process and the conduct of the study within a certain period of time can also be considered as the other limitations of the study. It can be argued that conducting the research in different businesses and times will allow the results to be generalized and compared. It is believed that future studies can investigate the demographic characteristics of the sales personnel, which will make a significant contribution to the field. In addition, it is thought that the subject of sectoral differences will have meaningful results in future studies.

AVRUPA BÖLGESİ ÜLKELERİNİN ENERJİ KULLANIMLARI AÇISINDAN BULANIK KÜMELEME YÖNTEMLERİ ile ANALİZİ¹

Ahmet SEL^{1*}

¹MEB, Matematik Öğretmeni

*selahmet43@gmail.com

⁺ORCID: 0000-0003-1914-5878

Öz–Enerji kaynakları ve kullanımı her zaman ülkelerin göz ardı edemeyeceği bir konu olmuştur. Çalışmada enerji kullanımları açısından en yüksek ikinci değere sahip olan Avrupa Bölgesi ülkeleri bulanık kümeleme yöntemleri ile incelenmiştir. Veriler Avrupa Bölgesi içerisinde yer alan ülkelerin 1990-2017 yılları arasındaki Dünya Bankası veri tabanında bulunan 13 adet enerji verisinden oluşmaktadır. Uygulamada R programlama dilinde bulanık kümeleme yöntemleri, küme geçerlilik indeksleri ve görselleştirme yöntemleri kullanılmıştır. Bulanık kümeleme sonuçları üç ana küme altında toplanacak şekilde elde edilmiştir. Kümeler enerji kullanımı düzeyine göre yüksek, orta ve düşük olacak şekilde belirlenmiştir. Yüksek düzey enerji kullananlar ülkeler Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya şeklindedir. Polonya, Türkiye ve Ukrayna orta düzey enerji kullanan ülkeler arasındadır. Diğer ülkeler ise düşük düzey enerji kullanımı kümesindedir. Çalışmadan elde edilen sonuçların, enerji politikalarına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler–Avrupa Ülkeleri, Enerji, Bulanık Küme Geçerlilik İndeksi, Bulanık Kümeleme

ANALYSIS of EUROPEAN REGION COUNTRIES by FUZZY CLUSTERING METHODS in TERMS of ENERGY USE

Abstract –Energy resources and their use have always been an issue that countries cannot ignore. The study examined the countries of the European region that have the second highest value in terms of energy use. The study data covers 13 pieces of energy data from the World Bank database of countries within the European region between 1990-2017. Fuzzy clustering methods, cluster validity indexes and visualization methods were used in the R programming language. Fuzzy clustering results were obtained in such a way that they are grouped under three main clusters. Clusters are determined to be high, medium and low according to the level of energy use. Germany, France, England, Italy, and Spain are among the countries that consume a lot of energy. Poland, Turkey, and Ukraine are among the countries that consume medium amounts of energy. Other countries are in the cluster of low energy use. The results obtained from the study are expected to contribute to energy policies.

Keywords –European Countries, Energy, Fuzzy Set Validity Index, Fuzzy Clustering

GİRİŞ

Enerji kaynakları ve kullanımı ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmaları konusunda her zaman ön planda olmuştur. Özellikle sanayi devriminden sonra gelişen ve öz kaynakları yetersiz ülkeler için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Enerji kaynakları ekonominin can damarı olan sanayi üretiminin beslediği en önemli kaynak olarak nitelendirilebilir. Avrupa Bölgesi Ülkelerinin (ABÜ) birincil enerji kaynak olarak nitelendirilen fosil yakıt açısından fakir olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Avrupa enerji kaynaklarını ithal eden bölgelerin başında gelmektedir. Türkiye bu bağlamda ABÜ için enerji kaynaklarına ulaşımı noktasında köprü görevini üstlenmektedir.

İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İnsamer) 2016 yılı enerji raporuna göre dünya genelinde birincil kaynakları en önemlisi olan petrolün dağılımında ise, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi devletler, dünya petrol rezervlerinin %71,6'sına sahiptir. Günümüzde petrol rezervlerinin bölgesel dağılımına bakıldığında Ortadoğu bölgesinin %48,5 ile dünya petrol rezervlerinin neredeyse yarıya yakınına sahip olduğu görülmektedir. Ortadoğu'nun ardından ikinci sırada %19,8'lik rezerv miktarı ile Orta ve Güney Amerika gelmektedir. Bunu %13,3'lük rezerv oranı ile Kuzey Amerika takip etmektedir. Bunlara ek olarak küresel petrol rezervlerinde Afrika %7,6; Rusya %7,2; Asya %2,8 ve Avrupa %0,82'lik bir paya sahiptir (İnsamer, 2016). Bu rezerv tablosu, petrol konusundaki rekabetin hangi coğrafyalarda yaşanacağını da işareti gibidir. Ancak enerji politikalarının gidişatı ile ilgili fikir vermesi noktasında tek başına yeterli olmayan bu görünüm, tüketim rakamları eklenince daha kolay anlaşılabilir. Amerika Birleşik Devletleri en büyük enerji ithalatçısı olmakla birlikte ikinci sırada Avrupa Birliği ülkeleri yer almaktadır (Aksoy, 2016). Petrol rezervi oranları ve ABÜ gelişmişlik düzeyleri göz önüne alındığında petrol ithal eden bölgelerin başında gelmesi doğal bir sonuç olarak görülebilir.

Avrupa Birliği'ni (AB)'ni kuran üç temel anlaşmadan ikisinin enerji sorunları ile ilişkili oluşu, AB açısından enerji konusunun taşıdığı önemi, açıkça göstermektedir. Gerçek anlamda AB enerji politikasının şekillenmesi, petrol krizlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Kesbiç ve Şimşek, 2011). Dünya enerji piyasasında önemli bir payı olan Avrupa Birliği (AB) ithalatıyla birinci tüketimiyle de ikinci sırada yer almaktadır. Mevcut durumda birincil enerji tüketiminin sadece %50'sini karşılayan AB kalan yarısını da yabancı kaynaklardan temin etmektedir. Enerji arz güvenliği için bir tehdit unsuru olan bu durum AB'yi ortak bir enerji politikası geliştirmeye zorlamıştır. Gerek içerde yaşananlar – genişlemenin etkisiyle artan nüfus ve büyüyen ekonomisi dolayısıyla enerjiye olan talebin artması, tek pazarın henüz tamamlanamaması, yerli üretimin yeterli olmaması gibi etkenler – ve gerekse de dışarıda yaşanan gelişmeler – gelişmekte olan ekonomilerin global talep üzerindeki etkileri, üretim bölgelerinin istikrar ve güvenden yoksun oluşları, küresel

ısınma – Birliğin enerji politikasını etkileyen unsurlar olmuştur (Yorkan, 2009).

Avrupa Birliği (AB) kuruluş amacındaki ekonomik nedenlere paralel olarak enerji konusunda da iş birliklerini yanında getirmiştir. AB üye olmak isteyen ülkeler olmasına rağmen İngiltere 2020 yılında üyelikten çekilmiştir. Bu yüzden çalışma AB üyesi ülkeler yerine Avrupa Bölgesi içinde yer alan ülkeleri kapsayacak şekilde yapılmıştır. Bunun temel sebebi ise enerji yolları ve kullanımlarının Avrupa kıtası içerisinde bir bütün olarak değerlendirilmesidir. Avrupa Bölgesinde 41 ülke olmasına rağmen Liechtenstein ve Moldova'nın enerji değerlerinin eksik olmasından dolayı değerlendirmeye alınmamıştır.

Bu çalışmada Dünya Bankası verilerinde yer alan enerji istatistikleri dikkate alınarak bulanık kümeleme yöntemleri ile ABÜ incelenmiştir. Bulanık kümeleme yöntemleri kullanılmasında ana amaç üyelik derecesi esnekliklerinden faydalanabilmektir. Klasik kümede belirgin olarak ayrılan üyelikler dışında belirsiz elemanlar için bulanık kümeleme yöntemi kullanılabilir. Böylece bulanık kümeleme yardımıyla uygulamada tüm elemanlar anlamlandırılarak analize dahil edilmiş olur. Çalışmada ayrıca bulanık kümeleme işlemlerinde kullanılan küme geçicilik indeksleri ve görselleştirme araçları kullanılmıştır. Uygulamaların tamamı R programlama dilinde yapılmış ve kodları Ek-1' de verilmiştir. Elde edilen sonuçların enerji yolları ve politikaları açısından katkı sağlaması beklenmektedir.

Literatür Taraması

Enerji konusunda literatürde Avrupa Bölgesi Ülkeleri için farklı çalışmalar olduğu görülmüştür. Çalışmalarda öncelikle genel enerji politikalarının incelendiği görülmüştür. Zippel (2006), çalışmasında AB ülkelerinin enerji açısından ithalata bağlı olduğunu belirtmiştir. Enerji ithalatı Batı Avrupa ekonomilerinin savaş sonrasında yeniden toparlanmasını sağladığını söylemiştir. Avrupa'ya enerji sağlayan şirketlerin çok uluslu şirketler olması, AB'nin enerji konusunda rekabetçi bir ortamda olmasını gerektiği belirtilmiştir. Avrupa enerji politikalarının ana hedefinin, güvenilirliği uzun vadeli, ucuz ve çevreye zarar vermeyen yenilebilir enerji kaynakları olduğu vurgulanmıştır. Yorkan (2009), çalışmasında öncelikle Avrupa Birliği için enerji politikalarından bahsetmiş ve sonrasında ise birincil enerji kaynakları tüketimi incelenmiştir. Birliğin Türkiye gibi enerji konusunda dışa bağımlılığı olumlu bir etki olarak değerlendirilmiştir. Çünkü enerji kaynaklarının geçiş noktası olması arz güvenliğinde ortak politikaları destekleyeceği söylenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne üye olması çevre için olumlu ancak sanayi açısından olumsuz olacağı belirtilmiştir. Bocquillon ve Maltby (2020) çalışmasında 2014 yılında "Enerji Birliği" nin başlaması ve bununla birlikte 2018'de kabul edilen Enerji Birliği Yönetişim Yönetmeliğine odaklanmıştır. Sonuç Enerji Birliği yönetim çerçevesi, üye devletlerin devam eden egemenlik endişelerini ele alma ve onlara

politika seçimleri konusunda bir dereceye kadar özerklik sunmanın zorluğunu gösterirken, aynı zamanda ana hedeflerin ve toplu olarak kararlaştırılan hedeflerin karşılanmasını sağlamıştır.

Kümeleme yöntemi ile yapılan çalışmalar arasında Erilli ve Karaköy (2015), Türk Cumhuriyetleri ekonomik göstergeler yardımıyla bulanık kümeleme analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda göre; Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan birinci küme, Kazakistan ve Özbekistan ikinci küme ve Tacikistan tek başına üçüncü küme olarak belirlenmiştir. Buna göre çalışmanın sonucunda birbirine benzeyen ülkelerin, kendi içlerinde iş birliğini yürütmeleri, bu ülkeler ile ticari ya da ekonomik ilişkiler yürütmek isteyen ülkelere de yardımcı olacaktır. Bluszcz (2017) çalışmasında Avrupa Birliği ülkeleri için üye devletlerin enerji dengeleri ve kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtlarla ilgili ithalata bağımlılıklarının belirlenmesi ile ilgili olarak yakıt ve enerji kaynaklarının durumunu analiz etmiştir. Toplanan istatistiksel verilere dayalı olarak, Avrupa Birliği Üye Devletlerinin grupları olan homojen alt kümeleri ayırmak için k-ortalamları kümeleme analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, başlıca enerji kaynakları (petrol, doğalgaz ve kömür) nedeniyle ithalata bağımlılık açısından homojen ülke gruplarından yedi küme elde edilmiştir. Kümelere gruplanan ülkelerin benzer yapılarını dikkate alarak uzun vadeli stratejiler oluşturması beklenmiştir.

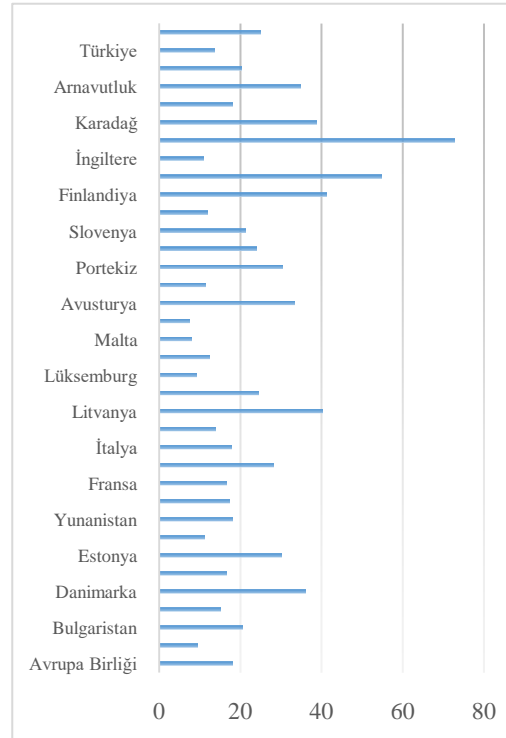
Sepehr, Haeri ve Ghousi (2019) çalışmasında, ülkeleri benzer gruplara ayırarak 2007'den 2014'e kadar 132 ülkenin enerji verimliliğini performanslarına göre tahmin etmiştir. Hedef programlamaya dayalı veri zarflama analizi modeli ve daha sonra K-ortalamlar kümeleme algoritması, ulusların verimliliklerini belirlemek ve verimlilik performanslarına göre kümelemek için kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarında elde edilen altı küme yapı için gelişmekte olan düşük gelirli ülkelerin yüksek enerji verimliliği puanlarına yol açabileceğini ve farklı gelişmişlik ve gelir düzeyine sahip ülkelerin enerji tüketimi alanında verimli hale gelebileceğini ortaya koymuştur. Ülkeleri yedi yıllık bir süre boyunca takip etmek, yenilenebilir enerji tüketimi ve enerji verimliliği gibi enerjiyle ilgili göstergelerdeki değişikliklerin bir ülkeyi kümeler arasında hareket ettiren ana itici güçler olduğunu göstermiştir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) için yapılan çalışmalar kapsamında Atal (2015), tez çalışmasında (OECD) üyesi 34 ülkenin sosyoekonomik durumlarını içeren otuz göstereyi ele almıştır. Bulanık kümeleme yöntemi olan k-medoid kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir. Analiz sonucunda OECD ülkelerinin gelişmiş ve daha az gelişmiş şeklinde kümelere ayrıldığı bulunmuştur. Türkiye daha az gelişmiş ülkeler kümesinde yer aldığı görülmüştür. Türe ve Başer (2015), OECD ülkelerinin risk değerlendirmesini bulanık kümeleme analizi olan C-ortalamlar ile değerlendirmişlerdir. Ülke

risk faktörünün göstergesi olarak ödemeler dengesi, ekonomi ve genel hükümet göstergelerine ve politik risk faktörlerini dikkate almışlardır. OECD'nin aynı yıl yayınlanan ülke risk derecelendirmesi ile analiz sonuçları arasında korelasyon ise 0,728 gibi yüksek bir değer bulunmuştur.

Kümeleme yöntemleri kullanılarak enerji konusunda yapılan bir çalışmada Parobek vd. (2016) Avrupa Birliği'nin (AB) yenilenebilir kaynakların enerji üretimi ve tüketimini kümeleme analizi ile değerlendirmişlerdir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji üretimi ve tüketiminde kullanımı AB ülkelerinde farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Sonuç olarak seçilen değişkenler ile dokuz kümenin olduğu görülmüştür. Yenilenebilir kaynaklara sahip ekonomik olarak gelişmiş AB ülkelerinin, özellikle yenilenebilir kaynaklardan ve biyokütleden birincil enerji üretimine yüksek katkı yaptığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca küçük AB ülkeleri, odun üretimi veya enerji tüketimi gibi yenilenebilir kaynakların bulunabilirliği ve kullanımı açısından ortalamaların altında değerler göstermiştir.

Brodny ve Tutak (2020) çalışmasında AB ülkelerini yenilenebilir enerji kaynakları açısından enerji üretiminin yapısı ve hacmine göre benzer gruplara ayırmıştır. Ayrıca her bir AB ülkesinin nüfusu, bölgesi ve Gayri Safi Yurtiçi

Grafik 1: Avrupa Ülkeleri Yenilenebilir Enerji Oranı
Kaynak: Eurostat

Hasıla (GSYİH) değeri yenilenebilir enerji değerleriyle karşılaştırılmıştır. Analiz için k-ortalamları algoritması

kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlarda 4 küme etrafında ülkelerin dağıldığı görülmüştür. En yüksek üretime sahip AB ülkeleri arasında yenilenebilir enerji üretiminin hem yapısı hem de hacmi bakımından benzerliklerin İspanya ve Birleşik Krallık birinci kümede; Fransa, İtalya, İsveç ve Avusturya dördüncü kümede bulunmuştur. Buna karşılık Almanya, diğer AB ülkeleriyle karşılaştırılacak kadar benzerlikler göstermeyen homojen bir küme olarak bulunmuştur.

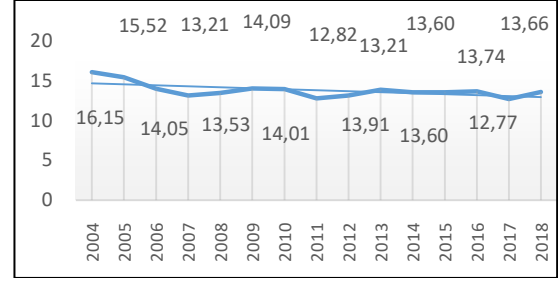
Avrupa Bölgesi Ülkelerinde Enerji Görünümü

Enerji kaynakları bakımından yoksun olan Avrupa Bölgesi enerji ihtiyacının çoğunu dış kaynaklardan ithal ederek sağlamaktadır. Bundan dolayı yenilenebilir enerji kaynaklarının maliyetleri yüksek olmasına rağmen Avrupa Bölgesi için önemli bir yeri vardır.

Avrupa ülkeleri enerji verimliliği kazanımlarından dolayı 10 yıl öncesine kıyasla daha az enerji tüketmektedir. Aynı zamanda Avrupa ülkeleri enerji tasarrufları ve yenilenebilir enerji üretimine beklenenden daha hızlı uyum sağlamışlardır. Bundan dolayı Avrupa fosil yakıtlara daha az bağımlı hale gelmiştir. 2005-2015 yılları arasında AB'nin enerji tüketiminde yenilenebilir enerji payını %9'dan %17'ye çıkararak neredeyse ikiye katlamıştır. Ancak pazar payı giderek azalsa da fosil yakıtlar Avrupa'da baskın enerji kaynağı olmayı sürdürmektedir. 2015 yılı için enerji kullanımında fosil yakıtlar %72,6 pay ile hala ilk sırada yer almaktadır (Avrupa Çevre Ajansı, 2019). Fosil yakıtların kullanımının azaltılmasının ekonomik sebepleri olduğu gibi çevresel sebepleri de bulunmaktadır. AB sera gazı emisyonlarının azaltılması için gerekli çalışmaları yürüterek bu konuda hedefler belirlemektedir.

Avrupa Bölgesi ülkelerinin enerji konusundaki değerlendirmeleri incelendiğinde AB'ye üye olan ülkeler için karbon salınımının ön plana çıktığı görülmüştür. Sera gazı emisyonlarının azaltılarak ekonomik faaliyetler için yenilenebilir enerji kaynaklarını ön plana çıkarmak başlıca hedefler arasında gösterilmektedir. Hedefler incelendiğinde yenilenebilir enerjinin nihai tüketim içindeki payının 2020 yılında %20, 2030 yılında %32 ve 2050 yılında karbon salınımının sıfırlanması olarak görülmüştür (European Commission, 2014). 2018 yılı için AB ülkeleri için yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketim içindeki paylarının dağılımı Grafik 1'de görülebilir.

Grafik 1. incelendiğinde nihai tüketim içindeki yenilenebilir enerji kaynakları payının Avrupa ortalamasının %17,99 olduğu görülmektedir. 2020 hedefi olan %20 payı incelendiğinde sırasıyla Norveç, İsveç, Finlandiya, Letonya, Danimarka, Avusturya, Hırvatistan, Romanya, Bulgaristan, Çekya ve Sırbistan'ın hedeflerine ulaştıkları görülmektedir. Türkiye'nin yenilenebilir enerji payı ise %13,66 ile Avrupa ortalamasının altındadır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji payı yıllara göre değişimi Grafik 2'de görülebilir.

Grafik 2. Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Payları
Kaynak: Eurostat

Grafik 2 incelendiğinde yenilenebilir enerji payının düşüş trendinde olduğu görülmektedir. AB ülkeleri için hedeflenen %20 oranının yakalanabilmesi için yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir. Türkiye'nin enerji kaynakları kullanımı ve verimliliği konusunda çalışmaları devam etmektedir.

Enerji konusunda Türkiye'nin hedefleri ve yürüttüğü çalışmalar incelendiğinde, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı sitesinde yer alan enerji verimliliği bölümünde (<https://enerji.gov.tr/enerji-verimliliği>) Türkiye'nin Enerji Yoğunluğunun (milli gelir başına tüketilen enerji) 2023 yılına kadar, 2011 yılına göre en az %20 azaltılması hedeflenmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin ilk enerji verimliliği eylem planı olan Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı (2017-2023) 02/01/2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 6 farklı sektörde bulunan 55 adet eylemin hayata geçirilmesi ile 2023 yılına kadar 10,9 milyar ABD Doları yatırım ile kümülatif olarak 23,9 milyon ton eşdeğer petrol enerji tasarrufu sağlanması beklenmektedir. Bu da 2023 yılında Türkiye'nin birincil enerji tüketiminde %14 oranında bir azalmaya denk gelmektedir. 2033 yılına kadar sağlanması beklenen tasarruf karşılığı ise 30,2 milyar dolardır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019). Ekonomik olarak yaklaşıldığında bu hedeflerin öncelikle fosil yakıt tüketiminin azaltılması adına yapılması gerekenler olarak görülebilir.

Yenilenebilir enerji kaynakları adına Türkiye'nin çalışmaları değerlendirildiğinde, Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) "Yenilenebilir Enerji 2019" raporuna göre Türkiye'nin var olan yatırımlarının hayata geçmesiyle birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarının 2024'te 63 gigavat olması beklenmektedir. Böylelikle yüzde 50 artış olacağı öngörülmektedir. Nihai kullanım içindeki %13,69 yenilenebilir enerji payı dikkate alındığında bu artışla birlikte AB hedefi olan %20'ye bir nebze yaklaşacağı söylenebilir.

ABÜ için enerji kullanımlarının incelenmesinde klasik kümeleme yerine bulanık kümeleme yöntemi tercih

edilmiştir. Böylelikle küme dışında kalan bir ülke olmadığı gibi alternatif kümeleme sonuçları da bulunmuştur.

Bulanık Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, bir araştırmada incelenen birimleri aralarındaki benzerliklerine göre belirli gruplar içinde toplayarak sınıflandırma yapmayı, birimlerin ortak özelliklerini ortaya koymayı ve bu sınıflar ile ilgili genel tanımlamalar yapmayı sağlayan bir yöntemdir. Burada amaç; gruplanmamış verileri benzerliklerine göre sınıflandırmak ve araştırmacıya uygun, işe yarar özetleyici bilgiler elde etmede yardımcı olmaktır (Tatlidil, 2002). Böylece kümeler arasında heterojen bir yapı elde edilirken küme içindeki elemanların homojen yapıda olması sağlanır.

Bulanık kümeleme analizi, kümeler birbirinden belirgin bir şekilde ayrılmıyorsa ya da üyeliklerinde bazı birimler küme üyeliğinde kararsızsa uygun bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Bulanık Kümeler kümedeki birimin üyeliği olarak tanımlanan 0 ile 1 arasındaki her birimi belirleyen fonksiyonlardır. Birbirine çok benzeyen birimler aynı kümede yüksek üyelik derecesine göre yer alırlar (Erilli, 2009). Birimlerin nihai kümeleme sonuçlarına karar verilirken üyelik dereceleri dikkate alınır. Genel olarak üyelik derecesi 0,5 ve daha büyük olan birimler ilgili kümenin elemanı olarak değerlendirilir. Ancak birimlerin tamamında üyelik dereceleri 0,5'ten küçük olması durumunda en büyük üyelik derecesine sahip olan birim kümeye dahil edilmektedir. Bu çalışmada bulanık kümeleme yöntemlerinden Bulanık C-Ortalamlar, Polinomal Bulanık Kümeler ve Bulanık K-Medoids incelenmiştir. Farklı kümeleme yöntemleri seçilerek elde edilen sonuçların karşılaştırılmaları yapılarak ortak sonuç çıkartılmıştır. Burada;

$X = [x_{ij}]$: (nxt) boyutunda veri matrisi

$U = [u_{ig}]$: (n x k) boyutunda üyelik derecesi matrisi

$H = [h_{gj}]$: (kxt) prototip matrisi

$m(>1)$: bulanıklık parametresi

k: küme sayısı, n: nesne sayısı ve t: veri sayısıdır. Bu durumda Bulanık C-Ortalamlar (Fuzzy C-Means) (FCM) kümeleme yöntemi amaç fonksiyonu aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

$$\min_{U,H} J_{FKM} = \sum_{i=1}^n \sum_{g=1}^k u_{ig}^m d^2(x_i, h_g) = \sum_{i=1}^n \sum_{g=1}^k u_{ig}^m \|x_i - h_g\|^2$$

Olmak üzere,

$$u_{ig} \in [0,1], \sum_{g=1}^k u_{ig} = 1, \text{şeklindedir.}$$

FkM algoritması sonuçlandırıldığında, p boyutlu uzaydaki noktalar küresel bir şekil halini alır. Her bir kümeyi, küme merkezleri temsil eder ve bunlara prototip denmektedir. Uzaklık ölçüsü olarak, veriler ile küme merkezleri arasındaki Öklid uzaklığı kullanılır (Bezdek, 1974).

Polinomal Bulanık Kümeler (Fuzzy Clustering with Polynomial Fuzzifier) (FkM.pf) bulanık kümeleme yönteminde üyelik derecelerini [0,1] aralığında değerlendirir. Buna göre;

$$\min_{U,H,F_1 \dots F_k} J_{FKM.pf} = \sum_{i=1}^n \sum_{g=1}^k h(u_{ig}^m) d^2(x_i, h_g),$$

olmak üzere

$$u_{ig} \in [0,1], \sum_{g=1}^k u_{ig} = 1 \text{ 'dir.}$$

$$\text{Burada } h(u_{ig}) = \left(\frac{1-\beta}{1+\beta} u_{ig}^2 + \frac{2\beta}{1+\beta} u_{ig} \right) \text{ polinomal}$$

bulanıklaştırma fonksiyonu ve $\beta \in [0,1]$ için $\beta = 0$ ise $m=2$ olan FkM iken $\beta = 1$ kaba K-ortalamlar kümeleme yöntemi elde edilmiş olur (Klawonn ve Höppner, 2003).

Bulanık K-Medoids (Fuzzy K-Medoids)(FkMed) kümeleme yönteminde bulanık k-medoid kümeleme algoritmasını kullanır. Burada FkM'de kümeleme nesnelerin ağırlıklı ortalamaları üzerinden hesaplanırken, FkMed yönteminde küme prototipleri (medoidler) gözlemlenen nesnelerin bir alt kümesidir. Buna göre,

$$\min_{U,M} J_{FKMed} = \sum_{i=1}^n \sum_{g=1}^k u_{ig}^m d^2(x_i, m_g), \text{ olmak üzere,}$$

$$u_{ig} \in [0,1], \sum_{g=1}^k u_{ig} = 1 \text{ 'dir. Ayrıca bu denklem}$$

$\{m_g, g = 1, \dots, k\} \subset \{x_i, i = 1, \dots, n\}$ şeklinde tanımlanır.

Burada $\{m_g, g = 1, \dots, k\} \subseteq \{x_i, i = 1, \dots, n\}$ medoidler gözlenen kümenin bir alt kümesidir. Bulanık k-medoid algoritması genellikle standart FkM algoritmasından daha güçlü olduğu söylenebilir (Krishnapuram vd., 2001). Uygulama da R program dili için açık kaynak kodlar

kullanılmıştır (Ferraro ve Giordani, 2015). Ayrıca R programlama dili bulanık kümeleme paketlerinden yararlanılmıştır (Maechler, Rousseeuw, Struyf, Hubert, Hornik, 2017; Kassambara ve Mundt, 2017).

Bulanık Kümeleme Yöntemlerinde Küme Geçerlilik İndeksleri

Kümeleme sonuçlarının doğrulaması, yapılan analizlerin değerlendirme sürecidir. Bu amaçla yapılan çalışmalarda çeşitli küme geçerlilik indeksleri önerilmiştir. Önsel bilginin yer almadığı kümeleme analizi yöntemlerinde dışarıdan herhangi bir bilgi girdisi olmadan eldeki veriler yardımıyla analiz yapılmaktadır. Bundan dolayı analizde kullanılan veriler aynı zamanda kümeleme sonuçlarını doğrulamak içinde kullanılır. Klasik kümeleme yöntemleri için kullanılan küme geçerlilik indeksleri bulanık yapılara uyarlanarak bulanık kümeleme yöntemlerinde de kullanılmaktadır.

Birçok kümeleme algoritması küme sayısının önceden bilinmesini gerektirir. Gerçek verilere dayalı çalışmalarda; araştırmacının küme sayısı hakkında ön bilgisinin olmaması, bulunan küme sayısının gerçek küme sayısından az ya da çok olup olmadığının bilinmemesine yol açmaktadır. Optimal küme sayısının belirlenme işlemlerine genel olarak Küme Geçerliliği (Cluster Validity) adı verilmektedir. Böylece kümeleme işlemleri yapıldıktan sonra bulunan küme sayısının doğruluğunu tespit edilebilmektedir (Erilli, 2009). Uygulama sırasında kümeleme sonuçlarını doğrulamak için Bulanık Silhouette, Bölünme Entropi, Bölünme Katsayısı, Düzenlenmiş Bölünme Katsayısı ile Xie ve Beni indeksleri kullanılmıştır. Burada;

n ; küme sayısı için k , optimal küme sayısı
 a_i ; ilgili nesne ile aynı kümeye ait tüm nesnelere arasındaki ortalama benzerlik
 b_i ; i 'nin üye olmayan diğer kümelere en düşük ortalama benzerliği
 u_{ig} , u_{ig} ; U -uncu satırının birinci ve ikinci en büyük elemanları
 α ; ağırlıklandırma katsayısı (genellikle $\alpha=1$) kullanılır
 x_i ; i . veri noktasını
 h_g ; g . küme prototipini göstermektedir. Buradaki tanımlar yardımıyla Bulanık Silhouette İndeksi (Fuzzy Silhouette Index) (FSI) hesaplanması aşağıdaki gibidir.

$$FS(k) = \frac{\sum_{i=1}^n (u_{ig} - u_{ig'})^\alpha s_i(k)}{\sum_{i=1}^n (u_{ig} - u_{ig'})^\alpha}, \text{ olmak üzere burada}$$

$$s_i(k) = \frac{b_i - a_i}{\max(b_i, a_i)}, \text{ } i \text{ nesne için Silhouette indeksidir}$$

(Campello ve Hruschka, 2006). İndeks değeri en büyük olan kümeleme sonucu ideal küme sayısı olarak belirlenir.

Bölünme Entropi İndeksi (Partition Entropy) (PE) belirlenmesinde ise aşağıdaki formül kullanılır.

$$PE(k) = - \sum_{i=1}^n \sum_{g=1}^k \frac{u_{ig} \log(u_{ig})}{n} \text{ formülü ile PE}$$

hesaplanır (Bezdek, 1974). PE küme geçerlilik indeksi için indeks değeri en küçük olan kümeleme sonucu ideal küme sayısını vermektedir.,

Bölünme Katsayısı (Partititon Coefficient) (PC) küme geçerlilik indeksi hesaplamasında aşağıdaki formül kullanılır.

$$PC(k) = \sum_{i=1}^n \sum_{g=1}^k \frac{(u_{ig})^2}{n}, \text{ formülü yardımıyla PC hesaplanır}$$

(Bezdek, 1974). PC yöntemi için en büyük indeks değeri ideal küme sayısı olarak belirlenmektedir.

Düzenlenmiş Bölünme Katsayısı (Modified Partition Coefficient) (MPC) yöntemi ile hesaplamalarda aşağıdaki formül kullanılır.

$$MPC(k) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\max_{j=1}^k u_{ij} \right)^2, \text{ formülü ile MPC}$$

hesaplanır (Fan, Wu ve Ma, 2000). MPC yöntemi için en büyük indeks değeri ideal küme sayısı olarak belirlenmektedir

Xie ve Beni İndeksi (XB) yöntemi kullanılırken aşağıdaki formül kullanılır.

$$XB(k) = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{g=1}^k \frac{u_{ig}^m d^2(x_i, h_g)}{n}}{n \min_{g, g' (g \neq g')} d^2(h_g, h_{g'})}, \text{ formülü yardımıyla XB}$$

hesaplanır (Xie ve Beni, 1991). XB yöntemi için en küçük indeks değeri ideal küme sayısı olarak belirlenmektedir.

Bulanık Kümeleme Sonuçları Görselleştirme Yöntemleri

Kümeleme işlemlerinde elde edilen sonuçların görselleştirilmesi yorumlama adımında kolaylık sağlamaktadır. Bulanık kümeleme sonuçlarında küme sınırları klasik kümelemeye ayrı olarak üyelik derecelerine göre esnek bir yapıya sahiptir.

İlk olarak Bulanık Kümeleme Sonuçlarının Görsel Denetimi (Visual Inspection of Fuzzy Clustering Results) (VIFCR) yöntemiyle sonuçlar görselleştirilmiştir. Üyelik

dereceleriyle ilgili ölçeklenmiş frekansların grafik diyagramıdır. Elde edilmek istenilen küçük mesafeler için yüksek üyelik dereceleri ve büyük mesafeler için düşük üyelik dereceleri elde etmektir (Klawonn vd., 2003). Üyelik derecelerin normalleştirilmesi sonucunda elde edilen üyelik derecelerini gösteren görselleştirme yöntemidir.

Eğilimin Görsel Değerlendirmesi Yöntemi (Visual Assessment of Tendency) (VAT) görselleştirme yönteminde ise; nesnelere arasındaki benzerlik matrisi, $R = [rij]$ dikkate alınır. Matris benzerlik derecelerine göre yeniden düzenlenerek R^* elde edilir. Görüntü çıktısı olarak $I(R^*)$ değeri verilir. Ana diyagonal boyunca koyu blokların sayısı, kümelerin sayısını ve her bloğun boyutunu kümenin yaklaşık büyüklüğünü temsil eder (Bezdek ve Hataway, 2003).

Görsel Küme Geçerliliği Yöntemi (Visual cluster validity) (VCV) yönteminde; öncelikle kümeler sıralanır ve her kümedeki nesnelere üyelik dereceleri dikkate alınarak sıralanır. Daha sonra, x_i ve x_j nesnesi arasındaki farklar dikkate alınır. “d” uzaklık belirtmek üzere aşağıdaki farklılıklar kullanılır:

$$r_{ij} = \min_{1 \leq g \leq k} \{d_{ig} + d_{jg}\}, \quad \text{olmak üzere burada}$$

$d_{ig} = d(x_i, h_g)$ hesaplanır. Son olarak, bilgi ve yoğunluk görüntüsü $I(R^*)$ görüntülenir (Hathaway ve Bezdek, 2003).

Görsel Küme Geçerliliği Yöntemi-2 (Visual cluster validity-2) (VCV2) yönteminde ise; üyelik dereceleri matrisi U , VAT yöntemiyle elde edilen R^* indeks dizisi kullanılarak yeniden sıralanır. Elde edilen $\hat{U}$ matrisi, kare matrise dönüştürülür.

$U^* = \mathbf{1}_n - (\hat{U}^T \hat{U} / \max\{(\hat{U}^T \hat{U})_{ij}\})$ sonucunda ekran görüntüsü $I(U^*)$, küme sayısının yeterliliğini kontrol etmek için $I(R^*)$ ile karşılaştırılır (Huband ve Bezdek, 2008).

Uygulama

Bulanık kümeleme yöntemleri ile küme geçerlilik indeksleri ve görselleştirme yöntemleri açıklandıktan sonra uygulama adımına geçilmiştir. Uygulama adımında öncelikle veri seti ile kullanılan değişkenler tanımlanmıştır. Normalleştirme işlemi sonucunda elde edilen veriler için Bulanık C-Ortalamlar, Polinomal

Bulanık Kümeler ve Bulanık K-Medoids kümeleme yöntemleri kullanılmıştır. Her kümeleme yöntemi adımında küme geçerlilik indeksleri, kümelerin Öklid uzaklıkları, kümelerin dağılımı ve görüntü çıktısı sırasıyla gösterilmiştir.

Veri Seti ve Kullanılan Değişkenler

Çalışma kullanılan değişkenler Avrupa Bölgesi içerisinde yer alan ülkelerin 1990-2017 yılları arasındaki Dünya Bankası veri tabanında bulunan 13 adet enerji verisini kapsamaktadır

(<https://databank.worldbank.org/source/sustainable-energy-for-all>). 41 adet Avrupa Bölgesi ülkesi için Liechtenstein ve Moldova için enerji verilerinin eksik olmasından dolayı değerlendirmeye alınmamıştır. Enerji verisi olarak alınan değerler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Enerji Kullanımı Değişkenleri

Kodu	Açıklaması
D-1	Brüt mevcut enerjide fosil yakıtların payı (Oran)
D-2	Elektrik tedariki, dönüşümü ve tüketimi (Gigavat/Saat)
D-3	Enerji ithalatı bağımlılığı (Oran)
D-4	Enerji verimliliği (Milyon ton petrol eşdeğeri)
D-5	Doğalgaz nihai enerji kullanımı (Terajoule)
D-6	Güneş kolektörleri yüzeyi (Bin metrekaare)
D-7	Isınma ortalama kullanılan ham petrol net kalorifik değeri (Ton başına megajoule)
D-8	Katı fosil yakıtlar nihai tüketim (Bin ton)
D-9	Nihai enerji tüketiminde yakıtların payı (Oran)
D-10	Petrol ve petrol ürünleri nihai tüketim (Bin ton)
D-11	Isınma için son tüketim (Terajoule)
D-12	Brüt elektrik üretimi toplamı (Bin ton petrol eşdeğeri)
D-13	Yenilenebilir enerji ve atıkların temini, dönüşümü ve tüketimi toplamı (Terajoule)

Uygulama sırasında analiz adımına geçilmeden önce değişkenler arasındaki ilişkiler kontrol edilmiş ve normalleştirme işlemine tabi tutulmuştur. Normalizasyon için X^* yeni değeri göstermek üzere aşağıda tanımlanan min-max yöntemi kullanılmıştır.

$$X^* = \frac{X - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

Uygulama sırasında FCM, FkM.pf ve FkMed bulanık kümeleme yöntemleri kullanılmıştır. Küme sayıları küme geçerlilik indeksleri sonuçlarına göre karar verilmiştir. Öncelikle FCM kümeleme analizi sonucunda elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Kümeleme işlemine başlamadan önce ideal küme sayısı için elde edilen indeks değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. FCM Küme Geçerlilik İndeks Değerleri

Küme Sayısı	2	3	4	5	6
FSI	0.4875	0.6477	0.5398	0.6310	0.6421
PE	0.6317	0.5333	0.9736	1.0449	1.2539
PC	0.6485	0.6496	0.4551	0.4551	0.3810
MPC	0.2970	0.4744	0.2735	0.3189	0.2572
XB	0.2559	1.8210	1.2909	1.9231	1.8841

Tablo 2 incelendiğinde ideal küme sayısı 3 olarak belirlenmiştir.

Kümeleme işlemi sonucunda oluşan kümelerin Öklid uzaklıkları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. FCM Kümelerin Öklid Uzaklık Matrisi

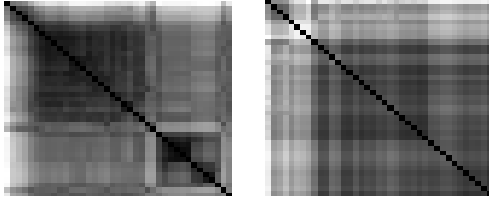
	Küme-1	Küme-2
Küme-2	16.96	
Küme-3	38.64	64.84

Kümeleme işlemi sonucunda maksimum üyelik derecesi 0.5'ten küçük bir sonuçla karşılaşmadığı için küme değeri belli olmayan herhangi bir ülke yoktur. Kümeleme işlemi sonucunda elde edilen kümelere göre ülkelerin dağılımı Tablo 4'te verilmiştir. Kümeleme sonuçları enerji kullanım değerlerine göre yüksek, orta ve düşük olarak belirlenmiştir.

Tablo 4. FCM Kümelerin Dağılımı

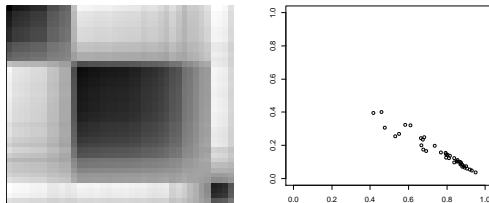
Orta			Yüksek	Düşük
Norveç	Belçika	Macaristan	Almanya	Estonya
Hırvatistan	Bulgaristan	Polonya	Fransa	Kıbrıs
Makedonya	Çekya	Türkiye	İtalya	Litvanya
Arnavutluk	Danimarka	Hollanda	İngiltere	Lüksemburg
Sırbistan	Letonya	Avusturya	İspanya	Malta
Slovakya	İrlanda	Portekiz		Slovenya
Finlandiya	Yunanistan	Romanya		İzlanda
İsveç	Ukrayna			Karadağ
				Bosna Hersek
				Kosova
				Gürcistan

Tablo 4 incelendiğinde yüksek değerlere sahip ülkelerin Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere ve İspanya olduğu görülmüştür. Şekil 1' de FCM sonuçları için sırasıyla VAT ve VCV görsel sonuçları verilmiştir.

Şekil 1. FCM için VAT ve VCV Görüntü Çıktısı

Şekil 1 incelendiğinde VAT görselinde bulunan ana köşegen boyunca kümelerin dağılımı ve sınırları görülebilmektedir. Burada koyudan açık renge doğru kümelerin sınırları verilmiştir. VCV çıktısında ise kümelerin sıralanması sonrası elemanların küme üyelik derecelerine göre çıktısını vermektedir. Şekil 2' de FCM için VCV2 ve VIFCR sonuçları verilmiştir.

Şekil 2. FCM için VCV2 ve VIFCR Görüntü Çıktısı

Şekil 2 incelendiğinde VCV2 çıktısı üyelik dereceleri sonuçlarının VAT yöntemiyle sıralanmasıdır. Kümelerin sınırları koyudan açık renge doğru belirlenmiştir. VIFCR çıktısında ise üyelik derecelerinin normalleştirme sonucunda elde edilen değerlerinin görselidir. Diğer kümeleme sonuçları için elde edilen görsel çıktılar aynı şekilde yorumlanabilir.

Uygulamaya diğer bulanık kümeleme yöntemi olan FKM.pf sonuçları incelenerek devam edilmiştir. Kümeleme işlemine başlamadan önce ideal küme sayısı için elde edilen indeks değerleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. FKM.pf İdeal Küme Sayısı İndeksleri

Küme Sayısı	2	3	4	5	6
FSI	0.6968	0.6997	0.3343	0.3329	0.3212
PE	0.0662	0.0453	0.0562	0.0472	0.1212
PC	0.9561	0.9688	0.9667	0.9609	0.9212
MPC	0.9123	0.9533	0.9556	0.9636	0.9054
XB	0.2354	0.2233	0.9734	0.8246	1.2106

Tablo 5 incelendiğinde ideal küme sayısı 3 olarak belirlenmiştir. Kümeleme işlemi sonucunda oluşan kümelerin Öklid uzaklıkları Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. FKM.pf Kümelerin Öklid Uzaklık Matrisi

	Küme-1	Küme-2
Küme-2	31.24	
Küme-3	25.84	36.03

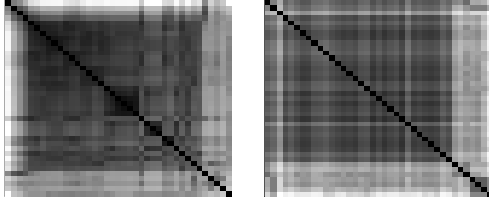
Kümeleme işlemi sonucunda elde edilen kümelere göre ülkelerin dağılımı Tablo 7'de verilmiştir. Kümeleme işlemi sonucunda maksimum üyelik derecesi 0.5'ten küçük bir sonuçla karşılaşmadığı için küme değeri belli olmayan herhangi bir ülke yoktur.

Tablo 7. FKM.pf Kümelerin Dağılımı

Düşük			Yüksek	Orta
Norveç	Belçika	Macaristan	Almanya	Polonya
Hırvatistan	Bulgaristan	İspanya	Fransa	Türkiye
Makedonya	Çekya	Gürcistan	İtalya	Ukrayna
Arnavutluk	Danimarka	Hollanda	İngiltere	
Sırbistan	Letonya	Avusturya		
Slovakya	İrlanda	Portekiz		
Finlandiya	Yunanistan	Romanya		
İsveç	İzlanda	Lüksemburg		
Estonya	Karadağ	Malta		
Kıbrıs	Bosna Hersek	Slovenya		
Litvanya	Kosova			

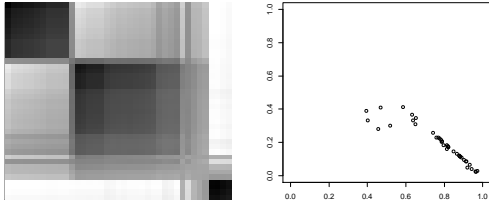
Tablo 7 incelendiğinde enerji kullanımı yüksek olan ülkeler Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere olarak belirlenmiştir. FKM.pf için VAT ve VCV görüntü çıktıları Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. FkM.pf için VAT ve VCV Görüntü Çıktısı

FkM.pf için VCV2 ve VIFCR görüntü çıktıları Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. FkM.pf için VCV2 ve VIFCR Görüntü Çıktısı

Son bulanık kümeleme sonucu olan FkMed kümeleme analizi sonuçları incelenmiştir. Kümeleme işlemine başlamadan önce ideal küme sayısı için elde edilen indeks değerleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. FkMed İdeal Küme Sayısı İndeksleri

Küme Sayısı	2	3	4	5	6
FSI	0.6797	0.3362	0.2587	0.0141	0.1044
PE	0.0454	0.2357	0.3834	0.5499	0.5436
PC	0.9707	0.8558	0.7787	0.6803	0.7060
MPC	0.9415	0.7837	0.7050	0.6004	0.6473
XB	0.3463	2.4258	3.3619	3.9291	3.2990

Tablo 8 incelendiğinde ideal küme sayısı 2 olarak belirlenmiştir. Kümeleme işlemi sonucunda oluşan kümelerin Öklid uzaklıkları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. FkMed Kümelerin Öklid Uzaklık Matrisi

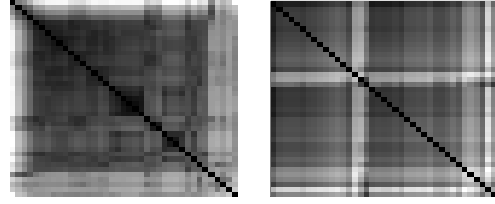
	Küme-1
Küme-2	28.76

Kümeleme işlemi sonucunda elde edilen kümelere göre ülkelerin dağılımı Tablo 10'da verilmiştir. FkMed kümeleme analizi sonucunda oluşan kümeler için ülkelerin kümelere ait olma yani üyelik dereceleri 0.5'ten küçük bir sonuçla karşılaşmadığı için küme değeri belli olmayan herhangi bir ülke yoktur.

Tablo 10. FkMed Kümelerin Dağılımı

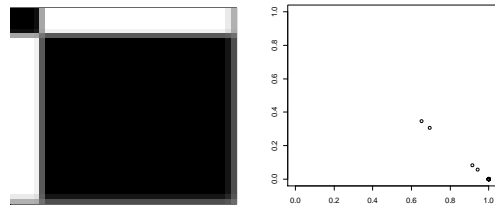
Düşük				Yüksek
Belçika	Bulgaristan	Çekya	Malta	Almanya
Danimarka	İrlanda	Yunanistan	Slovenya	Fransa
Estonya	Hırvatistan	Letonya	İzlanda	İtalya
Macaristan	Hollanda	Avusturya	Karadağ	İngiltere
Kıbrıs	Portekiz	Romanya	Bosna Hersek	İspanya
Slovakya	Finlandiya	İsveç	Kosova	
Norveç	Makedonya	Arnavutluk	Gürcistan	
Sırbistan	Litvanya	Lüksemburg	Türkiye	
Polonya	Ukrayna			

Tablo 10 incelendiğinde yüksek yoğunlukta enerji kullanımı olan ülkelerin Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere ve İspanya olduğu görülmüştür. Şekil 5'te FkMed için VAT ve VCR görüntü çıktıları verilmiştir.

Şekil 5. FkMed için VAT ve VCV Görüntü Çıktısı

FkMed için VCV2 ve VIFCR sonuçları Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. FkMed için VCV2 ve VIFCR Görüntü Çıktısı

Elde edilen kümeleme sonuçları için Tablo 4, Tablo 7 ve Tablo 10 incelendiğinde tablolarda her seferinde aynı kümede yer alan elemanlar dikkate alınarak tablolar birleştirilmiştir. Birleşim tablosu olan Tablo 11.'de FkM, FkM.pf ve FkMed bulanık kümeleme yöntemlerinin ayrı ayrı düşük, orta ve yüksek seviyelerinde kesişim kümelerinde yer alan elemanlar kullanılmıştır.

Tablo 11. Bulanık Kümeleme Birleşim Tablosu

	Düşük	Orta	Yüksek
Norveç	Belçika	Macaristan	Polonya
Hırvatistan	Bulgaristan	Kosova	Türkiye
Makedonya	Çekya	Gürcistan	Ukrayna
Arnavutluk	Danimarka	Hollanda	İngiltere
Sırbistan	Letonya	Avusturya	İspanya
Slovakya	İrlanda	Portekiz	
Finlandiya	Yunanistan	Romanya	
İsveç	İzlanda	Lüksemburg	
Estonya	Karadağ	Malta	
Kıbrıs	Bosna Hersek	Slovenya	
Litvanya			

SONUÇ

Enerjiye kaynaklarına erişim, toplumların gelişmesi ve varoluşu için stratejik öneme sahip olduğundan, kesintisiz teslimatlarının sağlanması konusu, ABÜ ekonomileri için öncelikli önem taşımaktadır. Bölge devletlerin ithalata bağımlı olmalarından dolayı enerji politikasında stratejik çözümlerin hazırlanması ve tasarlanması ihtiyacını doğurmaktadır. Örneğin bölge ülkelerinin kümelere benzer yapılarını dikkate alarak uzun vadeli stratejiler oluşturmak için kullanılabilir.

Avrupa Bölgesi ülkelerinin enerji kaynakları bakımından kümeleme sonuçları FkM, FkM.pf ve FkMed bulanık kümeleme yöntemleri ile incelenmiştir. Kümeleme yöntemleri öncesinde ideal küme sayıları FSI, PE, PC, MPC ve XB yöntemleri ile küme sayısı iki ile altı arasında değişecek şekilde kontrol edilmiştir. İdeal küme sayısı, FkM için üç, FkM.pf için üç ve FkMed içinde iki bulunmuştur.

Bulanık kümeleme sonuçları ortak olarak incelendiğinde kümeleme sonuçları üç ana küme altında toplanacak şekilde elde edilmiştir. Kümeler enerji kullanımı düzeyine göre yüksek, orta ve düşük olacak şekilde belirlenmiştir. Kümeleme yöntemlerinin tamamında yüksek düzey kümesi elemanlarının ortak olarak yer aldığı görülmüştür. FkMed kümeleme sonucunun düşük ve yüksek düzey şeklinde iki küme elde edilmesi harici FkM ve FkM.pf yöntemlerinde orta düzey kümesinde elemanların ortak olduğu görülmüştür. Buna göre yüksek düzey enerji kullanımında Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya, orta düzey enerji kullanımında ise Polonya, Türkiye ve Ukrayna olmak üzere diğer ülkelerin düşük düzeyde enerji kullanımı kümesinde olduğu görülmüştür. Uygulamaya konu olan ülkelerin ele alınan değerleri incelendiğinde yüksek düzey enerji kullanımı kümesinde yer alan ülkeler tüm ülkelerin %12,82'si olmasına rağmen enerji kullanımları ortalamalarına göre %24,41'ine tekabül etmektedir. Orta düzey enerji kullanımlarında ise ülkeler %7,69'u olmasına rağmen enerji kullanımı ortalamalarına göre %12,16'sına karşılık gelmektedir. Düşük düzey enerji kullanımlarında ise ülkeler %79,49'u olmak üzere enerji kullanımı ortalamalarına göre %63,43'üne karşılık gelmektedir.

Enerji kullanımı ve karbon salınımı konusunda ABÜ dikkate alındığında yüksek, orta ve düşük düzey ülkeler dikkate alınarak planların yapılması etkinliğini artıracaktır. Ayrıca Avrupa enerji ithalatçısı konumunda olduğundan enerji yolları bu kümeleme sonuçları dikkate alınarak yapılabilir. Sonuçlar ortak bir enerji ve iklim politikasının geliştirilmesi ve AB ülkelerinin ekonomik entegrasyonu için kullanılabilir. Sonraki çalışmalar için farklı değişkenler ve kümeleme yöntemleri kullanılarak bölgesel analizler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy M. (2016). “Dünyanın Enerji Görünümü”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Araştırma Raporları.
- Atal, S. (2015). “Bulanık kümeleme analizi ve OECD ülkelerinin gelişmişlik bakımından kümelendirilmesi” (Master's thesis, ESOGÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Avrupa Çevre Ajansı, (2019). “Avrupa’da Enerji” — Mevcut durum. <https://www.eea.europa.eu/tr/isaretler/isaretler-2017-avrupa2019da-enerjinin-gelecegini/makaleler/avrupa2019da-enerji-2014-mevcut-durum>
- Bezdek, J.C. (1974). “Cluster validity with fuzzy sets”, J. Cybern., 3: 58-73.
- Bezdek J.C., (1981). “Pattern Recognition with Fuzzy Objective Function Algorithms”, Plenum. NY. <https://isbsearch.org/isbn/0306406713>
- Bluszcz, A. (2017). “European economies in terms of energy dependence”, Quality & Quantity, 51(4), 1531-1548.
- Bocquillon, P., & Maltby, T. (2020). “EU energy policy integration as embedded intergovernmentalism: the case of Energy Union governance”, Journal of European Integration, 42(1), 39-57.
- Brodny, J., & Tutak, M. (2020). “Analyzing similarities between the European Union countries in terms of the structure and volume of energy production from renewable energy sources”, Energies, 13(4), 913.
- Campello, R. J., & Hruschka, E. R. (2006). “A fuzzy extension of the silhouette width criterion for cluster analysis”, Fuzzy Sets and Systems, 157(21), 2858-2875.
- Erilli, N.A. (2009). “Kümeleme Analizine Bulanık Yaklaşım Algoritmaları ve Uygulamaları”, 19 Mayıs Üniv., Fen Bilimleri Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Erilli, N. A., & Karaköy, Ç. (2015). “Türk Cumhuriyetlerinin Bulanık Kümeleme Analizi ile Belirlenen Ekonomik Göstergelerle Sınıflandırılması”, International Conference on Eurasian Economies, Session 6B: Bölgesel Ekonomiler II, 305-310.
- European Commission (2014), “A Policy Framework for Climate and Energy in The Period from 2020 to 2030”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52014DC0015>, (13.10.2020).
- European Statistical System, Eurostat Documents, (12 February 2019). Renewable energy in the EU. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Fan, J. L., Wu, C. M., & Ma, Y. L. (2000, August). “A modified partition coefficient. In WCC 2000-ICSP 2000. 2000 5th International Conference on Signal Processing Proceedings”, 16th World Computer Congress 2000 (Vol. 3, pp. 1496-1499). IEEE.
- Ferraro, M.B. & Giordani, P. (2015). “A toolbox for fuzzy clustering using the R programming language”, Fuzzy Sets and Systems, 279, 1-16. <http://dx.doi.org/10.1016/j.fss.2015.05.001>
- Hathaway RJ, Bezdek JC., (2003). Pattern Recognition Letters 24, 1563–1569.
- Huband JM, Bezdek JC. In: J.M. Zurada et al. (eds.), (2008). WCCI 2008, LNCS 5050, pp. 293–308.
- İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (2016). Araştırma Raporları, Dünyanın Enerji Görünümü, https://insamer.com/tr/dunyanin-enerji-gorunumu_388.html
- <http://cran.r-project.org/web/packages/fclust/index.html>, Erişim(12/12/2019)
- <https://www.iea.org/reports/renewables-2019>, Erişim (10/11/2019)
- Kassambara, A. & Mundt, F. (2017). “factoextra: Extract and Visualize the Results of Multivariate Data Analyses”, R package version 1.0.5. <https://CRAN.R-project.org/package=factoextra>
- Kesbiç, C. Y., & Şimşek, H. (2011). “Avrupa Birliği Ortak Enerji Politikası”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1(5).
- Klawonn F., Chekhtman V., Janz E., (2003). “Visual inspection of fuzzy clustering results”, In Benitez J.M., Cordon O., Hoffmann, F., Roy R. (Eds.): Advances in Soft Computing - Engineering Design and Manufacturing, pp. 65-76. Springer, Londo
- Klawonn F, Höppner F., (2003). In: Advances in intelligent data analysis (LNCS 2779, pp. 254-264).
- Maechler, M., Rousseeuw, P., Struyf, A., Hubert, M. & Hornik, K.(2017). cluster: Cluster Analysis Basics and Extensions. R package version 2.0.6. <https://CRAN.R-project.org/package=cluster>
- Parobek, J., Paluš, H., Kalamárová, M., Loučanová, E., Šupín, M., Křižanová, A., & Štofková, K. R. (2016). “Energy Utilization of Renewable Resources in the European Union—Cluster Analysis Approach”, BioResources, 11(1), 984-995.
- Krishnapuram, R., Joshi, A., Nasraoui, O., & Yi, L. (2001). “Low-complexity fuzzy relational clustering algorithms for web mining”, IEEE transactions on Fuzzy Systems, 9(4), 595-607.
- Sepehr, M. J., Haeri, A., & Ghousi, R. (2019). “A cross-country evaluation of energy efficiency from the sustainable development perspective”, International Journal of Energy Sector Management.
- Xie L., Beni G., (1991). “A Validity Measure For Fuzzy Clustering”, IEEE Trans, On Pattern Analysis And Machine Int. 13(4),pp 841-846.
- Tatlıdil, H. (2002). “Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz”, Engin Yayınları, Akademi Matbaası, Ankara.
- Türe, H., & Başer, F. (2015). “Bulanık C-Ortalama Kümeleme Algoritması ile Ülke Risk Değerlendirmesi”, Ekonometri ve İstatistik Dergisi, (23), 16-33.
- Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2019). “Enerji Verimliliği”, <https://enerji.gov.tr/enerji-verimliliği>, Erişim (10/11/2019)
- Yorkan, A. (2009). “Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri”, Bilge Strateji, 1(1), 24-39.
- Zippel, W. (2006). “Enerji Kaynaklarını Çeşitlendirme Yaklaşımları Altında AB'nin Enerji Politikası”, Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye, Editörler: Werner Gumpel-Alpay Hekimler, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, Ankara.

EK-1

1. Adım Gerekli Program Paketleri
  - require(ppclust)
  - require(factoextra)
  - require(dplyr)

- require(cluster)
- require(fclust)
- require(psych)
- 2. Adım Uygulama Dosyası “ne” R Programına Tanıtılması
- “ne” dosyası not defteri üzerinden ondalık ayırıcı nokta olacak şekilde seçilmelidir.
- Her satırda ülkeler yer almak üzere sütunlar değişkenlerin normalleştirilmiş değerleridir.
- data(ne)
- 3. Adım FkM, FkM.pf ve FkMed için “k” Küme Sayısını Belirtmek Üzere
- fkm <- FKM(X = ne[,1:(ncol(ne)-1)], k = 2, m = 1.5, stand = 1, RS = 10)
- fkm <- FKM.pf(X = ne, k = 2, stand = 1, RS = 10)
- fkm <- FKM.med(ne[,1:(ncol(ne)-1)],k=2,m=1.1,RS=10,stand=1)
- Bulanık kümeleme yöntemi ve “k” değeri değiştirilerek kümeleme sonuçları incelenebilir.
- 4. Adım FkM için Küme Geçerlilik İndekslerinin Hesaplanması
- idxsf <- SIL.F(fkm\$Xca, fkm\$U, alpha=1)
- idxpe <- PE(fkm\$U)
- idxpc <- PC(fkm\$U)
- idxmpc <- MPC(fkm\$U)
- xb <- XB(fkm\$Xca,fkm\$U,fkm\$H,fkm\$m)
- 5. Adım FkM için Küme Geçerlilik İndekslerinin Çıktısı
- cat("Fuzzy Silhouette Index: ", idxsf)
- cat("Partition Entropy: ", idxpe)
- cat("Partition Coefficient: ", idxpc)
- cat("Modified Partition Coefficient: ", idxmpc)
- cat("Modified Partition Coefficient: ", xb)
- 6. Adım Uygun Küme Sayısı için Görsel Çıktılar
- VAT(fkm\$Xca)
- VCV(fkm\$Xca,fkm\$U,fkm\$H)
- VCV2(fkm\$Xca, fkm\$U, 2)
- VIFCR(fkm,2)

EXTENDED ABSTRACT

- Aksoy M. (2016). “Dünyanın Enerji Görünümü”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Araştırma Raporları.
- Atal, S. (2015). “Bulanık kümeleme analizi ve OECD ülkelerinin gelişmişlik bakımından kümelendirilmesi” (Master's thesis, ESOGÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Avrupa Çevre Ajansı, (2019). “Avrupa’da Enerji” — Mevcut durum. <https://www.eea.europa.eu/tr/isaretler/isaretler-2017-avrupa2019da-enerjinin-gelecegini/makaleler/avrupa2019da-enerji-2014-mevcut-durum>
- Bezdek, J.C. (1974). “Cluster validity with fuzzy sets”, J. Cybern., 3: 58-73.
- Bezdek J.C., (1981). “Pattern Recognition with Fuzzy Objective Function Algorithms”, Plenum. NY. <https://isbsearch.org/isbn/0306406713>
- Bluszcz, A. (2017). “European economies in terms of energy dependence”, Quality & Quantity, 51(4), 1531-1548.
- Bocquillon, P., & Maltby, T. (2020). “EU energy policy integration as embedded intergovernmentalism: the case of Energy Union governance”, Journal of European Integration, 42(1), 39-57.
- Brodny, J., & Tutak, M. (2020). “Analyzing similarities between the European Union countries in terms of the structure and volume of energy production from renewable energy sources”, Energies, 13(4), 913.
- Campello, R. J., & Hruschka, E. R. (2006). “A fuzzy extension of the silhouette width criterion for cluster analysis”, Fuzzy Sets and Systems, 157(21), 2858-2875.
- Erilli, N.A. (2019). “Kümeleme Analizine Bulanık Yaklaşım Algoritmaları ve Uygulamaları”, 19 Mayıs Üniv., Fen Bilimleri Inst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Erilli, N. A., & Karaköy, Ç. (2015). “Türk Cumhuriyetlerinin Bulanık Kümeleme Analizi ile Belirlenen Ekonomik Göstergelerle Sınıflandırılması”, International Conference on Eurasian Economics, Session 6B: Bölgesel Ekonomiler II, 305-310.
- European Commission (2014), “A Policy Framework for Climate and Energy in The Period from 2020 to 2030”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52014DC0015>, (13.10.2020).
- European Statistical System, Eurostat Documents, (12 February 2019). Renewable energy in the EU. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Fan, J. L., Wu, C. M., & Ma, Y. L. (2000, August). “A modified partition coefficient. In WCC 2000-ICSP 2000. 2000 5th International Conference on Signal Processing Proceedings”, 16th World Computer Congress 2000 (Vol. 3, pp. 1496-1499). IEEE.
- Ferraro, M.B. & Giordani, P. (2015). “A toolbox for fuzzy clustering using the R programming language”, Fuzzy Sets and Systems, 279, 1-16. <http://dx.doi.org/10.1016/j.fss.2015.05.001>
- Hathaway RJ, Bezdek JC., (2003). Pattern Recognition Letters 24, 1563–1569.
- Huband JM, Bezdek JC. In: J.M. Zurada et al. (eds.), (2008). WCCI 2008, LNCS 5050, pp. 293–308.
- İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (2016). Araştırma Raporları, Dünyanın Enerji Görünümü, https://insamer.com/tr/dunyanin-enerji-gorunumu_388.html.
- <http://cran.r-project.org/web/packages/fclust/index.html>, Erişim(12/12/2019)
- <https://www.iea.org/reports/renewables-2019>, Erişim (10/11/2019)
- Kassambara, A. & Mundt, F. (2017). “factoextra: Extract and Visualize the Results of Multivariate Data Analyses”, R package version 1.0.5. <https://CRAN.R-project.org/package=factoextra>
- Kesbiç, C. Y., & Şimşek, H. (2011). “Avrupa Birliği Ortak Enerji Politikası”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1(5).
- Klawonn F., Chekhtman V., Janz E., (2003). “Visual inspection of fuzzy clustering results”, In Benitez J.M., Cordon O., Hoffmann, F., Roy R. (Eds.): Advances in Soft Computing - Engineering Design and Manufacturing, pp. 65-76. Springer, Londo
- Klawonn F, Hoppner F., (2003). In: Advances in intelligent data analysis (LNCS 2779, pp. 254-264).
- Maechler, M., Rousseeuw, P., Struyf, A., Hubert, M. & Hornik, K.(2017). cluster: Cluster Analysis Basics and Extensions. R package version 2.0.6. <https://CRAN.R-project.org/package=cluster>
- Parobek, J., Paluš, H., Kalamárová, M., Loučanová, E., Šupín, M., Křižanová, A., & Štofková, K. R. (2016). “Energy Utilization of Renewable Resources in the European Union—Cluster Analysis Approach”, BioResources, 11(1), 984-995.
- Krishnapuram, R., Joshi, A., Nasraoui, O., & Yi, L. (2001). “Low-complexity fuzzy relational clustering algorithms for web mining”, IEEE transactions on Fuzzy Systems, 9(4), 595-607.
- Sepehr, M. J., Haeri, A., & Ghousi, R. (2019). “A cross-country evaluation of energy efficiency from the sustainable development perspective”, International Journal of Energy Sector Management.
- Xie L., Beni G., (1991). “A Validity Measure For Fuzzy Clustering”, IEEE Trans, On Pattern Analysis And Machine Int. 13(4),pp 841-846.
- Tatlıdil, H. (2002). “Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz”, Engin Yayınları, Akademi Matbaası, Ankara.
- Türe, H., & Başer, F. (2015). “Bulanık C-Ortalama Kümeleme Algoritması ile Ülke Risk Değerlendirmesi”, Ekonometri ve İstatistik Dergisi, (23), 16-33.
- Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2019). “Enerji Verimliliği”, <https://enerji.gov.tr/enerji-verimliliği>. Erişim (10/11/2019)
- Yorkan, A. (2009). “Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri”, Bilge Strateji, 1(1), 24-39.
- Zippel, W. (2006). “Enerji Kaynaklarını Çeşitlendirme Yaklaşımları Altında AB'nin Enerji Politikası”, Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye, Editörler: Werner Gumpel-Alpay Hekimler, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, Ankara.

EK-1

7. Adım Gerekli Program Paketleri
- require(ppclust)
  - require(factoextra)
  - require(dplyr)

- require(cluster)
- require(fclust)
- require(psych)
- 8. Adım Uygulama Dosyası “ne” R Programına Tanıtılması
- “ne” dosyası not defteri üzerinden ondalık ayırıcı nokta olacak şekilde seçilmelidir.
- Her satırda ülkeler yer almak üzere sütunlar değişkenlerin normalleştirilmiş değerleridir.
- data(ne)
- 9. Adım FkM, FkM.pf ve FkMed için “k” Küme Sayısını Belirtmek Üzere
- fkm <- FKM(X = ne[,1:(ncol(ne)-1)], k = 2, m = 1.5, stand = 1, RS = 10)
- fkm <- FKM.pf(X = ne, k = 2, stand = 1, RS = 10)
- fkm <- FKM.med(ne[,1:(ncol(ne)-1)],k=2,m=1.1,RS=10,stand=1)
- Bulanık kümeleme yöntemi ve “k” değeri değiştirilerek kümeleme sonuçları incelenebilir.
- 10. Adım FkM için Küme Geçerlilik İndekslerinin Hesaplanması
- idxsf <- SIL.F(fkm\$Xca, fkm\$U, alpha=1)
- idxpe <- PE(fkm\$U)
- idxpc <- PC(fkm\$U)
- idxmpc <- MPC(fkm\$U)
- xb <- XB(fkm\$Xca,fkm\$U,fkm\$H,fkm\$m)
- 11. Adım FkM için Küme Geçerlilik İndekslerinin Çıktısı
- cat("Fuzzy Silhouette Index: ", idxsf)
- cat("Partition Entropy: ", idxpe)
- cat("Partition Coefficient: ", idxpc)
- cat("Modified Partition Coefficient: ", idxmpc)
- cat("Modified Partition Coefficient: ", xb)
- 12. Adım Uygun Küme Sayısı için Görsel Çıktılar
- VAT(fkm\$Xca)
- VCV(fkm\$Xca,fkm\$U,fkm\$H)
- VCV2(fkm\$Xca, fkm\$U, 2)
- VIFCR(fkm,2)

EXTENDED ABSTRACT

The utilization of energy and energy assets has consistently been at the front line of the monetary and social improvement of nations. It represents a significant issue particularly for nations that created after the modern upheaval and whose own assets are inadequate. Energy assets can be depicted as the main source that takes care of modern creation, which is the soul of the economy. It is known that the European Region Countries (ERC) are poor in fossil fuel, which is described as the primary energy source. Therefore, Europe is one of the regions importing energy resources. Turkey assumes the bridging point in the transportation of energy resources to the ERC in this context.

In corresponding with the monetary explanations behind its foundation, the European Union (EU) has acquired participation the field of energy. England pulled out from participation in 2020 when it was an individual from the EU. Therefore, the examination was done in an approach to cover the nations inside the European Region rather than the EU part nations. The principle justification this is that energy courses and their uses are assessed overall inside the European mainland. There are 41 nations in the European Region. By and by, Liechtenstein and Moldova were not assessed because of their absence of energy esteems.

In this study, ERC was analyzed with fuzzy clustering methods, taking into account the energy statistics in the World Bank data. The main purpose of using fuzzy clustering methods is to benefit from membership degree flexibility. In addition, for fuzzy clustering operations, the analysis used cluster validity indexes and visualization tools. All of the applications were made in R programming language and their codes are given in Annex-1. The results are expected to contribute to energy routes and policies.

Due to improvements in energy quality, European countries now use less energy than they did ten years ago. At the same time, European countries have adapted to energy conservation and renewable energy production faster than predicted. As a result, Europe's reliance on fossil fuels has decreased. Between 2005 and 2015, renewable energy's share of total energy consumption in the EU increased from 9% to 17%, nearly doubling. Nonetheless, even though their market share is shrinking, fossil fuels remain Europe's dominant energy source. With a share of 72.6 percent in energy usage in 2015, fossil fuels are already in first place (European Environment Agency, 2019).

If clusters cannot be clearly separated from one another or if certain units in cluster membership are unstable, fuzzy cluster analysis is a good option. Fuzzy Sets are functions that determine each unit between 0 and 1, defined as the membership of the unit in the set. Units that are very similar to each other are located in the same cluster according to their high membership level (Erilli, 2009).

Verification of clustering results is the evaluation process of the analysis. Various cluster validity indices have been proposed in studies conducted for this purpose. In cluster analysis methods where a priori information is not included, analysis is made with the help of the available data without any external information input. Therefore, the data used in the analysis are also used to verify the clustering results. The cluster validity indices used for classical clustering methods are adapted to fuzzy structures and are also used in fuzzy clustering methods.

The variables used in the study include 13 energy data in the World Bank database between 1990 and 2017 for the countries in the European Region. The clustering results of the European Region countries in terms of energy resources were analyzed by FkM, FkM.pf and FkMed fuzzy clustering methods. Before clustering methods, ideal cluster numbers were controlled by FSI, PE, PC, MPC and XB methods in such a way that the number of clusters varied between two and six. The ideal cluster number was found to be three for FkM, three for FkM.pf and two for FkMed.

When the fuzzy clustering results were examined jointly, the clustering results were obtained under three main clusters. Clusters are determined to be high, medium and low according to the level of energy use. Accordingly, high levels of energy use in Germany, France, Britain, Italy and Spain, moderate use of energy in Poland, Turkey and Ukraine, while the other countries were found to be set at a low level of energy use.

When the values of the countries subject to implementation are examined, although the countries in the high-level energy use cluster are 12.82% of all countries, they correspond to 24.41% according to their energy usage average. In medium level energy use, although countries have 7.69%, they correspond to 12.16% according to their energy use average. In low-level energy use, it corresponds to 63.43% according to the energy use averages, 79.49% of the countries.

Considering ERC on energy use and carbon emissions, making plans by taking high, middle and low level countries into account will increase its effectiveness. In addition, since Europe is an energy importer, energy routes can be made taking into account these clustering results. The results can be used for the development of a common energy and climate policy and the economic integration of EU countries. Applications can guide regional analysis using different variables and clustering methods.

EMPIRICAL INVESTIGATION OF TURKISH LIRA REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATES IN NONLINEAR NATURE

Mustafa NAL^{1*}

¹Araştırma Görevlisi Dr. Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

*mustafanal@hitit.edu.tr

+ORCID: 0000-0001-6190-6437

Abstract – In this paper, the tendency properties of Turkish real effective exchange rate with an inaction band are examined in nonlinear nature. The general SETAR (3) model is used. This is a convenient way of presenting the inactivity band caused by the transfer costs and other factors. In this modelling, the stationarity is defined globally which is allow to unit root in the corridor regime but the outers regimes must be a mean reverting process. The data are used de-meaned and de-trended form. For de-meaned data, we execute both the linearity and the stationarity tests. For de-trended data, only the linearity test is executed. According to our empirical results, the statistical evidence is poor for the validity of PPP in even nonlinear nature. The null of unit root is not rejected for the CPI based reel effective exchange rate and it is rejected only 5% significance level for PPI based one. However, take into account possibility of the existence of trend component, Turkish real effective exchange rates are well characterized by nonlinear process with inactivity band and a tendency property. While these findings support the transaction costs hypothesis, they do not strongly support the validity of the PPP hypothesis.

Keywords–Nonlinear adjustment, Purchasing power parity, Transaction cost, SETAR

TÜRK LİRASI REEL EFEKTİF DÖVİZ KURLARININ DOĞRUSAL OLMAYAN YAPIDA AMPİRİK İNCELEMESİ

Öz –Bu çalışmada, Türk lirası reel efektif döviz kurlarının doğrusal olmayan nitelikteki eğilim özellikleri genel SETAR (3) model kullanılarak incelenmiştir. SETAR (3) model, transfer maliyetleri ve diğer faktörlerin neden olduğu hareketsizlik bandını göstermenin uygun bir yoludur. Bu modellemede, durağanlık global olarak tanımlanmaktadır. Global durağan süreçte koridor rejim birim kök sürecine sahip olabilirken, dış rejimler ortalamaya yönelen bir sürece sahip olması gerekmektedir. Analiz, ortalamadan ve eğilimden arındırılmış veriler için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Ortalamadan arındırılmış veriler için, hem doğrusallık hem de durağanlık testleri uygulanmıştır. Eğilimden arındırılmış veriler için ise yalnızca doğrusallık testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, CPI bazlı reel efektif döviz kuru için birim kök boş hipotezi reddedilememişken ve ÜFE bazlı olan için sadece% 5 anlamlılık seviyesinde ret edilebilmiştir. Buna göre doğrusal olmayan yapıda bile PPP'nin geçerliliği için istatistiksel kanıtlar zayıftır. Bununla birlikte trend bileşenin var olma olasılığını hesaba katıldığında, Türk lirası reel efektif döviz kurları bir hareketsizlik bandının çevresinde yakınsama özelliğine sahip olduğuna yönelik güçlü istatistikler kanıtlar bulunmaktadır. Bu sonuçlar işlem maliyeti hipotezini desteklemekte iken satın alma gücü paritesi hipotezini güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler –Doğrusal olmayan ayarlama, Satın alma gücü paritesi, İşlem maliyetleri, SETAR.

INTRODUCTION

The nonlinear adjustment of real exchange rate means that the speed of mean reversion depends on absolute size of deviation from the equilibrium level. Several arguments have been proposed for this type behavior. The transaction cost is the most famous and frequently used. It has a long history in economic thought. Heckscher (1916) first mentioned the importance of this costs. His suggestion is that in the framework of spatially separated markets the shipping cost and trade barrier create a price differential for similar commodities (such as gold). The suggestion has turned into a bundle of thought explaining the nonlinear movement of the real exchange rate, with many contributions (Bec et al., 2004; Beninga and Protopapadakis, 1988; Dumas, 1992; William and Wright, 1991). In addition, some economists have also suggested several factors that may induce nonlinear adjustment such as target zone (Krugman, 1991), heterogeneous opinions on the equilibrium exchange rate (Kilian and Taylor, 2003), official intervention (Taylor, 2004). Although there is substantial difference in details of the models, most of these imply a band (or inaction band) in which the behavior of reel exchange rate is not a mean reverting process. Out of the band there is a tendency to within.

The presence of nonlinearity is especially important for the statistical power of unit root tests. Granger and Teräsvirta (1993) showed that the power of standard unit root tests weakens when true data generating process is nonlinear. Therefore, the nonlinear adjustment has attracted particular attention from the proponents of purchasing power parity (PPP). In fact, after the first wave studies which could not reject non stationarity, the unit root was rejected for the among developed countries reel exchange rates in the second wave studies using long-span data and panel data. However, the high of persistence deviation from the equilibrium (or PPP) is remained an open question. Taylor, Peel and Sarno (2001) argued that the nonlinear adjustment is possible explanation of the slow speed of mean reversion and the near random walk process. The behavior of real exchange rate makes as if random walk close and within the band which contain the PPP equilibrium level. In addition, the small deviation from PPP will be high persistence because of the mean reverting process is not work or very slow.

Recently, research on Turkish real exchange rate has focused on structural breaks and regime change. Yıldırım and Yıldırım (2012), Şener et al. (2015), Kalyoncu et al (2010), Kula et al. (2011) and Kum (2012) show that the PPP hypothesis is valid with structural break in Turkey. Sarno (2000), Alba and Park (2005) provide evidence that the real bilateral Turkish lira exchange rates aganist its major trading partners behave nonlinearly. In addition, Yıldırım (2017) reach if nonlinear unit root test is employed Turkish lira reel exchange rate is stationary. These studies mostly focused on testing the validity of PPP in a non-linear structure.

This study examines the tendency properties of Turkish real effective exchange rate with an inaction band in nonlinear nature. General three regime self-exciting threshold autoregressive model is used. This modelling is similiar to Alba and Park (2005) in respect to discrete adjustment but they use two regime threshold model. Since main objective in this study is investigation to existence of inaction band, the analysis is executed with both de-meaned and de-trended data. For the de-meaned data, we also test the stationarity as globally. Indeed, this is equivalent to testing validity of PPP in the nonlinear nature. Using de-trended data which is applied by Obstfeld and Taylor (1997) to disaggregated data, we admit the possibility to existence of a trend component in the real exchange rates. There is a literature which is concerned with it (for example, Blassa, 1964; Canzoneri et al., 1996; Chinn and Johnston, 1996; Obstfeld, 1993). Obstfeld and Rogoff (1994) and Hooper and Morton (1982) provided statistical evidence on relation between cumulated current account deficit and long run real exchange rate depreciation. For a long time, Turkey has suffered from current account deficit and growing foreign debt. It could be the reason for the existence of the trend component. Since our main concern is short run nonlinear dynamics, we will leave the detailed analysis on the determinants of the trend component for further studies.

The rest of the article is structured as follow. In the next section we briefly describe our estimating and testing procedure. In section 3 we report the estimation. The final section records the conclusions.

1. METHODOLOGY

The characterization of nonlinear dynamics we consider is three regime SETAR model (sometimes called the TAR) where the speed of adjustment varies among the regimes but within a regime it is not change. That is the slope coefficients are allowed to discrete switch between the regimes.

The model we choose is quite general defined SETAR (3) model;

$$y_t = \begin{cases} \mu_1 + \alpha_{11}y_{t-1} + \dots + \alpha_{1p}y_{t-p} + \varepsilon_t & \text{if } y_{t-d} \leq \lambda_1 \\ \mu_2 + \alpha_{21}y_{t-1} + \dots + \alpha_{2p}y_{t-p} + \varepsilon_t & \text{if } \lambda_1 < y_{t-d} < \lambda_2 \\ \mu_3 + \alpha_{31}y_{t-1} + \dots + \alpha_{3p}y_{t-p} + \varepsilon_t & \text{if } y_{t-d} \geq \lambda_2 \end{cases} \quad (1)$$

where p is lag order, d is delay parameter and λ_1, λ_2 are threshold values such that $-\infty < \lambda_1 < \lambda_2 < \infty$. The delay parameter shows the delay in which the signal is received to change the regime.

We consider three problems for this specification. First how can this model be estimated? Second whether or not the nonlinear model is superior for our data? Third, are Turkish real effective exchange rates stationary in nonlinear nature? In this section we will briefly explain the procedures to be used for these problems. In fact, the

second and third problems are hypotheses that need to be tested. Kapetanios and Shin (2006) developed sup Wald test procedure to test linearity and stationarity jointly. However, Bec et al. (2004) argued that in such a test process, if a series has strong nonlinearity, the test statistics can be high and the null hypothesis can be rejected even the series is non stationary. We will follow the second approach. Stationarity and linearity will be tested separately.

In nonlinear models (like model 1), the standard estimation procedures are not implemented. As threshold value is known, the estimation can be done performing LS by a dummy variable. But it is generally unknown in practice. Chan (1993) developed a procedure (called grid search) to obtain a super consistent estimate of the threshold. The logic of the procedure is as follows. If true model is nonlinear for y_t then the threshold value lies between $\min\{y_t\}$ and $\max\{y_t\}$. When y_t is estimated with using each observation in interval $[\min\{y_t\}, \max\{y_t\}]$ as a threshold value, the smallest sum squared residuals (SSR) is obtained from the estimation that used true one.

In the implementation of grid search, y_{order} is obtained by ordering to the observations from the smallest to the highest. The both side $\omega\%$ extremes of y_{order} are excluded so that each regime has sufficient number of observations. ω is determined by the length of sample. It may be higher for small samples. Using each unit of the remaining series as a threshold value, the estimation is repeated to find the value giving the smallest SSR. It is consistent estimate of the threshold. When the lag order and delay parameter is known, the number of estimations to be made is ωN in SETAR (2) model (one threshold). N is length of the sample. For three regimes SETAR (like model 1) there are two thresholds to be determined (λ_1, λ_2) and the number of estimations increases quadratically. The computation rises more when the delay parameter is included in the grid search. Hansen (1999) proposed the sequential estimation approach to save computation. Indeed, it is originally proposed by Bai (1997) and Bai and Perron (1998) to the change points. The proposition based on similarities between the threshold and the change points models. The sequential approach suggests step wise search instead of jointly search. In first step the grid search is executed for SETAR (2) model and obtain the threshold λ_1 . In second step by fixing λ_1 the search is executed only for λ_2 .

Although the grid search is a useful method for determining threshold values, it does not say anything about which SETAR model should be chosen or whether the nonlinear model is superior to the linear model. To test the nonlinear structure, Keenan (1985), Tsay (1986), Chan and Tong (1990), Hansen (1996, 1997 and 1999) developed various tests with the similar structure. Since the test developed by B. Hansen can statistically determine which SETAR model is more suitable for up to

three regimes, it is preferred more frequently in the empirical literature.

The test statistic of the hypothesis of SETAR (i) against SETAR (j) is following:

$$F_{ij}^H = n \left[\frac{SSR_i - SSR_j}{SSR_j} \right] \quad (2)$$

where $(i < j)$ and H is used to denote Hansen. When $i = 1$, the null hypothesis is linear model. Hansen (1997, s:4) stated that since λ is not identified, the asymptotic distribution of F_{ij}^H is not χ^2 . To generate the critical values, Hansen (1999) offered a bootstrap-based approach. In this procedure, firstly SETAR (i) is estimated and the parameters and the residuals are obtained. Using them a y^* series is simulated and F_{ij}^H statistic is calculated. The bootstrap distribution is generated repeating this a large number of times. We use Hansen Test for this test procedure.

Whenever nonlinear structure is investigated for a real exchange rate, it is a natural question whether this process is stationary or not. Numerous tests have been developed that test the presence of unit root in nonlinear processes. However, most of these are useable for specific type models. The test which is developed by Bec et al. (2004) suitable for our model, because the data generating process is SETAR (3) and the corridor regime is defined quite general form.

Bec et al. (2004) defined the stationarity as a globally which is popularized by Balke and Fomby (1997). A globally stationary process is defined such that corridor regime might a random walk process but outer regimes is mean reverting. They proposed the supremum tests (supLR, supWald and supLM) for testing unit root. These tests were offered by Davies (1987) to testing a structural change when nuisance parameter is present only under the alternative. Bec et al. (2004) showed that asymptotic distributions of the sup tests are pivotal if an interval $\lambda \in [\underline{\lambda}_T, \bar{\lambda}_T]$ is chosen in an appropriate manner. Because of this property critical values can be computed empirical.

In the test procedure, under null hypothesis a series is simulated as follows;

$$\Delta y_t = \mu + \alpha_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \alpha_{p-1} \Delta y_{t-p+1} + \sigma \varepsilon_t \quad (3)$$

where ε_t drawn from iid $N(0,1)$, p is determined by any information criteria and the parameters are assigned by estimating model 3 with real data. To compute critical value under alternative hypothesis, a model of SETAR(m) is required. For $m = 3$ (model 1), it is as follows;

$$\Delta y_t = \begin{cases} \mu_1 + \alpha_{11}\Delta y_{t-1} + \dots + \alpha_{1p-1}\Delta y_{t-p+1} + \rho_1 y_{t-1} + \sigma \varepsilon_t & y_{t-1} \leq -\lambda \\ \mu_2 + \alpha_{21}\Delta y_{t-1} + \dots + \alpha_{2p-1}\Delta y_{t-p+1} + \rho_2 y_{t-1} + \sigma \varepsilon_t & -\lambda < y_{t-1} < \lambda \\ \mu_3 + \alpha_{31}\Delta y_{t-1} + \dots + \alpha_{3p-1}\Delta y_{t-p+1} + \rho_3 y_{t-1} + \sigma \varepsilon_t & y_{t-1} \geq \lambda \end{cases} \quad (4)$$

By estimating both restricted ($\rho_1 = \rho_2 = \rho_3 = 0$) and unrestricted models, the residuals are obtained and the following LR statistics are calculated.

$$LR(\lambda) = N \ln \left(\frac{\hat{\sigma}^2}{\tilde{\sigma}^2} \right) \quad (5)$$

N is size of sample. $\tilde{\sigma}^2 = \sum_1^T \varepsilon_t^2 / N$ is calculated from restricted model. $\hat{\sigma}^2$ calculated by same way from unrestricted one. This process is repeated several thousand times to obtain critical values. Bec at al. (2004) showed that sup LR test outperform the ADF test. However, power of sup LR test (and also ADF) fall dramatically as ρ_1 approaches 0. We use BBC Test for this unit root test procedure.

2. DATA AND ESTIMATION

In this study, we use the real effective exchange rate indexes published by the Central Bank of the Republic of Turkey. They are calculated based on CPI and PPI by the trade weighted average. The analysis covers the period 1994M01-2020M08 and the data is monthly frequency. The data are used in logarithmic form. From these data we generate de-meaned and de-trended ones for each (CPI and PPI based). We use cubic approach to decompose the real exchange rates into a trend $\{\tau_t\}$ and a stationary component $\{q_t - \tau_t\}$. In this approach, it is assumed that $x_t = m_t + w_t$ and $m_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 t^2 + \beta_3 t^3$. The stationary series w_t is obtained smoothing splines methodology (see Shumway and Stoffer, 2016:68). We denote a series as $j q_t$. CPI and PPI are demonstrated c and p respectively; $j = c, p$. De-meaned and de-trended are demonstrated dm and dt respectively $i = dm, dt$.

R programming is used for calculations, estimations and graphics.

We first test unit root for the raw data by conventional ADF test which ignore nonlinearity and structural break. The results of the test are presented in Table 1. The results suggest that both series is not stationary in linear nature.

Table 1: ADF unit root test results

Model	q_t^{CPI}	q_t^{PPI}	Critical Value		
			%10	%5	%1
Intercept	-1,70	-2,54	-2,57	-2,87	-3,45
Intercept and Trend	-1,50	-2,31	-3,14	3,42	3,99

None	-0,34	-0,16	-1,62	-1,94	-2,57

We use sequential approach to the estimation of nonlinearities. At first, some preliminary investigation needs to be done. They are the determining of lag order p and the interval $[\bar{\lambda}_T, \underline{\lambda}_T]$ over which execute to the grid search. Granger and Teräsvirta (1993) propose to use the partial autocorrelation function (PACF) to determine the number of lags. We will take this selection criteria as only the starting point. If the residuals have autocorrelation, we will augment the lag. The PACF for the raw data is shown in Table 2.

Table 2: PACF functions

lag	1	2	3	4	5	6
q_t^{CPI}	0,97**	-0,24**	0,09	0,02	0,04	0,10
q_t^{PPI}	0,97**	-0,26**	0,04	0,06	0,02	0,09

***, **, * indicate significance at 10%, 5% and 1% levels.

The first and second partial autocorrelation coefficients are statistically different from zero at the 5% significance level. For $p = 2$, ADF type version of model 1 becomes,

$$\Delta q_t = \begin{cases} \mu_1 + \alpha_{11}\Delta q_{t-1} + \rho_1 q_{t-1} + \varepsilon_t & \text{if } y_{t-1} \leq -\lambda \\ \mu_2 + \alpha_{21}\Delta q_{t-1} + \rho_2 q_{t-1} + \varepsilon_t & \text{if } -\lambda < y_{t-1} < \lambda \\ \mu_3 + \alpha_{31}\Delta q_{t-1} + \rho_3 q_{t-1} + \varepsilon_t & \text{if } y_{t-1} \geq \lambda \end{cases} \quad (6)$$

This model was used many times in the empirical works of SETAR (3) model for PPP. In traditional wisdom the process is stationary if $\rho < 0$. Also, the half-life a shock is $\ln(2)/\ln \rho$. It is measure that how long time it takes for half of a shock to PPP to be extinguished.

Each series has 320 observations. The trim ratio is determined as 10%. It is guaranteed that the length of each of outer regimes is minimum 32 and also that the estimated SETAR model is not driven by some outlier.

The results of the grid search with the sequential approach over ${}^{dm}{}_c q_t$, ${}^{dt}{}_c q_t$, ${}^{dm}{}_p q_t$ and ${}^{dt}{}_p q_t$ are reported in Table 3.

Table 3: The grid search results

	Linear (AR)		SETAR (2)		SETAR (3)	
	SSR	λ_1	SSR	λ_1	λ_2	SSR
<i>De-meaned</i>						
${}^{dm}{}_c q_t$	0,366	-0,177	0,325	-0,177	0,155	0,318
${}^{dm}{}_p q_t$	0,360	-0,139	0,316	-0,139	0,086	0,310
<i>De-trended</i>						
${}^{dt}{}_c q_t$	0,328	0,048	0,268	-0,054	0,048	0,261
${}^{dt}{}_p q_t$	0,320	0,042	0,254	-0,041	0,042	0,253

Notes: Following existing studies, delay parameter is set unity. In second stage of the sequential estimation, %10 neighbor of λ_1 is excluded from grid search such that the corridor regime has enough observations.

Compared to the linear models, the nonlinear model estimates reduced SSRs by %10-20. Except $dm_p q_t$, the threshold values are approximately symmetrical. The symmetry is an essential property in Band-TAR models. It is expected to be for exchange rates among developed country currencies. Since Turkey is a developing country and the speculative expectations may differ between outer regimes (high and low regimes), the symmetry may not occur. Although the pre-estimation results are promising, we will not test the validity of this property.

There are two hypotheses that need to be tested. These are linearity and stationarity. For model 6, the null hypothesis of these tests is as follows, respectively.

$$H_0: \rho_1 = \rho_2 = \rho_3 \text{ and } \mu_1 = \mu_2 = \mu_3$$

$$H_0: \rho_1 = \rho_2 = \rho_3 = 0$$

For the null hypothesis of linearity, Hansen Test critical values are produced by bootstrap method from 2000 replications for each series. For null hypothesis of globally stationarity, BBC Test critical values are produced from 5000 replications with the average parameters values that is dictated by the de-meaned data. The critical values and test statistics are reported in Table 4.

Table 4: Stationarity and linearity test results

Series	Critical Values						
	$dm_c q_t$	$dm_p q_t$	$dt_c q_t$	$dt_p q_t$	90%	95%	99%
<i>Stationarity test</i>							
12,83	18,94	-	-	-	15,59	18,91	24,7
<i>Linearity test</i>							
48,30	-	-	-	-	24,96	27,22	33,08
-	51,34	-	-	-	25,67	28,66	36,19
-	-	82,15	-	-	24,21	27,49	33,06
-	-	-	84,74	-	24,80	28,50	35,57

The tests are revealed that the null of linearity against SETAR (3) is rejected for all of the series at level of %1 and that unit root is rejected for $dm_p q_t$ at level of %5 but not rejected for $dm_c q_t$ at conventional levels (10% or better).

The results obtained from the estimation of model 6 is presented in Table 5. Since $dm_c q_t$ is non stationary, it is not estimated. In addition, we impose the restriction of $\mu_i = 0$ as in Kapetanios and Shin (2002).

Table 5: SETAR estimates

	$\Delta dm_p q_t$	$\Delta dt_c q_t$	$\Delta dt_p q_t$	$\Delta dm_p q_t$	$\Delta dt_c q_t$	$\Delta dt_p q_t$
	Non restricted models			Restricted models		
μ_1	-0,030 ** (0,010)	-0,002 (0,009)	-0,002 (0,007)	-	-	-
μ_2	0,001 (0,003)	0,002 (0,002)	0,001 (0,002)	-	-	-
μ_3	0,019 *** (0,012)	0,014 (0,010)	0,021 ** (0,009)	-	-	-
ρ_1	-0,155 * (0,060)	-0,275 * (0,082)	-0,232 * (0,222)	-0,049 * (0,018)	-0,256 * (0,039)	-0,210 * (0,038)

ρ_2	-0,019 (0,039)	-0,017 (0,070)	-0,097 (0,086)	0,008 (0,029)	0,081 (0,061)	-0,148 (0,077)
ρ_3	-0,168 ** (0,079)	-0,372 * (0,122)	-0,497 * (0,129)	-0,055 * (0,022)	-0,222 * (0,049)	-0,299 * (0,053)
s_1	4,12	2,16	2,63	13,79	2,34	2,94
s_2	3,77	1,49	1,01	12,25	2,76	1,95

Notes: 1,2 and 3 denote low, middle(corridor) and high regimes respectively. ***, **, * denote rejection of null hypothesis of *t*-test at 10%, 5% and 1% or better significant level. Std error are in brackets.

According to t-test, in each model ρ_1 and ρ_3 are statistically different from zero at level 5% or better, but null of zero hypothesis is not rejected for the corridor regimes. Since the outer regimes are stationary and the corridor regime is non stationary, the process of SETAR (3) is globally stationary. t-test confirm the BBC test. The estimated parameters of de-trended series indicate that the corridor regimes have unit root and the outer regimes have tendency property. This confirms the existence of the inactivity band caused by transaction costs and other factors even in the presence of the trend component.

In the last two columns, the half-life duration is calculated for ρ_1 and ρ_3 respectively. It is measure that how long time it takes for half of a shock to PPP to be extinguished. In de-trended series, the durations are close in the restricted and unrestricted estimation of same series. But in the de-meaned series, it is more than 3 times larger in the restricted model than the unrestricted one. In all models except one, the duration is longer in lower regime than in upper regime. This is probably due to speculative expectations formed by historical experiences. According to the estimation results, convergence exists only in outer regimes and it is fast. In other words, after a real exchange rate shock happens it quickly turns to the corridor regime. The corridor regime is already a random walk process.

CONCLUSION

The empirical analysis executed in this study provides strong evidence the nonlinearity with three regimes for real effective exchange rates based on CPI and PPI in the period of 1994M01-2020M08. According to the nonlinear stationary test for de-meaned data, the CPI based real effective exchange rate is non stationary and also there is weak statistical evidence stationarity of PPI based one. However, take into account possibility of the existence of trend component, Turkish real effective exchange rates are well characterized by nonlinear process with inactivity band and tendency properties. While these findings support the transaction costs hypothesis, they do not strongly support the validity of the PPP hypothesis

REFERENCES

- Alba, J. D.; Park, D. (2005), "An empirical investigation of purchasing power parity (PPP) for Turkey", *Journal of Policy Modeling*, 27:8, 989-1000.
- Argyrou, M. G., Boinet, V. and Martin, C. (2006), "Non-linear and non-symmetric exchange-rate adjustment: Evidence from medium- and high-inflation countries", *Journal of Economics and Finance*, 30:1, 38-56.
- Bai, J. (1997), "Estimating Multiple Breaks One at a Time. *Econometric Theory*", 13:3, 315-352.
- Bai, J.; Perron, P. (1998), "Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes", *Econometrica*, 66:1, 47-78.
- Balke, N. S.; Fomby, T. B. (1997), "Threshold Cointegration. *International Economic Review*", 38:3, 627-645.
- Bec, F.; Ben Salem, M. and Carrasco, M. (2004), "Tests for Unit-Root versus Threshold Specification with an Application to the Purchasing Power Parity Relationship" *Journal of Business & Economic Statistics*, 22:4, 382-395.
- Beninga, S.; Protopoulos, A. A. (1988), "The equilibrium pricing of exchange rates and assets when trade takes time", *Journal of International Economics*, 7, 129-149.
- Blassa, B. (1964), "The Purchasing Power Parity Doctrine: A Reappraisal", *Journal of Political Economy*, 72, 584-596.
- Canzoneri, M. B.; Cumby, R. E. and Diba, B. (1996), "Relative Labor Productivity and the Real Exchange Rate in the Long Run: Evidence for a Panel of OECD Countries", NBER, Working Paper no: 5676.
- Chan, K. S. (1993), "Consistency and Limiting Distribution of the Least Squares Estimator of a Threshold Autoregressive Model", *The Annals of Statistics*, 21:1, 520-533.
- Chan, K. S.; Tong, H. (1990), "On Likelihood Ratio Tests for Threshold Autoregression", *Journal of the Royal Statistical Society, Series B*, 52:3, 469-476.
- Chinn, M.; Johnston, L. (1996), "Real Exchange Rate Levels, Productivity and Demand Shocks: Evidence From a Panel of 14 Countries", NBER, WP:5709.
- Davies, R. B. (1987), "Hypothesis Testing when a Nuisance Parameter is Present Only Under the Alternatives", *Biometrika*, 74:1, 33-43.
- Dumas, B. (1992), "Dynamic Equilibrium and the Real Exchange Rate in a Spatially Separated World", *The Review of Financial Studies*, 5:2, 153-180.
- Granger, C. W.; Teräsvirta, T. (1993), *Modelling nonlinear economic relationships*, Oxford University Press.
- Hansen, B. E. (1996), "Inference when a nuisance parameter is not identified under the null hypothesis", *Econometrica*, 64:2, 413-430.
- Hansen, B. E. (1997), "Inference in TAR models", *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 1:2, 1-14.
- Hansen, B. E. (1999), "Testing for Linearity", *Journal of Economic Surveys*, 13:5, 551-576.
- Heckscher, E. F. (1916), "Vaxelkursens Grundval vid Pappersmyntfot", *Ekonomisk Tidskrift*, 18, 309-312.
- Hooper, P.; Morton, J. (1982), "Fluctuations in the dollar: A model of nominal and real exchange rate determination", *Journal of International Money and Finance*, 1, 39-56.
- Kalyoncu, H., Kula, F. and Aslan, A. (2010), "The validity of purchasing power parity hypothesis in middle east and northern africa countries", *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 4, 125-131.
- Kapetanios, G.; Shin, Y. (2006), "Unit root tests in three-regime SETAR models", *The Econometrics Journal*, 9:2, 252-278.
- Keenan, D. M. (1985), "A Tukey Nonadditivity-Type Test for Time Series Nonlinearity", *Biometrika*, 72:1, 39-44.
- Kilian, L.; Taylor, M. P. (2003), "Why is it so difficult to beat the random walk forecast of exchange rates?", *Journal of International Economics*, 60:1, 85-107.
- Krugman, P. R. (1991), "Target Zones and Exchange Rate Dynamics", *The Quarterly Journal of Economics*, 106:3, 669-682.
- Kruse, R. (2011), "A new unit root test against ESTAR based on a class of modified statistics", *Statistical Papers*, 52, 71-85.
- Kula, F., Aslan, A. and Feridun, M. (2011), "Purchasing Power Parity In Mena Revisited: Empirical Evidence in the Presence of Endogenously Determined Break Points", *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 24:1, 1-12.
- Kum, H. (2012), "The Impact of Structural Break(s) on the Validity of Purchasing Power Parity in Turkey: Evidence from Zivot-Andrews and Lagrange Multiplier Unit Root Tests", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2:3, 241-245.
- Morton, J.; Hooper, P. (1982), "Fluctuations in the dollar: A model of nominal and real exchange rate determination", *Journal of International Money and Finance*, 1, 39-56.
- Obstfeld, M. (1993), "Model Trending Real Exchange Rates", Center for International and Development Economics Research, Working Paper No:C93-011.
- Obstfeld, M.; Rogoff, K. (1994), "The Intertemporal Approach to the Current Account", NBER, Working Paper no: 4893.
- Obstfeld, M.; Taylor, A. M. (1997), "Nonlinear Aspects of Goods-Market Arbitrage and Adjustment: Heckscher's Commodity Points Revisited", *Journal of the Japanese and International Economics*, 11:4, 441-479.
- Sarno, L. (2000), "Real exchange rate behaviour in high inflation countries: empirical evidence from Turkey, 1980-1997", *Applied Economics Letters*, 7:5, 285-291.
- Shumway, R. H.; Stoffer, D. S. (2016), *Time Series Analysis and Its Applications (Fourth Edition b.)*. Pittsburgh: Springer.
- Şener, S., Yılancı, V. and Canpolat, E. (2015), "Satın alma gücü paritesi ve varyasyonlarının Türkiye için sınanması", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11:25, 53-63.
- Taylor, M. P. (2004), "Is Official Exchange Rate Intervention Effective?", *Economica*, 71:281, 1-11.
- Taylor, M. P., Peel, D. A. ve Sarno, L. (2001), "Nonlinear Mean-Reversion in Real Exchange Rates: Toward a Solution To the Purchasing Power Parity Puzzles", *International Economic Review*, 11, 1015-1042.
- Tsay, R. S. (1986), "Nonlinearity tests for time series", *Biometrika*, 73:2, 461-466.
- Williams, J. C.; Wright, B. D. (1991), *Storage and commodity markets*, UK: Cambridge University Press.
- Yıldırım, D. (2017), "Empirical investigation of purchasing power parity for Turkey: Evidence from recent nonlinear unit root tests", *Central Bank Review*, 17, 39-45.
- Yıldırım, S.; Yıldırım, Z. (2012), "Reel efektif döviz kuru üzerinde kırılmalı birim kök testleri ile Türkiye için satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliğinin sınanması", *Marmara Üniversitesi İ.B.B Dergisi*, 33:2, 221-238.

TÜRKİYE' DE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANININ TOPLAMSAL MODELLER VE PANEL VERİ MODELLERİYLE İNCELENMESİ

Rabia Ece Omay^{1*}

¹Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir, Türkiye

*rabiaece.oday@deu.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-3819-4563

Öz- Bu çalışmada, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve işgücüne katılım oranının farklı istatistiksel metodlar ile modellenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, 2015-2020 periyodu için İstatistik Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1' de yer alan 12 bölge dikkate alınarak, işgücüne katılım oranı, istihdam oranı, işsizlik oranı ve kadınların işgücüne katılımını etkileyen en önemli faktörler arasında olan eğitim düzeyi değişkenleri dikkate alınarak, tek yönlü rassal etki panel veri modeli kurulmuştur. Ardından, söz konusu belirleyicilerinin aynı zamanda doğrusal olmayan etkilerini de ortaya koymak için 1988-2019 periyodu dikkate alınarak pürüzlülük ceza yaklaşımı ile her bir belirleyicinin işgücüne katılımı oranı üzerindeki etkisi için doğal kübik splayn kullanılarak toplamsal ve kısmi toplamsal modeller kurulmuştur. Kurulan modeller, düzeltilmiş R², sapma, genelleştirilmiş çaprak geçerlilik ve Akaike bilgi kriteri kullanılarak karşılaştırılmış ve en uygun model seçilmiştir. Yapılan analizler göstermiştir ki, kadınların işgücüne katılım oranını üzerinde işsizlik, istihdam ve nüfus değişkenlerinin aynı zamanda doğrusal olmayan etkileri de söz konusudur.

Anahtar Kelimeler- İşgücüne katılım oranı, Rassal etkili model, Tek yönlü model, Toplamsal Model.

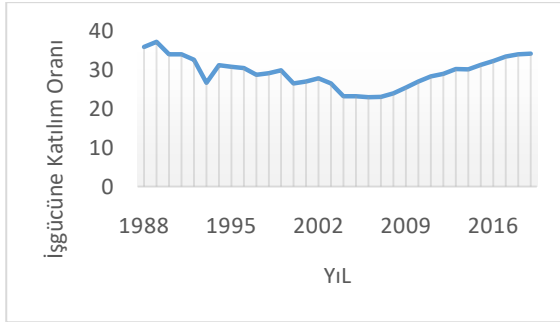
INVESTIGATION OF FEMALE LABOR FORCE PARTICIPATION RATE WITH ADDITIVE MODELS AND PANEL DATA MODELS IN TURKEY

Abstract – In this study, it is aimed to determine the factors affecting the participation of women in the labor force in Turkey and to model the labor force participation rate with different statistical methods. For this purpose, 12 regions included in Statistical Region Units Classification (NUTS) Level 1 for the period of 2015-2020 were taken into consideration. Then, a one-way random effect panel data model was constructed by taking into account the variables of the labor force participation rate, employment rate, unemployment rate and education level, which are among the most important factors affecting women's labor force participation. Then, it is aimed to reveal the nonlinear effects of these determinants. For this purpose, considering the period of 1988-2019, additive and semiparametric additive models were constructed by using the natural cubic spline for the effect of each determinant on the labor force participation rate with the roughness penalty approach. The constructed models were compared using adjusted R-square, deviation, generalized cross validity and Akaike information criterion, and the most suitable model was selected. These analyzes show that the unemployment rate, employment rate and population variables also have non-linear effects on the female labor force participation rate.

Keywords – Labour force participation rate, Random effect model, One-way model, Additive model

1. GİRİŞ

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları Avrupa ülkeleri ve OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Eğitim seviyesi, düşük ücretler, sosyoekonomik özellikler, çocuk sayısı, kırsal bölgelerden kentsel bölgelere göç, aile içindeki görev ve sorumluluklar kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olmasına sebep olan faktörler içerisinde sayılabilir. Kadınların işgücüne katılımı, onlara sadece ekonomik özgürlük sağlamayacak aynı zamanda sosyal hayatın içinde olmalarını, daha bilinçli ebeveynler olmalarını ve diğer taraftan, ülke ekonomisine de yoksulluğun düşürülmesi ve kalkınmanın hızlandırılması yönünde de katkıda bulunacaktır (SBB(a), 2020)

Kaynak: World Development Indicators (Labor force participation rate, female - % of female population ages 15+ (national estimate))

Grafik 1. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı

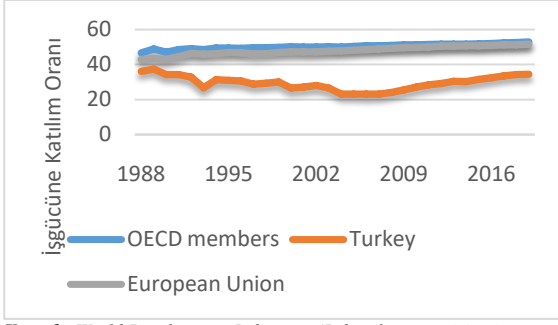
Grafik 1’de görülmektedir ki, Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranında 1988-2007 aralığında düşüş yaşanmıştır. 1988’de kadınların işgücüne katılım oranı %36 iken, 2007 yılında bu oran %23.14’e kadar düşmüştür. Türkiye’de gözlemlenen bu düşüş tablosu, OECD ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerde karşımıza çıkmamaktadır (Grafik 2).

Yapılan çalışmalar göstermiştir ki, 1988-2007 yılları arasında Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarındaki düşüşün en önemli sebeplerinden biri, kırsal bölgelerden kentsel bölgelere olan göçtür. Türkiye’de bu dönemde hızlı bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Yüksek işgücü katılımlı kırsal bölgelerden, düşük işgücü katılımlı kentsel bölgelere göç olduğunda, bu durum kadınların işgücüne katılım oranının düşmesine katkıda bulunmuştur (DPT, 2009). Kırsal bölgelerden kentsel bölgelere göç ile birlikte kadınların işgücüne katılım oranlarının düşmesi aynı zamanda eğitim düzeyleri ile de ilişkilendirilebilir. Kentsel bölgelerdeki kadınların işgücüne katılım oranları eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte artarken, kırsal bölgelerde işgücüne katılım oranlarında eğitim seviyesine göre büyük farklılıklar ortaya çıkmamaktadır. Kentsel bölgelerde düşük eğitim düzeyine sahip kadınların işgücüne katılımı oldukça sınırlıdır. Bunun sebebi, kentlerde vasıf gerektirmediği için düşük ücrete tabi tutulan ve zor koşullara sahip işlerde çalışmak zorunda kalmalarıdır (Yamak ve ark. 2012). Dolayısıyla kırsal bölgelerden kentsel bölgelere göç eden düşük eğitim

seviyesine sahip kadınların işgücüne katılım oranlarında düşüş olmaktadır.

Türkiye’de 15 yaş üstü kadınların işgücüne katılım oranları 2007 yılında artışa geçmiş ve 2019 yılında %34.3 seviyesine gelmiştir (Grafik 1). Türkiye’de işgücüne katılım oranının sürekli artmasına karşın, söz konusu oran OECD ve Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin gerisinde seyretmektedir (Grafik 2). 2019 yılında Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı %34.3 iken OECD ve Avrupa Birliği ülkelerinde bu oranlar sırasıyla, % 52.9 ve % 51.5’dir. TÜİK ve Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının açıkladığı Nisan 2021 işgücü istatistiklerine göre, 2021 yılının Şubat ayında işsizlik oranı %14.1, istihdam edilenlerin sayısı 27 150 000 kişi ve istihdam oranı %42.9 olarak gözlenmiştir. Mevsimsel etkilerden arındırılmış verilere göre, 2021 yılı Şubat ayında istihdam oranı %43.4, işgücüne katılım oranı %50.1 ve işsizlik oranı %13.4 olmuştur (TÜİK, 2021). Yine TÜİK’ün Nisan 2021’de yayımladığı işgücü istatistiklerine göre 2021 Şubat ayında erkeklerin işgücüne katılım oranı %68.9 iken kadınlarda bu oran %31.6 ile erkeklerin oldukça gerisinde kalmıştır (TÜİK, 2021). Dolayısıyla Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı sadece OECD ve Avrupa Birliği ülkelerine göre değil, aynı zamanda erkeklerin işgücüne katılım oranına göre de oldukça geride kalmıştır. Bununla birlikte İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre değerlendirildiğinde, kadınların işgücüne katılım oranlarında bölgeler arasında da farklılıklar ortaya çıkmaktadır, bu farklılıklar çalışmanın ileriki bölümlerinde daha ayrıntılı incelenecektir (bkz. Grafik 3). Nitekim ülke olarak kadınların işgücüne katılım oranlarını arttırmak amacıyla, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan on birinci kalkınma planında İstihdam ve Çalışma Hayatı başlığı altında “Toplumun tüm kesimlerine insana yaraşır iş fırsatlarının sunulması ile başta kadın ve gençler olmak üzere özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması” temel amaç olarak belirlenmiş ve bu amaç doğrultusunda belirlenen politika ve hedeflerden birisi olarak “İşgücü piyasasında kadın istihdamını artıracak şekilde kadınların özellikle kodlama, yazılım gibi teknoloji üretimi alanlarında mesleki eğitim ve beceri gelişimi fırsatları güçlendirilmesi” belirtilmiştir. Yine on birinci kalkınma planında “Kadın” ve “Kırsal Kalkınma” başlıkları altında belirlenen amaçlara yönelik politika ve tedbirlerde de kadınların işgücüne katılımını artırma konusuna değinilmiştir (SBB(b), 2019).

Kaynak: World Development Indicators (Labor force participation rate, female - % of female population ages 15+ (national estimate))

Grafik 2. Kadınların işgücüne katılım oranları

Bir sonraki bölümde de görüleceği gibi, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen birçok faktör mevcuttur. Bu çalışmada kadınların işgücüne katılım oranlarının belirleyicileri olarak işsizlik oranı, istihdam oranı, eğitim ve nüfus faktörleri ele alınmıştır. Söz konusu faktörlerin splayn düzeltmeye dayanarak, doğrusal olmayan etkilerinin ortaya çıkarılması literatüre katkı sağlayacaktır. Bu sebeple çalışmada, öncelikle doğrusal panel veri ile söz konulu belirleyicilerin etkilerini ortaya koymanın yanı sıra, sonraki aşamada ise belirleyicilerin etkilerinin doğrusal olmayan boyutunun da ortaya çıkarılması amacıyla splayn düzeltmeye dayanan toplamsal ve kısmi parametrik toplamsal modeller kurulması hedeflenmiştir. Her ne kadar evlenme, boşanma oranlarının ve eğitimin doğrusal olmayan etkilerinin de ortaya çıkarılması hedeflense de veri sayısının yetersizliği (serbestlik derecesi yetersizliği) sebebiyle incelenememiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı ve belirleyicilerine yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda farklı belirleyiciler irdelenmiş ve farklı istatistiksel ve ekonometrik yöntemler kullanılmıştır.

Özer ve Biçerli (2003), 1988-2001 periyodunda Türkiye’deki kadınların işgücüne katılım oranının etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla kırsal ve kentsel alanları dikkate alarak panel veri modelleri kurmuş, ev kadınlarının oranı, ücretsiz aile işçilerinin oranı ve emeklilerin oranı belirleyicilerinin beklenen yönde ve anlamlı ilişkilerini ortaya koymuştur. Türkiye’deki kadınların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin aksine geleneksel rollerinin ve istihdam biçimlerinin dışına çıkma konusunda yeteri kadar başarılı olamadığı ve bunu sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyolojik sebepleri olduğuna da vurgu yapmışlardır (Özer ve Biçerli, 2003).

Yıldırım ve Doğrul (2008), 2003 Hane halkı Bütçe Anketi verilerini kullanarak Türkiye’de kadınların işgücüne katılmamalarına sebep olan belirleyicileri ortaya koymak için sosyo-demografik özellikleri ve aile yapısını temel alarak yaptığı çalışmada lojistik regresyon analizini kullanmıştır. Çalışmada medeni durum, eşin eğitim

düzeyi, ekonomik durum ve çocuk sayısının kadınların işgücüne katılmamalarında önemli belirleyiciler olduğu sonucuna varmıştır. Kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne katılım olasılığı artarken, eşin eğitim seviyesi yükseldikçe kadınların işgücüne katılım olasılığı azalmaktadır. Bir diğer bulgu ise, kadınların işgücüne katılmasında çocuğun yaş aralığı değil, çocuk sayısının önemli bir belirleyici olduğu yönündedir (Doğrul ve Günsel, 2008).

Uraz ve ark. (2010) yaptıkları çalışmada, 2003-2006 periyodunda kadınların işgücüne katılım profilindeki değişimi incelemiş ve bu amaçla çok değişkenli analizler yapmışlardır. Uraz ve ark. Yapmış oldukları oldukça kapsamlı çalışmada vardıkları sonuçlardan bazıları, Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu ve bu düşüşün devam ettiği, ücretsiz aile işçisi kadınların istihdamında düşüş olduğu, tarım sektöründe çalışan kadınların sayısındaki azalma olduğu bu kadınların kentsel bölgelerde iş bulamadığı ya da bulmak istemediği, düşük vasıflı kadınlarla erkeklerin gelirleri arasında oldukça büyük farklılıklar olduğu, şeklinde listelenebilir (Uraz ve ark., 2010).

Dayıoğlu ve Kırdar (2010), çalışmalarında 1988-2010 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anket verilerini kullanarak, kadınların işgücüne katılımına nüfus eğilimlerini, zaman profilini, doğum kuşağı profilini incelemiştir. Aynı çalışmada 2006 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anket verileri ve 2003 yılı Hacettepe Üniversitesi’nin Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerini kullanarak, işgücüne katılımın belirleyicileri olan eğitim, medeni durum, doğurganlık ve göç için logit regresyon analizleri yapmışlardır (Dayıoğlu ve Kırdar, 2010).

Kızılgöl (2012), 2002-2008 döneminde kadınların işgücüne katılımı için hedef kitlesini Türkiye’de kentsel bölgelerde ve kırsal bölgelerde yaşayan evli ve bekar kadınlar olarak ifade etmiş, Hane Halkı Bütçe Anketleri verilerinden faydalanarak, logit modeller ile eğitim düzeyi, hane halkı geliri, bağımlılık oranı, konut mülkiyeti ve yaş faktörlerinin en önemli belirleyiciler olduğu sonucuna varmıştır (Kızılgöl, 2012).

Üçler ve Kızılkaya (2014), 2004-2013 periyodu için Türkiye’de kadın istihdamında boşanma ve doğurganlığın etkilerini panel veri analizi yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır ve kadın istihdamındaki artışın etkilerinin boşanmada pozitif yönde iken doğurganlıkta negatif yönde olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Üçler ve Kızılkaya, 2014).

Kılıç ve Öztürk (2014), 2002-2008 Hane halkı Bütçe Anketlerinden elde ettikleri verileri kullanarak Türkiye’deki kadın istihdamı için probit modeller ile tahminlerde bulunmuş ve kadınların işgücüne katılımının belirleyicilerinin eğitim, medeni durum, ekonomik kaynaklar, yerleşim yeri ve toplumsal cinsiyet algısı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kentsel bölgelerdeki kadınların işgücüne katılımında en önemli belirleyicinin

eğitim olduğunu ifade etmişlerdir. Kılıç ve Öztürk' e göre kadınların işgücüne katılımında düşük eğitim düzeyi önemli bir engel oluşturmaktadır ve kadınların eğitim düzeyi arttıkça işgücüne katılma olasılıkları da artmaktadır. Kırsal bölgelerden kentsel bölgelere göçlerde de düşük eğitim düzeyi kadınların işgücüne katılımında önemli bir engel oluşturmaktadır (Kılıç ve Öztürk, 2014).

Uyar (2015) yapmış olduğu çalışmada 2008-2012 periyodu için kadınların işgücüne katılım oranının belirleyicilerini doğrusal ve lojistik panel veri ile analiz etmiştir. Ev işleri ile meşgul kadınların oranı, ücretsiz aile işçisi oranı ve emeklilerin oranının kadınların işgücüne katılımı üzerinde anlamlı etkileri olduğu sonucuna varmıştır (Uyar, 2015).

Akgeyik (2017) 2007-2016 dönemi için kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri incelediği çalışmada, kadınların eğitim düzeyinin en önemli faktör olduğunu ortaya koymuştur. Üniversite mezunu kadınlar, diğer daha düşük eğitim düzeyine sahip kadınlara göre işgücüne daha yüksek oranda katılmaktadır. Aynı zamanda, işgücüne katılım oranını arttıran diğer faktörlerin evlilik yaşının yükselmesi, boşanma oranlarındaki artış ve doğurganlık oranındaki azalma olduğuna işaret etmektedir (Akgeyik, 2017).

Gündoğdu (2018), büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı, doğurganlık oranı ve verimliliğin kadınların işgücüne katılım oranı üzerindeki etkilerini ekonometrik modellerle araştırdığı çalışmada 2005-2017 periyodundaki aylık veriler kullanılmıştır. Kadınların işgücüne katılım oranlarını kısa dönemde büyüme, işsizlik oranları, doğurganlık oranı negatif yönde etkilerken, verimlilik ve enflasyon pozitif yönde etkilemektedir. Uzun dönemde ise büyüme, kadınların işgücüne katılım oranını pozitif yönde etkilerken, verimlilik negatif bir etkiye sahiptir (Gündoğdu, 2018).

Tunalı ve Göksu (2018), Türkiye için kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik olarak yaptıklarında çalışmalarında, 2012 TÜİK Hane halkı verilerini kullanarak lojistik regresyon analizi yapmıştır. En etkin belirleyicinin eğitim olduğu ve yaş ile işgücüne katılım arasındaki ilişkinin ters U şeklinde gerçekleştiği, kadınların kırsal bölgelerde ve kentsel bölgelerde yaşamlarının iş gücüne katılımı etkilediği sonuçlarına ulaşmışlardır (Tunalı ve Göksu, 2018).

Türkiye'deki kadınların işgücüne katılım oranlarına ilişkin yapılan çalışmalarda panel veri analizi (Özer ve Biçerli, 2003; Kızılgöl, 2012; Üçler ve Kızılkaya, 2014; Uyar, 2015), lojistik regresyon ve zaman serisi analizi (Yıldırım ve Doğrul, 2008; Dayıoğlu ve Kırdar, 2010; Kızılgöl, 2012; Uyar, 2015; Tunalı ve Göksu, 2019) başlıca kullanılan yöntemlerdir. Bu çalışmada, çoğunlukla kullanılan panel veri analizinin yanı sıra sıklıkla

kullanılan yöntemlerden farklı olarak, kadınların işgücüne katılım oranlarının belirleyicilerine ait doğrusal olmayan (parametrik olmayan) etkileri ortaya çıkarmak için splayn düzeltmeye dayalı toplamsal ve kısmi parametrik toplamsal modeller kullanılmıştır. Yapılan çalışmaların neredeyse tamamı farklı periyotları içermekle birlikte, öne çıkan belirleyiciler, eğitim, ev kadınlarının oranı, ücretsiz aile işçilerinin oranı ve emeklilerin oranı, medeni durum, eşin eğitim düzeyi, ekonomik durum ve çocuk sayısının, doğurganlık, göç olarak sıralanabilir.

3. METODOLOJİ

3.1. Tek Yönlü Rassal Etkili Model

Tek yönlü regresyon modelleri, hata terimi ayrışımında sadece kesite veya sadece zamana bağlı olan değişkenlerin var olduğu modellerdir. (3.1) denklemi dikkate alınsın.

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_k x_{kit}, i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (3.1)$$

(3.1) modeli göz önünde bulundursun. Söz konusu modelde i , t ve k indisleri sırasıyla modelin kesit boyutunu, zaman boyutunu ve bağımsız değişken sayısını göstermektedir. y_{it} , bağımlı değişkenin t zamanında i . kesit için gözlem değerini; α_i , i . kesit için sabit terimi; β_k , k . değişkenin eğim parametresini; x_{kit} , k . açıklayıcı değişkenin t zamanında i . kesit için değerini; u_{it} ise t zamanında i . kesit için hata terimini göstermektedir. Tek yönlü modellerde hata terimi aşağıdaki bileşenlere ayrılır.

$$u_{it} = \mu_i + \vartheta_{it} \quad (3.2)$$

(3.2) denkleminde μ_i , zamandan bağımsızdır ve gözlenemeyen kesit etkisini ifade eder. ϑ_{it} ise geriye kalan hatayı ifade etmektedir ve ϑ_{it} hem kesite hem de zamana göre değişmektedir. Eğer büyük bir kitleden N sayıda kesit rassal olarak seçilirse, rassal etkili model uygun bir seçim olacaktır. Bu durumda μ_i ' ler 0 ortalama ve σ_μ^2 varyansla bağımsız aynı dağılımlı ve benzer olarak ϑ_{it} ler de 0 ortalama ve σ_ϑ^2 bağımsız aynı dağılımlıdır: $\mu_i \sim IID(0, \sigma_\mu^2)$ ve $\vartheta_{it} \sim IID(0, \sigma_\vartheta^2)$.

Sabit terimin homojen olduğu durum için (3.1) denklemi matris gösterimi ile aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$y = \alpha_{1NT} + X\beta + u = Z\delta + u \quad (3.3)$$

Benzer olarak (3.2) eşitliği aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$u = Z_\mu \mu + \vartheta \quad (3.4)$$

(3.4) denklemi kullanılarak varyans kovaryans matrisi, $\Omega = E(uu^T) = \sigma_\mu^2(I_N \otimes J_T) + \sigma_\vartheta^2(I_N \otimes I_T)$ şeklinde yazılır. Bu matrisin köşegen elemanları $Var(u_{it}) = \sigma_\mu^2 + \sigma_\vartheta^2$ ler sabittir. Regresyon katsayılarının genelleştirilmiş

en küçük kareler tahmincisini elde etmek için Ω^{-1} ve $\Omega^{-1/2}$ matrislerinin tanımlanması gerekmektedir. Ω^{-1} matrisi ve $\Omega^{-1/2}$ matrisi serasıyla denklem (3.5) ve (3.6)’de ifade edilmiştir.

$$\Omega^{-1} = \frac{1}{\sigma_1^2} P + \frac{1}{\sigma_\theta^2} \quad (3.5)$$

$$\Omega^{-1/2} = \frac{1}{\sigma_1} P + \frac{1}{\sigma_\theta} Q \quad (3.6)$$

Bu matrisler elde edildikten sonra Fuller ve Battese (1973, 1974) tarafından önerilmiş olan dönüşüm yöntemi ile genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincileri elde edilebilir. Bu durumda hesaplanması gereken, σ_1^2 ve σ_θ^2 nin ise en iyi yansız tahmincileri aşağıdaki şekilde bulunur.

$$\hat{\sigma}_1^2 = \frac{u^T P u}{tr(P)} \quad (3.7)$$

$$\hat{\sigma}_\theta^2 = \frac{u^T Q u}{tr(Q)} \quad (3.8)$$

(3.7) ve (3.8) eşitliklerinde bilinmeyen gerçek u_{it} hatalarının yerine onların tahmincileri kullanılabilir ve bu nedenle çeşitli varyans bileşen tahmincileri elde edilebilir. İlk olarak, gerçek hata vektörünün yerine sıradan en küçük kareler artıkları olan $\hat{u}_{OLS}$ kullanılabilir. Ancak sıradan en küçük kareler tahmincileri yansız ve tutarlı olsalar da, etkin bir tahminci değildirler. İkinci bir yaklaşım olarak, sıradan en küçük karelerin artıkları yerine gölge değişkenli en küçük karelerin artıkları kullanılabilir. Üçüncü yaklaşım olarak, regresyonun ortalama hata karelerine karşılık gelen varyans bileşenlerinin tahmincilerini elde etmek için iki regresyon önerilmiştir. Önerilmiş olan birinci regresyon, (3.3) denklemine verilen “Within” regresyonudur. Önerilen ikinci regresyon ise, zamana göre ortalamaların regresyonundan oluşan “Between” regresyonudur. Burada ise $\hat{\sigma}_1^2$ tahmincisi şu şekilde elde edilmektedir (Baltagi 2005; Wallace ve Hussain 1969; Amemiya 1971; Swamy ve Arora 1972; Uyar, 2015).

3.2. Toplamsal ve Kısmi Parametrik Toplamsal Modeller

$(x_i, y_i), i = 1, 2, \dots, n$ gözlem değerleri için, bir bağımlı ve bir açıklayıcı değişkenin yer aldığı parametrik olmayan regresyon modeli aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$y_i = f(x_i) + \varepsilon_i, a < x_1 < \dots < x_n < b, \varepsilon_i \sim N(0, \sigma^2) \quad (3.9)$$

Bu modelde $f \in C^2[a, b]$ bilinmeyen pürüzsüz fonksiyon ve ε_i rassal hata terimidir. (3.9) modelindeki $f \in C^2[a, b]$ fonksiyonunun tahmini parametrik olmayan regresyon modelinin temel amacıdır ve $\lambda > 0$ düzeltme parametresi için söz konusu modelin splayn düzeltmeye dayalı çözümü,

$$S(f) = \sum_{i=1}^n \{y_i - f(x_i)\}^2 + \lambda \int_a^b \{f''(x)\}^2 dx \quad (3.10)$$

ile belirlenen cezalı hata kareler toplamını minimum yapan $\hat{f} \in C^2[a, b]$ fonksiyonu olarak tanımlanır (Wahba, 1990; Green ve Silverman, 1994). (3.10) denklemi ile verilen minimum probleminin splayn düzeltmeye dayalı çözümü $x_1, \dots, x_n$ düğümleri ile bir doğal kübik splayn olarak tanımlanır (Green ve Silverman, 1994).

Kısmi parametrik regresyon modeli aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

$$y_i = \mathbf{z}_i^T \boldsymbol{\beta} + f(x_i) + \varepsilon_i, i = 1, 2, \dots, n, \varepsilon_i \sim N(0, \sigma^2) \quad (3.11)$$

Burada $\mathbf{z}_i$, parametrik kısma karşılık gelen bağımsız değişkenlerin k boyutlu i . gözlemler vektörü ve $\boldsymbol{\beta}$, k boyutlu regresyon katsayıları vektörüdür. Toplamsal regresyon modeli,

$$y_i = \sum_{j=1}^p f_j(x_{ij}) + \varepsilon_i, i = 1, 2, \dots, n, \varepsilon_i \sim N(0, \sigma^2) \quad (3.12)$$

biçiminde tanımlanır. Bu denklemde f_j ’ler bilinmeyen tek değişkenli fonksiyonlardır (Hastie ve Tibshirani, 1999).

p tane parametrik olmayan bileşene sahip kısmi parametrik toplamsal regresyon modeli ise aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$y_i = \mathbf{z}_i^T \boldsymbol{\beta} + f_1(x_{1i}) + \dots + f_p(x_{pi}), i = 1, 2, \dots, n, \varepsilon_i \sim N(0, \sigma^2) \quad (3.13)$$

(3.12) toplamsal regresyon modelinin tahmini için splayn düzeltme yaklaşımı uygulandığında, ikinci mertebeden sürekli türevi olan tüm $f_j, j = 1, 2, \dots, p$ fonksiyonlar uzayında,

$$\sum_{i=1}^n \{y_i - \sum_{j=1}^p f_j(x_{ij})\}^2 + \sum_{j=1}^p \lambda_j \int \{f_j''(x)\}^2 dx \quad (3.14)$$

ile verilen genelleştirilmiş cezalı hata kareler toplamının minimizasyonu problemi ele alınır. (3.14) ifadesinin ceza kısmındaki her fonksiyon, seçilen bir λ_j düzeltme parametresine bağlıdır ve (3.14)’ün çözümünden elde edilen her bir $\hat{f}_k$ tahmin fonksiyonu,

$$\hat{f}_k = S_k(y - \sum_{j \neq k} \hat{f}_j), k = 1, 2, \dots, p$$

splayn düzeltme yardımıyla hesaplanan bir kübik splayndır (Hastie ve Tibshirani, 1999).

4. TÜRKİYE’DE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI

4.1. Veri ve Model

Bu çalışmada, Türkiye’deki 15-64 yaş arasındaki kadınların işgücüne katılım oranlarını etkileyen faktörler tek yönlü rassal etki panel veri modelleri ve kısmi parametrik regresyon modelleri ile modellenmiştir.

Türkiye’de 15-64 yaş aralığındaki kadınların işgücüne katılım oranlarını etkileyen faktörler olarak istihdam oranı, işsizlik oranı, nüfus ve eğitim değişkenleri kullanılmıştır ve söz konusu değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 1’ de yer almaktadır.

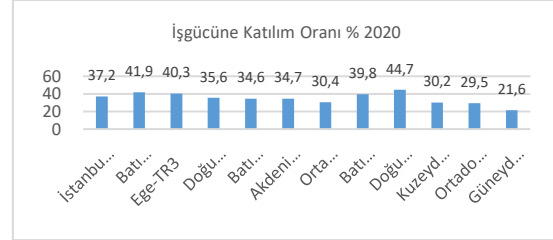
Söz konusu değişkenlere ait veriler, Türkiye İstatistik Kurumu İşgücü İstatistikleri ve Eğitim İstatistiklerinden ve World Development Indicators’ dan derlenmiştir (TÜİK, WDI).

Tablo 1’ de açıklanan değişkenlere ait betimleyici istatistikler incelendiğinde, kadınların işgücüne katılım oranı için en küçük değer 19.20 ve en büyük değer 51.60’dır ve söz konusu oranın ortalama değeri 6.7 standart sapma ile 36.82’ dir. Kadınların istihdam oranının en küçük ve en büyük değeri sırasıyla, 16.50 ve 45.80’ dir. İstihdam oranının ortalama değeri 6.6 standart sapma ile 32.05 olarak bulunmuştur. Kadınların işsizlik oranı için açıklık 20.2 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte, 4.5 standart sapma ile söz konusu oran ortalama 13.28 olarak hesaplanmıştır. Nüfus ve eğitim oranları ise 2.5 ve 4.9 standart sapma ile ortalama 63.98 ve 17.81 olarak hesaplanmıştır.

Değişken	Gösterim	Açıklama
İşgücüne katılım oranı (Bağımlı)	isgucu (panel veri) iko (toplamsal model)	kadın (15 yaş üstü kadın nüfusunun yüzdesi) (ulusal tahmin)
İstihdam oranı	istihdam (panel veri) istho (toplamsal model)	Nüfus oranına göre istihdam, 15+, kadın (%) (ulusal tahmin)
İşsizlik oranı	issizlik (panel veri) iszo (toplamsal model)	kadın (kadın işgücünün yüzdesi) (ulusal tahmin)
Nüfus oranı	pop	15-64 yaş arası nüfus, kadın (kadın nüfusunun% 'si)
Eğitim oranı	egitim	15-64 yaş arası eğitim, kadın (kadın nüfusunun% 'si)
Zaman	time	Tanımlanmış bir zaman değişkeni

Tablo 1. Değişkenler ve açıklamaları

Çalışma iki aşamadan oluşmaktadır: Birinci aşamada 2015-2020 periyodu için İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1’ de yer alan 12 bölge dikkate alınarak, işgücüne katılım oranı, istihdam oranı, işsizlik oranı ve eğitim değişkenleri için, tek yönlü rassal etki panel veri modeli kurulmuştur. Dolayısıyla modelde zaman boyutu $t = 1, 2, 3, 4, 5$ ve kesit boyutu ise $i = 1, \dots, 12$ ’ dir. Grafik 3’ de 2020 yılı için nüfus, coğrafya, gelişmişlik sıralaması vb. gibi faktörler dikkate alınarak Türkiye’ yi 12 bölgeye ayıran Düzey1 sınıflamasında kadınların işgücüne katılım oranlarının bölgelere göre farklılık gösterdiği gözlenmektedir. 2020 yılında en yüksek işgücüne katılım oranı %44.7 ile Doğu Karadeniz (TR9) bölgesinde iken ardından %41.9 oranı ile Batı Marmara (TR2) ve %39.8 ile Batı Karadeniz (TR8) bölgeleri yer almaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranının en az olduğu bölgeler ise Ortadoğu Anadolu (TRB) (%29.5) ve Güneydoğu Anadolu (TRC) (%21.6) bölgeleridir.

Kaynak: World Development Indicators (Labor force participation rate, female - % of female population ages 15+ (national estimate))

Grafik 3. İBBS Düzey1 için kadınların 2020 yılı işgücüne katılım oranları

İkinci aşamada ise 1988-2019 periyodu göz önünde bulundurularak işgücüne katılım oranı, işsizlik oranı, istihdam oranı, nüfus ve tanımlanmış bir zaman değişkeni için toplamsal ve kısmi parametrik toplamsal modeller kurulmuştur. Kurulan modeller için sapma ve AIC (Akaike Information Criteria) kullanılarak söz konusu zaman periyodu ve değişkenler için en uygun model seçilmiştir. Tüm analizlerde R programı plm, car, lmtest, tseries ve mgcv paketleri kullanılmıştır. Kurulan modellerde kullanılan değişkenler aşağıda listelenmiştir.

Rassal Etki Panel Veri Modeli için;

- İşgücüne katılım oranı % (isgucu)
- İstihdam oranı % (istihdam)
- İşsizlik oranı % (issizlik)
- Eğitim oranı % (egitim)

Toplamsal ve Kısmi Parametrik Toplamsal Model için;

- İşgücüne katılım oranı % (iko)
- İstihdam oranı % (istho)
- İşsizlik oranı % (iszo)
- Kadın nüfusu % (pop)
- Zaman (time)

Yukarıdaki değişkenler dikkate alınarak, Türkiye’ de kadınların işgücüne katılım oranına yönelik, 2015-2020 periyodu için kurulan tek yönlü rassal etkili panel veri modeli ve 1988-2019 periyodu için kurulan parametrik olmayan regresyon modelleri sırasıyla aşağıda listelenmiştir. Veriye erişim açısından panel veri analizinde kadın nüfusu ilişkin pop değişkeni ve toplamsal ve kısmi parametrik toplamsal modellerde ise eğitim oranına ait (egitim) değişkeni modellere dahil edilememiştir. Bu noktada eklemek gerekir ki, hem panel veri de hem de doğrusal olmayan regresyon modellerinde söz konusu zaman aralıkları için veriye erişim kısıtlı düzeyde olduğu işgücü istatistikleri haricinde sadece eğitim ve nüfus değişkenleri dikkate alınmıştır. Söz konusu modeller (4.1)-(4.3) denklemlerinde verilmiştir.

$$isgucu_{it} = \beta_0 + \beta_1 istihdam_{it} + \beta_2 issizlik_{it} + \beta_3 egitim_{it} + u_{it} \quad i = 1, \dots, 12; t = 1, \dots, 5 \quad (4.1)$$

$$iko_j = f(iszo) + f(istho) + f(pop) + u_j \quad j = 1, \dots, 32 \quad (4.2)$$

$$iko_j = f(iszo) + f(istho) + f(pop) + time_j + u_j \quad j = 1, \dots, 32 \quad (4.3)$$

$$iko_j = f(istho) + f(pop) + iszo_j + time_j + u_j \quad j = 1, \dots, 32 \quad (4.4)$$

$$iko_j = f(pop) + istho + iszo + time_j + u_j \quad j = 1, \dots, 32 \quad (4.5)$$

4.2. Kadınların İşgücüne Katılımı için Rassal Etkili Model

Çalışmanın birinci aşamasında işgücüne katılım oranı ile istihdam oranı, işsizlik oranı ve eğitim değişkenleri arasındaki ilişki 2015-2020 periyodu için doğrusal panel veri analizi ile incelenmiştir. Yapılan analizlerde R programının temel paketlerinin yanı sıra plm ve lmtest paketleri de kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin zamana göre mi, kesite göre mi panel veri olduğunu incelemek amacıyla Chow testi kullanılmıştır. Verinin kesite göre incelenmesinde, her bir kesit için tahminlenen katsayıyı ifade eden δ_i için Chow testi uygulanmıştır. Bu test için sıfır hipotezi her bir kesit için tahmin edilmiş katsayıların birbirine eşit olduğunu ifade ederken ($H_0: \delta_i = \delta$), alternatif hipotez, her bir kesit için tahmin edilmiş katsayıların birbirine eşit olmadığını ($H_1: \delta_i \neq \delta$) ifade etmektedir. Dolayısıyla sıfır hipotezi reddedilirse veri kesite göre panel veri olarak dikkate alınmalıdır. Tablo 3’ de görülmektedir ki, 44 ve 24 serbestlik dereceleri ile F istatistiğinin değeri 42.812 ve karşılık gelen olasılık değeri $4.365e^{-15}$ olduğu için alternatif hipotez kabul edilir ve verinin kesite göre δ katsayısı için panel veri, diğer bir ifadeyle verinin *kesite göre panel veri* olduğu sonucuna varılmıştır. Verinin zamana göre incelenmesinde ise her bir zaman için tahmin edilmiş katsayıyı ifade eden δ_t katsayısı için Chow testi uygulanmıştır. Bu teste ilişkin sıfır hipotezi her bir zaman için tahmin edilmiş katsayıların birbirine eşit olduğunu ifade ederken ($H_0: \delta_t = \delta$), alternatif hipotez, her bir zaman için tahmin edilmiş katsayıların birbirine eşit olmadığını ($H_1: \delta_t \neq \delta$) ifade etmektedir. Bu teste ilişkin 20 ve 48 serbestlik dereceli F istatistiği değeri 0.75032 ve karşılık gelen olasılık değeri 0.7548 olarak hesaplanmıştır (Tablo 2) ve sıfır hipotezinin reddedilemediğinden verinin zamana göre panel veri olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 2. Kesite ve zamana göre panel veri Chow testi sonuçları

		F	sd1	sd2	P-değeri
$H_0: \delta_i = \delta$	effect="individual" model="pooling"	42.812	44	24	$4.365e^{-15}$
	effect="individual" model="within"	19.031	33	24	$8.358e^{-11}$
$H_0: \delta_t = \delta$	effect="time" model="pooling"	0.750	20	48	0.7548
	effect="time" model="within"	0.718	15	48	0.7539

Birim kökün var olup olmadığını (serinin durağanlığını) test etmek için panel KPSS testi kullanılmış ve test istatistiğinin değeri 0.62, karşılık gelen olasılık değeri ise 0.02 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre 0.01 anlamlılık düzeyinde serinin durağan olduğu sıfır hipotezi kabul edilmiştir.

Ardından, modelin sabit veya rassal etkili bir model olduğunu belirlemek için Hausman testi yapılmıştır. Bu teste ilişkin sıfır hipotezi, modelin rassal etkili bir model olduğunu ifade ederken, alternatif hipotez modelin sabit etkili bir model olduğu yönündedir. Bu hipotezi test etmek için hesaplanan 3 serbestlik dereceli ki-kare istatistiğinin değeri 1.1701 ve karşılık gelen olasılık değeri 0.7602’ dir. Bu durumda sıfır hipotezi reddedilemez modelin *rassal etkili model* olduğu sonucun varılmıştır.

Modelin tek yönlü veya çift yönlü olduğuna karar vermek için diğer ifadeyle bireysel (kesit) etkileri ve zaman etkilerini ortaya çıkarmak için Breusch Pagan ve Honda testleri kullanılmıştır. Breusch Pagan testinin hipotezleri aşağıda verilmiştir.

$$\begin{array}{lll} \text{(A)} & \text{(B)} & \text{(C)} \\ H_0^a = \sigma_\mu^2 = 0 & H_0^b = \sigma_\lambda^2 = 0 & H_0^c = \sigma_\mu^2 = \sigma_\lambda^2 = 0 \\ H_1^a = \sigma_\mu^2 \neq 0 & H_1^b = \sigma_\lambda^2 \neq 0 & H_1^c = \sigma_\mu^2 = \sigma_\lambda^2 \neq 0 \end{array}$$

(A) hipotezi bireysel (kesit) etkinin var olup olmadığını, (B) hipotezi zaman etkisinin olup olmadığını ve (C) hipotezi ise modelde hem bireysel etki hem de zaman etkisinin birlikte olup olmadığını belirlemek için kullanılan hipotezlerdir. Honda testinin hipotezleri ise,

$$\begin{array}{lll} \text{(D)} & \text{(E)} & \text{(F)} \\ H_0^d = \sigma_\mu^2 = 0 & H_0^e = \sigma_\lambda^2 = 0 & H_0^f = \sigma_\mu^2 = \sigma_\lambda^2 = 0 \\ H_1^d = \sigma_\mu^2 > 0 & H_1^e = \sigma_\lambda^2 > 0 & H_1^f = \sigma_\mu^2 = \sigma_\lambda^2 > 0 \end{array}$$

Söz konusu iki teste ilişkin sonuçların yer aldığı Tablo 3 incelendiğinde, H_0^b hipotezi reddedilememekte iken H_0^d ve H_0^e hipotezleri reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla incelenen modelde kesit etkisinin olduğu ancak zaman etkisinin olmadığı belirlenmiş ve dolayısıyla modelin *tek yönlü rassal etkili model* olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. Breusch Pagan ve Honda testleri sonuçları

		$H_0^a = \sigma_\mu^2 = 0$	$H_0^b = \sigma_\lambda^2 = 0$	$H_0^c = \sigma_\mu^2 = \sigma_\lambda^2 = 0$
Breusch Pagan	Ki-kare	56.955	0.297	57.252
	P-değeri	$4.459e^{-14}$	0.5859	$3.697e^{-13}$
Honda	Normal	7.547	-0.5446	4.9512
	P-değeri	$2.229e^{-14}$	0.707	$3.687e^{-07}$

(4.1) denklemi göz önünde bulundurularak Swamy-Arora dönüşümü ile tek yönlü bireysel rassal etkili model kurulmuş ve bu modele ait özet istatistikler Tablo4’de verilmiştir. Özet istatistikler incelendiğinde sırasıyla istihdam oranı, işsizlik oranı ve eğitim oranına ilişkin model parametrelerinin tamamı istatistiksel olarak

anlamlıdır ve modele ait düzeltilmiş R^2 değeri 0.99 olarak hesaplanmıştır. Fakat bu noktada Durbin-Watson ve Breusch-Pagan testleri kullanılarak modelin otokorelasyon ve değişen varyanslılık durumları değerlendirilmiştir. Modelde otokorelasyonun olmadığını ifade eden sıfır hipotezini test etmek için hesaplanan Durbin-Watson değeri 1.3567 ve buna karşılık hesaplanan olasılık değeri 0.001346'dır. Bu durumda 0.05 önem düzeyinde sıfır hipotezi reddedilmiş ve otokorelasyonun var olduğu tespit edilmiştir. Torres ve Reyna (2010) çalışmalarında küçük periyotlu zaman serili mikro panellerde otokorelasyonun bir probleme sebep olmayacağına değinmişlerdir (Torres ve Reyna 2010). Modelin sabit varyanslı olduğu yönündeki sıfır hipotezini test etmek için ise hesaplanan Breusch-Pagan test istatistiğinin değeri 7.5103 ve buna karşılık hesaplanan olasılık değeri ise 0.05729'dur. 0.01 önem düzeyinde reddedilemeyen sıfır hipotezi 0.05 ve 0.10 önem düzeyi dikkate alındığında reddedilmektedir. 0.05 ve 0.10 önem düzeyine göre modelde değişen varyans durumu söz konusudur.

Tablo 4. Swamy-Arora modeli tahminleri ve özet istatistikleri

	Katsayılar			
	Tahmin	Standart Hata	Z-değerleri	P-değeri
Sabit Terim	-5.084	0.430	-11.831	2.2e-16 ***
istihdam	1.122	0.012	90.557	2.2e-16 ***
issizlik	0.383	0.014	27.206	2.2e-16 ***
egitim	0.049	0.018	2.779	0.0055 **

Genel Kareler Toplamı: 464.69 Artık Kareler Toplamı: 2.8602
Düzeltilmiş R^2 : 0.99357 Ki-kare: 10979.8 (sd1=3), p-değeri: 2.2e-16
Anlamlılık kodları: *** 0.001 ** 0.01 * 0.05 . 0.1

Her ne kadar Torres ve Reyna (2010) çalışmalarında küçük periyotlu zaman serili mikro panellerde otokorelasyonun problem olmayacağını ifade etmiş olsalar da modelde hem otokorelasyon hem de değişen varyansın var olması sebebiyle çalışmanın bu aşamasında *robust tahminciler* kullanılmıştır Tablo 4' de robust tahmincilerin sonuçları listelenmiştir ve söz konusu robust tahminciler için, otokorelasyon ve değişen varyansın her ikisinin de var olması durumunda kullanılan *Arellano* metodu kullanılmıştır. Ayrıca robust tahminciler bulunurken $HC0$, $HC1$, $HC2$, $HC3$ ve $HC4$ türlerinden, kurulan modele uygun olan $HC0$ seçilmiştir (Torres ve Reyna 2010).

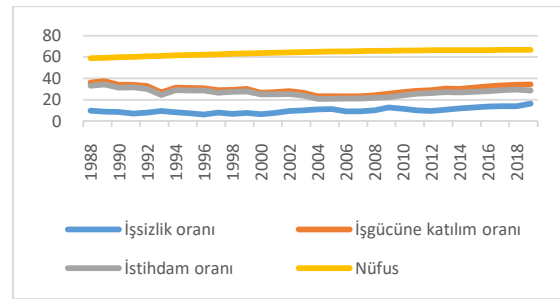
Tablo 5. Denklem (4.1.) için robust tahminler

	Tahmin	Standart Hata	t-değerleri	P-değeri
Sabit Terim	-5.084	0.555	-9.153	1.798e-13 ***
istihdam	1.122	0.012	93.290	2.2e-16 ***
issizlik	0.383	0.034	11.302	2.2e-16 ***
egitim	0.049	0.018	2.740	0.0078 **

Anlamlılık kodları: *** 0.001 ** 0.01 * 0.05 . 0.1

Tablo5. incelendiğinde parametrelerin tahminlerine ilişkin t-istatistik değerlerine karşılık gelen olasılıklar incelendiğinde parametrelerin tamamının bağımsız değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri görülmektedir. Diğer bir ifadeyle kadınların işgücüne katılım oranını istihdam oranı, işsizlik oranı ve eğitim oranı istatistiksel olarak anlamlı derecede etkilemektedir. Bununla birlikte, kadınların işgücüne katılım oranını açıklamada, beklendiği üzere (Grafik 4) en çok etkili olan faktör istihdam oranıdır. Her ne kadar çalışmanın panel veri analizi kısmında 2015-2020 periyodu dikkate alınmış

olsa da, istihdam, işsizlik ve iş gücüne katılım oranları arasındaki artış ve azalışların görsel olarak incelenmesi açısından, 1988-2019 dönemi verilerinin grafiksel ifadesi, kurulan panel veri modelinin yorumu açısından yardımcı olacaktır. Eğitimin etkisi diğer değişkenlere oranla, görece olarak daha az görünmekle birlikte istatistiksel olarak anlamlıdır. İstihdam oranı, işsizlik oranı ve eğitim oranı değişkenlerinin iş gücüne katılım oranı üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin pozitif yönde olduğu görülmektedir. Söz konusu değişkenlerin iş gücüne katılım oranı üzerindeki etkisinin, çalışmanın ampirik bölümünün buraya kadar olan kısmında sadece doğrusal olarak incelendiği unutulmamalıdır. Bu etkilerin varlığı ortaya koyulduktan sonra, çalışmanın bundan sonraki aşamasında daha geniş bir zaman aralığında ve Türkiye için söz konusu faktörlerin doğrusal olmayan etkileri de incelenmiştir.

Grafik 4. İşsizlik, işgücüne katılım, istihdam ve nüfus oranlarının birlikte değişimi

4.3. Kadınların İşgücüne Katılımı için Toplamsal ve Kısmi Parametrik Toplamsal Model

Çalışmanın ikinci aşamasında ise birinci bölümde de olduğu gibi TÜİK tarafından temel alınan işgücü istatistikleri için (kadınların işgücüne katılım oranı, işsizlik oranı, istihdam oranı) ve bu faktörlere ek olarak nüfus değişkeni ve bir zaman değişkeni dikkate alınarak 1988-2019 periyodu için parametrik olmayan regresyon modelleri sınıfında yer alan toplamsal ve kısmi parametrik toplamsal modeller incelenmiştir. Bu aşamada, kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen işsizlik oranı ve istihdam oranı faktörlerinin, parametrik olmayan (doğrusal olmayan) etkileri araştırılmış ve ek olarak nüfus oranı da modellere dahil edilmiştir. Panel veri analizi bölümünde incelenen eğitim değişkeni ise veriye erişim açısından modele dahil edilememiştir. Kurulan modeller ve bu modellere ilişkin yapılan istatistiksel testlerde R programı temel paketlerinin yanı sıra mgcv, lmtest, car ve tseries paketleri kullanılmıştır. Kurulan modeller için sapma ve AIC (Akaike Information Criteria) kullanılarak söz konusu zaman periyodu ve değişkenler için en uygun model seçilmiştir.

İlk model toplamsal bir modeldir ve denk. (4.2) de gösterilmiştir ve söz konusu modele ait istatistikler Tablo 6' da yer almaktadır.

Tablo 6. Toplamsal model tahminleri ve özet istatistikleri (Denklem 4.2)

Parametrik Katsayılar				
	Tahmin	Standart Hata	t-değerleri	P-değeri
Sabit Terim	29.4841	0.0052	5696	2e-16 ***
Pürüzsüz Terimlerin Yaklaşık Tahminleri				
	sd	Referans df	F-değeri	P-değeri
<i>s(iszo)</i>	4.252	5.131	498.661	2e-16 ***
<i>s(istho)</i>	4.927	5.892	4715.045	2e-16 ***
<i>s(pop)</i>	8.506	8.832	9.144	0.00032 ***
Düzeltilmiş R ² : 0.99 GCV: 0.0021 AIC: -123.85 Sapma: 0.0114				
Anlamlılık kodları: *** 0.001 ** 0.01 * 0.05 . 0.1				

Tablo 6 incelendiğinde modelin doğrusal olmayan etkilerinin (iszo, istho, pop) istatistiksel olarak anlamlı olduğu; işsizlik oranı, istihdam oranı ve nüfus oranı değişkenlerine ait fonksiyonların serbestlik derecelerinin sırasıyla 4.251, 4.927 ve 5.506 olarak hesaplandığı, söz konusu fonksiyonların serbestlik dereceleri ile referans serbestlik dereceleri arasındaki farkın oldukça küçük olduğu gözlenmiştir. Bu serbestlik derecesi değerleri aynı zamanda bu değişkenlerin doğrusal olmayan etkilerinin bir diğer göstergesidir.

Kullanılan veri zaman serisi verisi olduğu için durağanlık ve eşbütünleşme test edilmelidir. Durağanlığı araştırmada, x’in seviyede ya da trendde durağan olduğu sıfır hipotezi için Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testi kullanılmıştır. KPSS test istatistiğini değeri 0.2498 ve karşılık gelen olasılık değeri 0.1 olarak bulunmuştur ve bu olasılık değeri dikkate alındığında seçilen anlamlılık seviyesine göre ($\alpha = 0.10, \alpha = 0.05, \alpha = 0.01$) sıfır hipotezinin reddedilemeyeceği ya da reddedileceği kararı verilebilir. Bu noktada serinin birim köke sahip olduğu sıfır hipotezi için Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. ADF test istatistiğinin hesaplanan değeri -1.0495 ve karşılık gelen olasılık değeri 0.9153 bulunmuştur ve bu durumda sıfır hipotezi reddedilemez ve seri durağan değildir. Bu sonucun ardından eşbütünleşmenin varlığını araştırmak amacıyla, eşbütünleşmenin var olmadığı sıfır hipotezi ile Phillips-Ouliaris Cointegration (PO) testi kullanılmıştır. PO testinin hesaplanan değeri -13.823 ve karşılık gelen olasılık değeri 0.15’ dir. Bu sonuç göstermektedir ki, sıfır hipotezi reddedilemez ve eşbütünleşmenin varlığı söz konusu değildir. Seri durağan değildir, buna karşın eşbütünleşme olmadığı için modele bir trend değişkeni eklenerek model tekrar kurulmuştur. Bununla birlikte, $adj. R^2 = 0,99 < DW test = 1.93$ olduğu için sahte regresyon olmadığı sonucuna varılabilir.

Çalışmanın bu bölümündeki ikinci model ise kısmi parametrik toplamsal bir modeldir ve denk. (4.3) de gösterilmiştir ve (4.2) modeline bir zaman değişkeni doğrusal olarak eklenerek kısmi parametrik toplamsal model kurulmuştur. Söz konusu modele ait istatistikler Tablo 7’ da yer almaktadır.

Tablo 7. Kısmi parametrik toplamsal model tahminleri ve özet istatistikleri (Denklemler 4.3)

Parametrik Katsayılar				
	Tahmin	Standart Hata	t-değerleri	P-değeri
Sabit Terim	27.173	0.274	99.157	2e-16 ***
zaman	0.140	0.017	8.434	3.4e-07 ***
Pürüzsüz Terimlerin Yaklaşık Tahminleri				
	sd	Referans df	F-değeri	P-değeri
<i>s(iszo)</i>	2.434	3.072	900.1	2e-16 ***
<i>s(istho)</i>	3.679	4.484	12671.9	2e-16 ***
<i>s(pop)</i>	8.321	8.720	22.7	2e-16 ***
Düzeltilmiş R ² : 0.99 GCV: 0.000914 AIC: -144.3573 Sapma: 0.00692				
Anlamlılık kodları: *** 0.001 ** 0.01 * 0.05 . 0.1				

Tablo 7 incelendiğinde modelin parametrik olmayan (doğrusal olmayan) etkilerinin (iszo, istho, pop) (4.2) modelinde olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı olduğu; işsizlik oranı, istihdam oranı ve nüfus oranı değişkenlerine ait fonksiyonların serbestlik derecelerinin sırasıyla 2.434, 3.697 ve 8.321 olarak hesaplandığı, söz konusu fonksiyonların serbestlik dereceleri ile referans serbestlik dereceleri arasındaki farkın oldukça küçük olduğu gözlenmiştir. Bu serbestlik derecesi değerleri aynı zamanda bu değişkenlerin doğrusal olmayan etkilerinin bir diğer göstergesidir fakat işsizlik oranı (iszo) ve istihdam oranı (istho) değişkenlerinin pürüzsüz fonksiyonlarının serbestlik dereceleri (4.2) modeline göre daha düşük, buna karşın nüfus oranı (pop) değişkeninin pürüzsüz fonksiyonuna ait serbestlik derecesi değeri fark edilir derecede artmıştır. Nüfus oranı (pop) değişkenindeki bu artış, kadınların işgücüne katılım oranındaki doğrusal olmayan etkiyi de bir kez daha ortaya koymaktadır. Diğer taraftan işsizlik oranı (iszo) ve istihdam oranı (istho) değişkenlerinin serbestlik derecelerindeki azalma dikkate alınarak söz konusu değişkenlerin parametrik (doğrusal) etkilerini de test etmek amacıyla (4.4) ve (4.5) kısmi parametrik toplamsal modeller kurulmuş ve sapma ve AIC kriterleri ile model karşılaştırmaları yapılarak uygun modele karar verilmiştir.

Tablo 8. Kısmi parametrik toplamsal model tahminleri ve özet istatistikleri (Denklemler 4.4)

Parametrik Katsayılar				
	Tahmin	Standart Hata	t-değerleri	P-değeri
Sabit Terim	23.938	0.221	108.11	2e-16 ***
zaman	0.165	0.015	10.94	2e-16 ***
iszo	0.286	0.015	10.94	5.49e-09 ***
Pürüzsüz Terimlerin Yaklaşık Tahminleri				
	sd	Referans df	F-değeri	P-değeri
<i>s(istho)</i>	3.650	4.561	10223.76	2e-16 ***
<i>s(pop)</i>	8.822	8.958	34.43	2e-16 ***
Düzeltilmiş R ² : 0.99 GCV: 0.00102 AIC: -139.0526 Sapma: 0.00868				
Anlamlılık kodları: *** 0.001 ** 0.01 * 0.05 . 0.1				

Tablo 9. Kısmi parametrik toplamsal model tahminleri ve özet istatistikleri (denklemler 4.5)

Parametrik Katsayılar				
	Tahmin	Standart Hata	t-değerleri	P-değeri
Sabit Terim	-3.902	0.254	-15.358	3.2e-13 ***
zaman	0.117	0.018	6.857	7.0e-07 ***
iszo	0.288	0.010	28.105	2e-16 ***
istho	1.075	0.008	129.682	2e-16 ***
Pürüzsüz Terimlerin Yaklaşık Tahminleri				
	sd	Referans df	F-değeri	P-değeri
<i>s(pop)</i>	6.061	7.243	20.17	2e-16 ***
Düzeltilmiş R ² : 0.99 GCV: 0.0031257 AIC: -95.80322 Sapma: 0.04701498				
Anlamlılık kodları: *** 0.001 ** 0.01 * 0.05 . 0.1				

Tablo 8 ve 9 incelendiğinde her iki modelin doğrusal parametre ve pürüzsüz fonksiyon tahminlerinin işgücüne katılım oranı üzerinde anlamlı etkileri olduğu görülmektedir. Pürüzsüz fonksiyonların tahminlenen serbestlik derecelerine göre modellerin belirlenmesinde nüfus (pop) değişkeninin doğrusal olmayan etkisi oldukça net şekilde görülmektedir. Tüm modellerin düzeltilmiş R² değerleri oldukça yüksek ve sapma değerleri düşüktür. Bu durumda denklem (4.2)-(4.5) modellerinden hangisinin seçileceği, diğer bir ifadeyle işsizlik oranı, işgücüne katılım oranı ve nüfus değişkenlerinin işgücüne katılım oranı üzerindeki etkisini en iyi açıklayan modelin hangisi olduğuna karar verileceği noktada Tablo 10 düzenlenmiştir. Tablo 10’ e göre GCV, AIC ve Sapma değerleri en küçük olan model zaman değişkeninin

doğrusal; iszo, istho ve pop değişkenlerinin modelde pürüzsüz fonksiyonlar olarak yer aldığı denklem 4.3 kısmı parametrik doğrusal regresyon modelidir (Model 2).

Tablo 10. Toplamsal ve kısmi doğrusal toplamsal modellerin karşılaştırılması

		Düzeltilmiş R ²	GCV	AIC	Sapma	
Model 1 Denk. 4.2	Parametrik Kısım		0.99	0.0021	-123.85	0.0114
	Değişken	Tahmin				
	Sabit terim	29.4841				
	Pürüzsüz Fonksiyon Kısmı					
	Değişken	sd				
	s(isz)	4.252				
s(istho)	4.924					
s(pop)	8.506					
Model 2 Denk. 4.3	Parametrik Kısım		0.99	0.000914	-144.3573	0.00692
	Değişken	Tahmin				
	Sabit terim	27.173				
	zaman	0.140				
	Pürüzsüz Fonksiyon Kısmı					
	Değişken	sd				
s(isz)	2.434					
s(istho)	3.679					
s(pop)	8.321					
Model 3 Denk. 4.4	Parametrik Kısım		0.99	0.00102	-139.0526	0.00868
	Değişken	Tahmin				
	Sabit terim	23.038				
	Zaman	0.165				
	iszo	0.286				
	Pürüzsüz Fonksiyon Kısmı					
Değişken	sd					
s(istho)	3.650					
s(pop)	8.822					
Model 4 Denk. 4.5	Parametrik Kısım		0.99	0.0031257	-95.80322	0.04701498
	Değişken	Tahmin				
	Sabit terim	-3.902				
	Zaman	0.117				
	iszo	0.288				
	istho	1.075				
Pürüzsüz Fonksiyon Kısmı						
Değişken	sd					
s(pop)	6.061					

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları OECD ülkeleri ve Avrupa ülkelerine göre oldukça düşüktür. 2019 yılında Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı %34.3 olmuştur. Bununla birlikte Türkiye’de erkeklerin işgücüne katılım oranının da oldukça gerisindedir. TÜİK’ nun işgücü istatistiklerine göre 2021 Şubat ayında kadınların işgücüne katılım oranı %31.6 iken erkeklerin işgücüne katılım oranı %68.9 seviyelerindedir ve kadınların söz konusu oranı erkeklerin oldukça gerisinde kalmıştır (TÜİK, 2021). Bununla birlikte İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre kadınların işgücüne katılım oranlarında bölgeler arasında da farklılıklar ortaya çıkmaktadır (bkz. Grafik 3).

Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen eğitim, ev kadınlarının oranı, ücretsiz aile işçilerinin oranı, emeklilerin oranı, medeni durum, eşin eğitim düzeyi, ekonomik durum ve çocuk sayısının, doğurganlık, göç gibi birçok faktör mevcuttur. Bu çalışmada, kadınların işgücüne katılım oranlarının belirleyicileri olarak işsizlik oranı, istihdam oranı, eğitim ve nüfus göz önünde bulundurulmuştur. Türkiye’deki kadınların işgücüne katılım oranlarına ilişkin yapılan çalışmalarda panel veri, lojistik regresyon ve zaman serisi analizi gibi istatistiksel ve ekonometrik yöntemler kullanılmakla birlikte, bu çalışmada, panel veri analizinin yanı sıra, söz konusu yöntemlerden farklı olarak, doğrusal olmayan (parametrik olmayan) etkileri ortaya çıkarmak için splayn düzeltmeye dayalı toplamsal ve kısmi parametrik toplamsal modeller kullanılmıştır.

Çalışmada, Türkiye’deki 15-64 yaş arasındaki kadınların işgücüne katılım oranlarını etkileyen faktörler tek yönlü

rassal etki panel veri modelleri ve kısmi parametrik regresyon modelleri ile modellenmiştir. Tek yönlü rassal etkili panel veri modeli için 2015-2020 periyodu ve toplamsal ve kısmi parametrik toplamsal modeller için ise 1988-2019 periyodu kullanılmıştır.

Tek yönlü rassal etkiler modeli dikkate alındığında, istihdam oranı, işsizlik oranı ve eğitim değişkenlerinin kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkileri gözlenmiştir. Bununla birlikte, kadınların işgücüne katılım oranını açıklamada, en çok etkili olan faktör istihdam oranıdır. 2015-2020 periyodunun dikkate alınmış olmasına karşın, 1988-2019 dönemi verilerinin grafiksel gösterimi (Grafik 4), kurulan panel veri modelinin yorumu açısından yardımcı olacaktır. İşsizlik oranının pozitif etkisi ve eğitimin pozitif etkisi üzerinde düşünülmesi gereken sonuçlardır. Grafik 4 incelendiğinde, işsizlik oranı ile işgücüne katılım oranının artış ve azalışları birbirine göre paralellik göstermektedir ve Yenilmez ve Kılıç (2018) yaptıkları çalışmada, ekonomik teoriye göre işgücüne katılım oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin gücümüş işçi etkisi ve ilave işçi etkisi olarak iki farklı şekilde ortaya çıkabileceğini vurgulamışlardır (Yenilmez ve Kılıç, 2018). Bu durum aynı zamanda doğrusal olmayan bir etkinin habercisi olarak da yorumlanabilir.

Çalışmanın ikinci aşamasında daha geniş bir zaman aralığında söz konusu belirleyicilerin doğrusal olmayan etkileri incelemek amacıyla splayn düzeltmeye dayalı dört farklı toplamsal ve kısmi parametrik toplamsal model kurulmuştur (dekn. 4.2-4.5). Söz konusu dört modelden hangisinin seçileceği, diğer bir ifadeyle işsizlik oranı, istihdam oranı ve nüfus değişkenlerinin işgücüne katılım oranı üzerindeki etkisini en iyi açıklayan modelin hangisi olduğuna karar verilmesinde GCV, AIC ve Sapma değerleri dikkate alınmıştır. GCV, AIC ve Sapma değeri en küçük olan model zaman değişkeninin doğrusal; işsizlik oranı (iszo), istihdam oranı (istho) ve nüfus (pop) değişkenlerinin modelde pürüzsüz fonksiyonlar olarak yer aldığı denklem 4.3 kısmi parametrik doğrusal regresyon modelidir. Pürüzsüz fonksiyonların tahminlenen serbestlik derecelerine göre modellerin belirlenmesinde nüfus (pop) değişkeninin doğrusal olmayan etkisi oldukça net şekilde görülmektedir. Bu sonuç göstermektedir ki, işsizlik oranı, istihdam oranı ve nüfus değişkenlerinin işgücüne katılım oranı üzerindeki literatürde bilinen etkilerinin yanı sıra, doğrusal olmayan etkileri de vardır.

KAYNAKÇA

- Akgeyik, T. (2017), “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz”, Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı:70-2016/1, s.31-53.
- Amemiya, T. (1971), “The Estimation of the Variances in a Variance-Components Model”, International Economic Review, Vol. 12, No. 1, pp. 1-13.
- Baltagi, B. H. (2005), “Econometric Analysis of Panel Data”, England.
- Croissant, Y. ve Millo, G. (2013), “Panel Data Econometrics in R: The plm Package”, <http://cran.r-project.org/web/packages/plm/vignettes/plm.pdf>.
- Dayıoğlu, M. ve Kırdar, M.G. (2010), “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler”, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, Sayı:5, Ankara.
- DPT ve World Bank (2009), Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi”, Rapor No: 48508-TR.
- Fuller, W. A. ve Battese, G.E. (1973), “Transformations for Estimation of Linear Models with Nested Error Structure”, Journal of the American Statistical Association, Vol. 68, No. 343, pp. 626-632.
- Fuller, W. A. ve Battese, G.E. (1974), “Estimation of Linear Models with Cross Error Structure”, Journal of Econometrics, 2, 67-78.
- Gündoğdu, A. (2018), “Kadınların İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Uygulaması”, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma İktisadi Anabilim Dalı, 2018.
- Green, P.J. ve Silverman, B.W. (1994), “Nonparametric Regression and Generalized Linear Model”, Chapman & Hall, New York, USA.
- Hastie, T. ve Tibshirani, R.J. (1999), “Generalized Additive Models. Chapman & Hall, London”.
- Kılıç, D. ve Öztürk, S. (2014), “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 47, Sayı 1, sayfa 107-130.
- Kızılgöl, Ö.A. (2012), “Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (1) 2012, 88-101.
- Özer, B. ve Biçerli, K. (2003), “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1), sayfa 55-85.
- SBB-a (2020), “T.C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Kadının Kalkınmadaki Rolü, Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KadininKalkinmadakiRoluOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>
- SBB-b (2019). “T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)” https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf
- Swamy, P. A. V. B. ve Arora, S. S. (1972), “The Exact Finite Sample Properties of the Estimator of Coefficient in the Error Components Regression Models”, Econometrica, Vol. 40, No. 2, pp. 261-275.
- Torres, O. ve Reyna (2010), “Getting Started in Fixed/Random Effect Models Using R”, <http://dss.princeton.edu/training/>
- Tunalı H., Göksu, Y.D. (2018), “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, s.29-45.
- TÜİK (2021) Türkiye İstatistik Kurumu, Şubat 2021 İşgücü İstatistikleri Haber Bülteni, Sayı: 37487, 12 Nisan 2021. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?sessionId=xQ4Bg2lQQKfY2DkHCdxCCsHvG6J4QSZ3m2M2xcHJ7rrxgR7JkJvX!-1039774422?id=37487>
- Uraz, A., Aran, M., Hüsamoğlu, M., Şanalımış, D. O. ve Çapar, S. (2010), “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Son Dönemde Gözlenen Eğilimler”, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, Sayı:2, Ankara.
- Uyar, G. (2015) “Panel Verilerle Regresyon Modelleri”, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik Anabilim Dalı, Haziran, 2015.
- Üçler, K. ve Kızılkaya, O. (2014), “Kadın İstihdamının Boşanma ve Doğurganlık Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bölgesel Panel Veri Analizi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:2, Sayı: 2/2, sayfa 28-43.
- Wahba. G. (1990), Spline Model For Observational Data. Siam, Philadelphia.
- Wallace, T. D. ve Hussain, A. (1969), “The Use of Error Components Models in Combining Cross Section with Time Series Data”, Econometrica, Vol. 37, No. 1, pp. 55-72.
- Yamak, R., Abdoğlu, z. ve Mert, N. (2012), “Türkiye’de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.:12- Sayı/No: 2, s. 41 – 58.
- Yenilmez, F. ve Kılıç, E. (2018), Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 13, S. 2, 55 – 76.
- Yıldırım, K. ve Doğrul, G. (2008), “Çalışmak ya da Çalışmamak”: Türkiye’de Kentsel Alanlarda Yaşayan Kadınların İşgücüne Katılmama Kararlarının Olası Belirleyicileri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.:8- Sayı/No: 1, s. 239–262.
- www.dataworldbank.org
- www.tuik.gov.tr

EXTENDED ABSTRACT

Labor force participation rate of women aged 15 and over started to increase in Turkey in 2007. It reached 34.3% in 2019. This rate is lower than the OECD and European Union countries. While the labor force participation rate of women in Europe and OECD countries was 52.9% and 51.5% respectively in 2019, this rate was 34.3% in Turkey. According to the labor force statistics published by TURKSTAT in April 2021, while the labor force participation rate of men was 68.9% in February 2021, this rate for women was 31.6%, which is far behind men (TURKSTAT, 2021). Labor force participation rate of women in Turkey is not only very low compared to European countries and OECD countries, but also significantly lower than men's labor force participation rate.

In this study, unemployment rate, employment rate, education and population factors are considered as determinants of female labor force participation rates. Firstly, linear panel data is constructed. Then, additive and semiparametric additive models based on smoothing spline were constructed in order to reveal the non-linear effects of the effects of determinants.

Employment rate, unemployment rate, population and education variables are used as factors affecting the labor force participation rate of women aged 15-64 in Turkey. In this study, female labor force participation rate, taking into consideration the 2015-2020 period, were constructed one-way random effect panel data model. Nonparametric regression models were constructed for the period 1988-2019.

Considering the one-way random effects model, statistically significant positive effects of employment rate, unemployment rate and education variables were observed on female labor force participation rate. However, the most influential factor in explaining the female labor force participation rate is the employment rate. When Graph 4 is analyzed, the increases and decreases in the unemployment rate and the labor force participation rate are parallel to each other, and according to the economic theory, the relationship between the labor force participation rate and the unemployment rate appears in two different ways as the depressed worker effect and the additional worker effect. (Yenilmez & Kılıç, 2018). This situation can also be interpreted as a sign of a non-linear effect.

In the second phase of the study, it was aimed to examine the nonlinear effects of these determinants in a larger time period. For this purpose, four different additive and semi-parametric additive models based on smoothing spline have been established (dec. 4.2-4.5). GCV, AIC and Deviation were used to decide which model best describes the effect of employment rate, unemployment rate and population variables on the labor force participation rate. Equation 4.3 is a semi-parametric additive model with lowest GCV, AIC, Deviation value. In this model, the time variable is linear, unemployment rate (iszo), employment rate (istho) and population (pop) variables are included as smooth functions in the model. According to the estimated degrees of freedom of the smooth functions, the nonlinear effect of the population (pop) variable can be seen quite clearly. This result shows that besides the known effects of unemployment rate, employment rate and population variables on the labor force participation rate, there are also non-linear effects.

DÜŞÜNCE DEN YAŞANTIYA: KLİŞELERİN HÜKMÜ

Adem YILMAZ^{1*+}

¹Doktora, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü – Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD

*yilmazadem@yahoo.com

+ORCID: 0000-0001-5847-6835

Öz– Bu çalışma klişe ile deneyim arasındaki bağı irdelerken bu bağın yol açtığı düşünce yoksunluğunu tartışmaktadır. Tartışmasını Adorno'nun şeyleşmiş bilinç, Wittgenstein'in anlam körlüğü kavramlarıyla yürütürken çalışma, Arendt'in, Eichmann davasına olan tanıklığı bağlamında geliştirdiği "düşünce yoksunluğu" eleştirisini de gündemine almaktadır. Şeyleşmiş bilinç kavramı ile anlam körlüğü arasındaki ilişkisellik klişe ile yaşantının özdeşliğine dair bir sorgulamayı beraberinde getirir. Bu özdeşliğin yol açtığı düşünce yoksunluğu, mevcut gerçekliği mutlak kabul ederken düşünce bir yargılama aracına indirgenir. Anlama çabası ile dil arasındaki bağ da gözden yitmiş olur. Geline nokta anlam körlüğü, deneyimin olağanına dönüşür. Böylelikle de klişelerin deneyime nüfuz edişiyile birlikte, anlam ile dilin kullanımı arasındaki ilişki önemsizliğe terk edilir. Ataç da bu bağlamda, yazıyı ve entelektüel çabayı beylik sözler eşliğinde önemli görünme kaygısına dönüştüğü eleştirisini getirir. Çalışma, son kertede, klişe ile yaşantı arasındaki özdeşliği Adorno, Arendt, Ataç ve Wittgenstein'in kavramsal yaklaşımlarını birlikte ele alarak tartışırken bu dört düşünce insanı arasındaki ortak kaygının yaşamın, bir tür olduğundan farklı görünmeye, klişeye indirgenişi olduğunu belirtir.

Anahtar Kelimeler: Ataç, Arendt, Wittgenstein, Anlam Körlüğü, Şeyleşmiş Bilinç

FROM THINKING TO LIVING: THE JUDGMENT OF CLICHÉS

Abstract– This study discusses the connection between cliché and experience as well as the absence of thinking caused by this connection. While conducting a discussion Adorno's concept of the reification of consciousness and Wittgensteinian concept of meaning-blindness, it deals with Arendt's criticism of the absence of thinking in the context of her observations on the Eichmann trial. The correlation between the reification of consciousness and meaning-blindness brings about questioning the identity of cliché and experience. The absence of thinking caused by this identity (re)produces thoughtlessness which means that the current form of reality is postulated an absolute form of reality, which reduces the capacity of thinking to an apparatus of judgment. The connection between understanding and language is also faded into insignificance. Herein, meaning-blindness becomes the ordinary form of experience, which means it abolishes the relation between meaning and the use of language because of the fact that cliché penetrates experience. Ataç, in this context, defines cliché as an obsession of the good writing that supports the blindness concerning instances of experience. This study, in the last instance, deals with the identity of cliché and experience within the framework of Adorno's, Arendt, Ataç, and Wittgenstein's conceptual approaches.

Key Words: Ataç, Arendt, Wittgenstein, Meaning-blindness, Reification of Consciousness.

- Yalnızlıktan çıkmak için mi yazmaya başladınız?
- Hayır, çünkü beni daha yalnız kılan şeyler yazıyordum.

Jean Genet

GİRİŞ

Bu çalışma bir hükmün sorgulanışına kendini adanmıştır, klişelerin hükmünün o yoğun ve deneyimin her noktasına nüfuz etmekte zorlanmayan akışkanlığının sorgulanışına. Bunu yaparken sorgulamanın mekânından, yazıdan yola çıkmaktadır. Başlangıç noktası olarak Hannah Arendt'in, yazıyı bir anlama çabasının mekânı olarak kurgulamasını seçen sorgulama, devamında düşünce yoksunluğunun nüksetmesiyle yazının bir hüküm verme aracına dönüşmesini ele almaktadır. Düşünce yoksunluğu, düşünmeye dair bir kaygıdan bîhaber olma hali yazıyı kaba narsisizmlerin aynası haline getirirken söze dökülen salt klişelerden ibaret kalır. Klişeler, yazıyı bir anlama çabasının neticesi olmaktan çıkarırken sözü yaşamdan koparır. Söz, hayata dokunamaz olur; düşünme çabası önemsizliğe itilir. Yazı düşüncenin ürünü olacakken salt yazıyor olmak düşünmenin alameti haline gelir. Tıpkı Martin Heidegger'in (2013:4) dile getirdiği, salt felsefeyle uğraşıyor olmanın düşünüyör olma zannına kapılmamıza yol açması gibi.

Düşünce bir önkabule dönüştüğünde yargıya dönüşür, daha doğru bir ifadeyle kabul edilmiş yargıların tekrarına. Karşımızdaki gerçekliği bu tekrarların mutlak yansıması olarak bizlere sunar ve farklı yorumları dışlar. Verili gerçekliğin ötesini düşünemez olur, onu mutlak kabul eder. Çalışma, bu manzarayı sorgulamaya Arendt'in Adolf Eichmann davasına tanıklığına ve analizlerine başvurur. Nitekim Eichmann, düşünce yoksunluğunun muazzam bir örneği olarak yaşamının son anlarında dahi klişelere sığınmak dışında bir şey söyleyemez durumdadır. Theodor W. Adorno, Eichmann'da cisimleşen bu düşünememe halini şeyleşmiş bilinç olarak tanımlar. Şeyleşmiş bilinç, mevcut gerçekliği mutlak kabul ederken klişelerle yaşam deneyimi arasında, düşünceye yer açan boşluğu doldurur: Artık klişe ile yaşantı özdeş durumdadır. Ludwig Wittgenstein'in anlam körlüğü tanımı, bu noktada, klişe ile deneyimin özdeş olduğu hale işaret eder. Çünkü bu özdeşlik, klişelerin mutlak hükmü olarak, anlama çabasını ilga ederken söze dökülen ile, dil ile yaşam arasındaki bağı koparır. Nitekim klişeler, dile getirdiklerine dair bir tasarıma, bir resme sahip olmayan "anlam körü" ifadelerdir. Bu anlam körlüğü, Nurullah Ataç'da "güzel yazma" takıntısı olarak karşılığını bulur. Duyduğunu, hissettiğini, gördüğünü yazmak yerine salt belli bir biçimde, "öyle görünmek" üzere yazma çabası yazıyı ve yazarı anlam körü haline gelir.

Klişelerin hükmü yaşantıyı, deneyimi, düşünceyi ve yazıyı içeriksiz, yaşama dokunamaz hale getirirken kendisinden beslenenlere, onları olduklarından farklı gösterecek şekilde bir kudret bahşeder. Bu çalışma, son kertede, bu kudreti doğuran yanılısamayı, klişelerin

hükmünü, Arendt'in düşünce yoksunluğu, Adorno'nun şeyleşmiş bilinci, Wittgenstein'in anlam körlüğü mefhumları ile Ataç'ın, düşünmeme halini olağanlaştıran "bilgiç ve beylik sözler" eleştirisi ekseninde sorgulama çabasıdır.

Yazı ve Düşünce: Bir Anlam Arayışı

Slavoj Žižek'e göre (2008:9), bir düşünürü ele alırken gündeme gelmesi gereken soru, bu düşünürün bize ne söyleyeceği ya da bizim için ne anlam ifade ettiği değil; aksine, bizim tarihsel durumumuz onun düşünceleri bağlamında neyi ifade ediyor ya da "onun gözünde biz neyiz", sorusudur. Bir başka ifadeyle asıl vurgu, "yaptıklarımız"ın, düşünürün bulunduğu konumdan nasıl görüldüğü olmalıdır. Bu sayede, bir düşünürü yaklaşıırken gerçekleştirilen okuma deneyimi satırlardan hayata, güncel olana dokunma imkânına kavuşur. Nitekim fikirlerin ve düşüncelerin hayata dokunmasını engelleyen "bu benim için ne anlam ifade ediyor" gibi kibirli soruların bize sunacağı bağlam oldukça kısıtlıdır. Bu kibirli kısıtlılık, söz konusu bağlamın yargılayıcı, dolayısıyla da dışlayıcı niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen bir düşünce pratiği, "anlama"yı yargılama ile ikame ederken, dışlayıcı niteliği nedeniyle okuma edimini bir deneyime dönüştürecek olan koşulu, düşüncenin hayat ile buluşması koşulunu ortadan kaldırmaktadır.

Kendisini yargılama üzerinden temellendiren düşünce, yalnızca kibirli ve sınırlı bir çerçeve çizmekle kalmaz; aynı zamanda, sayesinde kendisini ortaya koyacağı yazma edimini de bu sınırlılığa ortak eder. Yazı, böylesi bir durumda, yargılama makamının dikte ettiği kuralların kayıt altına alındığı bir dökümandan fazlasını ifade etmez. Gilles Deleuze'un (1990:23) dediği gibi, "yargılamak birçok kimsenin mesleğidir ve bu iyi bir meslek değildir, ama birçok kişinin yazıda yaptığı budur". Yazı, pek çoğu için, yargılamanın, saldırmanın mekânıdır artık. Yargılamanın kibirli tonu ve saldırıların gürültüsü altında anlama pratiği, anlama ediminin gerekliliği unutulmuş terk edilmiş gibidir. Daha da ötesi, bu durumun anlamak gibi bir kaygının hayatımızdan çıkıyor oluşuna işaret etmesidir. Yazı ise, böylesi bir kaygının yokluğunun yol açacağı felaketlerin üzerini yargı kararları ile örten kullanışlı bir araca dönüşmektedir. Anlama çabası önemsizliğe mahkûm edilince, ki yargılamanın düşünce pratiği olarak kabullenilmesinin yegâne sebebi budur, yazı da anlama sürecinin bir parçası olma niteliğini kaybetmektedir. Oysa Hannah Arendt'in ifade ettiği gibi, yazı ve onu olanaklı kılan yazma edimi "bir tür anlam arayışıdır" (Arendt, 2014a:40). Bir diğer ifadeyle yazı, anlama pratiğinin gerçekleştirildiği bir sığınaktır. Nitekim Arendt için önemli olan anlamaktır; kişinin hem kendisiyle, hem de hayat ile arasına mesafe koymasıyla olanaklı olan anlama pratiğidir. Yazı bu noktada, anlama sürecinin, anlamayı odak noktasına koyan düşünce pratiğinin kendisini formüle ettiği bir düzlemi, söz konusu mesafenin düzlemini ifade eder (Arendt, 2014a:40). Bu

bağlamda yazıya, anlam arayışının, anlama sürecinin bir parçası olarak bakmak düşüncenin hayata dokunuşunu mümkün kılmaktır. Düşünce, bir anlama pratiği olarak, yazının, kendisini bir mekân olarak sunduğu mesafe sayesinde hayata dokunabilir; ona ulaşabilir. Anlama pratiğine imkân sunan bir yazı, doğası gereği, başkaları üzerinde bir etki uyandırıp uyandırmama; bir diğer ifadeyle, başkaları tarafından kabul görüp görmeme gibi kaygılardan âzâdedir – oysa yargılarla örülmüş bir yazının tam olarak istediği budur: kabullenilmek.¹ Eğer bir kaygıdan söz edilecekse bu, yazının, düşüncenin hayata dokunmasını mümkün kılma kaygısıdır. Hayata dokunmak, bir diğer ifadeyle hayatımızı, onun içindeki etkin hâl(ler)imizi, maruz bırakıldığımız durumları, edilginliğimizi, kısaca biz insanlar olarak “yaptıklarımızı” anlamaya çalışmak ve onu düşüncenin esas konusu yapmaktır.² Nitekim Arendt’in (1994:15) ifade ettiği gibi, “hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir”.

Düşüncenin Hüznü: Anlamın “Makûl” Önemsizliği

Arendt’in yaptıklarımızı düşünmeye yönelik çağrısı, bir düşünmeme hâlinin, “gaflet içindeki bir umursamazlık ya da dumura uğramış bir zihin ya da koflaşmış ‘doğrular’ı tasasızca terennüm eden bu hâl”in (Arendt, 1994:15), çağımızın olağanı hâline gelmesi karşısında duyulan bir kaygının ifadesidir. Bu kaygısını dile getirirken Arendt düşünmeme hâlinin, bir diğer ifadeyle, düşünce yoksunluğunun üç görünümünü bizlere aktarır: Olan biteni kavrama isteğinden ve kapasitesinden uzaklaşmanın ifadesi olarak umursamazlık; düşünme yetisini yitirmiş ve dolayısıyla da körelmiş bir zihin; son olarak da mevcut yaşantımızı biçimlendirdiği varsayılan, fakat zindeliğini, gücünü yitirmiş olan, içi boşalmış, ölü “doğruların” defaatle tekrarından ibaret bir “düşünme” hâli; başka bir ifadeyle düşünceyi, kabul görmüş yargıların tekrarına indirgemek.³ Bu üç görünüm günlük hayattaki ifadesini, sorunları ele alma, onlarla baş etme tarzının “hayat böyledir” klişesi ile sınırlandırılmasında bulur. Bu klişenin kudreti o denli ayartıcıdır ki ona sığınanlar kendilerini nesnel gerçekliğin tarafında görürken klişenin ötesini tahayyül edenler “gerçekliğin farkında olmamakla” itham edilir. “Hayat böyledir” klişesi etrafında bir tür “makûl insanlar” bloğu kurulur. Makûl olmak bu noktada, hayatın böyleliğine uymaktır;

bu “böyleliğin” üzerindeki çizikleri, pasları, kırı görememektir.

Bu klişe ve en genel anlamıyla klişeler, son kertede belirli çıkarların gölgesinde yetişmiş ve bu çıkarlardan nasiplenene ya da nasiplenmeyi umut edenlerce “mutlak” kabul edilen anlamlardan fazlası olmayan yerleşik işleyişin, kendisini bir nesnellik olarak dayatmasının ve düşünce yoksunluğunun onun işleyişinin bir koşulu hâline gelmesinin somut bir ifadesidir. Arendt’in dile getirdiği gibi klişeler, insanları gerçekliğin farklı boyutlarına karşı korumaya alan, bu boyutlara dair bir körlük yaratan basmakalıp deyişlerdir. Bu anlamda, düşünce yoksunluğu kendi gramerini klişeler düzleminde oluşturur. Nitekim klişeler insanların, olağan kabul edilen süreçlerin nasıl işlediğine dair öznel bir sorgulamada bulunma ihtiyaçlarını göz ardı etmelerine yardımcı olur, daha da ötesi “bütün olay ve olguların varlıklarını bizim düşünsel dikkatimize borçlu” olduğu gerçeğini yoksayar (Arendt, 2018:23). Bir başka deyişle klişeler, insanların, düşünce yoksunluğunun hüküm sürdüğü bir yaşamın olanaklı oluştuktaki – ve bu yaşamın neden olduğu olaylardaki – sorumluluğunu gizleme noktasında oldukça kullanışlıdır. Basit bir şekilde dile getirilmesi gerekirse, son noktada, üzerine düşünmediğiniz bir olgu ya da durum sizin için yok hükmündedir; klişeler ise, bu hükmün simgesel ve toplumsal olarak onaylanmış ifadeleridir.

Bir tür “ortaklık” haline gelen yapılanlar üzerine düşünmeme hâli, kişinin gerçekliğe dair kavrayışında kapanması zor gedikler açar. Kavrayışın sakatlanması neticesinde kişi, içinde yer aldığı toplumsal bütüne, kendi edimlerine ve onların sonuçlarına dair bir farkındalıktan yoksun kalır. Mevcut gerçekliği mutlaklaştırma ve ona neden olan düşünce yoksunluğu, Arendt’e göre, bir yıkıma, hatta “bütün şeytani içgüdülerin vereceği zarardan daha büyük bir yıkıma” yol açma potansiyeline sahiptir (Arendt, 2012:292). Öyle ki Arendt’in Adolf Eichmann özelinde belirttiği gibi, kendisini sadece işleyen bir makinenin dişlisi olarak gören, makinenin işleyişi ve onun yarattığı sonuçlar üzerine bir düşünme gereksiniminden yoksun biri, tüm sıradanlığıyla, hatta komikliğiyle, yaşatılan büyük felaketlerin ardındaki kötülüğe dair bir fikir, bir derinlik arayanları “derin” bir hayalkırıklığına uğratabilir. Mahkemenin, kendisinden, Hitler’den bile daha büyük bir canı yaratmaya kalktığı Eichmann’ın davasını izleyen Arendt açısından, bu davanın en büyük avantajı “insanın çarkın dişlisi olma safatasının saçmalığını fark etmesidir” (Arendt, 1997:174). Nitekim sanık Eichmann’a sorulan “Bu suçları siz mi işlediniz?” sorusuna yanıt “Ben değil, benim sadece bir dişlisi olduğum sistem bunu yaptı.” şeklindeyse, Arendt, hemen ardından şu sorunun gelmesi gerektiğini söyler: “Peki, siz neden böyle bir dişli oldunuz ya da o koşullar altında böyle bir dişli olarak kaldınız?” (Arendt, 1997:174). İkinci sorunun yanıtını mümkün kılacak herhangi bir düşünüşe, bu yönde bir çabaya sahip değildi Eichmann. Yaptıklarını düşünmek, olan biteni anlamak yönünde herhangi bir eğilime sahip olmamıştı. O, “her zaman yasalara saygılı bir vatandaş olmuştum”

¹ “Eserim üzerinde çalışırken onun insanları nasıl etkileyeceği ile ilgilenmem”. Arendt’e (2014:40) ait bu ifade, onun düşüncesinde, anlama pratiğinin mekânı olarak yazının, toplum tarafından onaylanma arzusu ya da kabul görme kaygısı ile tümüyle ilgisiz bir edim olduğu açık bir şekilde ortadadır. Bununla birlikte, onlar üzerinde bir etki uyandırmak ya da onlar tarafından kabul görmek anlamında başkaları için yazmanın sorunlu bir yanı da vardır. Arendt, yukarıdaki ifadesinin devamında, başkaları üzerinde etkili olma amacının, anlama pratiğini engelleyecek bir biçimde, eril bir isteğin dışavurumu olarak nitelendirir. Öte yandan, Maurice Blanchot’un ifade ettiği gibi, başkaları için yazan yazar aslında yazmaz. Başkaları için yazıldığında yazar, artık, o “başkaları”dır. Bu şekilde oluşturulmuş yazının okuru da “başkaları” olamaz artık. Kendi yazdığı şeyi okuyur durumunda olan başkaları için okumak salt “okuyormuş gibi yapmak”tan ibaret bir hâl alır. Salt okunmak, kabul görmek ve etki yaratmak için ortaya konan yazıların, eserlerin anlamsızlığı da burada yatmaktadır (Blanchot, 2015:101).

² Sonuçta, maruz bırakma ve bırakılma hâlleri bu çoğulluğu oluşturan insanların “yaptıkları” neticesinde oluşan durumlardır.

³ Düşünce yoksunluğu, bir noktadan sonra, insanları düşünmeyi sevmemeye götürür. Nitekim aşağıda değinileceği üzere, Arendt’te düşünme, eylem olanaklılığını içinde barındıran bir koşuldur. Bir başka ifadeyle, gündelik hayatın kendisini nesnellik olarak sunan rutin işleyişinin ötesinde bir olayın potansiyelini içinde barındırır. Dolayısıyla, düşüncenin bu karakteri, onun, tüketim ve çalışmaktan ibaret olan olağan işleyiş tarafından “bozgunculuk” olarak tanımlanır. Çünkü olağanın işleyişi, uzun erimli ve olaylara mümkün olduğunca kapalı bir süreci ifade eder. Düşünme edimini şeytanlaştıran, sevimsizleştirilen bu durum, Theodor Adorno’nun ifadesiyle, bir süre sonra, insanlarda “düşünmeyi becerememe” haline yol açmaktadır: “Düşünmeyi sevmemek çok geçmeden düşünmeyi becerememeye dönüşür” (Adorno, 2005:128).

(Arendt, 2012:34). O kadar “normal”di ki, kendisini muayene eden psikiyatristleri dahi bu normalliği ile şaşkına uğratıyordu (Arendt, 2012:36). Bir hata yaptığında teselliye, başkalarının da aynı hatayı yapmalarında bulacak kadar normal bir adamdı (Arendt, 2012:47). Kendisini ifade etmesi ya da bir soruya yanıt vermesi istendiğinde neredeyse klişe olmayan tek bir laf etme kapasitesinden yoksun biriydi. Konuşmaları büyük, fazlasıyla kanıksanmış, “duyumsanmadan” söylenen boş laflardan ibaretti. Dolayısıyla, onunla iletişim kurmak imkânsızdı. Gerçekliği anlamaya, kelimelerin içeriğine, kelimelerin gerçekliğe dokunmasına dair bir farkındalıktan tamamiyle yoksundu. Gerçekliğin çok boyutluluğu karşısında sergilediği, meselelere başkalarının gözünden, farklı açılardan yaklaşmak konusundaki katı tek boyutluluğu ile *şaşırtmıyordu* (Arendt, 2012:58-59). Çünkü, Eichmann, tüm bu nitelikleriyle, içinde yaşadığı toplum ile uyum içinde biriydi. Nazi Almanyası’ndaki toplumda, kendini aldatma, kendini klişelere esir etme ve gerçeklikten uzaklaşma hayatta kalma koşullarını ifade etmekteydi (Arendt, 2012:62).

Nazi Almanyası, çok aşırı bir örnek gibi duruyor gibidir. Nitekim böylesi bir toplum, düşünmenin dahi emirler vererek olası olduğunu düşünen bir zihniyetin egemenliği altındadır (Arendt, 2014b:67-68). Fakat aşırı gibi görünmesinin yanında Eichmannlar toplumu, güncel durumumuz bağlamında son derece yaygın olan bir özelliğe sahiptir. Herhangi bir Eichmann için, deneyimlediği yaşam ve o yaşam içindeki yeri tüm boyutlarıyla açık ve nettir. Bu açıklık ve netlik o denli göz alıcı ve ayartıcıdır ki herhangi bir Eichmann açısından yapıp ettiklerine, dile getirdiği sözcüklerin anlamına yönelik bir kaygı söz konusu bile değildir. Yaşamını yönlendiren temel düşüncelere ve davranışlara bir ezber sinmiştir. Bu ezber öteki makûl bireylerce de paylaşıldığı ve benimsendiği için bizzat yaşantının kendisi haline gelir: “Hayat böyledir”.

Theodor W. Adorno “hayatın böyleliliğini” klişe ile yaşantı arasındaki bir özdeşliğin tesisi olarak tanımlar: Öyle ki bu özdeşlik tesis edildiğinde “yaşantının kendisi klişe tarafından belirlenmiş” hale gelir. Klişelerin hükmündeki yaşam, bu belirlenmişliğin, özdeşliğin tahakkümünde “yaşantı edinme kapasitesini” de sakatlar (Adorno, 2011:39). Dolayısıyla hayatın böyleliği, bu noktada, farklı bir hayatın, olgular karşısında farklı bir düşünüşün tahayyülünü imkânsızlığa mahkûm eder. Hayata dokunmak, yukarıda Arendt’in eşliğinde dile gelen yaptıklarımız üzerine düşünmek klişelerin hükmündeki bir yaşantıda önemsizliğin derin kuyusuna gömülür. Dibi de yoktur bu kuyunun. Eichmann örneği bu dipsizliğin en koyu örneklerinden biridir. Çünkü yapıp ettikleri üzerine düşünme hali her çevrede kendi hükmünü dayatırken anlamını klişede ifade eder. Mevcut gerçekliğin grameri olarak klişe bu gerçekliğin paydaşları arasındaki ortaklığı üretir ve her defasında, bu gerçekliği

pekiştirerek yeniden üretir. Bu yeniden üretimin yol açtığı dipsizlikte Eichmannlar arasında bir doğa farkı yoktur, olsa olsa bir derece farkı vardır.⁴ Belirli bir çevreye dahil olmak adına onun klişelerine sığınmakla bir Adolf Eichmann olmak arasında bu anlamda bir fark göremeyiz. Çünkü her ikisi de, kendi çoğunluklarının bir parçası olmakla yetinmiş, “bir dişli” olmayı kabul etmiştir. Adorno, dile getirdiğim bu kabul edışı, bu “körleşme”yi “kendi koşullarımız üzerine düşünmeye karşı kendisini” körleştiren bu hali “şeyleşmiş bilinç” olarak tanımlar. Şeyleşmiş bilinç, körleşmeyi tercih ederken varolan her şeyi mutlak kabul eder ve mutlak kabul ettikçe kendi körlüğüne sığınır. Körlüğün ikili ve karşılıklı beslenişinin bu “takıntılı döngü”sü deneyimlenen ya da maruz kalınan herhangi bir şeyin nasıl oluştuğuna dair bir sorgulamayı yaşantının dışında bırakır (Adorno, 2003:238-239). Şeyleşmiş bilinç bu bağlamda, anlam arayışının önünü tıkarken bu arayışı önemsizleştirir; gereksizleştirir.

Verili gerçekliğin, sesini klişede bulan düşüncelerinin birer yargı halini alması da şeyleşmiş bilincin etine, kemiğine sindiği yaşantıda olağandır. Bu yargıyı paylaşmamak, “gerçeklerin farkında olmamakla” suçlanmayı beraberinde getirir. Paylaşılmış vasatın ayartıcılığını, “bir dişli” olmanın kişiye sunduğu kudreti kolaylıkla ayırt edebiliriz: Klişelerin hükmünü kabul etmeyi yargılama hakkı. Herhangi bir Eichmann için, edindiği bu kudret, ifadesini “kendini önemli hissetmek”te ve “sayısız kasedi dolduracak kadar” konuşabilmekte bulur (Adorno, 2003:238). Hayata dokunmayan, yaptıkları üzerine düşünmeyen bir içeriğe sahip konuşmadır elbette bu. Çünkü “hayat böyledir”. Klişelerin hükmünde gelişen ve geliştikçe klişeleri besleyen yargıların bitimsiz tekrarıdır. Kendisine fazlasıyla muhatap da bulabilir. Henüz başlangıçta söze döktüğüm “kendini yargılama üzerinden temellendiren düşünce” ve onun kibirli uğultusu bu noktada kendini açığa vurur. Muhataplarıyla kurduğu karşılıklı ilişki, kabul edilmiş olmanın verdiği haklılık güveniyle verili olanın ötesindeki olası anlam arayışlarını sekteye uğratır.

Gelinen noktada Adorno’nun “şeyleşmiş bilinç” olarak adlandırdığı, kendi koşulları üzerine düşün(e)meme ve gerçekliğin verili formunu, değişimin imkânsızlığı anlamında “mutlak” kabul etme hâlinin, Arendt’in Eichmann özelinde söze döktüğü, eylemlerimizin “ne”liğine dair bir sorgulamanın yokluğunun deneyimi saran bir niteliğe bürünmesi durumuyla, klişe ile yaşantının özdeşliği bağlamında, ortak bir kaygıyı paylaştığımızı vurgulamam gerekiyor. Verili gerçekliğin sunduğu anlam dünyasının ötesinde bir anlam arayışını

⁴ Burada Gilles Deleuze’ün (2010:61) Henri Bergson’u ele aldığı çalışmasındaki “doğa farkı” ve “derece farkı” ayrımına atıf yaptığımı belirtmeliyim. Deleuze bu çalışmasında, olguları artı ve eksi terimleriyle düşünme eğilimimizin bizleri doğa farkı olan yerde derece farkı görmeye teşvik ettiğinden söz eder. Benim buradaki vurgum ise Deleuze’ün sözünü ettiği durumun tam tersidir. Çünkü “normal” kabul edilen herhangi biri ile “canavar” Eichmann artı ve eksi terimleriyle kıyaslanamayacak denli farklı bir şekilde ele alınır ki bu bakış her iki durum arasında bir doğa farkı olduğuna işaret eder. Hâlbuki düşünce yoksunluğu ve klişelere bağımlılık söz konusu olduğunda, normal biri ile Eichmannvari kişilik arasında sadece bir derece vardır; bir başka deyişle, bu iki kişilik arasındaki mesafe sanıldığından da kısadır. Çünkü her ikisi de, içinde bulunduğu durumu tek gerçeklik, alternatifli olamayacak bir hal olarak kabul etmiş, “birer dişli” olmayı kabul ederek “herkes gibi” olmakla yetinmiştir.

sakatlayan, “yaşantı edinme kapasitesini” yok eden bir varolma halinin dili olarak klişeler “hayatın böyleliliğini” ezeli ve ebedi bir durum olarak sunarken düşünce yoksunluğunu normalleştirir, olağan kılar. Bununla birlikte, yaşantıya dair deneyimi ve bu deneyime dair ifadeleri “bir dişli” olmanın konformizmine amade kılar ki burada yaşantıda, onun dile getirilişinde anlam arayışının önemsizliği “makûl” kabul edilir. Şeyleşmiş bilinç, bu anlamda uyumluluğun bilincidir, klişeler ise onun dili ve davranış biçimleridir. Somut durumda her iki mefhum, birbirini besleyen iki eylem biçimini, düşünsel ve pratik yaşamda edilginliği besler, yeniden üretir. Her durumda, verili gerçekliğin ezberleri üzerinden hareket etmek ve bu ezber yığınına yaşamın yegâne yorumu olarak kabul etmek elzemdir.

Klişenin Ruhu: Anlam Körlüğü

Arendt *Kötülüğün Sıradanlığı*’nda Eichmann’ın “gerçekten bir anlamı olmadığı halde ona sevinç veren laflar”dan söz eder: Sanığın böylesi laflara olan düşkünlüğü salt duruşma anına has, o anda takındığı bir tutumdan ibaret değildir (Arendt, 2012:206). Bu değini Eichmann gibi salt “bir dişli” olmayı kabullenmiş bir figürün kendini yüceltme, eylemlerine, yaşamına bir tür haklılık payesi kazandırma çabasına işaret etmesi açısından oldukça kıymetlidir. Bununla birlikte Eichmann açısından, kendinde olmayan şeyi dile getirir, ona aslında olmadığı bir halin rolünü bahşeder. Bir “kahraman” gibi kendisini sunarken aşikâr önemsizliğini, sadece “bir dişli” oluşunu unuttur.

Eichmannvari bir konuşmada sözcükler duyulmadan, üzerine düşünülmeden, gerçeklikle bağma dair bir kaygıdan yoksun bir şekilde dile gelir. Tuhaf olan şudur ki bugün, Eichmann’ın klişeleşmiş varoluşunu satırlara döken ve bu klişeleşmiş yaşantı ile düşünce yoksunluğu arasındaki mesafenin kısalığını, yol açtığı/açabileceği dehşet verici sonuçlarla tezat oluşturacak şekildeki normallliğini tartışan bir çalışmanın adı olan *Kötülüğün Sıradanlığı* da böylesi bir klişeye dönüşmüştür: Eleştirel içeriğinden koparılıp onu dile getirene “haklılık” payesi sunan bir işlevin, haklılık retoriğinin duvarları arasına hapsedilmiş; böylelikle de işaret ettiği gerçekliğin tekil karakterini göz ardı eden bir kullanıma maruz bırakılmıştır. Öyle ki salt “söylenmiş olmak için söylenen” bir ifade mertebesine indirilmiş ve söyleyen açısından bir tür tatmin ya da Adorno’nun (2005:74) entelektüel bağlamda “yakışıksız bir davranış” olarak gördüğü, bir tür “sağ kalma ilkesinin” ifadesi olan “haklı çıkma isteğinin” kullanım enflasyonuna uğrayan aracı haline gelmiştir. Her iki durumda da, Eichmannvari konuşmanın temel direği olan hayata, gerçekleştirildiği andaki koşullarına dair körlük ile sağladığı duygusal tatminde, Ludwig Wittgenstein’in “anlam körlüğü” olarak adlandırdığı bir hal ile karşı karşıyayızdır.

Anlam körlüğü, kullanılan sözcük ile kullanıldığı anın koşulları arasındaki olması gereken ilişkinin yoksunluğu ifade eder (Wittgenstein, 1980:36). Sözcük, ağızdan çıktığı anın koşullarını “duymaz” burada. Dile geldiği

andaki koşulları hissetmez de otomatik bir şekilde konuşur. Yaşadığı, dile geldiği anda bir etki yaratmaktan çok bir otomatın ezber tutumunu gösterir (Wittgenstein, 1980:40). Bir başka ifadeyle, bir anlam körü yaşadığı, deneyimlediği âna karşı edilgin bir tutum içindedir (Wittgenstein, 1980:39). Dolayısıyla, anlama dair kaygının, anlam arayışının, anlam deneyiminin dilin kullanımında mutlak bir önemsizliğe mahkûm edildiğine tanık oluruz burada (Wittgenstein, 1980:41). Tıpkı Eichmann’ın dile getirdiği klişelerin sadece dile getirdiği için anlamlı olduğunu kabul etmesi gibi, kendi koşullarından, özgün deneyiminden uzak bir ifadeler yığınına indirgenir dil. Bu indirgeme esnasında kişi, söylediği cümlelere, kelimelere, kısacası ne konuştuğuna dair bir tasarımdan, “bir rüyadan” yoksundur; olan biten yalnızca sözcüklerin, cümlelerin ezberlenmiş bir şekilde birbirinin peşine dizilmesidir (Soykan, 2006:161). Nitekim kendisini salt “bir dişli” olarak tanımlayan Eichmann için ya da deneyimlediği süreçlerin edilgin parçası olmayı kabul edip düşünceyi bu süreçlerin ezberlenmiş yargılarına eş tutanlar açısından bu körlük oldukça olağandır. Adorno’nun şeyleşmiş bilinç olarak tanımladığı, kişinin kendi koşullarına dair körlüğü sesini anlam körlüğünde bulur. “Varsayalım, konuşan makineler olsa, onlar hepten anlam körü olurdu: İsterse konuşmaları sırasında ekranlarında bazı resimler çıkarmış olsalar da” (Soykan, 2006:161). Bir makine ya da o makinenin bir dişlisi, nihayetinde, anlama, kendini anlatma ve anladığını aktarma süreçlerinde dile getirdiğine dair bir tasarıma ihtiyaç duymaz, der Wittgenstein bize. Dilsel klişeler de, anlattığı şeye dair bir resme, onun düşüncesine gereksinmez. Bir resme sahip olsa dahi o, şeyleşmiş bilincin mutlak kıldığı, ötesini tahayyül edemediği gerçekliğin dar bir yorumunun resmidir ki bu hiç bir resme, dile getirilene dair “bir rüyaya” sahip olmamakla eş değerdir.

Wittgenstein’in sözünü ettiği anlam körlüğü Eichmann’da o denli yoğun ki ölüm cezasının infazı gerçekleşeceği anda, “ölümle burun burunayken, cenaze merasimlerinin klişelerinden birini bulup çıkarmıştı” (Arendt, 2012:258). Arendt’in soğukkanlılıkla ifade ettiği gibi “kendini klişelerle teselli etmek gibi korkunç bir yeteneğe” sahipti ve bunu son nefesini vermek üzereyken bile sürdürmüştü (Arendt, 2012:41). Anlam körlüğüne yönelik bu yatkınlık, kendi yaşamındaki önemli anları dile getirirken daha da belirgin olmaktadır: “Kötü hafızasına rağmen, Eichmann’ın kendisi için önemli olayları her defasında kelimesi kelimesine aynı beylik laflarla ve kendi uydurduğu klişelerle (ne zaman kendi kelimeleriyle bir cümle kurmayı başarsa, bu cümleyi klişe haline gelene kadar tekrar ediyordu) anlatmasında” fark edilir bir tutarlılık söz konusuydu (Arendt, 2012:59). Kendi yaşamını anlatı haline getirirken başvurduğu klişeler Eichmann açısından deneyimlediği gerçekliğin farklı boyutlarını görünmez kılıyordu. Tam da bu noktada, Eichmann’ın anlam körlüğünü şu şekilde ifade etmektedir Arendt: “kelimelere ve başkalarına karşı ve buna bağlı olarak gerçekliğe karşı en güvenilir zırha”, düşünme konusundaki yetersizliğine, kendi koşullarını düşünmeye

dair kayıtsızlığına sarılmaktadır Eichmann (Arendt, 2012:59). Şeyleşmiş bilincin vücut bulmuş hali olan Eichmann açısından bu durum, Adornoesk tabirle, klişe ile yaşantı arasında, gerçekliğin farklı boyutlarına dair kaygıyı ifade eden ve düşünceye zemin sunan ara mekânın ilgasına karşılık gelir; anlam körlüğünün mutlaklaşması, deneyim ile klişenin özdeşleşmesidir. “Beylik lafların” söyleyenine mutluluk verdiği bir büyülenmedir bu ki Eichmannvari bir yaşantının tümüne yayılmıştır, gördüğümüz üzere.

Eichmann’dan Düşünceye, Arendt’ten Ataç’a

Bu noktada dikkatinizi tekrar Arendt’in Eichmann’a dair “beylik laflar edebildiği sürece” keyifli olduğu tespitine çekmek istiyorum. Wittgenstein’in anlam körlüğü olarak işaretlediği durumun insanî deneyimi nasıl avucunun içine aldığı gösteren fazlasıyla aşına olunan bir durumdur bu. Bu aşinalığı tartışmak üzere, Adorno, Arendt ve Wittgenstein arasında kurulan ara mekâna Nurullah Ataç’ı da davet ediyorum. Nitekim Ataç’ın “söylevci düşünüşü” (Ataç, 1998:58) olarak adlandırdığı salt beylik sözleri belirtmeye yönelen, anlatılan duruma dair bir körlüğe yol açıp hayata dokunmaya engel olan (Ataç, 1998:31) bir düşünme ve yazma eğiliminin klişe ile yaşantıyı özdeş kılmakla, anlam körlüğü ve düşünce yoksunluğuyla yakın bir ilişkisi söz konusudur.

Ataç’ın “güzel yazma”nın öğretilmesine dair eleştirisi bu bağlamda oldukça kıymetlidir. “Güzel yazma”nın öğretilmesi, Ataç için, “basmakalıp sözler”in öğretilmesinden ibarettir ki bu, öğrencilerin “gerçekten duymalarına, gerçekten görmelerine engel” olan bir öğretim biçimidir (Ataç, 1998:31). Çünkü Ataç’a göre, “güzel yazma” kaygısı öğrenciye hissetmediği, görmediği bir değer yargısı dayatır. Hissetmediğini, görmediğini “güzel yazma” basmakalıp, beylik sözlere dönüşür bu dayatmayla. Anlatacağı olayı görmeyen kişi, beylik sözler dizmekle yetinecektir nitekim (Ataç, 1998:31). Ataç burada, anlam körlüğünün “güzel yazma” öğretimiyle nasıl dayatıldığını anlatır bize.

Duymadığını, görmediğini, hissetmediğini yazan, salt “güzel yazma” ile ilgilenen “parlak lakırdılarla söylev çekmek”ten fazlasını yapmayacaktır (Ataç, 1998:58). Ataç’ın anlam körlüğüne dair mücadelesi elbette güzel yazma ile sınırlı değildir. Görmediğini, hissetmediğini, duymadığını yazma ve söyleme gereksinimi “büyük bir söz etme”, “kendini bilgiç sayma” gereksiniminden ayrılamaz ona göre. Daha doğru bir ifadeyle, bu ikisi birbirini beslemektedir, tıpkı bir noktadan sonra şeyleşmiş bilinç ile klişelerin birbirini beslemesi, yeniden üretmesi gibi. Dolayısıyla bu iki durum bağlamında, yazıyı Arendt’in dile getirdiği anlam arayışı olma halinden de koparmış oluruz. Duyduğunu, hissettiğini, gördüğünü yazmaktan ziyade “güzel yazma” arayışındaki biri için yazı, anlam arayışı olmaktan bir dikkat çekme, kendisini mutlu kılma, Ataç’ın dediği gibi “bilgiç sayma” aracına dönüşebilir kolaylıkla. Dile getirdikleri, yazıya döktükleri “içlerine işlemediği”, “kendileri düşünüp ermedikleri”

şeyleri “şundan bundan öğrenmiş, ağızdan kapmış” (Ataç, 1998:98) oldukları için büründükleri basmakalıp hallerin yol açtığı “yalancılığı” (Ataç, 1998:31) görmezler. Bu bakımdan anlam körlüğü Ataç’ın düşüncesinde bir tür “düşünme gösterisi”nin parçasına dönüşür.

“Beylik kanılara sarılmanın” ve söylediği üzerine düşünmemenin bu hali (Ataç, 1998:43) Ataç açısından “ağızdan kapılmış” olanların duygusal yükleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu ilişkinin iki boyutu vardır Ataç’ta. İlki, ağızdan kapılan, “şuradan buradan duyulan” sözlerin tekrarının, anlam körü bir şekilde dile gelişinin yol açtığı “düşündüğümüzü, derin derin düşündüğümüzü sanma” halimiz ve böylelikle “koltuklarımızın kabarmasıdır” (Ataç, 1998:99). Bilgiçlik gösterisi, kendini her an dışavururken Eichmann’ın “beylik sözlere” olan takıntısını tekrar düşünmenizi isterim. Dile pelesenk edilmiş “toplum” gibi pek çok sözcüğün “kendilerine birer bilgin, birer düşünür süsü” (Ataç, 2000:67) vermek isteyenlerce kullanılması örneğinde olduğu gibi.

İkinci olarak ise, başkasının ağızdan kapığımız ya da eski eserlerden kopyaladığımız sözcüklere dair “duygu yükü” (Ataç, 1998:99) takıntısıdır. Bu takıntıyı Ataç, “özgürlük” ve “hürriyet” sözcüklerinin birbirlerinin yerine kullanımına dair tartışmasında dile getirir: Wittgenstein’in anlam körlüğünde ifade ettiği dilin kurulmu ile anlam arasındaki ilişkinin doğrudan ilgası anlamına gelen “duygu yükü” takıntısı “kelimenin büyüüne kapılmak”, bu sebeple de onun işaret ettiği gerçekliğin göz ardı edilmesi, ona dair bir kavrayışın, anlam arayışının bir tür önemsizliğe mahkûm edilmesini ifade eder. Ataç bu hususu tartışırken duygu yükü takıntısının, özgürlük üzerine düşünmek yerine “hürriyet tilciği (sözcüğü – A.Y.) ile birtakım parlak düşüncelerle yetinme”ye yol açtığını belirtir (Ataç, 1998:99). Nitekim bu “duygu yükü” takıntısı, “özgürlük” sözcüğünü estetik bir yargılamaya maruz bırakıp onu “güzel” olmamakla itham ederek sözcüğün, “hürriyet”in sahip olduğu büyüden yoksun olduğunu iddia eder ki bunun sonucu, işaret edilen gerçekliğe dair bir duyumsamanın yokluğu, daha hafif tabirle de bu duyumsamanın ikinci plana atılması olacaktır. Basmakalıplık bu şekilde “kendiliğindenlik” kazanırken dilin, gerçekliği kavrama yetisi de sakatlanmış; onunla olan bağı önemsizleşecek denli zayıflamış olur.

Düşündüğümüzü sanma ve duygu yüküne kapılma olarak ifade ettiğim bu iki husus Ataç’ta, Wittgenstein’in anlam körlüğüne dair bir kaygıyı ifade eder ki bu kaygının, Arendt’in Eichmann özelinde dile getirdiği “beylik sözlere kapılma” ile “fikre ve zikre direnen” (Arendt, 2012:258) kötülüğün sıradanlığı arasındaki ilişkiye işaret eden bir boyutu da vardır. Öyle ki Ataç açısından bu durumda, duygunun düşüncenin yerini tutması gibi bir tehlike söz konusudur (Ataç, 1998:100). Duygunun sunduklarıyla yetinme, onun “ayartıcılığına” kapılma karşımızdaki olgulara, gerçekliğin farklı boyutlarına dair

bir körlük yaratır. Ataç'ın kavrayış ve Öz Türkçe ısrarına bu pencereden baktığımızda, duygu yükünden sıyrılmış düşünceye varmamıza, yaptıklarımız ve söylediklerimiz üzerine düşünmemize dair kaygıyı görürüz. Duygu yüküne odaklanmış bir bilgiçlik takıntısı ile kendini mutlu eden beylik sözleri ölmek üzere olduğu anda dahi sunan Eichmannvari kişilik arasında bir doğa farkı değil, bir derece farkı vardır ki, bu iki durum arasındaki mesafe sanıldığı kadar uzun değildir.

SONUÇ

Yazının anlam arayışının mekânı oluşundan düşünceye, düşüncenin hayata dokunuşuna, bu dokunuşa en önemli engel olan klişelere uzanan bu tartışmaya eşlik eden dört düşünce insanı, Adorno, Arendt, Ataç ve Wittgenstein düşüncelerinde ısrar etme, olduğundan farklı görünmeme noktasında ortak bir tavır paylaşır: Her biri kendi düşüncelerini ifade etmek ya da düşünebilmek için çoğunluktan kopmakta, çoğunluğun paylaştığı yargıları karşılıklarına almakta tereddüt etmemiştir. Bir başka ifadeyle, çoğunluğa uymak, kabul görmek gibi bir kaygıyı ellerinin tersiyle itmiştir. Nitekim Adorno, “kendisi ve diğerlerinin arasında koruma duvarı gibi bir alana ihtiyacı varmış gibi mesafe koyar” (Claussen, 2012:393). Şeyleşmiş bilincin pençesinde insanların kolaylıkla ilişki kurabilmesinin ilişkisizliğe yol açtığını, bir tür insanlıkdışılığı normalleştirdiğini söylerken bize kendi yaşamında da bu normalliğin dışında kalmaya çabalamıştır daima (Claussen, 2012:392-393). Arendt de Eichmann davası sırasında “bir soytari”dan bir “canavar” yaratılmaya çalışıldığını (Arendt, 2012:54) dile getirdiği için pek çoklarınca “ruhsuz ve hissiz” olarak görülmüş, “kendi halkının kaderiyle duygusal bir bağ kurmaktan yoksun olmak”la itham edilmiştir (Young-Bruehl, 1982:393). Arendt bu ithamlara rağmen çoğunluğun karşısında düşüncelerinde ısrar etmiştir. Bir başka ifadeyle, bugün klişeleşmiş “kötülüğün sıradanlığı” bir açıdan çoğunluğunun yargısına karşı direnmenin de ürünüdür.

Ataç söz konusu olduğunda ise ayrıksı oluşuna dair itham “bencillik” şeklinde olur: Buna karşılık “sürü töresi” olarak adlandırdığı kendilerinden olanları, tüm kusurlarına rağmen savunmayı, beğenmeyi, övgüye boğmayı olağanlaştıran; karşılıklarında olanları ise ne pahasına olursa olsun kötülemeye dair anlayıştan, “bizcillik”ten daima tiksiniştir Ataç (1998:84-85). “Herkesin ak dediğine kara demeyi sever” şeklindeki dedikodulara Ataç'ın yanıtı şu şekilde olur: “Beni hiç anlamayanlardır bunu diyenler; hiçbir şeye ak olduğunu bilerek kara demedim” (Ataç, 2000:22). Wittgenstein da yalnızlığı bir sığınak olarak kurgular: İnsanın kendisi üzerine çalışması sadece yalnızlıkta mümkündür ona göre (Monk, 2005:152). Olduğu şeyi inkâr etmeme kararlılığıyla insanın yalnızca kendisini düzeltmeye çalışması gerektiğini söyler ve ekler Wittgenstein: “Dünyayı düzeltmek için yapabileceğin tek şey bu” (Monk, 2005:45). Bu dört düşünce insanı, yaşamları boyunca yaptıklarıyla söyledikleri arasındaki uyumun peşinde oldular, bir diğer ifadeyle. Çoğunluğun yargısına,

beğenisine boyun eğmek yerine kendi düşüncelerinin savunusuyla meşguldü her biri. Dolayısıyla, bu dört düşünce insanının anlam körlüğüne, klişelere, düşünce yoksunluğuna, düşünce yoksunluğunun yol açacağı tehlikelere dair ortak kaygıları kendi somut yaşam deneyimlerinde de karşılık bulmuştur, diyebiliriz.

Burada “Eichmannvari kişilik” olarak tanımladığım mizaç anlam körlüğünden, klişeler tarafından belirlenmiş bir yaşantıdan mustarıptır. Bu kişiliğin en önemli özelliği anlam arayışına dair bir kaygıdan yoksun oluşudur. Bununla birlikte, belli bir çoğunluğun içinde “bir dişli” olmakla yetinir, dahası böyle olmayı yüceltir. Çoğunluğun ezberini kendi düşüncesi kılarken bunun dışında kalanları çoğunluk adına yargılamaktan imtina etmez. Düşünce böylesi kişilikler için “ağızdan kapılmış” beylik sözlerin sonsuz tekrarıdır. Bu klişeleşmiş sözlerin gücü sadece duygu yüklü ve ayartıcı olmalarından kaynaklanmaz; aynı zamanda onları reddedenleri “gerçeklikten bihaber” olmakla itham etme kudreti sunmasından destek alır. Farklı zamanlarda Arendt'in, Adorno'nun ve Ataç'ın çoğunluğun yargısının dışında oldukları için karşılaştıkları tepkileri bu noktada tekrar hatırlatmak isterim. Son kertede, klişelerin hükmü salt içi boşaltılmış, söyleyeni tatmin etmek dışında bir şey ifade etmeyen lakırdılar toplamından fazlasıdır. Bir yaşantı biçimine dönüştüğünde farklı yaşam olanaklarını çoğunluk adına katletmekten geri durmayacak bir düşünce yoksunluğunu da beraberinde getirir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2003), "Auschwitz Sonrasında Eğitim", B. O. Doğan (çev.), *Cogito*, 36, 236-243.
- Adorno, T. W. (2005), *Minima Moralia*, O. Koçak, A. Doğukan (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2011), *Otoritaryen Kişilik Üstüne*, D. Şahiner (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Arendt, H. (1994), *İnsanlık Durumu*, B. S. Şener (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H., vd. (1997), *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, Y. Coşar (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arendt, H. (2012), *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, Ö. Çelik (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2014a), *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm: Anlama Denemeleri 1930-1954*, İbrahim Yıldız (çev.), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Arendt, H. (2014b), *Totalitarizmin Kaynakları-3: Totalitarizm*, İ. Serin (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2018), *Zihnin Yaşamı*, İ. Ilgar (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ataç, N. (1998), *Günce 2 1956, 1957*, İstanbul: Can Yayınları.
- Ataç, N. (2000), *Diyelim*, İstanbul: Can Yayınları.
- Blanchot, M. (2015), *Karanlık Thomas*, S. Dolanoğlu (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Claussen, D. (2012), *Son Deha: Theodor W. Adorno*, D. Muradoğlu (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deleuze, G. (2010), *Bergsonculuk*, H. Yücefer (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Deleuze, G., Parnet, C. (1990), *Diyaloglar*, A. Akay (çev.), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Heidegger, M. (2013), *Düşünmek Ne Demektir?*, R. Şentürk (çev.), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Monk, R. (2005), *Ludwig Wittgenstein Dahinin Görevi*, B. Kılınçer, T. Er (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Soykan, Ö. N. (2006), *Felsefe ve Dil Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, İstanbul: MTV Yayıncılık.
- Wittgenstein, L. (1980), *Remarks on the Philosophy of Psychology Vol I*, G. E. M. Anscombe, G. H. Von Wright (ed.), G. E. M. Anscombe (trans.), Oxford: Blackwell Publishers.
- Young-Bruehl, E. (1982), *Hannah Arendt For Love of the World*, New Haven and London: Yale University Press.
- Zizek, S. (2008), *1968*, S. Gürses (çev.), İstanbul: Encore Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This study dedicates itself to questioning the judgment of cliché, which means that it deals with the intense existence of stereotypes penetrating every point of the experience. In this sense, it begins with the phenomenon of writing. As Arendt said, writing is a part of the process of understanding. Writing is a place of the effort to understand, which means that thinking finds itself a sanctuary in writing. When thinking is understood as a way of feeling, comprehending and perceiving what happened in life, writing becomes a sanctuary for it. Writing, hereby, does not care about how it influences on people.

Stereotypes obstruct the path of writing as a matter of thinking. The essence of a stereotype inclines to ignore the relation between thinking and writing because of the fact that it pretends to make every point of experience clear. Writing is no longer a place of the process of understanding. In other words, it supposes its interpretation of reality or a particular way of reality as an absolute form of reality, which causes that thinking is sentenced to a kind of triviality. Thus, thinking turns into repetitions of stereotypes, just as writing turns into an apprehension about “good writing”. As Nurullah Ataç said, the concern over “good writing” neglects to comprehend what happened at the moment of writing, which means the connection between the use of language and understanding is disregarded. Ludwig Wittgenstein shares a mutual responsibility with Ataç, in this context. Wittgenstein’s concept of “meaning-blindness” means using a word without having a perception or awareness about it. In other words, a meaning-blind speaks like a machine. A machine puts into words something, but it has no picture or projection about it. Both Ataç and Wittgenstein explain that using a word without having its perception brings about stereotypes and breaks the link between understanding and using of language.

Arendt’s interpretation at the apparent absence of thought in Adolf Eichmann with her definition him as a “cog” is so important in this sense. According to Arendt, Eichmann as a cog does not consider his activities, therewithal does not have any concern about the link between what he said and what he did. His words are composed of words without picture, which means that Eichmann, as a meaning-blind, uses “standardized codes of expression”. This type of expression has three dimensions. Firstly, it ignores the moment of experience. Secondly, it does not require the capacity to think about what he said. Finally, it protects him against different interpretations of the moment of experience, as Arendt said, protects him against thinking attention. In short, meaning-blindness crates “a cog” who belongs to the world of clichés involving the inability to identify different facts, interpretations and the link between the use of language and understanding.

Theodor W. Adorno expresses the relation between meaning-blindness and clichés as a reified consciousness. As Adorno said, this type of consciousness is blind to “all insight into one’s own conditionedness”, and “posits as absolute what exists contingently”. In other words, Adorno mention a personality like a “cog” who has reified consciousness and no ability to comprehend his/her own situation. Reified consciousness has the essence that accepts its own conditions as immutable reality, which indicates that its language is composed of clichés. This tragic state of consciousness contains the unalterable thought that there is a stable, unchangeable reality. The personalities having this state of consciousness believe in that there is no meaning to discuss a given situation. Therefore, any possible discussion about absoluteness of a particular way of reality is stigmatized as “impossibility” or “nonsense”. Thinking, in this context, is degraded the justification of an “unchangeable” reality and repetitions of its clichés (Like a cog... A cog is always repeats the same words to function in its usual, unalterable way). For this reason, to be a cog and its consequences turns into an unquestionable existence, an absolute form of existence in any dimension of reality because of the fact that the absence of thinking becomes a standard to experience reality among many “cogs”.

Every dimension of experience, every field of life abounds with the personalities of reified consciousness, like Eichmann. In other words, every field (such as academy, science, football etc.) (re)produces its own the cliché figure who posits his/her own a particular way of experience as an absolute form of experience, which leads him/her to charge the others who rejects to obey clichés with being “unrealistic”.

As a result, this study aims to investigate the judgment of clichés, accompanied by the conceptual arguments of Adorno, Arendt, Ataç, and Wittgenstein. The mutual concerns shared by them are the identity of cliché and experience together with its acceptance as if it is our nature. In other words, when clichés are supposed as unchangeable form of experience, an absolute form of understanding the absence of thinking becomes inevitable. Eventually, the absence of thinking and clichés reproduce each other, which means that they creates the state of incapability of true experience.